Mihail Sebastian

De două mii de ani...
Cum am devenit huligan

PREFAȚĂ

Mihail Sebastian s-a hotărât să dezbată problema iudaismului. Şi o face pe un caz concret. El alege un moment oarecum istoric, cam cei zece ani ultimi ai frământărilor noastre politice, şi încearcă a stabili în acest cadru viaţa de nădejdi, de luptă şi de suferinţă a unui evreu neprevenit – dar pentru asta nu mai puţin evreu –, care e o fiinţă originară, poate chiar fiinţa lui originară, Iosef Hechter. Iosef Hechter se chinuieşte. Dar pentru că Mihail Sebastian vrea să rezolve o problemă, în sensul că el vrea să înţeleagă de ce se chinuieşte şi dacă nu poate fi şi altfel, Iosef Hechter trăieşte lucid, adică dedublat, drama aceasta a iudaismului. Punctul de ajungere a acestui Iosef e oarecum surprinzător: pornit pe calea raţionalistă – specific iudaică – a lui DE CE?, eroul nostru sfârşeşte prin a adopta, metodic, atitudinea statică a lui Ghiţă Blidaru, care, întrucât e orientală, poate fi însuşită şi de evrei (cel puţin, de evreul mistic) de îndată ce ea face fondul gândirii aritmetizante a lui Spinoza, dar nu e mai puţin străină evreului de azi, care, încleştat în lupta cu problematica rasei lui, vrea să fie un luptător. Rezultatul? Iosef Hechter nu izbuteşte să explice nimic. În schimb, el constată; constată că Iuda suferă şi se chinuieşte şi că nu se poate altfel.

Numai că această constatare e lipsită de necesitate. E adevărat că de când e lumea şi de când sânt evrei – căci, în adevăr, evreii sânt de când lumea – neamul acesta a suferit. Din faptul suferinţei lui permanente, însă, nu se poate scoate decât inductiv, adică ipotetic, sub beneficiu de inventar, caracterul necesar al suferinţei lui. Şi asta e insuficient. Pretinzând, deci, ca şi Iosef Hechter, că Iuda va agoniza până la sfârşitul lumii, eu cred să pot demonstra că nu se poate altfel. Şi pentru că Iosef Hechter nu o face, să-i în-

găduie Mihail Sebastian lui Ghiță Blidaru să spună aici ceea ce nu i-a spus lui Iosef Hechter.

A căuta problemei iudaismului o soluție generală în ordinea politică este o operație lipsită de sens. Căci de îndată ce Iuda suferă şi trebuie să sufere, e de la sine înțeles că ori de câte ori se va pune undeva, într-un conflict, problema iudaismului, ea se va rezolva în sensul suferinței evreilor. (Ceea ce nu e o soluție!) Şi se va rezolva astfel nu pentru că oamenii sânt răi sau nedrepți, ci pentru simplul motiv că Iuda trebuie să sufere. Aşa fiind, drama iudaismului nici nu este o problemă politică – o asemenea problemă implicând întotdeauna o soluție –, ci, pur şi simplu, un fapt. Evreii pot da, politiceşte, material pentru o problemă popoarelor în mijlocul cărora locuiesc sau cu care sânt în contact. Aceste probleme îşi au, desigur, soluțiile lor – bune sau rele, dar soluții... Astfel, Spania a rezolvat, sau a crezut că rezolvă, la sfârşitul veacului al XV-lea, problema evreiască, izgonindu-i pe evrei din țară. Dar asta nu rezolvă problema iudaismului ca atare; ci, dimpotrivă, confirmă numai faptul dramei iudaice.

Asta înseamnă: drama iudaică nu poate fi dezlegată; pentru că ea nu e o problemă, ci un fenomen. Fenomenul acesta poate fi însă cunoscut, adică înțeles. Pe ce cale şi prin ce metodă? Dacă drama iudaică ar putea fi dezlegată într-un fel oarecare, ea ar fi un fenomen de relație; conflictul s-ar ivi dintr-o defectuoasă luare de contact între evrei şi ceilalți oameni – contact care ar putea fi amendat, ajustat. Cum însă conflictul acesta e permanent, indiferent de timp şi loc, sau, mai exact, dacă conflictul acesta e permanent – aşa cum constată şi eroul nostru şi cum o cred şi eu –, atunci trebuie să conchidem cu necesitate că pricinile conflictului sunt în evreu. Aşa fiind, indicația metodică e precisă; dacă evreul trebuie să sufere, suferința lui trebuie să-şi aibă originea în el însuşi; iar cum suferința e goală, pentru că rupe armonia creației

lui Dumnezeu, evreul trebuie să fie substanţial bolnav. De aci, urmează că, pentru a dezlega taina suferinţei permanente a lui Iuda, e nevoie să ştim ce înseamnă a fi evreu.

Eu ştiu că metoda obişnuită în cercetarea „chestiunii evreieşti" nu e aceasta. Antisemiţii, de pildă, procedează tocmai pe dos: în chip empiric. Ei stabilesc anume că există un conflict statornic între evrei şi celelalte neamuri, conflict care, la anumite momente, caută dezlegări tari. De pe urma acestor dezlegări, evreii suferă, desigur; dar vina e numai a lor, pentru că, de când există, ei nu au făcut decât blestemăţii. E inutil să stăruiesc prea mult asupra lipsei de valoare a acestei metode. Voi spune numai că ea nu poate fi concludentă; căci rezultatele ei pot fi tot aşa de bine întrebuinţate de evrei împotriva antisemiţilor. În adevăr: cum stabilesc antisemiţii vina evreilor? În cazul cel mai bun – în care nu se mulţumesc numai cu afirmaţii – prin enumeraţie se citează cazuri, unul, două, o mie, în care evreii s-au dedat la blestemăţii. E asta o dovadă? Nu. Pentru că la o mie de fapte vinovate, evreii pot aduce oricând o mie de fapte de laudă. Sânt răufăcători? Da. Dar sunt şi binefăcători ai omenirii. Sânt jecmănitori? Desigur. Dar sânt şi filantropi. Sânt trădători în război? Se poate. Dar sânt şi atâţia care au murit simplu şi cinstit. Şi aşa mai departe. Deci dară, dacă antisemiţii spun: e drept să suferiţi, pentru că sunteţi răi, evreii pot răspunde: nu e drept să ne chinuiţi, pentru că suntem buni. Cine are dreptate? Şi unii, şi alţii. Asta înseamnă însă nici unii, nici ceilalţi. Cum asta? Pentru că metoda lor de dovadă prin enumeraţie nu poate fi concludentă.

Înapoi, deci, la cealaltă metodă: Iuda se chinuieşte. De ce? Nu există aici un „de ce". Iuda se chinuieşte, pentru că... e Iuda, în acelaşi fel în care soarele luminează, calul are patru picioare sau suma unghiurilor interioare ale unui triunghi plan este egală cu 180 de grade, evreul suferă – adică e substanţial bolnav. Dar atun-

ci – ce este un evreu?

Chestiunea nu e chiar aşa de simplă. Răspunsurile trebuie în orice caz pregătite. De aceea, mai întâi: când e cineva evreu? Problema asta am mai dezbătut-o o dată într-o discuţie cu dl. I. Frollo, asupra aşa-zişilor români catolici. Discuţia nu a dus la o concluzie unică. Pentru că punctele de plecare ale fiecăruia din noi erau deosebite. Şi anume, nu ne înţelesesem atunci asupra întrebării: când este cineva român. Să reiau deci lămurirea punctului meu de vedere. Cu atât mai mult, cu cât elucidarea acestei chestiuni este esenţială pentru cele ce ne preocupă aici. Calitatea de român, evreu, turc sau neamţ e o chestie de apartenenţă: faci, anume, parte dintr-o colectivitate, dintr-o comunitate. Asta se poate întâmpla în două feluri: subiectiv, printr-un act de mărturisire; obiectiv, prin aceea că eşti vehicul al unei istorii. Prima modalitate nu este efectivă. Căci nu e suficient să faci mărturisire de credinţă iudaică, de pildă, ca să fii evreu. Mai mult încă, poţi declara, poţi simţi, poţi crede că nu eşti evreu, şi totuşi să fii. Aşa spuneam eu şi altă dată; că apartenenţa la o comunitate oarecare nu e un act de voinţă individuală; şi aşa cred şi acum. Cineva poate sta în slujba unei colectivităţi, îi poate face servicii eminente, îşi poate jertfi chiar viaţa pentru această colectivitate; asta nu îl apropie în fond cu nimic de ea.

Germania a purtat războiul graţie activităţii a doi evrei: Haber şi Rathenau. Prin asta, însă, Haber şi Rathenau nu au devenit germani. Au slujit, dar din afară; da dincolo de zidurile comunităţii spirituale germane. E nedrept? Întrebarea nu are nici un sens: e un fapt. Aşa fiind, singurul fel real de a fi evreu, francez sau mai ştiu eu ce e să fii purtător al istoriei respective. Da, sigur, precizarea aceasta e făcută mai mult din imponderabile şi, ca atare, ea va fi acceptată greu: mai ales, în epoca noastră, care abia acum începe să recapete sensul imponderabilelor. Nu e vina mea

însă. Eu nu pot judeca fără imponderabile; şi nici nu vreau; căci numai ele sânt în stare a exprima şi transmite direct realităţile mai complexe. Eşti, deci, român sau evreu sau german, dacă eşti fructul unei istorii. Fructul firesc şi normal. Căci, ca în orice proces de viaţă, se pot ivi şi aberaţii; congenitale sau altfel. Actul de conştiinţă prin care să te recunoşti a fi membru al unei comunităţi spirituale – expresie a unei aceleiaşi istorii – poate cel mult adăuga la românitatea ta, şi încă numai la intensitatea şi precizia acestei românităţi. Pot fi însă foarte român şi fără a-ţi da seama de asta. În acelaşi fel în care un stejar e stejar... fără să o ştie. Prin urmare: eşti român sau evreu sau grec nu printr-o mărturisire de credinţă, ci prin vehicularea unei istorii; calitatea aceasta nefiind – încă o dată – un act individual de voinţă, ci o stare naturală. Iosef Hechter nu ignoră aceste adevăruri fundamentale. El are prilejul să le descopere în chiar familia lui.

În fiecare evreu sânt active două momente: unul al tradiţiei iudaice, altul al solului natal. Tradiţia iudaică e una singură; solul natal – diferit. Există un evreu rus, după cum există un evreu român; sau un evreu german. Asta e un fapt, dar un fapt creator de confuzii. Că e fapt, se poate dovedi uşor. Sânt atâţia evrei care au părăsit ţara românească. Şi au părăsit-o de nevoie, în necazuri, că doară nimeni nu ia lumea-n picioare de plăcere. Au plecat, deci, de cele mai multe ori ocărându-ne. S-au aşezat prin străinătăţi; şi dacă au izbutit în viaţă, au continuat să ne ocărască. Ciudat însă: în casele lor vei găsi aproape întotdeauna o odaie românească; pe masa lor adesea mămăligă şi sarmale... de porc; iar în suflet nu arareori o umbră nostalgică. Vasăzică solul natal lucrează. Dar lucrează cum? Cu intensităţi deosebite.

În neamul lui Iosef Hechter, de pildă, oamenii din partea tatălui, negustori de grâne în schela Brăilei, în contact permanent cu realităţile concrete, stau precumpănitor sub semnul locului; în cei

dinspre partea mamei, meseriaşi în contact cu materia moartă şi talmudişti trăind în abstracţii, capabili deci a se sustrage specificului geografic, precumpăneşte tradiţia iudaică. Iosef Hechter o ştie. În această discriminare însă stă şi originea confuziilor. Căci gândul alunecă. În adevăr, iată cum gândesc unii: dacă în fiecare evreu există două momente, cel al tradiţiei şi cel al locului, atunci diagrama fiecărui individ va fi dată de proporţia în care se amestecă cele două momente constitutive. Care sânt însă limitele între care variază aceste două momente? Teoretic, ele cresc şi descresc în semn contrar; iar limita descreşterii poate fi zero. Descreşte momentul geografic până la zero în favoarea tradiţiei, evreul român devine evreu pur; descreşte, dimpotrivă, până la zero momentul tradiţiei iudaice, atunci evreul român devine român pur. Este iluzia asimilistă; şi este iluzia atâtor evrei care se cred sincer români şi pe care mişcările pasionale antisemite îi surprind până la disperată năucire. Pe nedrept însă. Căci într-un fel, antisemitismul nu e pentru ei decât o chemare la ordine: adu-ţi aminte că eşti evreu! Ştiu, Iosef Hechter va protesta; el va spune: numeşte-mă cum vrei, eu ştiu însă că sânt un om de la Dunăre şi că Dunărea Brăilei face parte din fiinţa mea. Face? Nu o vom contesta. Dar în ce măsură? Sânt în elementele constitutive ale fiinţei omeneşti momente esenţiale şi accidentale; de adânc, şi superficiale. Eşti tu, Iosef Hechter, om de la Dunărea Brăilei? Nu. Ci evreu de la Dunărea Brăilei. Asta e de reţinut: cresc şi descresc cele două momente, al tradiţiei şi al locului, în fiinţa unui evreu; dar pe când climatul geografic se poate închirci până la foarte aproape de zero, cel spiritual observă o limită sensibil deasupra lui zero, sub care nu coboară niciodată. Ceea ce face ca evreul să fie evreu, oriunde ar fi el. Aşa este. Şi aşa trebuie să fie. Aş zice chiar, aşa e bine. Naţionalitatea este, deci, o stare organică. Cu cât un om este mai

viu, cu atât el e şi mai naţional. Mărturisirea de credinţă de care aminteam mai sus e şi insuficientă, şi ineficace. Probă: sânt atâţia oameni care se declară categoric români, şi care, cu toată genealogia lor fără cusur, au încetat de a fi români; care nu sânt nimic. Acestea sânt exemplarele hibride, în degenerescenţă ale naţiunii; care în ordinea vieţii publice nu creează nimic sau creează valori formale, pline de artificialitate; şi a căror vitalitate e aşa de redusă, încât de cele mai multe ori, în ordinea fiziologică, nu au copii. Să observăm că hibriditatea aceasta nu atacă deloc inteligenţa. Am zice, chiar, dimpotrivă: ascute, uneori până la morbid, instrumentul inteligenţei; dar numai pe cel al inteligenţei formale, care despică, analizează şi, neputând înţelege, nici nu poate crea. Să reţinem această corelaţie: logica luată ca instrument de creaţie, nu de transmitere a adevărurilor – lipsă de solidaritate cu viaţa – incapacitate creatoare sub orice raport – caracter anaţional.

Exemple? S-ar putea căuta între oamenii care fac politica statului nostru, de astăzi, o politică aşa de puţin naţională, adică aşa de puţin în legătură cu structura neamului românesc.

Să nu mai insistăm însă. Exemplele acestea nu sânt interesante. Ca orice hibrid. Şi să ne întoarcem la chestiunea noastră: când e, deci, cineva evreu? După cele spuse, răspunsul se desprinde suficient de clar: când trăieşte istoria evreiască; indiferent dacă e conştient de asta sau nu, indiferent dacă o vrea sau nu. Asta înseamnă însă că, pentru a înţelege ce e un evreu, e nevoie să ştim ce e istoria evreiască.

Dezbaterea acestei chestiuni comportă – recunosc – un efort de obiectivitate. Dar mă socotesc în stare să-l fac. Şi de aceea mă încumet a duce dezbaterea până la capăt. Istoria evreilor e, pentru ei, un şir lung de suferinţe nejustificate. Pentru „ceilalţi", suferinţele evreilor nu sânt decât rezultatul unei reacţii

îndreptățite la tot răul pe care evreii îl aduc în mijlocul neamurilor cu care trăiesc. Fiecare din „părţi" socoteşte, deci, că dreptatea e de partea ei. Ce e de făcut? Eu cred că cel mai simplu e să lăsăm, deocamdată, afară din preocupările noastre chestiunea dreptății; să nu mai vorbim, deci, de suferinţe „nejustificate" şi reacţii „îndreptățite"; să vorbim numai de suferințe, de suferințele evreilor.

Aşadar: Iehuda patet.

De ce?

Să pornim de la faptul brut, aşa cum e trăit şi înfăţişat el chiar de către evrei, încercând a stabili în ce constă această suferinţă. Se constată că între evrei şi popoarele în mijlocul cărora trăiesc au existat întotdeauna nepotriviri şi neînţelegeri; de pe urma cărora evreii au fost supuşi la un regim deosebit, din care pentru ei au izvorât întotdeauna suferinţe. Regimul acesta s-a aplicat evreilor, şi individual, şi colectiv; după împrejurări. Nu se poate nega, de pildă, un sentiment general de ură şi dispreţ al popoarelor faţă de evrei, sentiment care creează acestora, fie şi numai moralmente, o situaţie de paria şi care stă la baza tuturor acţiunilor de pe urma cărora evreii au să sufere. Să observăm însă că încordarea dintre evrei şi celelalte neamuri nu e un fenomen constant; şi că sânt adesea perioade în care domneşte li-nişte deplină şi în care neamul evreiesc prosperă. Când suferă evreii? Când sânt evreii – ca să întrebuinţez o expresie a lor – persecutaţi? În momente de criză. Această criză poate fi de două feluri: provocată de evrei şi provocată de alte pricini, oarecari.

Marile şi sângeroasele mişcări antisemite din Anglia la începutul timpurilor moderne, de pildă, îşi au explicaţia în acţiunea evreilor. În adevăr, purtători ai spiritului capitalist, evreii au întreprins atunci în Anglia disoluţia economiei agrare; nimic mai firesc, deci, ca cei păgubiţi – posesorii şi lucrătorii de pământ –,

beneficiarii regimului de economie agrară, să reacţioneze. Faptul nu e de altfel specific Angliei, ci general; şi asupra lui am avut prilejul să insist şi altădată. Sânt, însă, cazuri în care evreii nu au nici o vină. Se întâmpla, de exemplu, în Rusia veche, ca ori de câte ori guvernul se găsea în dificultăţi şi avea nevoie de o diversiune să organizeze câte un pogrom, local sau mai întins, după nevoie. Mai ales aceste fapte le subliniază evreii ca să arate că sânt persecutaţi, şi încă pe nedrept. Căci, zic ei, justificare obiectivă pentru asemenea pogromuri nu există. Există numai o ură subiectivă împotriva noastră, şi această ură e şi pricina suferinţelor noastre.

Să cercetăm obiectiv această afirmaţie. Mai întâi, pogromurile nu sânt o invenţie rusească şi nu s-au exercitat numai împotriva evreilor. Dacă ne aducem bine aminte, Roma imperială cunoştea şi ea asemenea procedee, iar victime ale lor erau foarte adesea creştinii. Ca să nu luăm decât un exemplu. Exemplul acesta e suficient însă pentru a stabili un fapt, anume, că nu există la neevrei o singură direcţie de destindere a unei situaţii încordate înspre evrei; deci nu calitatea de evreu este cea care lucrează asupra neevreilor ca o cârpă roşie, asupra taurului. Nu calitatea de evreu, ci altceva. Ce anume? Să încercăm a înţelege.

Este adevărat că procedeul amintit mai sus era foarte întrebuinţat în Rusia. E iarăşi, adevărat că un asemenea procedeu ar pu-tea fi întrebuinţat şi în alte ţări cu climate politice şi de ethos, asemănătoare. Dovedeşte însă asta că pricina unor asemenea agitaţii e subiectivă? Greu de admis! Vedeţi, când diavolul a vrut să ispitească pe cei dintâi oameni în rai, el nu s-a îndreptat către Adam, ci către Eva. De ce? Pentru că el ştia că Eva va sucomba mai uşor ispitei. La fel şi poliţia rusească care organiza pogromurile; ea oferea mâniei publice ca ţintă pe evrei. De ce? De ce oare agitatorii aceştia nu ridicau lumea împotriva tătarilor sau a ungurilor sau a francezilor? De ce – presupunând

că premisa evreilor (evreii, cal de bătaie pentru toţi agitatorii) este adevărată – de ce toate instigaţiile acestea au ca obiect evreimea? E simplu, se va spune: pentru că asemenea instigări prind întotdeauna şi pentru că agitatorii o ştiu. O ştiu agitatorii antisemiţi astăzi, aşa după cum cu vreo 18 veacuri în urmă o ştiau agitatorii anticreştini. Foarte bine; numai că, în acest caz, trebuie să existe în evreii de azi şi de totdeauna, trebuia să existe în creştinii de acum 18-19 veacuri, un element obiectiv care să-i facă apţi de a aprinde mânia publică; exact în acelaşi fel în care slăbiciunea congenitală a Evei o făcea aptă să sucombe ispitelor diavolului. Care e acest element?

Datele de mai sus încadrează o elementară problemă a psihologiei mulţimilor. Pentru ca o categorie de oameni să poată deveni obiectul de descărcare a patimii maselor e nevoie de mai multe elemente. Ţinând seamă de faptul că asemenea descărcări, întrucât sânt fapte de psihologie colectivă, nu îşi au de cele mai multe ori decât origini neraţionale, vom spune că o categorie de oameni nu e aleasă ca victimă de către agitatori decât:

1. Când ea constituie o grupă fundamental deosebită de masele în mijlocul cărora trăieşte;

2. Când deosebirile acestea, devenite conştiente şi înţelese ca tot atâtea motive de superioritate asupra neamurilor din jur, au ca urmare un proces voit de succesiune, care duce la izolarea numitei grupe înlăuntrul chiar al societăţii respective;

3. Când, de pe urma acestei izolări, viaţa înlăuntrul grupei ia anumite forme ezoterice, pline de mister pentru cei din afară;

4. Când grupa aceasta reprezintă o primejdie permanentă pentru ordinea celor din afară, pentru structura spirituală, politică, socială sau economică a aşezării lor.

Aceste patru momente se verifică complet pe cazul persecuţiei creştinilor în imperiul roman. În adevăr, atât prin felul lor de

viaţă, cât şi prin ethosul lor, prin înţelegerea lumii şi prin sensul general pe care îl dădeau ei existenţei şi acţiunilor omeneşti, creştinii erau fundamental deosebiţi de stăpânitorii Romei. Mai mult decât atât însă, conştienţi de valoarea adevărului absolut în stăpânirea cărora erau ca închinători ai lui Hristos, ei duceau o viaţă separată de a celorlalţi, cu o practică a cotidianului care distona categoric nu numai în cele religioase şi care îi silea să se izoleze dacă nu pentru altceva cel puţin pentru a se feri de ispita vieţii păgâne; de aici traiul în comunităţi, şi topografic închise, adevărate ghetouri, înlăuntrul cărora nu pătrundea nici ochiul cel mai indiscret – dacă nu era al unui iniţiat –, şi tot de aici taina care învăluia această viaţă şi care făcea posibile legendele cele mai fantastice. Există un basm cu omorul ritual? Există. Dar de ce se plâng evreii? Nu a existat un basm cu creştinii otrăvitori de fântâni? Şi evreii nu au ei oare nici o vină, n-au avut ei nici un rol în răspândirea acestor basme? Iată dară, istoria nu face decât să se repete. Faţă de imperiul roman creştinii însă mai îndeplineau o funcţiune; aceea de element dizolvant al aşezării romane. Va fi spus Hristos: daţi Cezarului ce e al Cezarului. Asta însă nu apăra imperiul împotriva dinamitei creştinismului. Iar primejdia aceasta o simţeau stăpânii – şi reacţionau. Reacţionau prin... pogromuri. Încercând să explice acest fapt, unii spun: pentru că creştinii erau purtătorii unei mişcări revoluţionare. Evreii înşişi spun despre ei: pe noi numai retrograzii nu ne pot suporta; numai retrograzii sânt antisemiţi – şi anume pentru că evreii sânt revoluţionari, aducători de progres. E inexact. Evreii nu sânt aducători de progres, între altele şi pentru că... progresul nu există. Evreii aduc schimbare, nu progres; şi încă nici asta întotdeauna.

Iată, de pildă, astăzi. Singura ţară revoluţionară în Europa e azi Germania. (Italia nu e încă revoluţionară, iar Rusia, care cu Lenin

a fost formal revoluţionară – în fond nu, pentru că marxismul nu e, faţă de raţionalismul cartezian, în nici un fel revoluţionar – deci, Rusia, care cu Lenin a fost formal revoluţionară, a încetat să mai fie, în momentul în care – sau: dacă – omul de stepă Voroşilov a capitulat în faţa lui Stalin, care devine din ce în ce mai mult omul tehnicii, adică moştenitorul lui Petru cel Mare, în aşa măsură încât urmează sugestiile Franţei şi se întoarce înapoi în Europa.) Deci singura ţară revoluţionară azi în Europa e Germania – iar Germania de azi e antisemită. Nu e adevărat, deci, că evreii sânt întotdeauna şi peste tot un ferment revoluţionar. Şi, chiar dacă ar fi aşa, asta încă nu ar explica pasiunile dezlănţuite împotriva lor. Căci nu e adevărat că, popoarele se ridică împotriva oricărei revoluţii. Nu. Ci popoarele se ridică împotriva revoluţiilor, atunci când acestea atacă geniul lor naţional, ethosul lor. Le suportă însă – mai mult: le susţin – atunci când merg înspre o potenţare a acestui ethos. Întorcându-ne la cazul nostru: creştinismul reprezintă faţă de geniul roman o formulă, dacă nu chiar diametral opusă – ceea ce totuşi s-ar putea susţine –, în orice caz o formulă fundamental deosebită. Roma trebuia să înţeleagă, şi instinctul ei nu a înşelat-o, că ideea de stat romană nu putea decât să sucombe prin înflorirea creştinismului. Şi de aceea a reacţionat. (Cu cât succes – s-a văzut. Dar asta e o altă chestiune.) Iată, deci, originea sau explicaţia persecutării creştinilor sub imperiu.

Întrebarea e: au fost şi sânt evreii, oare, faţă de toată lumea, în situaţia în care se aflau creştinii faţă de imperiul roman?

Să vedem.

Evreii sânt poporul ales. Asta trebuie să o mărturisească nu numai orice evreu, ci şi orice creştin. Evreii sânt poporul ales, pentru că cu ei a făcut Dumnezeu primul legământ. Ei ştiu asta. Un popor ales are însă de împlinit o funcţiune; căci el nu e ales din

cauza a ceva, ci – şi mai vârtos încă – pentru ceva, într-un anumit scop. Dar pentru ca să-şi poată împlini misiunea lui, el trebuie să se păstreze ca popor ales. Asta iarăşi au înţeles-o evreii. De aceea, în istoria lor, încă de la început, se poate identifica extrem de lesne o tendinţă constantă nu numai de a-şi sfinţi viaţa, dar şi de a o păstra pură de orice contact cu cei de altă credinţă. În ţara lor, când aveau una, în toate celelalte ţări unde îi aruncau nenorocirile lor naţionale sau numai neliniştea lor scormonitoare care îi punea mereu pe drumuri – căci, de fapt, foarte mulţi din evrei au trăit în diaspora chiar în vremea independenţei statului lor –, ei trăiau despărţiţi de ceilalţi oameni, în comunităţi rigid închise. Conştiinţa superiorităţii credinţei lor, conştiinţa superiorităţii lor de popor ales nutrea în ei un imens orgoliu, care, astăzi, după atâtea nenorociri şi suferinţe, e tot aşa de intact cum era în timpurile de cea mai mare strălucire naţională (căci au fost şi momente de astea). Desigur, evreii au fost întotdeauna un corp străin în mijlocul neamurilor cu care au venit în atingere; şi dacă e adevărat că „difference engendre haine", – au fost şi urâţi. Să se recunoască însă că dacă procesul acesta de diferenţiere, de singularizare, de izolare este aşa de departe dus astăzi, încât între evrei şi celelalte neamuri nu se mai pot arunca punţi statornice, apoi el a fost iniţiat nu de celelalte neamuri, ci chiar de evrei. Vechiul Testament este o lege care e şi a noastră, a creştinilor; întrucât şi noi o mărturisim, ar trebui deci ca între noi şi evrei să fie ceva comun: Vechiul Testament. Şi, totuşi, nu e. Pentru că ceea ce face fondul ethosului evreu nu e legea cea veche, ci comentariul ei. Stă scris doară că Thora e apă, şi Mishra e vin. Şi asta îşi are însemnătatea ei enormă. S-a întâmplat cu Vechiul Testament la evrei ceea ce trebuia să se întâmple mai târziu cu Evanghelia la catolici; care nu era valabilă decât sub garanţia Bisericii (Augustin), adică în lumina comentariilor. Nu insistăm,

căci chestiunea e cunoscută: Talmudul a luat locul Thorei. Nu chiar dintr-o dată. Ci cu lupte grele, care nu s-au terminat decât când a fost arsă opera lui Maimonide, Mare Nebuhim. Asta înseamnă, însă, veacul al XIV-lea. Până după 1300, deci, au luptat urmaşii fariseilor pentru impunerea spiritului exclusivist, în virtutea căruia evreii trebuiau să se ţină departe de orice atingere cu celelalte neamuri; fie că era vorba de perşi sau de romani, de greci sau de alexandrini, de arabi sau de creştini. La această, dată însă izbânda rabaniţilor era desăvârşită; separaţia între evrei şi celelalte neamuri complet realizată.

Când însă cineva vrea să se ţină departe de tine pentru că, te dispreţuieşte, pentru că te socoteşte mai jos de el şi nu demn de a-i fi o legătură, reacţia ta e firească: începi a-l socoti drept duşman; sau, în ori ce caz, de altă natură decât a ta. Procesul de separaţie iniţiat de evrei continuă să fie adâncit de ceilalţi. La aceasta a contribuit, dacă mai era nevoie, încă un fapt, de ordin strict concret. Evreii sânt, desigur, mistici; dar sânt, în acelaşi timp, raţionalişti. Probă: Kabbala (hasidismul, care e, înlăuntrul iudaismului, faţă de raţionalismul talmudiştilor, cam ceea ce e în catolicism franciscanismul faţă de scolastica tomistă, nu e nici pe departe un element hotărâtor în plămădeala ethosului iudaic). De la talmudist, însă, până la zaraful cântăritor de aur şi împrumutător de bani nu e nici măcar un pas: e unul şi acelaşi lucru. Evreii au fost, deci, în toate timpurile excepţionali mânuitori de bani. Calitatea asta a lor i-a dus în apropierea regilor şi ai mai marilor tuturor neamurilor; cărora le-au făcut servicii adesea eminente. Evreii nu au ştiut, însă, nu au înţeles niciodată – cu toate necazurile care au căzut pe capul lor – că nu există mai mare nenorocire decât aceea de a sluji contra răsplată pe cei mari. Căci ceea ce-ţi pot da stăpânitorii neamurilor în plată sânt privilegii, iar privilegiile nu pot fi decât izvor de nenorocire. Privilegii

pentru neamul lor. Asta merge o bucată de vreme. Şi le-a mers şi lor. În Alexandria, de pildă, ca şi mai târziu, în Spania, privilegiile de care se bucurau evreii erau aşa de însemnate, încât mulţi treceau la iudaism numai ca să se bucure de foloasele calităţii de a fi evreu. Asta nu merge însă la nesfârşit. Căci, într-un anumit moment, intervine o criză publică, şi atunci pasiunea populară merge tocmai împotriva celor privilegiaţi. Să te apere cei mari? Cei mari dau cel mult privilegii – şi încă? –; de apărat însă împotriva mişcărilor de opinie publică – asta nu. Evreii uită mereu că ei au fost izgoniţi din Spania la scurtă vreme după ce făcuseră eminente servicii lui Ferdinand şi Isabelei, cărora le refăcuseră finanţele publice! Iată, deci, în situaţia lor privilegiată – şi unde nu au avut privilegii evreii? – încă un element al procesului de izolare a evreilor, proces care, de data aceasta, nu mai porneşte de la evrei, ci de la ceilalţi, deşi, de fapt, nu e decât o consecinţă a secesiunii rabanite. Nu explică asta destule lucruri? Destule – dar nu pe toate...

Desigur, evreii sânt poporul ales. Dar ales – la ce? Ei spun, ca să stăpânească pământul. E o afirmaţie care face orice discuţie imposibilă. Căci ce înseamnă oare, în domeniul realităţilor concrete, a stăpâni pământul? Socotesc, deci, indicat să alegem un alt punct de plecare. Un punct de plecare care să fie ceva mai precis şi posibil de a fi acceptat de toată lumea. Care e, după chiar părerea evreilor, momentul în care ar fi să înceapă stăpânirea lor asupra lumii? Momentul în care va apărea Mesia. Prin urmare, deplasând puţin problema, fără a-i schimba însă punctul de ajungere, vom spune: evreii sânt poporul ales, pentru că dintre ei trebuia, după hotărârea lui Dumnezeu, să se nască Mesia. Asupra acestora suntem toţi de acord; evrei şi creştini. Imediat după aceasta însă se deschide controversa.

Noi spunem: Mesia a venit. Prin întruparea Logosului. El e

Hristos. Evreii au fost poporul ales; ales pentru întruparea lui Dumnezeu. Dar în momentul în care aceasta s-a întâmplat, în momentul în care el şi-a împlinit misiunea deci, poporul evreu a încetat a mai fi poporul ales. Căci, e adevărat, legea cea veche era un legământ între Dumnezeu şi poporul evreu; legea cea nouă, însă, e un legământ între Dumnezeu şi toate neamurile pământului. În legământul cel nou devine, deci, oarecum ales oricine primeşte legea cea nouă; ales între pierzanie şi mântuire. Prin urmare: sau evreii recunosc că Mesia a venit sub chipul lui Hristos, şi atunci, din acest moment, ei încetează de a mai fi poporul ales (sub pedeapsa de a făptui cel mai greu păcat – al orgoliului); sau ei contestă autenticitatea lui Hristos-Mesia, şi atunci ei se refuză de la funcţia lor de popor ales, aceea de a fi instrumentul lui Dumnezeu întru mântuirea lumii, păcătuind nu numai împotriva misiunii lor, dar chiar direct împotriva lui Dumnezeu.

La aceasta evreii răspund statornic: Hristos a fost desigur cineva. Poate chiar un profet. Dar dacă el pretinde a fi chiar fiul lui Dumnezeu sau, în orice caz, Mesia, atunci el e un impostor. Mesia nu a venit încă. El va veni, sigur, pe un cal alb, şi atunci va începe şi stăpânirea lui Israel asupra pământului

Cele două poziţii sânt ireductibile. Dacă am încerca, dintr-un punct de vedere exterior amândurora, să stabilim cine are dreptate, ar trebui să ne recunoaştem neputinţa.

Din fericire, însă, pentru problema noastră e absolut indiferent să se ştie de care parte e dreptatea. Căci în chiar caracterul ireductibil al celor două poziţii stă miezul problemei noastre. Să ne amintim, în adevăr, că ceea ce vrem să lămurim noi nu e cine e vinovat în conflictul permanent dintre evrei şi celelalte neamuri, ci care este explicaţia permanenţei suferinţelor lui Israel.

Prin urmare: poziţia evreilor e clară; ei sunt poporul ales; care va stăpâni pământul în ziua în care se va ivi Mesia. Iată însă că

din Israel s-a născut cineva care se pretinde a fi Mesia. Acest cineva, Hristos, care nu e decât un impostor, a sfârşit totuşi prin a fi recunoscut ca fiu al lui Dumnezeu de atâtea neamuri în mijlocul cărora trăiesc evreii. El a creat o nouă înţelegere a lumii, o nouă structură spirituală şi nu numai o nouă scară de valori, dar chiar valori noi. O aşezare creştină a lumii.

Aici începe dificultatea. Evreii trăiesc în mijlocul acestei lumi, creştine. După care lege? După legea creştină? După obişnuinţele create de legea creştină? După indicaţiile climatului creştin? Dacă da, atunci evreii au renunţat la legea lor, au trădat legământul lor cu Dumnezeu, au încetat de a fi poporul ales – mai mult, au încetat de a fi evrei. Nimic din toate acestea nu s-a întâmplat însă. Evreii, continuă a fi evrei. Ce înseamnă asta? Că, în mijlocul unor popoare creştine, ei îşi fac aşezările lăuntrice şi îşi duc viaţa după o lege a lor, alta decât cea creştină, potrivnică celei creştine – operă a unui impostor. Concluzia? Urmând legea lor. evreii trebuie să saboteze aşezările şi valorile creştine.

Nu este vorba aici numai de o problemă religioasă. Este adevărat că necazurile şi suferinţele evreilor sunt mai adânci şi mai frecvente în acele timpuri şi în acele regiuni în care popoarele odihnesc într-un creştinism mai categoric. După cum iarăşi e adevărat că situaţia lor e incomparabil mai uşoară în ţările protestante, protestantismul – mai ales în anumite forme ale lui – fiind formula cea mai puţin creştină în creştinism şi cea mai aproape de structura iudaică. Dar, încă o dată, problema nu e în primul rând religioasă. Sau, mai exact: justificarea formală a conflictului acesta permanent nu e de natură, religioasă. E vorba de altceva; iudaism sau creştinism sânt mai mult decât religii; ele sânt principii formative ale vieţii; există o aşezare iudaică şi o aşezare creştină a lumii, indiferent dacă în conştiinţa oamenilor şi a instituţiilor apare în chip explicit Hristos şi Iehova sau nu. Aşa

fiind, există valori creştine şi valori iudaice în oricare ordine a vieţii; fie că ne gândim la organizarea politică a unei naţii, fie că ne preocupăm de crearea şi circulaţia bunurilor materiale, fie că nu e vorba decât de înţelegerea sensului general al existenţei. Pe orice teren ne-am afla, deci, există o categorică „incompatibilitate de umoare" între creştini şi evrei.

Aşa fiind, însă, deosebirea pe care am identificat-o ca existând între evrei şi creştini merge mai departe: aceştia din urmă îi simt pe cei dintâi nu numai izolaţi voluntar, dar şi – ştiţi, a patra condiţie din cele de mai sus – primejdioşi ordinii creştine. Creştini şi evrei, două corpuri străine unul altuia, care nu pot fuziona într-o sinteză, între care nu poate exista pace decât.... prin dispariţia u-nuia din ele.

Iuda suferă. De ce?

Pentru că Iuda trăieşte în mijlocul unor popoare pe care nu poate să nu le duşmănească, chiar dacă ar voi altfel; pentru că din momentul în care a refuzat să-l recunoască pe Hristos-Mesia, ancorându-se şi mai departe – pe drept sau pe nedrept – în calitatea lui de popor ales, el e dator, faţă de el însuşi să-şi împlinească funcţiunea care îi revine, aceea de dizolvant al valorilor creştine.

Iuda suferă pentru că l-a născut pe Hristos, l-a văzut şi nu a crezut. Şi asta încă nu ar fi fost prea grav. Dar au crezut alţii – noi.

Iuda suferă – pentru că e Iuda.

Există totuşi o acţiune prin care evreii au încercat să se smulgă soartei lor. E sionismul. Încercarea mi se pare însă cu totul confuză. Desigur, Ierusalimul rămâne polul magnetic al iudaismului. Dar un pol, aş zice, mistic. Căci urarea nostalgică „la anul la Ierusalim" nu are nimic pozitiv în ea, ci e mai degrabă unul din acele

mituri despre care vorbeşte Sorel, în acelaşi fel mit cum mit e hiliasmul, evenimente care nu se vor întâmpla niciodată, dar care po-

larizează omenirea şi au asupra oamenilor o înrâurire extrem de puternică, obligându-i să-şi regleze viaţa în vederea acelor evenimente, ca şi cum ele s-ar întâmpla.

Întoarcerea la Ierusalim e, netăgăduit, o realitate pentru evrei. E cea mai puternică realitate iudaică. Certitudinea aceasta mistică după care Israel se va regăsi odată şi odată la umbra templului este aşa de adânc înrădăcinată în fiinţa evreilor, încât aceştia nici nu-şi socotesc viaţa în diaspora decât ca un provizorat. Mai mult, ca o ficţiune. Căci dacă evreii au temple şi case de rugăciune prin toate aşezările lor, nu e totuşi mai puţin adevărat că singurul loc de rugăciune şi de jertfă rămâne Ierusalimul şi că, în fond, adevăratul templu – nu surogatele din diaspora – acolo este. Stranie stare de spirit, în care conceptul-limită al dorinţelor, obiectul tendinţelor dureroase ale unui popor întreg devin adevărata realitate, pe când viaţa de toate zilele se destramă în transparenţe iluzorii – ficţiuni!

Înţelegeţi dară ce departe de realitatea iudaică a fost gândul lui Theodor Herzl atunci când a lansat ideea sionismului. Stat iudaic? Evident, dacă cineva ar izbuti să adune la un loc pe toţi evreii de pe faţa pământului şi să-i constituie în stat, problema suferinţelor evreilor ar lua o altă înfăţişare; poate chiar că ar fi rezolvată. Dar întrebarea e: cum să constitui un stat evreiesc? Evreii au mai avut doară un stat. L-au avut chiar de mai multe ori. Unde e? Să-l fi aşteptat, oare, evreii pe Theodor Herzl ca să descopere ideea unui stat evreiesc? E cel puţin ciudat. Un popor obişnuit, normal tinde înspre viaţa de stat în chip firesc, fără nici un plan conştient; exact în acelaşi fel în care moleculele dintr-o soluţie suprasaturată tind spre cristal. Asta la evrei însă nu se vede. Ba, dimpotrivă, ori de câte ori au avut un stat, nu s-au liniştit până nu l-au făcut în bucăţi. Să înceteze viaţa în diaspora? Nonsens. Căci viaţa în diaspora este însăşi starea naturală a evreilor.

Desigur, viaţa în diaspora nu ar fi fost posibilă, împrăştierea nu ar fi putut să păstreze intact poporul evreu aşa cum l-a păstrat, dacă fiecare evreu în parte şi toţi la un loc nu ar fi trăit într-o halucinantă încordare viziunea mistică a Ierusalimului pământesc. Ierusalimul a împlinit însă, după cum am spus, funcţiunea de polarizator nu a indivizilor concreţi, ci a spiritualităţii iudaice şi a ethosului iudaic. Atât. Suficient pentru a păstra poporul; dar insuficient pentru a-i lega pe indivizi într-un stat.

Şi acum, ce a vrut Theodor Herzl, şi ce vrea sionismul? Să ia Ierusalimului nimbul lui mistic, caracterul lui de mit de până acum şi să transforme acest oraş într-o capitală de stat cu ministere şi cu siguranţă generală? Se poate. Numai că nu s-ar realiza decât o experienţă cu totul trecătoare, cum au fost întotdeauna aşezările politice iudaice, iar, pe de altă parte, concretizându-se Ierusalimul, s-ar lua evreilor din împrăştiere singurul centru de raliere al lor care le-a făcut posibilă viaţa până astăzi.

Sionismul este, fără îndoială, o încercare de a rupe cercul de suferinţă al fatalităţii iudaice – dar o încercare care nu poate duce decât cel mult la un rezultat: pierderea evreilor ca popor, prin sfărâmarea mitului ierusalimit.

Sionismul? Sinucidere! Şi asta trebuia să fie o soluţie!

Iată-ne, deci, la sfârşit. Iosef Hechter simte că Iuda suferă şi că nu se poate altfel. Dar Iosef Hechter nu înţelege de ce. Am încercat să i-o lămurim noi. În forma cea mai strânsă şi mai didactică de care am putut să dispunem. Cu elemente luate nu din literatura şi orientarea antisemită, ci cu ceea ce ar avea la îndemână ca repere în judecată un evreu; un evreu obiectiv şi lucid.

Suferi pentru că eşti evreu; ai înceta să fii evreu în momentul în care nu ai mai suferi; şi nu ai putea scăpa de suferinţă decât încetând a fi evreu, Este, desigur, o apăsătoare fatalitate. Dar tocmai

de aia nu e nimic de făcut: Iuda va agoniza până la sfârşitul veacului.

Revoltă? Nu e bună la nimic. Nu slujeşte la nimic. În acelaşi fel în care nimeni nu poate sări peste umbra lui – evreul nu-şi poate depăşi suferinţa; decât... nemaifiind evreu. Situaţie cu atât mai tragică, cu cât nimeni nu poate înceta a fi ceea ce este!

Iosef Hechter, tu eşti bolnav. Tu eşti substanţialmente bolnav, pentru că nu poţi decât să suferi; şi pentru că suferinţa ta e înfundată. Toată lumea suferă, Iosef Hechter. Suferim şi noi, creştinii. Dar pentru noi e o ieşire, pentru că noi ne putem mântui. Ştiu, tu nădăjduieşti; nădăjduieşti că va veni odată cel aşteptat, Mesia, pe calul alb, şi atunci vei stăpâni pământul. Nădăjduieşti, Iosef
Hechter. E singurul lucru ce-ţi mai rămâne.

Eu însă nu pot face nimic pentru tine. Pentru că eu ştiu că Mesia acela nu va veni. Mesia a venit, Iosef Hechter – şi tu nu l-ai cunoscut. Atât ţi se cerea în schimbul tuturor bunătăţilor pe care Dumnezeu le-a avut pentru tine: să veghezi. Şi nu ai vegheat. Sau nu ai văzut – pentru că orgoliul ţi-a pus solzi pe ochi.

... Iosef Hechter, nu simţi că te cuprinde frigul şi întunericul?

(NAE IONESCU)

De două mii de ani...

J'ose non seulement parler de moy, mais parler seulement de moy; je fourvoye quand j'ecris aultre chose, et me desrobe a mon sujet. Je ne m'aime pas si indiscretement et ne suis si attache et mesle a moy, que je ne me puisse distinguer et considerer a quartier, comme un voysin, comme un arbre.

Montaigne, (*De l'art de conterer*)

PARTEA ÎNTÂI

I

Cred că nu m-am temut niciodată de oameni sau de lucruri, ci numai de semne şi simboluri. Copilăria mea a fost otrăvită de al treilea plop din curtea bisericii Sfântul Petru, misterios, înalt, negru, cu umbra căzând în nopţile de vară prin fereastră, până deasupra patului meu – panglică neagră tăindu-mi în dungă cuvertura –, prezenţă care mă înfiora, fără să înţeleg, fără să întreb...

Dar am umblat cu capul gol pe străzile deşarte ale oraşului o-cupat de nemţi: pete albe arătau pe cer trecerea avioanelor, bombele cădeau departe sau aproape, aici la doi paşi, cu un sunet sec şi scurt întâi, pe urmă cu o rezonanţă largă de câmp.

Dar am privit netulburat, cu o rece curiozitate de copil, carele cu turci îngheţaţi, trecând în decembrie prin faţa porţii, şi niciodată înaintea acelor piramide de trupuri aşezate ca butucii într-o stivă de lemne nu m-a cutremurat prezenţa morţii.

Dar am trecut Dunărea, într-o luntre spartă, în baltă, spre sate lipoveneşti şi mi-am sumecat simplu mânecile cămăşii, când mi se părea că fundul putred n-are să mai ţină. Şi Dumnezeu ştie cât de prost înotam.

Nu, nu cred să fi fost vreodată fricos, deşi grecii de la grădina mare, care ne aruncau cu pietre când ne prindeau pe acolo, mi-au strigat-o zilnic de când mă ştiu şi deşi am crescut în strigătul ăsta, zvârlit din urmă ca un scuipat: jidan fricos.

Ştiu însă ce e spaima. Asta da. Am fost terorizat până la încleştare, până la paralizie, de mici nimicuri pe lângă care toată lumea cealaltă trecea nesimţitoare, dar care în viaţa mea năvăleau cu mari dimensiuni, cu adânci presimţiri. Degeaba mă apropiam ziua de plopul de peste drum, degeaba îi pipăiam coaja neagră şi rupeam cu unghia însângerată aşchii din lemnul descoperit printre crăpături.

„Nu e decât un plop", îmi spuneam, rezemat cu spatele de el, ca să-l simt aproape şi să nu-l uit. Îl uitam totuşi seara, când rămâneam singur în odaie, culcat ca totdeauna la ceasurile zece: din stradă se mai auzeau paşi de trecători, voci înăbuşite, strigări rare. Pe urmă, liniştea urma cunoscută, după un ritm şi cu o gradaţie pe care o ştiam.

Cu un efort, aş izbuti poate şi acum să-mi amintesc cele trei-patru zvâcniri interioare cu care începea noaptea mea, adevărate trepte ce mă coborau fizic în întuneric şi în tăcere. Atunci umbra plopului mă regăsea încleştat, cu pumnii strânşi, cu ochii deschişi mari, voind să strig şi neştiind cum şi după cine...

*

Curioasă descoperire ieri la anticar. George Gissing: *La rancon d'Eve*. Volum de pe la 1900, cred. Nici un detaliu despre autor (englez, probabil). Au fost patru ceasuri bune.

După ce am terminat-o, m-am dus pe stradă să iau ziarele de seară. Au fost iar bătăi, la medicină, mai ales şi la noi. N-am fost nici azi. La ce?

*

M-a oprit pe stradă Marcel Winder, ca să-mi spună că iar l-au

bătut.

„E a opta" mi-a spus, fără să precizeze dacă e a opta bătaie sau numai a opta rană. Avea într-adevăr o vânătaie neagră sub ochiul stâng. Era volubil, aproape vesel, oricum superior. Sigur, eu n-am fost vrednic de asta. M-am ferit.

Se pare că băieţii se pregătesc pentru 10 decembrie, dar Winder n-a vrut să-mi dea detalii.

— Nu e pentru tine, băiatule. Tu ai preocupări superioare. Şi întâmplător, o, numai întâmplător, preocupările tale superioare te opresc să vii cu noi la primejdie. Simplă coincidenţă.

Winder îşi pierde vremea. A greşit coarda: n-am asemenea vanităţi.

*

Dintr-o scrisoare a mamei primită azi:

„... Şi, mai ales, nu te duce la facultate. Am citit în jurnal că iar au început bătăile mari, şi băiatul şepcarului, care a venit acasă, mi-a spus că la voi e mai greu decât oriunde. Lasă pe alţii să facă pe grozavii. Tu ascultă pe mama ta, şi stai acasă".

„Lasă pe alţii să facă pe grozavii". Dacă ar şti mama cum sună vorba asta.

*

Asta să fie tot? Am intrat dimineaţa la cursul de drept roman. Nu mi-a spus nimeni nimic. Am luat febril note, ca să nu fiu obligat să ridic capul deasupra pupitrului meu.

Pe la jumătatea cursului, un mototol de hârtie cade pe bancă, lângă mine. Nu o văd, nu o deschid. Cineva mă strigă tare pe nume, din spate. Nu întorc capul. Vecinul din stânga se uită la mine atent, fără un cuvânt. Nu pot suferi privirea asta fixă şi ridic ochii.

— Ieşi!

Mi-a spus vorba scurt, tăios. Se ridică de la locul lui, îmi face loc şi aşteaptă. Simt în jurul meu o tăcere încordată. Nu răsuflă ni-

meni. Un gest din partea mea şi liniştea asta ar plesni...

Nu. Mă strecor din bancă şi păşesc nesigur spre uşă între două şiruri de privitori. Totul se petrece cuviincios, ritual. Doar cineva lângă uşă îmi repede pieziş un pumn, care mă loveşte numai pe jumătate. Un pumn întârziat, camarade.

Sânt în stradă. Uite o femeie frumoasă. Uite o trăsură goală care trece. Totul e la locul cuvenit: o dimineaţă rece de decembrie.

*

M-a căutat Winder să mă felicite pentru isprava de ieri. Nu ştiu cine i-a povestit-o. Şi mi-a lăsat un bilet ca, să viu poimâine la cămin. Se organizează pentru fiecare facultate câte un grup. Băieţii ţin neapărat ca de 10 decembrie să fie prezenţi la cursuri. Chestiune de principiu, spune Winder.

Şi toate astea mă plictisesc de moarte. Aş vrea o carte limpede, mare, severă, de gândire opusă mie, o carte pe care s-o citesc cu vehemenţa întâii mele lecturi din Descartes. Fiecare capitol era o luptă personală. Dar nu: uite-mă angajat într-o ,,chestiune de principiu". Caraghios.

*

10 decembrie. Să umblu drept, cu capul gol, în ploaie, orbeşte, înainte, să nu mă uit nici la dreapta, nici la stânga, nici înapoi, să nu strig, o, mai ales să nu strig, să las să treacă peste mine larma străzii, privirea oamenilor, ceasul ăsta învălmăşit. Aşa. Dacă închid ochii, nu rămâne decât ploaia măruntă: îi simt picăturile mici pe obraz, şerpuind dinspre arcada ochiului spre nară şi căzând de acolo brusc pe buze. De ce nu ştiu, de ce nu pot trăi adânca, neînfiorata linişte a unui cal, ducând după el o căruţă goală, în noroi, sub furtună?

Sânt un om bătut. Asta e tot ce mai rămâne. Nu mă doare nimic şi, afară de pumnul de sub şold, n-a fost nici o lovitură tare. Omul avea o figură curioasă, sub şapcă; până nu i-am văzut mâna

ridicată, nu crezusem că are să dea. Era un străin: mă vedea pentru întâia oară poate.

Sânt un om bătut şi lumea nu stă în loc pentru atâta lucru. Banca Italo-Română, capital vărsat 50 000 000. Unde Minimax păzeşte, focul nu se răspândeşte. Capitala Islandei este... Leibovici Isidor unde o fi rămas? Dacă a găsit portiţa de la secretariat, a scăpat. Dacă nu... Dar unde dracu o fi capitala Islandei? Nu Christiania, domnule, şi nici Oslo, că e acelaşi lucru...

Dacă plâng, sânt pierdut. Îmi mai rămâne atâta cunoştinţă de mine însumi ca să ştiu lucrul ăsta, Dacă plâng, sânt pierdut. Strânge pumnii, dobitocule, dacă e indispensabil, crede-te un erou, roagă-te lui Dumnezeu, spune-ţi că eşti fiul unui neam de martiri, da, da, spune-ţi asta, dă-te cu capul de pereţi, dar dacă vrei să te mai poţi privi în ochi şi dacă vrei să nu-ţi crape obrazul de ruşine, nu plânge. Îţi cer atâta: nu plânge.

*

Dacă aş şti că asta rezolvă ceva, aş rupe pagina scrisă alaltăieri. Încă o asemenea izbucnire patetică – şi renunţ la jurnal. Întrebarea este dacă pot să înţeleg liniştit, critic, ceea ce se întâmplă acum cu mine şi cu ceilalţi. Încolo... Se zice că după-masă se decide închiderea nelimitată a facultăţilor.

II

Ieri, pe peron, când am coborât din tren, sub becurile slabe din gară, mi s-a părut că mama e mai slabă decât oricând şi îmbătrânită. Era probabil numai emoţia ei de totdeauna, în primul ceas de revedere.

Emoţia ei... „Ai toate pachetele? N-ai uitat nimic în tren? Încheie-te bine la gât. Numai de am găsi trăsură..."

Vorbeşte mult, grăbită, despre atâtea lucruri mărunte şi nu-şi şterge lacrima din gene, de teamă să n-o văd eu.

*

Întâia plimbare în oraş. Trecere triumfală pe Strada Mare, între două şiruri de negustori ovrei, care mă salută zgomotos, fiecare din pragul prăvăliei respective, cu un ascuns semn de înţelegere.

— Nu e nimic, băieţi, ţineţi-vă tare, bun e Dumnezeu, are să treacă.

„De două mii de ani...", încearcă să-mi explice domnul Moritz Bercovici (manufactură şi încălţăminte) cauzele prigoanei împotriva noastră.

La bărbier, patronul reclamă pentru el onoarea de a-mi tăia părul şi mă întreabă în timpul operaţiei dacă mai păstrez urme, cicatrice... În fine... „înţelegeţi Dvs."

— Nu, nu înţeleg nimic.

— Dar bătaia?

— Care bătaie?

— Bătaia de la Universitate... N-aţi fost bătut?

— Nu.

— Deloc?

— Deloc.

Omul e contrariat. Mă tunde în silă, fără entuziasm.

*

Seară de familie. S-a întors, vara mea, Viky, cu bărbatul ei, din voiajul de nuntă. Se pare că e însărcinată. Un unchi se amuză de întâmplare.

— Dar harnici aţi mai fost!

Viky e ruşinată, bărbatul ei – grav.

— Ehe, băiatule, acu e acu! S-a sfârşit cu binele. Vrei, nu vrei, ai poftă, n-ai poftă, trebuie... ştii povestea cu trenul?...

Şi spune povestea cu trenul. Toată lumea râde zgomotos. Dintr-un colţ, mama mă priveşte încurcată... S-ar fi putut să fiu ca ei toţi, un negustor gras, însurat, mulţumit, jucând duminica seara pocher şi spunând porcării însurăţeilor tineri. O ştii pe aia cu

trenul?

Uneori, mă întreb cu spaimă dacă evadarea mea dintre ei este întreagă.

*

Am rugat-o pe mama să stăm acasă. Ea lucrează, eu citesc. Mă uit uneori peste carte, să o văd frumoasă, calmă, cu fruntea cea mai liniştită pe care o cunosc, cu ochii puţin obosiţi de vârstă. 43? 44? Mi-e frică s-o întreb.

— Cum trăieşti tu, la Bucureşti?

— Bine. Da' pentru ce întrebi?

— Pentru nimic.

Lucrează mai departe, fără să mă privească,

— Ştii, mamă, dacă 4 000 e prea greu să-mi trimiţi....

Nu răspunde nimic. Trec de partea cealaltă a mesei, îi iau mâna dreaptă într-a mea şi i-o strâng întrebător.

— E târziu, băiatule. Hai la culcare.

Ar fi trebuit să bănuiesc mai de mult. Lucrurile au mers prost acasă. Nu mai sânt bani. I-am spus că de aici încolo două mii pe lună au să-mi ajungă. O să stau la cămin. E bine şi acolo, e cald, e curat, e comod. (Nu pare să mă creadă – şi îi vorbesc repede, mirat şi eu de calităţile pe care le descopăr deodată barăcii ăleia din Văcăreşti.)

*

O aud cum respiră dincolo în odaia ei. Ştiu bine că nu doarme şi că răsuflarea asta intenţionat ritmată de om adormit e făcută să mă înşele pe mine şi să mă liniştească.

Ce copilărie, de care ar trebui să-mi fie ruşine şi nu-mi este. La vârsta mea să nu pot pleca de acasă pentru trei luni, fără această strângere de inimă, fără dorul ăsta mare care mă cuprinde înainte chiar de a o fi îmbrăţişat pentru rămas bun. Dacă nu mi-ar fi ruşine, m-aş duce să o sărut acum, cum făceam pe vremuri

noaptea, când mă trezeam în mijlocul unui vis rău. Visul, rău; valiza asta, gata de călătorie.

III

Voluptatea de a fi singur într-o lume care te crede al ei. Nu orgoliu. Nici timiditate măcar. Ci fireasca, simpla, involuntara rămânere a ta, în tine. Uneori aş vrea să mă pot depărta de mine fizic şi să mă pot privi dintr-un colţ al odăii cum vorbesc, cum mă agit, cum sânt vesel, cum sânt trist, ştiind că nu sânt nimic din toate acestea. Dublu joc? Nu. Altceva, altceva.

*

Am mâncat la cantină între un rus care mirosea urât şi vorbea tare şi o fată slabă, cu mâinile jupuite şi cu buzele prost vopsite. Ciment pe jos. Frig. Paltonul aruncat peste umeri, farfuria de metal smălțuit înainte, furculiţa de cositor căzută pe jos.

N-am să fiu niciodată un revoltat social, eu care găsisem în acel moment, nu ştiu de unde, un surâs fără melancolie.

Suntem, cu mine, 11 băieţi în odaie. Sadigurski Liova, vecinul meu din dreapta, se rade cu lamele vechi pe care i le dă Ionel Bercovici, vecinul din stânga. Limitez deocamdată relaţiile mele aici. Mă tem să trec mai departe.

Spre dimineaţă, când se întâmplă să mă trezesc, îmi place să ascult în camera asta lungă şi rece răsuflarea polifonică a ăstor zece oameni care mă înconjoară; respiraţia răstită a politehnicianului de lângă uşă, şuierul de flaut al vecinului lui, oftarea lui Liova, zumzetul de bărzăune pe care îl face nu ştiu cine mai spre fund, la fereastră şi, deasupra tuturora, greu, zoologic, stăpânitor, sforăitul lui Ianchelevici Şapsă, uriaşul.

*

Îi văd cum se întorc seara de la facultate, răzleţi, unul câte unul, obosiţi. Şi îşi numără fiecare bătăile, cu îndârjire, ca pe nişte puncte de biliard, nu cumva să pună adversarul două mai mult.

Marcel Winder e la a cincisprezecea. Alaltăieri i s-a rupt şi pălăria, ceea ce îl face cu totul superior pe drumul martirajului. Îşi indică, tare, în mijlocul curţii, locul loviturilor. Aici şi aici şi aici...

I-au scos azi salteaua lui Iancheleviei Şapsă. N-a plătit taxa de trei luni şi se iau măsuri. El privea liniştit, rezemat de perete, fără să protesteze. Seara s-a trântit pe scândurile patului, cu o înjurătură bună. I-am aruncat una din pernele mele, ca să şi-o pună la căpătâi. Mi-a zvârlit-o înapoi, înalt, de era să spargă lampa, şi s-a întors cu faţa la perete.

*

A fost o zi grea. Se hotărâse să intrăm neapărat la civil, unde era vorba să se marcheze frecvenţa. Până acum, nu ne-am dus decât izolaţi, în grupuri de cel mult trei.

Asta evită încăierările mari, dar nu serveşte la nimic, pentru că de obicei ne identifică pe toţi şi ne dau afară.

Deci, astăzi trebuia să schimbăm tactica. Intrăm în grup compact. Ne aşezăm în băncile din faţă, lângă catedră. Nu răspundem la provocări mărunte, dar ne apărăm în caz de atac. „Până la urmă" – asta a fost lozinca.

E o strategie greşită, cred, dar n-am s-o spun băieţilor, prea excitaţi de succesul lor de azi. Au mâncat şi ceilalţi bătaie, poate, dar cine l-a văzut pe Leibovici Isidor strivit în colţul de lângă tablă, cu paltonul sfâşiat şi cu buza ruptă, plină de sânge? Iancheleviei Şapsă a făcut minuni: era palid şi serios, ţinând în mână piciorul de scaun, pe care-l rupsese pentru luptă.

Seara, Marcel Winder a făcut lista celor bătuţi, ca s-o dea la gazetă. I-am spus să mă şteargă: nu cred să fi primit mai mult de două palme şi, mai ales, nu e nevoie să afle mama.

*

Front calm. Se creează, poate un stil al adversităţii.

— Domnule coleg, sunteţi bun să-mi arătaţi carnetul

dumneavoastră?

M-au înconjurat trei şi aşteaptă. Scot carnetul şi îl întind celui care m-a întrebat.

— Aha! vă rugăm să părăsiţi sala. Pe aici. Îmi indică drumul.

*

L-au bătut foarte rău pe Leibovici Isidor. Iar. Eu n-am fost de faţă, dar mi-a povestit Marga Stern, care fusese acolo. E predestinat băiatul ăsta.

Şi mi-e dragă discreţia lui ţeapănă, mândră, retezată.

— Iar, Leibovici?

— Ce iar?

— Iar te-au bătut.

— Nu.

— Ba da.

— Ei, ba da... Ştii tu mai bine dacă m-au bătut sau nu. Se întoarce pe călcâie şi pleacă îmbufnat, cu capul îndesat între umeri.

Mi-am pierdut în învălmăşeală sau mi s-au luat mănuşile. Şi e un ger... Ce mizerie.

*

Nu, nu sânt un tip tare. Unde sânt jurămintele pe care mi le făceam cu doi ani în urmă, pe coperta abia închisă a lui Zarathustra? De ce am umblat ieri noaptea pe stradă, singur, într-aiurea, nenorocit că nu pot plânge şi înspăimântat în acelaşi moment de gândul că s-ar putea totuşi? De ce seara, când îmi pun capul pe pernă, mă înduioşează oboseala acestei aplecări, ca pe o piatră de drum până la care am fost fugărit?

Imbecil, de trei ori imbecil.

Ceea ce mă dezolează mai ales este senzaţia de a pierde pe fiecare zi siguranţa singurătăţii mele, de a mă vedea solidar cu Marcel Winder şi Ianchelevici Şapsă, de a coborî pe scara

înduioşării în comun, de a deveni, odată cu ei, la fel cu ei, un individ care se compătimeşte şi se mângâie. Cordialitate ovreiască, pe care o urăsc. Mă tentează gândul de a repezi un cuvânt brutal la întâiul prilej, pentru ca să se ştie că aşa cum sânt aici între zece oameni,

care mă cred „fratele lor de suferinţă", eu sânt singur, absolut singur, definitiv singur.

Ascultă, Marcel Winder, dacă mă mai baţi o singură dată pe umăr, te pleznesc. Treaba mea dacă sânt lovit, treaba ta dacă ţi se sparge capul, n-am nimic de împărţit cu tine. N-ai nimic de aflat de la mine, vezi-ţi de drum şi am să-mi văd de al meu.

*

De trei zile nu se mai face foc. S-au terminat lemnele şi se aşteaptă o subvenţie promisă...

Liova e bolnav. 39 de grade. A fost un intern de la Caritas să-l vadă şi a promis să-l ia acolo, îndată ce are să se elibereze un pat.

Politehnicianului i-au degerat urechile şi s-a bandajat cu o pânză mare îngălbenită, care-i acoperă tot obrazul şi care îmi face rău la masă, în cantină, când o văd cu vata şi gutaperca zdrenţuite.

Ianchelevici Şapsă şi-a spălat ciorapii şi i-a întins la marginea patului să se zvinte. L-a căutat astăzi o fată, venită mi se pare de la el din târg şi i-a adus un săculeț cu nuci. El a râs încurcat; cred că i-a fost ruşine să le ia de faţă cu noi.

Nu sânt un caraghios eu, care am aici, între ei, scrupule critice şi îmi controlez „ţinuta"? Un estet. Asta sânt. „Decenţă, discreţie, singurătate" – valori de cinci parale, în numele cărora îi cer durerii să fie o persoană politicoasă.

Nebărbierit de patru zile. E prea frig ca să stau un sfert de ceas în faţa oglinzii.

*

A fost azi o cursă care putea să sfârşească rău. Coboram de la administrativ, unde mă dusesem să mă încălzesc şi eram la doi paşi de uşă, când mi-a ieşit înainte Ştefăniu.

Nu mă observase. Abia acum îmi dau seama că nu mă observase. Dar n-am avut atunci destul calm ca să înţeleg asta şi am făcut prostia de a mă întoarce ca să-l ocolesc şi în momentul acela m-a văzut. Nu m-a ajuns decât cu bastonul (o lovitură bună pe umărul stâng). Am fugit pe lângă el, deşi astfel riscam să atrag atenţia altora, şi am luat-o la stânga, pe culoar. El, după mine. Am trecut prin galeria de sus spre senat, socotind să mă opresc în cancelarie. N-am găsit însă cheia în uşă şi s-o ţin cu umărul n-aş fi putut până la urmă. Noroc că era deschisă uşa ce dă spre scara senatului. Odată ieşit în stradă, bănuiam că n-are să mă mai urmărească. Într-adevăr.

Şi ar trebui să-i scriu astă-seară mamei. Ce?

Zece seara. A adus adineauri medicinistul basarabean două bucăţi de lemne în buzunarele paltonului. Dar, cum nu s-a făcut de mult foc, soba scoate fum, şi acum, când s-a răcit iar, e un miros acru în odaie care îl înăbuşă pe Liova.

A ieşit cineva pe uşă şi a lăsat-o deschisă. Nu se ridică nimeni s-o închidă. Ionel Bercovici joacă pocher pe patul lui, cu Marcel Winder şi încă doi, pe care nu-i cunosc.

Se aude din când în când tusea lui Liova. Cineva bate din palme, pentru că asta îl enervează sau pentru că îi e frig...

Sâmbăta seara
Fiecare evreu este un rege
Şi fiecare colţ de casă râde
Şi tot omul e vesel.

Cântă Ianchelevici Şapsă. Rezemat de perete, cu paltonul pe umeri, cu mâinile în buzunar. Are o voce tărăgănată, greoaie, care urcă greu şi se poticneşte puţin la fiecare sfârşit de vers.

... A ieider i-id a melăh... fiecare evreu un rege...

E o melodie pe care am mai auzit-o undeva, de mult. Acasă, poate, pe vremea bunicului. Îmi simt ochii calzi. Nu e nimic, băiatule. Nu te vede nimeni. Şi nu simţi că asta face bine, o, infinit mai bine decât orgoliul de a-ţi strânge pumnii şi a te opri?

Cântă, Ianchelevici Şapsă. Eşti un băiat mare, de 25 de ani, care n-ai citit în viaţa ta o carte, care ai trecut prin lume dumirit de tot ce se întâmplă şi liniştit pe picioarele tale de animal bun, îţi speli singur ciorapii şi mănânci la prânz un sfert de pâine cu trei nuci, spui porcării şi râzi singur de ele. N-ai privit de când eşti un tablou şi n-ai iubit o fată, înjuri de mamă şi scuipi pe jos, dar uite acum, când noi, ăştilalţi suntem aici tăcuţi ca la o margine de drum, tu singur, Ianchelevici Şapsă, aşa cum eşti. Necăjit, ursuz şi înfometat, tu singur cânţi.

*

Mă dusesem la rectorat să cer o informaţie. La întoarcere, vestibulul, pe care îl lăsasem cu zece minute înainte gol, era invadat. N-am recunoscut pe nimeni. Dar părea să fie o bătaie cruntă.

Baricadat, deci. Mă observă cineva sau mi se pare mie că m-a observat. O iau pe scară în sus. Sar câte trei trepte deodată, trântesc după mine uşile întâlnite, mă lovesc de pereţi la cotituri. La etajul II spre stânga, simt că n-am să mai duc mult aşa; mă lipesc de perete şi caut cu mâna înfrigurată o uşă. Apăs pe clanţă încordat, e deschisă.

O sală mică, incomodă. Zece doisprezece ascultători. La catedră un om foarte tânăr: student sau asistent. Vorbeşte. Probabil, o lucrare de seminar.

Sânt încă buimăcit. Nu ştiu; mi-e teamă de cei de afară? mi-e ruşine de ăştia dinăuntru? Trebuie să fac ceva care să mă preocupe şi să mă domine. Îmi scot creionul şi blocul: iau note.

Mecanic, absent, pentru simpla nevoie de a face mişcări organizate care să-mi stăpânească emoţia. Nu ştiu ce vorbeşte omul de la catedră. Înregistrez ca un stenograf, ca un mecanism. Preocupat numai de mersul creionului pe hârtie, indiferent la tot ce se spune, absent de la tot ce se întâmplă.

Şi, iată-mă, acuma, seara, cu hârtia asta curioasă, în mână:

„Este ceva profund artificial în întreg sistemul de valori pe care se sprijină viaţa noastră. Nu numai în economie politică, unde deformările sunt vizibile şi răul uşor de localizat. Tulburările monetare sunt numai cele mai evidente, dar nu şi cele mai acute ale lumii vechi. Sunt alte descompuneri, mai grave, sunt alte agonii, mai triste. Nu vom pricepe nimic din criza economică pe care o studiem, dacă ne vom opri la aspectele ei tehnice. Ele sunt secundare, absolut secundare. Nu un sistem financiar cade astăzi, ci un sistem istoric. Nu câteva forme se lichidează, câteva fapte, câteva detalii, ci o întreagă structură. Dacă există o criză a noţiunii de valoare în economie şi finanţe, ea nu este un fapt particular, ci se integrează într-o criză generală a valorilor pe toate planurile vieţii moderne.

Trăim cu prea multe abstracţii, cu prea multe năluci.

Am pierdut pământul de sub picioare. Nu numai raportul dintre hârtie-monedă şi aur s-a rupt, ci raportul dintre toate simbolurile noastre şi noi. Este o prăpastie între om şi cadru. Formele acestea de viaţă pe care le vedeţi s-au dezumanizat. Aş spune mai bucuros pe româneşte că s-au dezomenit.

Luaţi câte una instituţiile noastre, ideile, deprinderile, deşteptăciunile şi prostiile noastre, luaţi-le una câte una şi ciocăniţi-le. Veţi vedea că sună a gol. Viaţa a evadat din ele, spiritul s-a dus. De ce? Nu ştiu de ce. Din abuz de inteligenţă poate. Nu glumesc. Ni s-a creat o cultură şi o civilizaţie pornind de la inteligenţă ca primă valoare, ceea ce este un lux scump şi mai este o îndrăzneală

exagerată, între noi şi viaţă, am crezut că noi decidem. Asta este o tragică semeţie. Noi nu suntem nimic şi a fost unul, Descartes, care a crezut altfel. Uite, îi plătim oalele sparte cu trei sute de ani în urmă.

Mă tem că astăzi a venit timpul proştilor. Adică nu mă tem deloc. Mă bucur. Că inteligenţa am văzut ce a ştiut să facă şi unde să ne ducă. Ne întoarcem acum pocăiţi, amărâţi şi cu oboseala a trei veacuri, ne reîntoarcem în pădurile prostiei şi ale vieţii vii.

Asta s-o fi chemând obscurantism. Cu atât mai bine”.

*

Nu e nici student, nici asistent, E profesor de economie politică. Face anul ăsta un curs despre „noţiunea de valoare în istoria doctrinelor economice". Îl cheamă Ghiţă Blidaru. Băieţii îi spun, scurt, Ghiţă. Vine de la Munchen sau de la Berlin, nu ştiu bine. E mai bătrân decât arată şi mai tânăr decât este: 35 de ani. Are un obraz tras, lung, nesimetric, ceva timid în surâs şi o îmbinare poruncitoare a sprâncenelor. Vorbeşte cu neglijenţă, tărăgănat şi se întrerupe uneori cu un „nu?" ca un punct de foc.

Din prelegerea de azi, un pasaj care a fost doar o paranteză:

„A fi logic? A fi logic nu este, cum o fi scriind în cărţile voastre, a gândi după formule şi după ecuaţii, ci a gândi după firea lăuntrică a lucrurilor. Dacă ţineţi morţiş să aveţi o definiţie, uite-o pe asta: logica este o sistematizare a intuiţiei".

Şi râde.

*

Lecţie despre Adam Smith:

— „Dacă m-aţi întreba ce facem noi aici, într-un curs în care parantezele sânt mai mari decât tratarea propriu-zisă a programului, v-aş răspunde poate aşa: destituim valori. Le scuturăm ca pe nişte arbori uscaţi. Inteligenţă, individualism, liber-arbitru, pozitivism... Şi căutăm o singură «valoare, una care

trece, cu mult peste toate. Ea se cheamă, dacă nu mă înşel, viaţa»".

*

Miercuri şi vineri, de la 6 la 7, cursul lui Blidaru.

— Suntem câţiva obişnuiţi, care ne cunoaştem fără să ne vorbim. Uneori, o figură nouă apare în băncile din fund. Îmi place să întorc din când în când capul şi să urmăresc, pe măsură ce omul de la catedră vorbeşte, surpriza noului venit.

*

Vorbea azi despre o superioritate a fiziocraţilor asupra tuturor şcolilor economice moderne. Prea amplu ca să transcriu aici notele mele de curs. Vorbea avântat, cu un accent de violenţă, care promitea o întorsătură bruscă în şirul argumentelor. (Are asemenea efecte de cabotin inteligent.) Aşteptam intrigat deznodământul – când, deodată, a izbucnit sub ferestrele noastre un marş militar. O companie cu drapel care trecea.

A sărit de la catedră, s-a repezit la fereastră, a deschis-o şi a rămas acolo să privească şi să ritmeze cu capul bătaia tobei mari.

Pe urmă, s-a întors către noi.

— Vouă nu vă place strada?

*

A treia lecţie despre fiziocraţi. Cursul lui Blidaru schimbă ierarhiile cele mai liniştite. Numai trei cuvinte despre ceea ce în manuale este sacrosanct, şi, dimpotrivă zece prelegeri despre ceea ce manualul dispreţuieşte cu mai multă furie.

„Este în economia fiziocrată un element mai puternic decât toate naivităţile ei. Desigur, bătrânii ăştia de la 1750 habar nu aveau de mecanismul circulaţiei bunurilor şi ceea ce au imaginat ei în materia asta nu e numai fals, dar e romantic şi fantezist. Peste toate aceste erori, rămâne însă o intuiţie care valorează nesfârşit mai mult decât o statistică exactă, Economia lor pleacă de la pământ şi se întoarce la pământ. Iată o idee ţărănească, o

idee simplă de viaţă, o idee care vine din biologie, din cele mai fireşti instituţii ale omului de toată ziua. Asemenea adevăr scurt, simplu, clar nu poate fi dărâmat de nimic. Dezorientaţi cum suntem, vom regăsi poate într-o zi acest adevăr care ne va readuce spre pământ, ceea ce va simplifica totul şi va instaura o nouă ordine, nu scornită de noi, ci crescută din noi.

*

Se vorbeşte iar de închiderea universităţii. Bătăile se încing. Facultatea e ocupată militar de o săptămână. Mai rămâne cursul lui Ghiţă Blidaru, ascuns în sala asta obscură de la etajul II, unde nu vine nimeni, pentru că nu ştie nimeni.

Seara la cămin e o tăcere de maidan înzăpezit. Numai din când în când, pe culoare, paşi obosiţi, o uşă care se închide, o chemare ce rămâne fără răspuns.

Se lucrează bine în tăcerea asta. Recitesc un tratat de economie, cu notele lui Ghiţă în mână. Pasionantă confruntare.

*

E îngrijorător. Au fost prea mulţi oameni noi la curs. Feţe necunoscute, ostile în primele bănci, Blidaru – scânteietor. Succesul, poate, inevitabil la urma urmelor. Dar dacă e altceva? Om vedea.

Nu, la asta n-am să renunţ. Am plecat de la civil, am plecat de la estetică, am plecat de unde aţi vrut şi am să plec de unde vreţi, de la istorie, de la sociologie, de la chineză, de la germană, dar nu renunţ la cursul lui Ghiţă Blidaru.

Deocamdată am primit doi pumni în timpul prelegerii de azi şi am luat opt pagini de note. Pentru doi pumni, nu e puţin.

M-au oprit câţiva la uşă.

— Carnetul!

Ar fi fost stupid să-l dau. Am încercat să trec printre ei brusc, prin surpriză. M-au repezit în peretele din faţă cu un singur

pumn. Îi privesc din colţul ăsta, în care m-au îmbrâncit. Uşa e întredeschisă. Se aud dinăuntru râsete, voci, strigări de la o bancă la alta. Şase fără cinci. Acum are să intre Ghiţă. Dacă m-ar lăsa şi pe mine... Dacă m-aş apropia de dobitocii ăştia de la uşă să le vorbesc, poate că ar înţelege. Ce Dumnezeu, un loc în ultima bancă... Nu s-ar prăpădi lumea... Nu, e idiot... S-a făcut tăcere.

Aplauze. A intrat, desigur. Se închide uşa. Unul, singurul care a rămas pe sală de pază, se uită lung la mine.

— Ce e, mă?

— Ce este? Este că mi-e o teribilă ruşine de tine şi de ceilalţi, este că mă simt cu un cap mai înalt decât voi, este că niciodată n-ai să cunoşti mândra tristeţe de a fi învins singur între zece mii şi mai este că mâine dimineaţă am să-l văd pe Ghiţă Blidaru şi am să-i vorbesc.

*

Nu pot reconstitui scena. Acum, mi-e cu neputinţă să mi-o amintesc în totul. A fost bruscă. Două-trei cuvinte, o uitătură nedumerită şi gata.

Ghiţă ieşea de la secretariat. M-am apropiat şi i-am vorbit. Nu mai ştiu ce. Jur că nu mai ştiu şi că asta nu este un truc, ca să-mi cruţ un moment mai mult de silă personală.

M-a întrerupt.

— Ce vrei dumneata, domnule?

— Domnule Profesor, m-au dat afară şi....

— Ei, şi ce vrei să-ţi fac eu?

A plecat, fără să aştepte răspuns.

Ar trebui să alerg pe străzi un ceas, două, trei, ar trebui să mă bat cu zece mii deodată, ar trebui să tai cu toporul un vagon cu butuci, ca să cad seara dărâmat pe pat şi să dorm şi să uit.

*

A treia noapte de pocher. Jucăm în bibliotecă, în jurul unui

sfeşnic, până dimineaţa la trei, patru. Am câştigat ieri 216 lei şi i-am dat pe urmă pe toţi la dame, unde ne-am dus în rând câte doi. Ionel Bercovici m-a pupat, „vezi mă, eu te credeam un ţâfnos".

*

Este o cârciumă infectă. Vinul ăla alb oţetit e o băutură respingătoare când îl priveşti. Închid ochii la primele pahare. Pe urmă merge.

Şi noaptea se termină târziu, în Cruce, la Mizzi, curva din Cernăuţi, care pentru zece lei în plus face orice.

Am umblat toată ziua între baionete. Ne găseam un grup mic jos, la secretariat, când au venit cetele compacte de la medicină. Eram prinşi din toate părţile şi n-am ieşit de acolo decât între jandarmi, încadraţi în cerc dublu.

Ne-au dus aşa pe străzi, urmăriţi de aproape, schimbând de câteva ori drumul, grăbind pasul, oprindu-ne într-o curte sau alta, doar-doar au să ne piardă urma. Până seara. Până acum.

Dacă n-ar fi gustul amar, consolator al nopţilor de joc, dacă n-ar fi bucuria ameţită a pocherului, ce ar mai fi?

*

Mai e totuşi ceva. E voluptatea de a fi murdar, orgoliul ascuns de a cădea, de a renunţa azi să-ţi ştergi pălăria, mâine să-ţi schimbi cămaşa, poimâine să-ţi dregi tocurile tocite. Să intri adânc, afund, irevocabil în mizerie şi s-o iubeşti pentru nămolul ei, pentru aroma ei familiară, pentru colţurile de pâine uscată, pentru căldura intimă a umilinţei. Şi să ştii că ai pierdut definitiv cârma vieţii, că ai lăsat-o din mâini, într-o dimineaţă când nu ţi-ai schimbat gulerul, pentru că ţi-era totuna.

Nu ni s-a spus de atâtea ori că suntem un neam murdar? Poate că e adevărat. Poate că mistica noastră, asceza noastră, sfinţenia noastră este asta – murdăria.

Un fel de a te îngenunchea, un fel de a te mutila lent, voluptos,

tot mai departe de steaua albă a purităţii.

*

Mi-a spus Marga Stern, dimineaţa, în curtea căminului, încurcată, ca şi cum ar fi fost o veste care nu mă privea:

— Vezi, vine primăvara.

IV

Am fugit. Acum două săptămâni, într-o zi în care mi-am spus că trebuie să aleg între a fi al patrulea la pocher şi între a trăi. Am fugit, şi-mi pare bine că a fost greu.

E o cameră mică. O mansardă. Dar e a mea. Un scaun, o masă. Un pat. Patru pereţi albi şi o fereastră înaltă, peste care se văd vârfuri de copac din Cişmigiu.

Socoteala e uşoară şi mă întreb cum de n-am descoperit-o mai devreme.

2000 de lei pe lună: 1000 camera, 300 de lei treizeci de pâini, 300 de lei treizeci de litri de lapte, 400 restul.

Am să-i scriu mamei să-mi brodeze pe un şervet sentinţa asta pe care am descoperit-o: VIAŢA ESTE SIMPLĂ!

Patrusprezece zile singur. Aş vrea să ştiu precis, statistic, câţi oameni sânt în oraşul ăsta, în lumea asta largă mai liberi decât mine.

Am găsit la anticar, pe 60 de lei, un Montaigne superb, – de pe la 1780, cu hârtie subţire mată, cu adnotări uluitoare. Pasionant; cu atât mai pasionant cu cât el este libertin, sceptic şi artist, şi eu sânt numai torturat.

Ce bună odihnă. Şi nu bănuiam, nu bănuiam, dobitocul de mine, că vacanţa asta poate să existe.

Am bătut în peretele din faţa patului o hartă mare a Europei. Mi-ar trebui un glob pământesc, dar n-am destui bani.

E copilăros, poate, dar am nevoie de simbolul acesta al unei hărţi de care să mă reazim şi pe care să citesc oraşe şi ţări. Asta

îmi aduce zilnic aminte că pământul există. Şi că orice evadare e posibilă.

*

Era frumos adineauri în Cişmigiu, cu soarele acesta metalic, alb, cu apa de verde vegetal, cu arborii fără frunze încă şi goi ca o turmă de adolescenţi la recrutare,

Ce urâţi sânt oamenii în pardesiurile lor întârziate, cu pălăriile roase de iarnă, cu surâsurile intimidate de soare, cu paşii grei, înnămoliţi. I-am privit cum treceau şi mi-a fost milă de inconştienta lor lipsă de graţie.

*

Era o fată tânără, îmbrăcată curat, care se oprise pe Bulevard în faţa unei vitrine cu fructe. I-am vorbit stupid despre ce mi-a trecut prin cap, fără să aleg. A râs şi a primit să se plimbe cu mine.

Nu m-a întrebat unde o duc, a urcat scările şi, după ce am închis uşa, s-a dezbrăcat fără dificultate. Un corp mic, plăcut, fără frumuseţe, foarte tânăr. Ne-am iubit ziua în amiaza mare, cu fereastra deschisă, goi amândoi. Fata plângea de plăcere şi pe urmă se plimba prin odaie cu haina mea pe umeri, curioasă, căutând prin hârtiile de pe masă, deschizând cărţile, închizându-le zgomotos.

— Mai vii?

— Mai viu.

Nu mi-a cerut nimic. Şi am uitat s-o întreb cum o cheamă.

Bucuria asta de a fi gol! Să simţi exact, precis, anatomic, echilibrul tău de animal regăsit, să asculţi bătaia sigură a sângelui, să cunoşti voluptatea de a ridica un braţ şi de a-l lăsa să cadă, să ai senzaţia amănunţită a vieţii tale fizice, singura.

De înscris asta în elogiul iubirii.

*

Curioasă întâlnirea cu Pârlea D. Ştefan. El m-a oprit. Eu n-aş fi

îndrăznit, deşi îi păstram din liceu, fără să ştiu bine de ce, un dram de simpatie.

Băiat osos, dur, încruntat, cu o strângere de mână zdravănă, cu ochi vultureşti, cu o urâţenie virilă, care este aproape un fel de a fi frumos.

— Uite, mă, soarele...

Am umblat amândoi, spre mahalale, miraţi că nu dăm de Dunărea noastră de acasă. Mi-a povestit ce se mai întâmplă la cursul lui Blidaru, pe care şi el l-a descoperit de mult.

Am vorbit mult, despre, o mie de lucruri, cărţi, amintiri, femei. Ne-am oprit la o brutărie, dincolo de capul podului, să cumpărăm covrigi cu susan şi am mâncat pe stradă de se uita lumea după noi.

— Vezi, Pârlea, am putea fi prieteni, dacă n-ar fi atâtea prostii să ne despartă.

— Nu. Te înşeli. Prieteni noi doi nu putem fi nici azi şi niciodată. Tu nu simţi că eu miros a pământ?

Avea în ochi ceva, absurd, cutremurător.

Nu simt că el miroase a pământ? Ba da. Simt. Şi pentru asta îl invidiez,.

Mi-e un dor imens de simplicitate şi inconştienţă. Dacă aş putea să regăsesc de undeva din fundul veacurilor câteva senzaţii simple şi tari – foame, sete, frig –, dacă aş putea să trec peste două mii de ani de talmudism şi melancolie, să am încă o dată, presupunând că cineva din neamul meu a avut-o vreodată, bucuria limpede de a vieţui....

Dar fericirea mea, când e, este tumultuoasă, obscură, făcută din nesfârşite ocoluri, ameninţată la fiecare pas de o cădere.

Eram fericit acum trei zile. Sânt deprimat azi. Ce s-a întâmplat? Nu s-a întâmplat nimic. A căzut undeva o proptea interioară. S-a deschis undeva o amintire prost închisă.

La 20 de ani, sănătos fiind şi fără poveri personale, să te simţi purtătorul unor destine care te împart în zece şi te anulează în fiecare din aceşti zece.

Nu, nu suntem un neam comod. Mă simt atât de prost în tovărăşia mea; cât de prost trebuie să se simtă în tovărăşia asta un străin. Suntem impulsivi. Suntem excedaţi de noi înşine. Suntem, mai ales, impuri. Suntem: adică eu, Ianchelevici Şapsă, Marcel Winder.

El miroase a pământ, fericitul. Îmi pare rău că, în această confruntare cu mine însumi, îmi mai păstrez oarecare simpatie. Îmi pare rău că mă surprind iubindu-mi destinul. Aş vrea să mă pot detesta violent, fără nici o scuză, fără nici o înţelegere. Aş vrea să fiu cinci minute antisemit. Să simt în mine un duşman care trebuie suprimat.

*

A venit fata de acum o săptămână. N-am primit-o.

— Nu mi-ai spus să viu?

— Ba da. Şi acum îţi spun să te duci.

Ceva îmi spune că suntem incapabili să trăim până la capăt un moment de viaţă. Oricare. Că rămânem veşnic alături de ce se întâmplă, puţin mai sus, puţin mai jos de lucruri, niciodată însă în miezul lor. Că lăsăm sentimentele şi evenimentele pe jumătate neterminate, să atârne după noi, nedesăvârşite. Că n-am fost niciodată deplin canalii sau deplin îngeri. Că rugurile sufleteşti pe care am ars s-au stins la jumătate. Că am trăit în eterne tranzacţii cu norocul şi nenorocul.

*

E mai bine aşa. Patrusprezece ceasuri de muncă.

Examenul care se apropie n-o fi decât un pretext. Eu mă simt însă bine în închisoarea asta de cărţi, până la care nu mai ajunge nimic, nici de afară, nici dinăuntru.

Aş fi avut acum nevoie de-o febră tifoidă. Poate că examenul ăsta o va înlocui. Important este să uit de mine, să dau dracului toate problemele din lume şi să fac ceva mecanic, istovitor, care să mă domine deplin.

Marga Stern a trecut prin mansardă prieteneşte. Purta o rochie albă, avea mâna caldă, liniştită şi mi-a pus-o pe frunte, ca să glumească.

Prea puţin pentru o seducere, dragă fată.

*

Marcu Klein, eşti un măgar şi, dacă te-aş avea aici, aproape de mine, te-aş îmbrăţişa şi pe urmă ţi-aş trage patru palme zdravene, ca să nu le uiţi.

Nu erai singur. Eram 40-60, odată cu tine, să aşteptăm examenul de civil. De la 8 dimineaţa, când am fost chemaţi, până la 11 seara, când a intrat în sfârşit Mormorocea, profesorul. Se vedea bine că era beat şi pe jumătate adormit. Am văzut-o cu toţii, odată cu tine, deşteptule. Eram cu toţii obosiţi de ziua asta lungă, pierdută inutil. Dar am intrat în bănci supuşi, poate puţin scârbiţi. Numai tu ai strâns pumnii şi ai rămas încruntat.

Omul de la catedră a mormăit o întrebare şi a aţipit. Băiatul de lângă tine a răspuns foarte liniştit şi foarte exact. Când a terminat, a fost o clipă de tăcere, Mormorocea a grohăit, supărat că tăcerea asta îi întrerupsese somnul.

— N-ai învăţat nimic. Să spuie ălălalt.

„Ălălalt" erai tu. Te-ai ridicat. Am închis ochii, pentru că ştiam – înţelegi? –, ştiam ce are să urmeze.

— Domnule profesor, asta e o neruşinare.

De ce, Marcu Klein, n-ai tăcut? Cine te împinge pe tine, om nebun, singur între patruzeci, să vorbeşti pentru toţi, să condamni şi să răzbuni? Din ce nevoie absurdă de a denunţa nedreptatea vine strigătul tău? Din ce ancestrală educaţie a mizeriei şi a

revoltei? Ce instinct pervertit nu te lasă să treci pe lângă o mizerie fără să te opreşti şi să o descoperi? Ştii tu ce uşor se face o listă de desolidarizare? Mi-e un necaz imens pe tine fiindcă nu te pot urî suficient şi fiindcă sânt, odată cu tine, dintr-un neam care nu ştie să accepte şi să tacă.

*

Telegramă către mama:

— Trecut examenele. Sunt fericit.

Sânt fericit? Nu ştiu. Ştiu numai că există acasă, pe malul drept al Dunării, douăzeci de metri de nisip cald şi, în faţa mea, un fluviu întreg pentru înot.

PARTEA A DOUA

I

Noiembrie, cea mai frumoasă lună! Ploaia asta măruntă, generală, indiferentă, care te închide pe stradă în tine, care te distrage de la incidentele din jur şi te face impermeabil, singur... Pleci de acasă cu o pipă şi cu un gând şi umbli ceasuri întregi prin oraş, fără să vezi pe nimeni, te loveşti de oameni, de pomi, de vitrine, ca să te întorci târziu ca o navă în portul ei.

E anotimpul meu, noiembrie. Luna când recitesc cărţi, când răsfoiesc hârtii, când strâng note. E un fel de foame de lucru, de agitaţie, de începere din nou a tuturor treburilor.

Şi mirosul acesta de vegetale ude, dimineaţa, când plec – şi cercul cald de lumină al lămpii, seara, când mă întorc....

*

Într-o librărie, unde intrasem să răsfoiesc revistele.

Mă bate cineva pe spate. Mă întorc: Ghiţă Blidaru.

— N-ai fost la lecţia de deschidere...

Sânt uimit, sau sânt foarte vesel, sau mă tem să nu răspund cu

o impertinenţă: oricum tac.

— Nu vrei să mă vizitezi? Uite, joi după-masă, la 4 jumătate, acasă la mine. Da?

Salută băieţeşte cu un deget la pălărie şi pleacă.

*

Are trei camere pline cu cărţi şi o a patra goală, în care stă el: un pat simplu, aproape „pat de campanie" – şi nimic mai mult. Pe peretele dinspre uşă, o reproducere mică şi exactă după o iarnă de Breughel.

Aproape jumătate din peretele din faţă este tăiat de o fereastră imensă dreptunghiulară, cu un geam gros, masiv, mai mult cristal decât sticlă.

Este un interior nud, precis, sumar, cu un inexplicabil aer de intimitate, totuşi şi de căldură.

Sânt intimidat până la nemişcare. Omul acesta pe care l-am iubit cu ciudă, iată-l. Atâtea cercuri izolatoare de legendă au crescut în jurul, lui într-un an, din seara în care l-am ascultat prima oară, sus, la universitate.

Cu ochiul lui de stăpân predestinat, cu aspra lui îmbinare de sprâncene, cu mâna lui jumătate leneşă, jumătate ordonatoare, uite-l aici, în casa asta care-i seamănă întocmai, liniară ca el, precisă în fiecare obiect, strictă în fiecare detaliu, în halat lung de casă, cu un fular de lână la gât, cu capul puţin aplecat în bătaia lămpii din dreapta – e ceva călugăresc în ţinuta lui, în încruntarea lui, uşor îmblânzită acum de un surâs ce arde potolit în umbră.

Îl ascult cu oarecare panică. Panica de a nu-l vedea dintr-un moment într-altul tăcând, moment de tăcere când va trebui să vorbesc eu, să vorbesc ce? Dumnezeule, să-i răspund, să povestesc, să spun, să spun ce? să spun cum? sub apăsarea prezenţei lui, care mă nelinişteşte mai mult decât mă bucură, deşi ştiu că mă bucură atâta.

A simţit ceva din panica asta? Se ridică, trece să caute tutun pentru pipă, şi-o aprinde, pe urmă se apropie de fereastră şi priveşte afară atent, de parcă ar urmări ceva anume în seara ce se lasă.

*

Aş vrea să nu-l revăd. Mi-e ruşine. Rar am fost aşa de stupid, de opac, de categoric prost. Inteligenţa mea! Oarecare bună dispoziţie mintală de om tânăr – şi nimic mai mult. Iar când nu e nici asta, nu mai e nimic. Altfel, cum s-ar scuza totala mea absenţă de ieri. Două ceasuri a vorbit şi două ceasuri am tăcut. Am luat parte cu „da" şi „nu" la o convorbire de la care aşteptam totul. Nu ştiu ce vrea să spună acest „totul", dar trebuie să spună foarte mult, de vreme ce simt atât de ascuţit cât am ratat, ratând vizita de ieri la Blidaru.

*

A vorbit luni la Fundaţie, în ciclul Institutului Social. Nu riscam să fiu văzut în mulţimea aceea imensă, în locul meu de la balconul doi.

Ce miraj şi ce simplitate în omul ăsta. Vorbeşte noduros, cu colţuri; cu asperităţi, cu ocoluri. Aruncă aici un cuvânt, deschide dincolo o poartă secretă, loveşte dincoace o piatră găsită în drum. Totul la întâmplare, oarecum în voia hazardului. Şi pe urmă, pe la sfârşitul ceasului, când te uiţi cu dezolare la câmpul de gândire pe care l-a devastat în halul ăsta, deodată lucrurile încep să se ordoneze, nu ştiu cum, nu ştiu prin ce întoarcere de resort. Ideile aruncate în trei sferturi de oră în dreapta şi stânga, fără legătură, se întorc în ultimul sfert acasă, liniştite, clare, necesare, într-o stringenţă uluitoare, încheind un ciclu de cugetare cum ar încheia o construcţie simfonică.

Voi şti altă dată, mai târziu, când voi îmbătrâni, în ce măsură este Blidaru un gânditor. Ştiu însă de pe acum cât e de mare ca ar-

tist...

*

M-a găsit pe sală, când ieşea de la curs şi m-a luat de braţ, cu simplitate, ca un camarad.

— Hai, să umblăm.

L-am dus până acasă, pe jos, spre şosea şi am încercat, pe drum, de câteva ori să-i vorbesc. Dar n-a mers, nu din vina mea de astă dată, ci din a lui, căci nu avea chef să discute, ci să umble pur şi simplu, cu mâinile în buzunarele pardesiului lung, cu pălăria pe ochi şi cu nasul în vânt, adulmecând mirosul de ploaie, de copaci uzi, de noiembrie pe sfârşite.

Umblam lângă el agitat, pândind o spărtură în lucrurile mărunte pe care le spunea, spărtură prin care să arunc brusc cele câteva întrebări pe care vreau să i le pun, pe care nu le ştiu lămurit, dar pe care le simt atât de necesare. De câteva ori, am încercat un început de frază şi am renunţat. De câteva ori, am răsucit în gând trei cuvinte şi n-am ştiut cum să le duc mai departe.

Trebuie să fi simţit cât mă frământ, acolo, la dreapta lui, stingherit de tăcere şi chinuit de nevoia de a-i vorbi, căci s-a oprit dintr-o dată la lumina unei vitrine şi m-a privit drept, prin surprindere.

— Ce e cu dumneata?

— Domnule profesor, aş vrea să vă spun... Şi n-am mai continuat.

— Ştiu ce vrei să spui. Vrei să spui „totul”. Adică cel mai simplu şi mai greu lucru din lume. Lasă asta. E urgent? Nu este, crede-mă. Acum am pornit să ne plimbăm; hai să ne plimbăm. Om vorbi altă dată, când s-o întâmpla.

Numai lucrurile care „se întâmplă", numai ele se fac bine. Mi-a dat o ţigară, m-a luat de braţ şi m-a dus mai departe, schimbând

imediat vorba.

II

Universitatea a fost închisă de alaltăieri, 9 decembrie, în aşteptarea lui 10. Zile liniştite totuşi: câteva rare încăierări şi o manifestaţie banală pe stradă.

Oricum, s-au potolit lucrurile. Am recitit, în caietul verde, pagina de anul trecut.

Ce tânăr eram! Într-o zi voi izbuti să fiu lovit, fără ca asta să schimbe nimic, absolut nimic, din liniştea sau neliniştea mea intimă. E poate singurul fel de a fi tare. Şi aşa, sau altminteri, lovituri îmi mai sânt probabil multe rezervate.

Mă întreb, dacă a fi fugit de la cămin, dintre ei, fie şi pentru a duce viaţa aspră pe care o duc – a fost în totul un act de curaj sau unul de laşitate?

Mă întreb dacă am eu dreptul, în numele singurătăţii mele, sămi râd de eroismul ieftin al lui Marcel Winder, care îşi numără şi astăzi cu voluptate bătăile pe care le primeşte. El flecar, şi eu sobru, nu e mai puţin adevărat că el primeşte din faţă adversitatea, în timp ce eu îi întorc spatele. O fi mai elegant; este însă şi mai just?

Dar să nu-l uit pe Leibovici Isidor, care rămâne mai departe în prima linie, răbdător şi tăcut, fără gesturi, fără iluzii, fără vanitate.

Vizită la cămin. Neagră, neagră mizerie. Nu s-a schimbat nimic aici. Aceleaşi sobe ori reci, ori fumegânde, aceleaşi săli lungi cu ciment crăpat, aceiaşi oameni. Câteva feţe noi – băieţii din anul întâi.

Lipseşte Liova. A murit peste vară. Avea ceva făcut pentru moarte copilul ăsta şi mi se pare că el s-a împlinit pe sine însuşi în tuberculoză, cum alţii se împlinesc scriind o carte, ridicând o casă, sfârşind o lucrare. Am vorbit cu foştii noştri camarazi de cameră, de anul trecut, despre el. Nimeni nu ştia să spună mare lucru.

„Avea nişte ghete galbene, aproape noi – mi-a spus Iancheleviei Şapsă – şi când a plecat le-a lăsat aici. Dar nu-s bune: sânt mici”.

Liova, băiatule, nici la atâta lucru nu va fi fost bună moartea ta.

Ce curioasă toropeală, ce oribil ingheţ în casa asta, care se numeşte totuşi aşa de cald „cămin"... Şi trăiesc aici câteva sute de oameni tineri. O singură cameră, una singură, vie, agitată, respirând pasiune: „camera problemelor sociale”. I se spune aşa, ironic, pentru că aici îşi are patul Winkler, medicinist bătrân pe care l-a întârziat în examene sionismul şi S. T. Haim, politehnician temut în matematici şi marxist violent în discuție.

Amândoi se ceartă interminabil.

— Am să vă reclam, ţipă Bercovici Ionel, disperat că nu poate duce până la capăt o pagină în drept constituțional.

— Dobitocule, replică S.T.H. (cum i se spune abreviat nu ştiu de ce), vrei să oprim în loc mersul istoriei, până ai să treci tu examenul?

Nici Winkler, nici S.T.H. nu trebuie că mă privesc cu ochi buni. M-au simţit străin. În orice caz, m-au simţit dat deoparte, trecător care observă, spectator fără înclinare pentru o cauză sau alta. Am ascultat liniştit, dintr-un colţ, fără să intervin, o dispută confuză şi am rezistat cu îndârjire privirilor pe care mi le aruncau crunt, fulgerător, peste umăr.

— Diletanţi, asta sunteţi, ţipă S.T.H., diletanţi în orice faceţi, în orice simţiţi, în orice vi se pare că simţiţi, diletanţi în amor, când aveţi impresia că faceţi amor, diletanţi în ştiinţă când vă amestecaţi în ştiinţă, diletanţi în sărăcie, când trăiţi în sărăcie. Nimic până la capăt. Nimic eroic. Nimic pentru moarte. Totul pentru viaţă, pentru o viaţă conservată, târguită, tolerată. Tu, care îţi zici sionist, habar n-ai că există într-adevăr un pământ care se cheamă Sion. Eu nu cred în el, dar tu crezi. Atunci de ce nu te

duci acolo, să calci pe el? Stai aici şi faci propagandă, adică tai chitanţe de cotizaţii pentru alţi 10000 de deştepţi ca tine, care şi ei rezolvă la fel o dramă cu o carte de membru.

— Şi tu? întrebă Winkler mereu calm.

— Eu? Eu sânt aici, unde trebuie. Eu oriunde voi fi, voi fi unde trebuie: fiindcă eu fac revoluţie. Prin simplul fapt că exist, prin simplul fapt că gândesc. Fiecare cuvânt al meu e un protest, fiecare tăcere a mea e o chemare care trece de chitanţierele tale, o chemare care trece de surâsul lui...

... Şi se întoarce brusc spre mine, arătându-mă ameninţător cu degetul, scoţându-mă astfel din colţul meu retras, pentru că rezerva mea îl irită vizibil şi pentru că, până la urmă, n-a mai putut răbda o prezenţă străină, nici ostilă, nici prietenă – ci numai atentă. Îi trebuie public lui S.T.H., îi trebuie combatanţi, îi trebuie rezistenţă.

Acum, că mi-a aruncat cuvântul provocator, mă aşteaptă să-i ies înainte, şi ochii îi lucesc cu flăcări scurte, flăcări reci, care vin „din cap", sânt convins, nu din inimă.

E încordat ca o lamă îndoită, vibrând în aşteptarea destinderii. Dar îi primesc privirea, i-o suport, deşi simt cât arde, şi tac mai departe, lăsându-i suspendat elanul deasupra unei tăceri în care se va prăvăli inevitabil.

Aşteaptă din partea mea un gest, un semn, un început de replică, ceva în sfârşit care să-i permită să explodeze fără ridicol, dar m-am încăpăţânat să nu-l ajut cu nimic, cu absolut nimic, şi toată violenţa lui, toată furia lui rămâne în gol, frântă, inutilă.

Dar S.T.H. nu pierde partida. Oricine în locul lui ar fi pierdut-o. Numai el nu. Se scutură o dată din încruntarea în care s-a oprit, îşi trece liniştit mâna prin cap, face un pas spre mine şi, cu o voce amicală, surprinzător de melodioasă pentru vehemenţa lui de până acum, mă întreabă:

— Mergi cu mine la cinematograf desearä?

S. T. Haim, bunul meu prieten, ce bine jucăm noi ce avem de jucat, ce trist jucăm.

*

M-am despărţit azi-noapte de S.T.H., şi dimineaţa mi-a bătut în uşă pe la 7 jumătate (când a dormit? când s-a sculat?) ca să mă facă atent că mi-a strecurat pe jos, prin încheietoarea pragului, un bilet.... L-am auzit pe urmă, coborând furtunos scările.

„Aş vrea să te nelinişteşc. Împăcarea dumitale mă înspăimântă. Montaigne, de care îmi vorbeai astă-noapte, e o erezie. Stendhal o frivolitate. Dacă atâta îţi ajunge ca să dormi liniştit, cu atât mai rău pentru dumneata. Îţi doresc insomnii lungi, întunecate insomnii”.

„Aş vrea să te nelinişteşc". Dacă asta a luat-o din Gide, atunci e un caraghios. Dacă o spune de la el, e un dublu caraghios.

S. T. Haim trimis de destin ca să mă cheme la ordine!

S. T. Haim venit să mă tulbure şi să-mi redeştepte tragediile de la care am dezertat cu Montaigne sub braţ!

Mesianismul şi psihologia sânt două lucruri care nu merg împreună. S. T, H. este un misionar care n-are habar de ce se întâmplă cu oamenii lângă care umblă.

Ar vrea să mă neliniştească. Eu aş vrea să găsesc o piatră pe care să-mi pun capul.

Dacă aş avea şi eu, ca el, instinctul unei misiuni, aş încerca să liniştesc în jurul meu cât mai multe lucruri, cât mai multe conştiinţe. Pe a lui în primul rând, pe a lui S.T.H., pe a lunaticului ăsta obosit, pe a copilului acesta apăsat de năluci.

„S. T. Haim, i-aş spune, eşti un om ostenit. Opreşte-te, stai un ceas locului. Priveşte. Pune mâna pe asta şi vezi că e o bucată de piatră, ia în mâna asta şi vezi că e o bucată de lemn. Uite aici un cal, uite aici o masă, uite aici o pălărie.

Crede în lucrurile acestea, trăieşte cu ele, deprinde-te să le priveşti cumsecade, fără să cauţi dincolo de ele tremurătoare fantome. Întoarce-te la aceste lucruri simple şi sigure, resemnează-te să vieţuieşti cu ele, în orizontul lor scăzut, în familia lor modestă. Şi priveşte în afară, lasă-te pe tine în grija anotimpurilor, a foamei, a setei: viaţa se va descurca cu tine, cum se descurcă, liniştit cu un pom, cu un animal".

Dar cine îmi va spune mie însumi aceleaşi lucruri?

— Şi cine mă va învăţa cum să le învăţ eu cel dintâi?

*

Adversitatea lor, a antisemiţilor, ar fi, la urma urmelor, suportabilă. Ce ne facem însă cu adversitatea noastră, cu propria noastră adversitate intimă?

Cu ei ne vom împăca poate – cine ştie? – într-o zi. Cu noi însă când?

*

Să fugi de tine o zi, două, douăzeci nu e uşor, dar nici imposibil. Faci matematici şi marxism ca S.T.H. faci sionism ca Winkler, citeşti cărţi ca mine, umbli după femei. Sau joci şah, sau te dai cu capul de pereţi. Dar într-o zi într-un minut de neatenţie, te-întâlneşti cu tine însuţi la un colţ de suflet, cum te-ai întâlni la un colţ de stradă cu un creditor de care te-ai ferit zadarnic. Dai ochii cu tine şi atunci înţelegi cât de inutile sânt toate evadările din această închisoare fără ziduri, fără porţi şi fără gratii, din această închisoare care este însăşi viaţa ta.

Nu există vigilenţă suficientă. Unii simulăm mai bine, alţii mai prost, unii câţiva ani, alţii numai câteva ceasuri!

La capătul lor, vine însă irevocabil întoarcerea la tristeţe, ca o reîntoarcere pe pământ,

Mi-am amintit aseară, nu ştiu de ce, după atâţia ani, de bunicul meu din partea mamei. Îl văd, la masa lui de lucru, între miile lui

de arcuri, resorturi, şuruburi, rotiţe, cadrane şi minutare. Îl văd aplecat deasupra lor, cu un ochean prins mereu în arcada ochiului drept, descifrând cu mâinile lui lungi acea lume de minuni mecanice, pe care o stăpânea cu asprime, supunând-o, impunându-i mişcare.

Din masa aceea monstruoasă, de care, copil, nu aveam dreptul să mă apropii, fiindcă o rotiţă rătăcită însemna un început de haos, din acele minuscule puncte de metal, el organiza mici lumi autonome, mici fiinţe abstracte, care îşi împreunau sutele de glasuri ritmate într-o muzică măruntă şi dinţată, care făcea o armonie strictă, severă, supusă. Sub fiecare geam de ceasornic se afla o planetă cu o viaţă personală, indiferentă la tot ce se petrecea dincolo, şi geamul era parcă anume făcut să o despartă de acest „dincolo".

Bătrânul, neliniştit, cum simţeam că este, trebuie să fi invidiat nu o dată liniştea acelor fiinţe de metal, ieşite din mâna lui. Trăia între ele absorbit, ore, zile, ani. Meseria lui tot o evadare trebuie să fi fost, tot un refugiu. Şi el fugea poate de el, şi el a suferit de spaima de a nu se întâlni cu sine însuşi.

Căci seara, când se făcea întuneric şi când se ridica deodată, cu o tresărire subită, de la masa deasupra căreia tăcuse ziua întreagă, nu era nici o oprire, nici un surâs de odihnă, pe faţa lui de om atât de blând totuşi. Era mereu grăbit. Grăbit de ce? Grăbit spre ce?

Îşi căuta pălăria, haina, bastonul, spunea în treacăt un cuvânt şi fugea, fără să închidă uşa, în stradă, spre sinagoga de peste drum, unde năvălea cu acelaşi aer de om fugărit, strângea câteva mâini întinse şi se oprea în sfârşit în faţa pupitrului său, unde îşi regăsea, aplecat peste o carte deschisă, încordata lui tăcere din faţa rotiţelor de ceasornic. L-am privit de multe ori citind acolo. Părea adâncit în construcţia altor mici mecanisme, şi literele din carte – sălbatic de mici – păreau să fie alte piese minuscule, pe

care ochiul lui trebuia să le organizeze, chemându-le din neant, din nemişcare. Acasă erau ceasornice, aici erau idei – şi unele, şi altele abstracte, reci, exacte, sub controlul lui de om care încerca să uite de sine însuşi.

Izbutea? Nu ştiu. Avea uneori priviri care luminau de departe, în aşteptarea nu ştiu căror lucruri, în deznădejdea nu ştiu cărora...

Între el şi mine sânt cel puţin 60 de ani de viaţă şi 20 de ani de moarte. Mai mulţi chiar – mult mai mulţi. El trăia în evul mediu, eu trăiesc azi: câteva secole ne despart.

Citesc alte cărţi decât a citit el, cred în alte lucruri decât în cele în care a crezut, umblu între alţi oameni, sufăr de alte întrebări, şi totuşi mă simt azi aşa de mult nepotul lui, coborâtorul lui direct, coborâtorul melancoliei lui fără leac.

*

Noi, care ne răzvrătim de atâtea ori, pentru atâtea lucruri, de ce nu ne ridicăm o singură dată împotriva gustului nostru pentru catastrofă, împotriva simpatiei noastre pentru durere?

E o prietenie eternă între noi şi faptul de a suferi, şi nu o dată, în cele mai lamentabile momente ale mele, îmi surprind tresăriri de orgoliu pentru suferinţa aceasta care îmi măguleşte o îndepărtată vanitate. E poate ceva tragic în asta, dar este cu siguranţă, cel puţin în măsură egală, o înclinare spre cabotinaj. Da, da, în chiar ceasul acesta, când sânt aşa de adânc trist, simt undeva, dincolo de conştiinţă, ieşirea la rampă a tenorului metafizic pe care îl port în suflet.

Sânt rău poate gândind aşa, dar nu voi fi niciodată îndeajuns de rău cu mine, nu-mi voi administra niciodată destule palme, destui pumni.

*

Ce i-aş reproşa antisemitianului, înainte de orice, dacă mi-aş recunoaşte calitatea de judecător, ar fi lipsa lui de imaginaţie:

„masonerie, cămătărie, omor ritual" – Şi pe urmă?

Vai cât e de puţin! Vai cât e de sărac!

Cea mai scăzută conştiinţă de evreu, cea mai de rând inteligenţă ovreiască îşi descoperă sie însăşi păcate nesfârşit mai grave, obscurităţi nemăsurat mai grele, catastrofe incomparabil mai răsturnătoare.

Ei n-au împotriva noastră decât piatra, uneori revolverul. Noi avem, în lupta pe care o ducem etern cu noi înşine, vitriolul acesta subtil care consumă încet, dar ireparabil şi care este propria noastră inimă.

Înţeleg foarte bine de ce un renegat evreu este mai crunt decât orice specie de renegat. El duce cu sine o umbră care, cu cât o va călca mai rău în picioare, cu atât va fi mai aproape de el. Şi faptul de a se dezice de neamul lui, faptul propriu-zis al renegării este încă o dată un act iudaic, fiindcă noi toţi, în sinea noastră, ne lepădăm de noi, de zece ori, de o mie de ori, reîntorşi însă mereu acasă, din vrerea cuiva care trebuie să fie Dumnezeu însuşi.

*

Eu nu sunt credincios, desigur, şi problema aceasta este undeva în afară de mine, fără să-mi creeze dificultăţi serioase.

Nu ţin să mă pun de acord în privinţa asta şi îmi accept fără ruşine toate inconsecvenţele. Ştiu, sau spun, că Dumnezeu nu există, şi îmi aduc aminte cu plăcere de manualul de fizică şi chimie din liceu, care nu-i făceau lui, nicăieri, loc în Univers. Asta nu mă împiedică să mă rog, când primesc vreo veste rea sau când vreau să preîntâmpin vreuna. E un Dumnezeu familiar, căruia îi ofer din când în când sacrificii, după un cult cu reguli stabilite de mine şi – cred – confirmate de el. Îi propun o febră tifoidă pentru mine, în schimbul unei gripe pe care avea de gând să o dea cuiva care mi-e scump. Îi indic în ce anume aş primi mai bucuros să mă lovească şi în ce aş voi să mă cruţe şi, de altminteri, ceea ce îi dau

este mult mai mult decât să păstrez, căci ce îi dau e de la mine, iar ce păstrez este de la alţii, puţinii alţii pe care îi iubesc.

Şi mi se pare că nu-l supără convorbirea aceasta între noi doi, că nu o ia drept o târguială şi că ţine seama de gândul bun cu care vin spre el.

Şi totuşi... Simt uneori că dincolo de asta mai e ceva: Dumnezeul cu care i-am văzut pe bătrâni războindu-se în sinagogi, Dumnezeul pentru care şi eu mă băteam în piept, de demult, copil fiind, Dumnezeul acela a cărui singurătate o strigam în fiecare dimineaţă, citindu-mi rugăciunea.

„Dumnezeu e unul, Dumnezeu e unic".

Dumnezeu e unul nu înseamnă că Dumnezeu e singur?

Singur ca noi poate, de o singurătate pe care de la el o deţinem şi pentru el o păstrăm.

Asta lămureşte atâtea lucruri şi întunecă atâtea altele....

III

Lungă convorbire cu Ghiţă Blidaru. I-am spus în sfârşit „totul", acel totul de care mi-era frică şi pe care el îl ghicise aşa de uşor, dintr-o privire. Tot ce am gândit în ultimul timp, tot ce am scris aici în caiet, tot ce n-am scris...

Am vorbit îmbulzit, repede, mult, cu opriri mari, cu sărituri de la una la alta, cu întoarceri, am vorbit prost, tulbure, dezordonat. Dar are un fel de a te asculta care îţi simplifică parcă propriile tale gânduri, oricât de rău le-ai spune. Simpla lui prezenţă ajunge pentru a pune ordine în jur.

„Tu ar trebui să faci ceva, care să te lege de pământ, nu ştiu încă bine ce. Nu drept, în orice caz, nu filozofie, nu ştiinţe economice. Seva are să-ţi redea simţul materiei, dacă l-ai avut vreodată, să ţi-l înveţe de aici încolo, dacă nu l-ai avut. O meserie făcută din certitudini".

Am ridicat din umeri, dezolat de un remediu atât de vag. Şi, în

fond, eu remediu căutam?

Dar a continuat:

— Desenezi?

— Da.

— Bine?

— Destul de prost în „desenul artistic", cum se zice la şcoală. Destul de bine în desenul liniar.

— Cu matematicile cum stai?

— Nu-mi plac enorm. Mă pricepeam în liceu, fără pasiune însă.

Nu înţelegeam nimic din întrebările lui şi răspundeam, mai degrabă intrigat decât curios. Ce a urmat a fost uluitor.

— Nu vrei să te faci arhitect?

Am tăcut. Glumeşte? Încearcă o experienţă? Vrea să-mi arate astfel cât sânt de deşarte „problemele" mele? Îmi întinde o cursă?

Tac, încurcat – şi el nu insistă, căci schimbă imediat vorba, nu fără a lăsa posibilă pentru viitor o revenire.

„În orice caz, gândeşte-te serios la asta. Merită".

*

Îmi dau foarte bine seama că propunerea profesorului este plină de riscuri. Nu mi-am făcut niciodată o problemă din „cariera" mea, căci am certitudinea că voi rămâne mereu sărac şi accept cu inimă bună asta – dar, oricum, ceea ce îmi propune el este, dacă nu de-a dreptul o aventură, în orice caz o imprudenţă... Raţiunile de psihologie, pentru care mă îndeamnă să încerc o asemenea săritură de viaţă, să fie într-adevăr atât de tari, încât să merite efortul de a o face?

Sânt încurcat şi mi-e aproape necaz că mi-a creat din senin greutăţi de felul ăsta.

*

„Săritură de viaţă". Vechi apucături patetice, de care nu mă pot dezvăţa. În fond, e mult mai simplu ce-mi cere el. Am apucat să

cred că voi fi avocat. De ce? Nu ştiu. Din obişnuinţă, din lenea de a alege, din indiferenţă pentru profesie, pentru orice profesie.

Cu puţină silinţă, m-aş deprinde să mă văd arhitect.

Simplă chestiune de educaţie mintală.

N-aş fi făcut mare lucru în tribunal, nu voi face lucruri mari pe şantier. Dar n-ar fi imposibil să găsesc aici ceea ce dincolo cu siguranţă mi-ar fi lipsit: sentimentul de a servi pământul, piatra, fierul.

Trebuie să fie o senzaţie de împlinire, de calm. Poate liniştea după care alerg.

*

Nu, nu pot primi. Am în urmă examene, frecvenţe, lucrări, toate prea multe ca să le las în drum şi să o iau de la început, de la alt început.

M-am dus să-i spun lui Ghiţă hotărârea mea, dar nu l-am găsit acasă, ceea ce trebuie să recunosc că mi-a făcut plăcere, fiindcă, oricât eram de hotărât să resping propunerea lui, îmi părea rău că voi suprima, cu răspunsul meu categoric, orice posibilitate. „Il faut qu'une porte soit ouverte ou fermee".

Nu l-am găsit acasă, şi asta îmi mai dă dreptul să ţin această uşă nici bine deschisă, nici cu totul închisă.

*

Totuşi am primit. N-am avut curajul să spun limpede „nu", şi am încercat tot felul de obiecţii. El le-a înlăturat, una câte una...

Nu e prea târziu acum, la jumătatea lui decembrie, două luni de la închiderea înscrierilor?

Nu, nu e târziu, îşi ia el asupră-şi sarcina de a mă înscrie. Are prieteni buni la arhitectură şi va izbuti.

Nu va fi prea greu să mă pun la curent cu programul? Cursurile nu sânt prea înaintate? Examenele nu sânt prea apropiate?

Nu, nu va fi greu, Şi, dacă va fi greu, cu atât mai bine. Hotărât lucru, nu i se poate replica nimic. Sânt câştigat pentru arhitectură. Mi-a strâns mâna zdravăn.

— Să ştii că sânt mulţumit de ce am făcut. Vei învăţa să umbli pe pământ. Foarte important pentru viaţă. Ai să vezi.

IV

Cu cât mă gândesc mai bine, cu atâta întâlnirea de ieri din tren mi se pare miraculoasă. Omul acela scund, viu, cu privirea neliniştită, cu tresăriri ciudate în mijlocul vorbei, ca în mijlocul unui somn agitat, omul acela îngrămădit de pachete în colţul compartimentului de-a treia, era Ahasverus în persoană.

În primul moment, când a intrat pe uşă precedat de două geamantane şi urmat de alte vreo trei, plus nenumărate pachete mari şi mici, prost legate în foi zdrenţuite de ziar, în acest prim moment, am simţit o subită furie împotriva lui.

„Cine l-a mai adus şi pe ăsta?" Tocmai mă felicitasem de a fi găsit un loc atât de bun, într-o zi ca asta, în plină vacanţă de Crăciun, într-un tren asaltat de studenţi şi militari plecând în provincie, când iată-l pe ovreiul acesta, ducând după el o întreagă gospodărie, deschizând larg uşa ca să intre tot frigul înăuntru, dându-mi deoparte valiza, călcându-mi galoşii, trântindu-şi paltonul peste al meu şi îmbulzindu-se apoi pe bancă, între mine şi vecinul meu, cerându-şi iertare din ochi, dar nu mai puţin tenace în hotărârea lui de a-şi cuceri un loc, în numele biletului de tren, pe care îl ţinea demonstrativ între degete.

Era o apariţie comică şi toată lumea surâdea, ceea ce am încercat să fac şi eu, cu destulă silă, căci pe de o parte mi-era milă de ridicolul lui, dar pe de altă parte aş fi suferit crunt, dacă aş fi fost bănuit de simpatie pentru el.

Nu pot să-mi explic bine de ce, dar aveam un ciudat sentiment de complicitate, de care simţeam nevoia urgentă să mă dezic. Mi-

am căutat în grabă agenda şi m-am arătat foarte adâncit în socoteli, absent dintr-odată la tot ce se petrecea lângă mine. Dar îl urmăream pe nefericitul meu vecin cu coada ochiului.

Se calmase, sigur de poziţia ocupată, şi trimitea acum în recunoaştere priviri speriate în jurul lui, fixând cu atenţie pe fiecare tovarăş de compartiment şi oprindu-se într-un sfârşit la mine, nu definitiv liniştit în ce mă priveşte, dar adresându-mi oricum un început de surâs cordial: semn că mă recunoscuse.

Asta m-a înfuriat odată mai mult. Mi se părea că privirea aceasta, intenţia aceasta de familiaritate mă solidarizează cu el, cu ridicola lui apariţie, cu incomoda lui prezenţă.

Am ridicat capul şi l-am fixat fioros, ca să priceapă că nu vreau să am de-a face cu el. Simţeam, că voi muri de jenă dacă-mi va vorbi.

Dar duşmănia mea nu l-a dezarmat, căci m-a privit mai departe, clătinând din cap şi clipind des.

— Nu trebuie să te superi, tinere. Ovreiul e un om cu pachete. Câte necazuri, atâtea pachete.

L-am iubit dintr-odată pentru cuvintele acestea şi m-a cuprins un val de ruşine pentru cât de poltron fusesem cu el şi cu mine, încât am simţit nevoia să mă pedepsesc imediat, exemplar.

I-am răspuns pe loc cu o bruscă vioiciune, într-adins exagerată, vorbind tare, ca să mă audă toţi călătorii din compartiment şi să înţeleagă că nu mă jenez de bătrânul acesta incomod, că recunosc în el un prieten, că accentul lui ovreiesc nu mă supără, că de ghetele lui pline de zăpadă puţin îmi pasă, că pachetele lui insolente nu mă deranjează, că, dimpotrivă, totul mi se pare obişnuit şi nu înţeleg ce ar putea fi comic aici şi de cine s-ar putea râde.

Bătrânul vorbea româneşte curat, cu uşoare inflexiuni de ovrei moldovean, şi atunci, printr-un efort asupra mea, m-am silit să

vorbesc şi eu cu acelaşi accent întrebător, luat din idiş, ceea ce nu mi s-a întâmplat niciodată până atunci – dar hotărâsem să mă pedepsesc zdravăn, căci laşitatea mea de la început simţeam că trebuie răscumpărată.

Bănuiesc că bătrânul meu Ahasverus a înţeles jocul la care mă supuneam de bună voie, căci avea un permanent zâmbet de îngăduinţă, pe care îl plimba asupra mea ca pe o pată de lumină a unei mici lămpi de buzunar,

„Lasă asta, lasă asta – părea să spună zâmbetul lui – eu nu-ţi cer atât de mult. Te cunosc şi ştiu că nu eşti nici aşa de rău cum ai vrut să fii adineauri, nici aşa de bun cât vrei să fii acum. Sânt pornit la drum lung şi ce vrei să fac eu cu pietrele care mi se aruncă sau cu mâinile care mi se întind, eu, care n-am vreme nici să le primesc, nici să le răspund, fiindcă vezi, undeva, tare departe, sânt aşteptat, sânt mereu aşteptat şi trebuie să merg într-acolo, chiar dacă ar fi să nu ajung niciodată".

Zâmbea cu această neîncredere, cu această clătinare din cap şi am înţeles că într-adevăr nu pot face nimic pentru el, iar ceilalţi nimic împotriva lui.

Mi-a spus că se numeşte Abraham Sulitzer, spre deziluzia mea, căci pentru integritatea simbolului trebuia să se cheme deschis Ahasverus.

— Cu ce te ocupi? l-am întrebat. Ce faci?

— Ce face un ovrei? Umblu.

Răspunsul i se părea suficient.

Abraham Sulitzer umblă: asta îi e meseria. E negustor de cărţi ovreieşti. În duzina de valize, cufere şi pachete pe care le târăşte după el, duce tot soiul de cărţi; biblii, talmuduri, comentarii, istorii hasidice, poveşti din ghetou, poezii ebraice, literatură idiş...

El face legătura între tipografiile din Germania sau Polonia şi cititorii ghetoului moldovean. Cunoaşte toate târgurile Bucovinei

în care se mai învaţă serios carte, toate casele basarabene în care se gândeşte serios pe un text talmudic, toate sinagogile de mahala în care se mai comentează o problemă cu cugetare iudaică. Poartă în amintire un catalog general al tuturor manuscriselor şi tipăriturilor ebraice care se află în ţară, ştie anume în ce târg, ştie în ce casă. Închide ochii şi îţi poate spune cine anume stăpâneşte cutare rarisim exemplar din *Megillat Efa* a lui Sabbatai Kohen, lituanianul, carte tipărită la Amsterdam în 1651. Se gândeşte o clipă şi îţi spune precis ce rabin, de unde şi cum îţi poate da lămuriri despre marea dispută asupra talmudului de la Barcelona din 1240 sau de la Tortosa din 1413...

Le ştie pe toate, le are pe toate adunate, sub fruntea lui îngustă, dincolo de ochii aceştia, care clipesc mărunt şi căutător.

Cărţi, manuscrise, autori şi probleme de care aud acum întâia dată, cuvinte stranii, nume din alte veacuri, date dintr-o istorie pe care nu o bănuiam – Abraham Sulitzer le poartă cu el, vii, tot atât de vii astăzi în mintea lui, cât erau cu veacuri în urmă, în mintea cui le-a scris şi cugetat.

El trăieşte în actualitatea lor, în pasiunea lor permanentă, şi zadarnic au trecut peste aceste adevăruri câteva sute de ani, zadarnic s-a schimbat faţa pământului, zadarnic s-au topit în neant atâtea timpuri, aceste vechi lumini tot prezente sânt, aceste vechi patimi tot tulburătoare.

Iar Abraham Sulitzer le poartă pe toate drumurile, în slujba eternităţii lor.

I-am cumpărat o biblie în idiş cu poze, pentru bunică-mea, şi o istorie nemţească a lui Şapsă Zwi, pentru mine. Aveam impresia că se desparte greu de ele: părea că se întreabă dacă nu le dă pe mâini rele.

*

Viscoleşte crunt. Am încercat dimineaţa să cobor spre Dunăre,

fiindcă auzisem că a îngheţat şi aş fi fost bucuros să trec cu piciorul pe malul drept, dar n-a fost chip să ajung la debarcader. Valuri întregi de zăpadă băteau dinspre port, sus, spre oraş.

M-am hotărât pentru o sindrofie de familie. Mi-am convocat în jurul teracotei amândouă bunicile : Mama mare şi Baba.

Mama mare e mama tatei. Baba e a mamei. Mama mare are vreo 85 de ani. Baba nu cred să fi trecut de 70. Mai tânără este şi mai vioaie: are încă amor propriu, vanitate, cochetărie.

A fost foarte frumoasă în tinereţe şi o ştie. Din splendoarea ei de atunci, au rămas mereu frumoşi ochii, albaştri, curaţi, cu ceva orgolios în sclipirea lor uşor răutăcioasă.

Poartă pălării de mătase şi pai, probează de trei ori o rochie şi îi dă indicaţii croitoresei, se uită mult în oglindă şi, când nu o vede nimeni, se pudrează puţin, foarte puţin. Cum bunicul a fost ceasornicar şi giuvaergiu, i-au rămas de la el cercei mari de diamant, un lanţ de aur, ochelari de aur, o brăţară cu rubin.

Le poartă pe toate cu importanţă, vizibil măgulită în amintirile ei de femeie frumoasă.

Mama mare a intrat dimpotrivă în bătrâneţe cu totul resemnată, fără părere de rău, fără vanităţi întârziate.

De când o ştiu, poartă un singur fel de rochie neagră, dreaptă, simplă, închisă cu nasturi obişnuiţi de os. Albă, obosită, calmă – e o bunică dintr-o carte de citire. Vorbeşte o limbă românească aspră, o limbă de ţară, de sat muntenesc, S-a născut aici, în oraş, prin anii regulamentului organic, şi a trăit mult prin judeţ. Tatăl ei a lucrat ani de-a rândul la o moşie din Gropeni, unde ţinea registrele cu socoteli, iar mai târziu bărbatul ei, bunicul meu dinspre tată, a fost şi el muncitor în port. Ea, Mama mare, a trăit cu Dunărea în faţă. Când o întreb şi când am timp s-o ascult, povesteşte lucruri miraculoase din veacul trecut, despre oraş, despre oamenii oraşului, despre mondenitatea acelor ani.

Povesteşte mai ales despre un bal, primul ei bal, care trebuie să fi fost un lucru senzaţional în viaţa târgului. Din câte detalii mi-a dat, bănuiesc că a fost pe la 1848, poate prin zilele proclamaţiei de la Izlaz. Iată istoria, aliată cronicii mele de familie.

Sânt foarte ciudate deosebirile ramurilor noastre ascendente. Dinspre partea tatei, numărăm cel puţin un veac de viaţă românească, în oraş şi judeţ, trăind cu vecini români, lucrând cu ei, având legături cu ei. Câte zeci de ani înainte, sau câte sute am fost pe aici, izolaţi însă noi în de noi, nu ştiu. Dar la 1828, în catagrafia oraşului, numele străbunicului meu este trecut lămurit. Nu poate fi vorba de asimilare, desigur, dar simt în linia aceasta familială un aer de duritate, ce se datoreşte cu siguranţă Dunării, lângă care patru generaţii de-a rândul au crescut.

Străbunicul acela de la 1828 – Mendel din Gropeni, cum i se zicea – vorbea şi scria româneşte, purta cizme şi surtuc. Cât despre bunicul meu, ţin, şi astăzi minte ce ciudată înfăţişare de barcagiu avea seara, când se întorcea de la docuri, cu cizmele lui grele de ţinte şi potcoave, cu mâinile bătătorite, alb din cap până în picioare de praful sacilor cu grâu şi porumb, pe care îl respirase o viaţă întreagă, 14 ore pe zi, din zori până în noapte. Era ceva aspru şi colţuros în el: ceva de barcagiu, de căruţaş, de muncitor cu ziua. Citea, şi el în serile de sărbătoare din nu ştiu ce imense cărţi ebraice, dar nu punea în lectura aceasta patima pe care o simţeam cutremurându-l pe celălalt bunic, tatăl mamei. Acela era un intelectual, acesta nu, deşi ştia şi el – se zice – foarte multă carte.

Trăia afară, între vânturi, cu picioarele pe piatră şi pământ, scrutând zarea inundată a bălţii, vorbind tare ca să acopere cu glasul lui vuietul fluviului, sirena vapoarelor, uruitul elevatorului. Un om de la Dunăre.

Familia mamei, a ieşit însă mult mai târziu din ghetou.

Bucovineni şi moldoveni din nord, au fost cu toţii oameni trăiţi în casă, la lumina lămpii, deasupra cărţilor. Au vieţuit mereu în jurul sinagogilor. De acolo aduc poate ochii lor negri, mâinile lungi şi subţiri, paloarea obrajilor. Au o sănătate precară, neliniştită, care rezistă mai mult prin încordarea nervilor, decât prin puterea trupului.

O veste rea, o noapte nedormită, o aşteptare îi devastează subit: cercuri negre, în jurul ochilor, buze albe, ochi calzi. Ciudată sensibilitate de seră – pe lângă care duritatea oamenilor din familia tatei pare o grosolănie.

Aşa se şi explică poate surda neînţelegere care i-a despărţit, totdeauna, unii prea nepăsători, alţii prea susceptibili, vigoarea unora părând celorlalţi necioplită, iar sensibilitatea acestora părând, la rândul ei, fasonată.

Neînţelegerea între Dunăre şi ghetou.

*

Mă gândesc mereu la acel străbunic de la 1828. Trebuie să se fi născut prin ultimele decenii ale veacului XVIII; revoluţia franceză, revoluţia americană, Napoleon...

Mi se pare că e ceva fabulos în existenţa lui şi am încercat să capăt precizări de la câteva mătuşi bătrâne, care l-au mai apucat în ultimii lui ani de viaţă, dar n-am aflat mare lucru.

S-a născut aici şi a trăit aici. Muncise cumplit o viaţă întreagă, aproape un secol întreg.

Într-o bună zi – trecuse cu mult de 90 de ani – şi-a strâns lucrurile, şi-a chemat, copiii, le-a împărţit ce avea de împărţit, şi-a oprit câţiva galbeni, câteva cărţi şi câteva hârtii, le-a pus pe toate într-o traistă şi a spus că pleacă. Unde? În Erez Israel! Acasă. Cu cine? Singur..

Hotărârea aceasta a unui om de 100 de ani mi se pare atât de sălbatică, încât am pus o mie de întrebări Mamei mari, ca să

înţeleg ce a fost anume la rădăcina acestei fugi. Adevărul este că n-a fost o fugă. Totul era de o simplitate ultimă. Bătrânul se deşteptase într-o dimineaţă cu gândul acesta – şi gata.

L-au implorat, au încercat să-l ţină cu de-a sila, s-au luptat să-l facă a primi cel puţin un însoţitor până la Jaffa – unul din feciori l-ar fi dus până acolo şi i-ar fi căutat casă – totul zadarnic. Era neîn-duplecat. Le-a dat tot ce avea, şi-a pus în spate puţinul pe care-l păstrase şi a coborât spre port, urmat, ca într-o scenă biblică, de feciori, fiice şi nepoţi, plâns de toţi, numai el recules, limpede, împăcat.

Viforos bătrân. A murit la Ierusalim, câteva luni după sosirea lui acolo. Mama mare pretinde că în noaptea aceea i-a apărut în vis, în haina albă a morţilor, şi i-a spus:

„Iată, eu am murit, Ai să ai un fecior şi ai să-i dai numele meu".

Era în anul 1876. Cu precizarea asta, poate că n-ar fi greu să-i găsim într-o zi piatra de mormânt, dacă cumva i-a pus careva o piatră.

E mult mai probabil însă că mormântul i s-a pierdut fără nume, între alte morminte fără nume.

Nu se găseşte în familie nici o fotografie a bătrânului.

A refuzat să facă asemenea prostii. Venise de puţină vreme în oraş un neamţ cu o maşină complicată şi se instalase pe strada mare în colţ. În drum spre port, spune Mama mare, în ziua plecării, s-au oprit acolo cu toţii şi l-au implorat pe bătrân să le lase cel puţin atâta amintire: o poză. A scuturat din cap, supărat. Nu.

*

Dacă aş avea timp, ar fi revelator să urmăresc pe hartă migraţi-ile familiei mele. Au fost, se pare, plecări puţine.

Dacă oamenii din familia mea pot fi, fiecare în parte, neliniştiţi, lunatici şi instabili, spiritul lor de grup este mai degrabă lent,

sedentar, tenace.

Au fost unii care s-au rupt, au plecat, s-au pierdut. Rădăcinile au rămas însă aici, cu tradiţii netulburate, cu o unitate persistentă împotriva tuturor evadărilor.

Mi se pare plin de înţeles faptul că toate neamurile noastre sânt adunate strâns în două grupuri compacte, rudele din linia tatei, aici, la cotul Dunării, cele din linia mamei, sus în nordul Bucovinei, Deplasările se fac pe o rază foarte mică şi, în orice caz, centrul familial de gravitate rămâne în conştiinţa tuturor neschimbat, căci e de ajuns un eveniment familial – o moarte, o naştere, un ceas greu – pentru ca toţi să se strângă, fericiţi sau alarmaţi, în căutarea unui cuvânt de ordine.

Cu atât mai greu de explicat sânt evaziunile, oricât au fost ele de puţine şi răzleţe.

Am auzit vorbindu-se despre un unchi, fugit de tânăr la Viena, în plină iarnă, cu sania, în veacul trecut, după o femeie. Vagă istorie de amor şi singura, cred, într-o familie în care în privinţa asta oamenii sânt senzuali, dar nu pasionaţi, Am mai auzit despre un frate al mamei plecat în America în 1900. E pe undeva într-un album vechi, o fotografie a lui din acel timp: un cap tânăr, aproape adolescent, o frunte îndrăzneaţă de pionier şi, peste toate acestea, nu ştiu ce umbră, nu ştiu ce lumină, vestind de atunci înfrângeri viitoare.

A plecat cu câţiva gologani în buzunar şi cu o mulţime de nebunii în cap, „Socialist", şoptea lumea bănuitoare. „Nebun", zicea răstit bunicul, care nu voia să audă de nimic, închizându-i băiatului uşa, noaptea, când se întâmpla să întârzie în oraş.

Se pare că în anii aceia au plecat foarte mulţi în grupuri mici, din toate părţile ţării, spre Alaska, spre California, în căutare de aur, unii, în căutare de năluci, alţii.

Puţin înaintea războiului, o hârtie venită prin legaţia americană

a adus vestea morţii lui undeva, într-un orăşel din Texas, unde ajunsese, nu ştiu cum, muncitor într-o plantaţie.

*

I-am dat Babei Biblia cu poze, cumpărată în tren, de la Abraham Sulitzer, şi acum ne citeşte cu glas tare mie şi mamei mari, care nu ştie carte.

E o traducere idiş destul de ordinară, cred; tipăritură populară, se vede, pe hârtie proastă, cu gravuri ieftine. Baba citeşte cu nu ştiu ce aer de superioritate adresată Mamei mari şi mie, care suntem, din punctul ei de vedere, deopotrivă de analfabeţi, căci pentru ea şi pentru Biblia ei toate cărţile mele franţuzeşti şi nemţeşti nu mă fac mai puţin ignorant.

Am luat-o cuminte de la început, de la facerea lumii.

O ascult pe Baba şi mi se pare că povestea devine nouă, de un interes aproape reportericesc, nu biblic. Baba citeşte cu aviditate, cu vizibilă curiozitate, întoarce nervoasă foile şi participă la lectură, ca şi cum ar fi vorba aici despre oameni pe care îi cunoaşte, despre vecini de mahala, despre rude apropiate.

Uneori, la pasajele decisive, se opreşte puţin, clatină din cap şi face cu limba lipită de cerul gurii un sunet de mirare, regret sau necaz ('ntch, 'nteh, 'ntch) ca şi cum ar vrea să le atragă atenţia lui Abraham, Esterei, Sarei ori lui Iacob că fac o prostie sau o imprudenţă.

Nu e nimic ceremonios în lectura Babei. Patriarhii n-o intimidează. Sânt şi ei nişte gospodari cu copii şi neveste, cu necazuri şi griji. Şi dacă ea, bunica mea, poate să le pună la dispoziţie experienţa ei de femeie bătrână, care a văzut multe şi a trecut prin multe, de ce n-ar face-o?

Cine ştie? Or fi având patriarhii ăştia un copil bolnav, care trebuie frecat cu oţet aromatic, sau s-o fi lovit careva la un deget şi are nevoie de nişte frunze de pătlagină sau, mai ştii? I-o fi

trebuind vreunei neveste din Biblie puţină sare de lămâie, să pună la mâncare, că i s-a isprăvit, şi băcănia e departe... Se întâmplă – se întâmplă în viaţă – de ce nu s-ar întâmpla în Biblie?...

*

O dimineaţă albă, vastă, de cleştar. Toată noaptea s-a zbuciumat Crivăţul, pe străzi, pe la ferestre, pe acoperişuri.

Acum totul e încremenit şi transparent, ca sub un nesfârşit glob de sticlă. Dacă strigi la un capăt al străzii, se aude până la capătul celălalt, mai departe, poate, spre Dunăre.

Am fost în sfârşit în port. Troienele de zăpadă, care ieri urcau vijelioase în tromboane spre noi, zac acum învinse, ca nişte fiare imense, puse cu botul pe labe. Nişte lei albi, gigantici, pletoşi, cu coama moale, plecată.

E o lumină totală ca într-un sâmbure de soare îngheţat. Ceva abstract în linişte şi strălucirea aceasta fixă.

Numai Dunărea e tulburată şi aspră. Bolovănoasă, cenuşie, încremenită în rostogolire are ceva agonic, în calmul ei aparent. S-ar zice că a îngheţat val cu val, că pentru fiecare din aceste valuri a luptat, că pierderea fiecăruia a durut-o.

Nimic nu aminteşte via, repedea mea Dunăre din martie, domoala, împărăteasca mea Dunăre din toamnă. E altceva, cu totul altceva, mai adânc, mai tumultuos, mai surd.

V

După-amiază, suntem totdeauna în atelier: desen şi modelaj. Merge greu, trebuie să o recunosc. Dar e, oricum, o muncă pe care aş putea s-o iubesc, spre deosebire de cursurile propriu-zise de dimineaţă, tot atât de mediocre aici ca la drept sau filozofie. Regăsesc de aceea totdeauna cu plăcere plastilina şi lutul în atelier. Ştiu, n-are absolut nici o valoare ce fac, şi mă întreb dacă voi izbuti vreodată să realizez ceva în lumea asta de pământ,

piatră şi ciment.

Ca exerciţiu mintal, însă, n-am făcut niciodată nimic mai liniştitor decât acest joc cu plastilina, material docil şi mlădios, dar, în acelaşi timp, având ciudate iniţiative, căci uneori mă trezesc ţinând între degete o formă pe care n-am căutat-o, un oval cu înclinare graţioasă, un chip colţuros cu linii frânte lapidar sau mai ştiu eu ce alte năzdrăvane lucruri smulse fără voie din indiferenţa materialului, care ascunde în el atâtea feţe.

Şi, între timp, cu mâinile ocupate, cu gândul luând parte la micul fenomen ce se desfăşoară sub ochi, am un sentiment de libertate pe care nu cred să-l fi avut vreodată, în cele mai bune zile de vacanţă.

E o detaşare de mine însumi, care este precisă ca o senzaţie fizică.

Seara, când îmi atârn halatul în cui şi mă spăl pe mâini, totul mi se pare limpede şi rânduit, ca într-o casă simplă, bine gospodărită.

Puţin mai idilic să fiu – şi aş scrie o laudă a uneltelor, o cântare a bucuriei de a lucra. Sânt însă, din fericire, destul de sensibil la ridicolul expansiunilor mele intime, ca să-mi dau seama cât e de pueril şi diletant entuziasmul meu. Am ceva din naivitatea unui medicinist din anul întâi, dispus să descopere remediul cancerului. Un arhitect adevărat ar râde probabil cu poftă, dacă ar citi ce scriu aici.

*

Se pare că ultimele lecţii ale lui Blidaru, de după vacanţa Crăciunului până azi, au fost formidabile. „Asta nu mai e economie politică", am auzit că urlă specialiştii în cancelaria facultăţii. Poate că au dreptate. Din ce am prins să aflu chiar de la profesor, din ce mi-au povestit alţii, se pare că, la drept vorbind, cursul lui despre monedă nu mai este un curs de economie, ci mai

degrabă unul de filozofie a culturii.

Programul meu de şcoală nu-mi iartă nici un ceas joia şi sâmbăta, când sânt prelegerile lui Ghiţă Blidaru. De altfel, mi-a făgăduit că, dacă mă prinde acolo, mă dă pur şi simplu afară: „N-ai ce căuta la mine la curs. Stai şi lucrează, aici, unde te afli. Scurt".

*

Îl văd rar, seara, la el acasă, dar, când îl văd, rămânem târziu noaptea, de vorbă. N-am descoperit încă o tehnică bună de conversaţie cu el. Aş avea să-i spun atâtea şi izbutesc totuşi aşa de greu să-i vorbesc. Uneori îmi fac de acasă, de pe drum, şcolăreşte, planul celor ce trebuie să-i spun, dar, odată lângă el, totul e răsturnat, căci e unul din acei oameni care fac lege pentru toţi, obligându-te să te supui nu atât argumentelor lor, cât climatului şi stilului lor. Câtă pasiune este în omul ăsta aşa de neted construit, câte furtuni ascunde stăpânirea lui de sine, gândirea lui geometrică. Este până azi singurul om căruia simt că e obligatoriu să mă supun, fără să am însă prin aceasta sentimentul unei abdicări, ci, dimpotrivă, al unei împliniri, al unei reintegrări.

*

L-am întrebat zilele trecute dacă nu crede că arhitectura mă condamnă la preocupări prea particulare, dacă nu mă va izola într-un cerc de probleme cu totul profesionale şi dacă nu-mi va lua ceea ce, oricare mi-ar fi meseria, mi se pare deasupra tuturor, esenţial: să fii în legătură cu ceea ce se plămădeşte în timpul tău, cu sensibilitatea acestui timp, cu căutările lui, cu sensul lui general.

„Nu – mi-a răspuns – nu poate fi vorba de izolare. Arhitectură sau medicină sau muzică sau economie, toate sânt planetele unui aceluiaşi grup solar. Indiferent de ceea ce facem şi lucrăm fiecare în parte, descifrăm cu toţii aceleaşi directive, care ne sânt comune,

Adevărurile şi sensurile de viaţă ale unui timp au o unitate organică, de familie.

E naiv să crezi că o revoluţie începută într-o parte, într-o disciplină, se poate limita acolo. Istoria se creează dinăuntru, nu din afară, de la centru, nu de la periferie. Grosolănia noastră este că nu prindem decât schimbările vizibile, directe, care angajează imediat viaţa noastră.

Ne imaginăm de aceea că o revoluţie se cheamă numaidecât şi în primul rând o răsturnare politică sau economică, ceea ce este o naivitate îngerească. Punctul de plecare al unei revoluţii poate să fie în fizică, în astronomie, în matematici, oriunde în sfârşit. E de ajuns ca pe un singur plan de gândire sau de viaţă omenească să se schimbe structural ceva, pentru ca, din acel moment, virtual totul să fie schimbat. Toate se leagă în lumea asta: nu există nici fapte, nici preocupări izolate. Toate intră într-un ciclu. De ce ai vrea ca arhitectura să lipsească din acest lanţ? Lucrează aici liniştit: vrei sau nu vrei, ne vom întâlni până la urmă, tu, care faci arhitectura, eu, care fac economie politică, ăsta, care face antropologie, ăstălalt, care face algebră. Vehiculele sânt altele: drumul e acelaşi".

*

Mi-am amintit de curând, într-o seară, întorcându-mă de la Ghiţă Blidaru, de brutalitatea primei mele convorbiri cu el. Convorbire! Dacă se poate spune. Îl oprisem să mă plâng că fusesem dat afară de la cursul lui. Ce ritos m-a repezit! Nici n-a vrut să se uite bine la mine. Şi astăzi amintindu-mi, mă înfior de ruşine. Cât am suferit atunci. I-am vorbit despre ziua aceea şi, deşi m-am temut să nu vadă într-asta nu ştiu ce mustrare îndrăzneaţă, nu m-am putut opri să nu-l întreb:

— Nu vreţi să-mi spuneţi ce s-a întâmplat atunci, de aţi fost aşa de brusc, aşa de retezător?

— Nu mai ştiu, nu-mi mai aduc aminte. Oi fi fost plictisit, oi fi fost supărat. Nu mai ţin minte. Dar, drept să-ţi spun, nu-mi pare rău. Nu mi-a plăcut niciodată să fiu prea prevenitor cu oamenii, nici cu cei mai dragi. Mai ales cu ei nu. Îmi spun că, din o sută de ghionţi aruncaţi la întâmplare, se vor găsi doi care să cadă bine şi să rodească. Când umblu prin iarbă, nu bag de seamă să nu strivesc un fir de iarbă sau să nu calc un gândac. Pământului nu-i place să ai asemenea atenţii delicate cu el. Calcă, striveşte cât pofteşti – pe urma ta, rădăcinile vor continua să crească, dacă sânt rădăcini. Când umbli pe pământ, umblă pe pământ. Când umbli între oameni, umblă între oameni. Puţin orbeşte. Nu strică. Vei doborî poate unele lucruri – pe cele debile. Dar le vei fertiliza pe celelalte. A mânca „vacă turbată" e un exerciţiu indispensabil. Nu mi l-am cruţat mie şi n-am să-l cruţ nimănui, mai ales atunci când se întâmplă să-mi fie drag. E un aliment tonic. Scrâşneşti şi mergi mai departe.

VI

Bag de seamă, răsfoind caietul ăsta (nu mi s-a întâmplat niciodată să-l recitesc, dar aseară, căutând *Les liaisons dangereuses* să i-o dau Margăi, l-am găsit şi l-am deschis cu oarecare curiozitate, ca pe o carte străină).

Bag de seamă, zic, că n-am scris nimic aici despre ea, despre Marga Stern, de atâta vreme. E puţin ciudat, fiindcă, oricum, în ultimul timp, nu mi s-a întâmplat un lucru mai de preţ decât cunoaşterea ei, (Nu ştiu de ce evit să spun „iubirea", ceea ce ar fi şi mai simplu şi mai exact, ezitare pe care şi ea a observat-o de câteva ori, fără să mi-o reproşeze, desigur, dar cu un început de amărăciune.)

Nu cred să fie o simplă întâmplare în această absenţă. Ba, cu puţin exerciţiu de memorie, am descoperit, recitindu-mi caietul, un lucru şi mai curios. Observ anume că aproape toate pauzele

mari ale jurnalului coincid cu momentele acute („acut" e prea mult spus) ale iubirii noastre. De câte ori există o întrerupere de câteva săptămâni în notele mele, caut bine şi găsesc sub această tăcere ceva care o priveşte pe Marga.

Sânt un „iubit dificil" – cum spune ea – şi, din fericire, ea ştie să accepte această dificultate.

Îi cer Margăi să vină, îi cer să plece, o chem câteva zile în şir, pentru ca alteori s-o evit săptămâni de-a rândul, joc care ar putea fi atroce dacă n-ar fi între noi amândoi nu ştiu ce pact tacit de libertate şi iertare. Îi sânt recunoscător că ştie să respecte cu atâta luciditate regulile jocului. Pe urmă, este în ea oarecare oboseală, care îi interzice să fie patetică. Şi mai este ceva. Un uşor surâs descurajat, care trebuie să fie răzbunarea ei împotriva mea.

Dar iată-mă făcând psihologie – şi nu voiam; rămâne acest fapt ciudat că, fără excepţie, fiecare moment bun al amorului nostru a fost marcat aici, în jurnalul meu, cu o pagină albă.

Sânt zile în care o iubesc pe fata asta cu o simplitate şi o bună-credinţă ce mă odihnesc pe mine şi simt că o bucură pe ea. O aştept fără nelinişte, fără grabă – cu puţină indiferenţă poate şi dramul de indiferenţă necesar acestei calme iubiri – şi, când vine, când o ştiu aproape, rezemată cu spatele de teracotă, sau strânsă în colţul din dreapta al divanului, sau înclinată cu atenţie peste umărul meu, deasupra mesei la care lucrez, toate aceste mărunte lucruri sânt tot atâtea mari bucurii, egale şi limpezi.

Se vede că este într-adevăr ceva incompatibil între Marga şi jurnalul meu. Sânt prea multe idei generale, prea multe „probleme” aici.

Observ că am căpătat detestabilul obicei de a enunţa adevăruri categorice. Vorbesc de prea multe ori în carnetul ăsta la plural („noi" suntem aşa, „noi" nu suntem aşa, destinul „nostru", chemarea „noastră"), şi însumez în acest „noi" experienţe

colective şi confuze pe care altădată nu le-aş fi lăsat să-mi treacă aşa, fără verificare personală.

Marga, care se mândreşte a nu avea nici o aptitudine pentru ideile generale, este pentru mine – cu un termen pedant – „rechemarea la individual"' (Dacă ar citi, s-ar îngrozi. Ea, care iartă atâtea, pe asta nu mi-ar ierta-o.)

Ştiu eu? Poate că şi amorul nostru îşi are „problemele" lui, dar concrete, imediate, de la ea la mine, de la mine la ea. Nimic nu distruge mai radical judecăţile abstracte şi ideile generale decât o iubire, căci iubirea readuce totul la sensibilitatea ta, refăcând şi superstiţii, şi certitudini, şi îndoieli, şi valori, obligându-te să le trăieşti, să le verifici, să le creezi din nou. Este în orice iubire ceva originar, un principiu de naştere, de creare de la început a tuturor lucrurilor.

Nu, nu o iubesc cu pasiune pe Marga, ştiu prea bine asta, şi o ştie şi ea, dar e destul să vină într-un moment bun, pentru ca să îndepărteze dintr-odată „întrebările mari" şi să pună în locul lor o întreagă lume de ecouri intime, vii, imediate, mediocre ca valoare, desigur, dar vii, vii.

*

Ce iubesc cu deosebire în ea este teribila ei spaimă de abstracţie. Dacă se întâmplă vreodată, din neatenţie, să-i vorbesc despre unul din faimoasele mele procese de conştiinţă, fata asta, atât de înțelegătoare altminteri, se închide subit, cu discreţie, dar şi cu hotărâre, refuzând nu numai să răspundă, dar chiar să priceapă. Are o deosebită înclinare spre lucruri, spre obiecte, spre fapte precise, spre oameni exact determinaţi.

Eu, tu, cartea asta, scaunul ăsta, fereastra asta. Ea singură din toată lumea mea – familie, prieteni, cunoscuţi – ea singură nu mi-a socotit trecerea de la drept la arhitectură o extravaganţă. Când i-am anunţat faptul, l-a aprobat, aproape fără surpriză. „Foarte

bine faci".

Are pentru noile mele treburi o atenţie şi un interes care m-au surprins la început. Îmi cere lămuriri exacte, vrea detalii, priveşte, întreabă. M-a obligat s-o duc odată la atelier şi a rămas acolo toată după-masa, plimbându-se degajată printre mese, făcând uşor cunoştinţă cu camarazii mei, ea, atât de necomunicativă de obicei – întrebându-i, reclamând precizii tehnice, punând mâna cu familiaritate pe plastilină, încercând să modeleze. Când vine la mine, dacă mă găseşte lucrând la planşetă, îmi interzice să-mi întrerup lucrul, îşi apropie un scaun de masă, se aşază cu genunchii pe scaun şi coatele pe masă şi se uită cu o seriozitate care mi se pare nespus de copilăroasă. O adevărată vocaţie.

E într-adevăr ceva neted în inteligenţa ei – poate şi ceva limitat în acelaşi timp –, ceva de bun simţ, de simţ al măsurii. Înțeleg acum de ce când am auzit-o mai demult pentru întâia oară cântând la pian, am fost mirat de reputația ei de bună pianistă. Tehnic o fi – eu nu mă pricep –, dar, muzical, felul ei de a cânta este cel puțin ciudat. Cânta atunci, din nefericire, din Chopin, o nocturnă, pe care o făcea de nerecunoscut, liniară, precisă, cu contururi exacte, fixe. Marga nu cântă: schematizează. Numai ascultând-o pe ea am izbutit să înţeleg pentru prima dată ce poate însemna „construcția” unei bucăți de muzică. O vedeam parcă desenată, logic, frază cu frază, ciclu cu ciclu. (Poate de aici vine şi curiozitatea ei pentru arhitectură.) Maniera asta are probabil nenumărate riscuri muzicale, dar şi oarecari avantaje.

E o mare bucurie s-o asculţi cântând din Mozart: e un Mozart lapidar, reliefat, minuţios, ca zimţii unui fierăstrău chirurgical, ideal de fin.

*

De unde ia Marga Stern această linişte care o pune în directă legătură cu obiectele, de unde deține ea această salutară opacitate

care o fereşte de visuri şi năluci? Îi invidiez spiritul aplicat, concret, fericit în sănătatea lui aşa de cumsecade. Îi invidiez lipsa de imaginaţie şi rezistenţa la abstracţie. Am faţă de acest spirit bine gospodărit admiraţia pe care aş avea-o în faţa unui trup bine clădit, calm în vigoarea şi armonia lui fizică.

Să nu fie nimic iudaic în această fată iubită, nici o tresărire, nici o umbră, nici o întoarcere înăuntru spre straturile rupte ale amintirilor depuse acolo?

Am întrebat-o prosteşte, cum aş fi întrebat-o dacă n-o doare capul. Mi-a răspuns cu o ridicare din umeri.

„Nu înţeleg ce vrei să spui. Desigur, am şi eu melancoliile mele. Când eşti tu urâcios, sau când te iubesc prea mult sau, în sfârşit, când mi se întâmplă ceva rău, cine ştie ce”.

Adevărul este că Marga e femeie înainte de a fi evreică. Şi că dacă destinul rasei ar obliga-o la nelinişte şi visare tulbure, destinul ei de femeie – mai puternic – o întoarce spre pământ şi o leagă de el, o întoarce spre legile vieţii, care sânt surde în ea, în aşteptarea trecerii mai departe, prin maternitate. E un calm biologic aici, care se traduce zilnic printr-un foarte tenace simţ practic, simţ de prevedere şi de aşteptare.

Recitesc ce am scris mai sus şi râd. Scumpă fată! Ce rămâne din tine, din râsul tău cald, din sărutul tău bun şi negrăbit, din braţele tale ce mi se împletesc leneşe după gât, ce rămâne din tine în scrisul acesta care te complică, te comentează, te schimbă?

E ceva ascultător în sensibilitatea ei, ceva supus şi cuminte, cu înfiorări pe care le stăpâneşte greu sub o virginitate apărată şi împotriva ei, şi împotriva mea.

Îi ştiu trupul îndurerat de aşteptări, îi ştiu linia şoldurilor arcuită sub rochie cu atâta lene, cu atâta melancolie. Nu, nu există întrebări mari, nu există decât certitudini mici, care o privesc pe ea şi se luminează în prezenţa ei.

*

Rândurile scrise zilele trecute aici despre Marga, în legătură cu ceea ce numeam ironic „întrebările mari" sânt de o mediocritate înfiorătoare. Dacă nu aş fi decis o dată pentru totdeauna să-mi sancţionez prostiile, aş rupe foaia, dar a ţine un jurnal ar fi o treabă prea uşoară, dacă ai avea facultatea de a-l modifica în urmă, dregând ceea ce din capul locului a fost prost gândit. Nu poţi drege fără să simulezi. Şi asta nu vreau.

Dar mi-a fost ruşine până la umilinţă, până la desfigurare de suficienţa acelor gânduri, de platitudinea lor, de sărăcia lor aşa de comodă, mi-a fost ruşine aseară, pe stradă, când, dând colţul, am intrat dintr-odată în plină dramă – de revoluţie socială. Precis nu ştiu cum s-au întâmplat lucrurile. Fusese o întrunire muncitorească de cartier şi, pe la sfârşitul ei, intervenise poliţia. Oamenii n-au vrut să evacueze sala, sau au evacuat-o prea încet, sau a fost unul care a strigat vreo neghiobie revoluţionară şi atunci a început încăierarea. Am trecut prea târziu pe acolo ca să fi prins lupta în toi – şi, de altminteri, n-aş fi văzut mare lucru, căci bătălia se dădea înăuntru, în sală şi la uşi, prea înguste şi puţine ca să permită fuga celor ce se îmbulzeau.

Acum, era pe sfârşite. Pe cei mai mulţi îi ducea între baionete, rupţi, sfâşiaţi. Câţiva erau întinşi pe trotuar, sângerând. Era unul care gemea groaznic, cu capul spart, sub un burlan din care picura încet a dezgheţ. Am simţit că e în mine însumi ceva călcat în picioare, nu revoltă, nu indignare, ci un sentiment intolerabil de neputinţă în faţa durerii, şi trebuie să recunosc că primul gând a fost pentru „ghinionul" de a fi trecut pe acolo, căci aş fi vrut să nu fi asistat la nefericirea asta, să nu fi ştiut că ea există, să nu fi văzut, să nu fi auzit. Dar, odată aici, nu puteam, nu se putea să trec mai departe, nu pentru că m-aş fi codit de acest soi de dezertare, dar pentru că simţeam cu ascuţime că nu voi putea să

mi-o iert niciodată, că asta va rupe iremediabil un resort dintr-o intimitate ce va rămâne veşnic rănită, în ascunzişurile ei.

Simţeam că e necesar să fac şi eu un gest, care să mă solidarizeze cu nenorociţii aceia, să strig – ştiu eu? – „trăiască revoluţia" sau „jos burghezia" sau „vrem mărirea salariilor" sau, în sfârşit, orice altceva era necesar ca să fiu bătut odată cu ei, luat odată cu ei – deşi, în acelaşi moment, îmi dădeam seama cât sânt de caraghios, de sentimental, de filantrop în bunele mele intenţii. Eram ridicol, fără pereche de ridicol, cu mica mea criză de conştiinţă acolo, în plină stradă, între nişte oameni care fiecare – bătăuş sau bătut – avea un rost, o chemare, o datorie de plătit. M-am simţit singur, dezarmat, inutil, într-un val de viaţă care trecea pe lângă mine implacabil, aruncându-mă deoparte, la margine şi luându-i pe toţi ceilalţi cu ea, înainte.

Mi-am regăsit camera deşartă, planşele lipsite de înţeles, cărţile vide. Mâine, poimâine, voi restabili stupidul meu orgoliu de om singur. Şi voi fi iar un intelectual, un birocrat.

*

Bucuria de a trăi prin forţele mulţimii, ca un copac prin forţele latente ale pădurii, sentimentul de a face parte, de a participa, de a împlini, cu viaţa ta, un cerc de viaţă mai mare, ce trece şi prin tine, mai departe, spre puterile difuze, obscure, biologice ale speciei...

N-am cunoscut niciodată asta, n-am să cunosc niciodată. „Eu". Tot ce fac, tot ce gândesc, tot ce sufăr rămâne sub această bară fixă: „eu". Şi am curajul deplorabil de a fi mândru de această infirmitate, de a-mi socoti fereastra de la care privesc lumea o „poziţie", când nu e decât o ascunzătoare, curajul de a crede în singurătatea mea ca într-o valoare, când nu e decât o inaptitudine.

Cât de prost, cât de patetic mărturisesc acest păcat – nu-mi dau totuşi mai puţin seama de realitatea lui.

Sânt un copac evadat din pădure. Un copac cu orgoliu – boală care nu ucide violent, ci atacă răbdător, de jos, de la rădăcini, de la întâile resurse ale vieţii.

Întâmplarea de ieri, care m-a surprins aşa de năuc şi dezarmat, mi-a lămurit fără cruţare trista condiţie a tagmei de oameni din care fac parte şi cărora li se zice intelectuali. Ciudată perversiune: să stai alături de drum, să te uiţi la cine trece şi la ce se întâmplă şi să scoţi din drama asta, care te elimină, fiindcă ea n-are ce face cu spectatorii, să scoţi „idei", trecute pe curat, la catastif. Aş fi prea gentil cu mine dacă aş spune că asta se numeşte „conflictul dintre gândire şi acţiune", că e vorba de două funcţiuni deosebite, incompatibile, dar în fond egal de justificate. În realitate, nu de asta e vorba – prea abstract şi binevoitor –, ci de o inaptitudine pentru viaţa cea mare, inaptitudine metodic întreţinută cu lecturi, cu meditaţii, cu dialectică. Este o deformare înceată, o educaţie sistematică, zi de zi, o atrofiere lentă a reflexelor, a impulsiilor, o anulare treptată a instinctului de vehemenţă vitală, în stare să te ducă teafăr prin furtuni.

Nu cred că vreun intelectual a făcut vreodată ceva decisiv în istoria oamenilor, atunci când a fost vorba nu de valoarea unei culturi, ci de salvarea speciei pur şi simplu. Ar trebui să recitesc din punctul ăsta de vedere istoria: m-aş mira să n-am dreptate. Ce să faci cu aceste plante de apartament, incapabile să suporte aerul tare?

Şi există cu siguranţă o circumstanţă agravantă pentru intelectualul evreu, de două ori scos din jocul activ al existenţei, o dată ca intelectual şi a doua oară ca evreu.

Citeam în istoria lui Şapsă Zwi, pe care mi-a vândut-o în decembrie Abraham Sulitzer, prietenul meu din tren, citeam că prin anul acela – 1646 – zeci de mii de evrei au fost măcelăriţi în Polonia şi Rusia, sute de comunităţi şi târguri au fost rase de pe

suprafaţa pământului şi că în timp ce târgurile ardeau, în timp ce sângele vărsat venea năvălitor ca o lavă fierbinte dintr-un vulcan nestins, în sinagogi, printre flăcări şi sânge, se discuta asupra câtorva texte talmudice.

Şi istoriograful povesteşte acest lucru atroce cu orgoliu, ca pe un fapt eroic, în vreme ce mie mi se pare o sinistră abdicare de la viaţă, o anemie vitală compromiţătoare, o ruşinoasă fugă din biologie.

*

L-am întâlnit pe Sami Winkler cum nu se putea mai la timp. „Uite omul care îmi trebuie" – mi-am spus bucuros, când i-am recunoscut de departe carura de boxeur, pătrat şi masiv, în colţ, la Naţional, unde se oprise un moment, fără treabă. Nu-l mai văzusem de la începutul lui decembrie, din ziua în care fusesem la cămin şi îl surprinseseră în discuţie cu S. T. Haim, duşmanul lui de idei.

Îmi place Winkler pentru calmul lui puţin greoi, pentru puterea fizică îndesată pe care i-o bănuiesc, în sfârşit pentru aparenta lui mărginire, sub care ascunde în realitate atâtea lucruri învăţate cu rost, cu metodă, cu aplicaţie. Mi a arătat cineva odată, într-o revistă sionistă din străinătate, un raport tehnic pe care îl prezentase Winkler, în numele delegaţiei din România, la congresul sionist anual de la Basel: problema nu mă interesa, dar am băgat de seamă câtă muncă fusese pusă acolo, cât simţ de ordine, ce excelentă ştiinţă în a distribui materialul documentar.

„E un birocrat de inimă", spune răutăcios S.T.H. despre Winkler. S.T.H. e pătimaş şi nedrept. Şi pe urmă Winkler mi se pare că valorează nu atât prin ceea ce este, cât prin ceea ce nu este. Nu este lunatic, nu este metafizician, nu este bântuit de îndoieli, nu are crize de conştiinţă complicate şi otrăvitoare. Să nu fii toate astea şi să fii totuşi evreu, iată o dificultate serioasă. Am impresia că Win-

kler o învinge uşor.

Mi-am spus, aşadar, revăzându-l că el va şti să răspundă ultimelor mele răfuieli – şi, deşi nu am nici gustul, nici exerciţiul confesiunii, i-am vorbit despre întâmplarea de zilele trecute, despre tot ce am gândit cu privire la izolarea evreului, a intelectualului evreu mai ales, izolarea lui de mulţime, inaptitudinea lui pentru social şi, în definitiv, pentru viaţă.

— Tu, care crezi în sionism şi lucrezi pentru ridicarea unei ţări noi, nu te-ai lovit, niciodată în conştiinţa ta de sentimentul acesta sterp al singurătăţii evreieşti? Nu ţi se pare că efortul colectiv la care colaborezi este într-un fel peste firea ovreiului, destinat să trăiască în el şi menit să nu poată sparge cercul de fier care îl desparte de lume?

Iartă-mă, îmi dau seama că ceea ce spun este prea abstract şi pretenţios, dar urmăreşte-mă totuşi. Am să încerc să fiu mai clar. Uite, mi se pare că într-o întreprindere ca asta, în care e vorba de clădirea unei ţări, aventură pur şi simplu epopeică, dacă te gândeşti bine, într-o întreprindere ca asta, zic, nu contează atât elementele ei tehnice – industrie, economie, finanţe, resurse geografice –, ci altceva, un altceva de ordin psihologic, metafizic, dacă nu te sperii. Puţină nebunie, oarecare nepăsare de tine, puţină iresponsabilitate chiar.

Mă întreb dacă noi nu venim cu prea multe probleme, acolo unde trebuie să vii doar cu două mâini bune de lucru. Nu ştiu, nu sânt informat şi nici nu caut să fiu, pentru că nu prea cred în cifre, dar, fără să fi gândit asupra sionismului, mi se pare că el porneşte de la o siluire asupra propriei noastre sterilităţi, că e o încercare mai degrabă tragică de salvare, decât o întoarcere naturală spre pământ.

M-am simţit zilele trecute aşa de caraghios într-o împrejurare care mă confrunta brusc cu viaţa şi cu mulţimea, încât, gândindu-

mă că există astăzi oameni tineri, ca mine, care şi-au lăsat cărţile şi s-au dus să lucreze cu târnăcopul, în cine ştie ce nenorocită colonie palestiniană, mă întreb dacă despărţirea asta este, cum crezi probabil tu, un act de eroism sau este numai un act de disperare.

— Eu nu cred nimic, mi-a răspuns Winkler. Te ascult şi bag de seamă că nu te pricep. E prea multă psihologie aici, şi n-am timp de psihologie. Îţi declar cu cea mai mare sinceritate că n-am avut niciodată asemenea nedumeriri.

Am fost totdeauna dumirit – am ştiut totdeauna ce trebuie să fac. Mă uit la tine cum te agiţi, mă uit la S.T.H. cum se frământă, mă uit la atâţia alţii şi nu înţeleg, zău că nu înţeleg. În ce priveşte grijile tale despre reclădirea ţării, nu ştiu ce să-ţi spun. Poate să ai dreptate, poate nu, habar n-am. Mie lucrul mi se pare firesc, sănătos şi clar. N-am nici o îndoială asupra sfârşitului bun, dar nici grabă n-am. Muncesc şi aştept.

A tăcut ca şi cum ar fi încheiat discuţia şi, pe urmă, după câţiva paşi, a adăugat:

— Uite, dacă vrei mai multe lămuriri, vino cu mine joi seara, la conferinţa lui Jabotinski. E un sionist dizident care face mult sânge rău conducerii centrale, prin acţiunea lui violentă. Un tip ciudat, ai să vezi. A organizat pe vremuri, în război, o legiune ovreiască militară, cu care a luptat pentru cucerirea Ierusalimului. Vino să-l asculţi, poate o să te lămurească el.

*

L-am ascultat pe Jabotinski, şi nu m-am lămurit. Dar Winkler avea dreptate: e un „tip". Vorbeşte retezat, scurt, fără căldură, dar cu o animaţie lucidă, care trădează o vocaţie de luptător. Foarte puţine gesturi, foarte puţine surâsuri sau încruntări. Oarecare asprime în ţinută, oarecare lipsă de expresivitate chiar, care nu m-aş mira să fie voită. Multe cifre, multe informaţii, dar fasciculate

în câteva idei simple, vehemente în simplicitatea lor. Nu mă pricep în politică sionistă, dar cred că am înţeles în linii mari poziţia lui Jabotinski faţă de conducerea oficială a mişcării.

„Biroul executivei îşi închipuie – spunea el – că sionismul se poate realiza prin diplomaţie. El porneşte de la un fapt juridic: mandatul Angliei de a realiza în Palestina un cămin ovreiesc. Mie termenul ăsta de „cămin" mi se pare vag şi neangajant. Aş prefera să se spună limpede „stat". Dar să trecem. Aşadar biroul central sionist îşi închipuie că, rezemându-se pe acest document juridic, poate trata cu Anglia, poate câştiga teren, dobândi avantaje şi realiza treptat obiectivul naţional şi politic al mişcării. Metoda este simplă: ovreii să fie cuminţi, iar englezii în schimb vor fi mărinimoşi.

Ei bine, această politică de târguieli şi aşteptări mi se pare o sufocare înceată a mişcării. O sinucidere. O acţiune naţională care stă atârnată de un document este un început de moarte. Tăria noastră nu o poate face un pact diplomatic, ci un spirit interior de creaţie. Cu scrisoarea lordului Balfour sau fără ea, cu mandatul Marii Britanii sau fără el, sionismul este tot atât de mult sau tot atât de puţin. Fără voinţa de a crea însă, fără puterea de a voi, sionismul nu mai este nimic, absolut nimic, de zece ori nimic.

„Dar ce vrei tu să faci?", mă întreabă ovreii prudenţi, care au auzit unii de la alţii, în şoapte, că eu vreau să ridic un fel de armată şi să pornesc război, sau aşa ceva. Vrei să dărâmi Marea Britanie? Vrei să distrugi flota engleză? Vrei să te războieşti cu submarinele, torpiloarele şi crucişătoarele amiralităţii?

„Ovreii mei au, după cum vedeţi, mult haz. Dar şi eu am haz când trebuie, şi, iată, am să le răspund că nu ştiu ce vreau. Nici nu ştiu, nici curios nu sânt să ştiu. Nu stau să mă întreb ce o să iasă şi cum o să fie. Simt doar că aşa nu mai merge şi că pivotul mişcării trebuie readus din cadrul internaţional în cadrul nostru propriu.

Că forţele pe care trebuie să le folosim nu pot fi juridice, ci numai spirituale. Că, în sfârşit, cel mai aventuros efort de realizare prin noi este de o mie de ori mai fertil, chiar când eşuează, decât cel mai cuminte apel la bună-voinţa străină, chiar când el izbândeşte".

VII

... Şi aşa mai departe, două ceasuri. N-a fost un succes.

Lume era multă, dar contrariată, speriată chiar de îndrăznelile vorbitorului.

La sfârşit, în stradă, Winkler m-a bătut pe umăr; „Ei?"

N-am ştiut ce să-i spun. Omul mă interesează, problema însă rămâne la fel de neguroasă. Cum se întâmplase să-l găsim în sală şi pe S. T. Haim, ne-am dus toţi trei într-o cafenea pe bulevard să stăm de vorbă.

S.T. H. era necruţător.

— Un fascist, asta e. Un fascist pe care n-o să-mi cereţi a-l socoti mai puţin abject pentru motivul că e ovrei. Teoria statului evreu palestinian, creat printr-un act de voinţă naţională – ce aberaţie! Şi ce sălbăticie în acelaşi timp. Voi nu vedeţi că este tot o maşinaţie englezească în afacerea asta, tot o cursă capitalistă, pe care o vor plăti arabii, indigeni masacraţi şi proletarii evrei din colonii, exploataţi până la sânge, în numele idealului naţional? Marea Britanie are nevoie de un om de încredere la canalul Suez ca să i-l păzească, şi atunci inventează basmul cu „căminul naţional evreiesc”.

„Cămin" e o vorbă prea frumoasă. A scornit-o, sânt sigur, un quaker sau un puritan. Iar câteva milioane de ovrei sentimentali au luat-o drept bună.

Parcă-l aud pe Jabotinski al vostru: „O ţară nu se clădeşte cu elemente tehnice". Zău? Cu ce atunci? Cu spirit? O fi, dar, înaintea spiritului, există geografia, şi asta e o treabă exactă, pe care n-o

ameţeşti cu declaraţii lirice, cum ameţeşti o sală de evrei buni la inimă.

Geografia are pretenţiile ei teribile: atâţia kilometri pătraţi, de pământ, atâta munte, atâta apă, atâta ploaie, atâta secetă. Cum vei coloniza un popor de 15-17 milioane într-o ţară de trei judeţe?

Ce vei face cu indigenii arabi, care şi ei au dreptul să moară de moarte naturală, nu numaidecât prin exterminare sionistă? Cum vei da viaţă unor îngrămădiri artificiale de oameni aduşi de toate vânturile şi constituiţi într-un mecanism aşa-zis naţional, cu ignorarea celor mai sângeroase probleme de proletariat, de clasă socială, de economie politică falsificată? Aş vrea să ştiu dacă a auzit domnul Jabotinski ăsta de conflicte de muncă palestiniene, de proletariatul palestinian, de finanţa palestiniană. Şi aş vrea să ştiu cam cum ar voi să le rezolve. Adică n-aş vrea să ştiu. Pentru că ştiu şi fără să mi-o mai spună el.

Parcă-l aud: „Orice problemă de luptă socială este subordonată imperativului naţional". Nici Mussolini nu vorbeşte altfel. Nici contrarevoluţionarii nemţi. Nici Nicolae I, ţarul tuturor ruşilor.

Unitatea naţională evreiască este o aberaţie. Nu cunosc evrei: cunosc muncitori şi burghezi. Nu cunosc o problemă naţională a Palestinei. Cunosc o problemă economică şi tehnică a Siriei, a Palestinei şi a Mesopotamiei, care nu e de altfel nici cu un dram mai interesantă decât problema Cubei, a Indochinei, a Rumeliei orientale. Restul e mit, idilă, păcăleală.

Marxismul lui S.T.H. e incurabil. Nu mai este un sistem de gândire politică, e de-a dreptul o incapacitate generală de a înţelege viaţa prin alte forme. Tot ce nu e cifră nu este pentru el realitate. Pentru fiecare fapt are un document, pentru fiecare probă o contraprobă şi, dincolo de asta, restul este – cum spune el ucigă-tor – idilă...

M-am temut ca Winkler să nu accepte discuţia astfel deschisă şi

să nu încerce o demonstraţie tehnică. Nu ştiu dacă ar fi pierdut lupta – deşi lupta e grea cu un polemist ca S.T.H. –, dar ştiu bine că ne-am fi pierdut seara.

Winkler ar fi produs o serie de cifre, demonstrând viabilitatea unui stat evreu palestinian, iar S.T.H. ar fi produs o altă serie de cifre, demonstrând exact contrariul.

Încă o dată observ că Winkler, cu toată aparenţa lui obtuză, prinde când trebuie o nuanţă şi înţelege uşor o situaţie. I-a răspuns lui S.T.H. transpunând discuţia pe un plan care schimba cu totul punctele de vedere.

— N-am să mă cert cu tine pe chestiuni de geografie şi economie palestiniană – deşi aş putea. Nici n-am să-ţi arăt cât sânt de uşoare argumentele tale cu arabii şi cu evreii proletari. Nu neg realitatea lor, dar există o ierarhie a realităţilor – şi pe asta tu nu vrei s-o cunoşti. Căci, între două fapte deopotrivă de adevărate, unul îl poate anula pe celălalt, pentru că are altă semnificaţie, alt coeficient. Să lăsăm însă asta.

Întrebarea pentru mine nu este dacă evreii pot realiza un stat palestinian, ci dacă pot face altceva. Înţelegi? Nu şansele întreprinderii contează, ci obligativitatea ei. Dacă nu facem asta, murim. Dacă o facem – zici tu –, tot murim. Nu ştiu. Poate da – poate nu. Şi pentru acest „poate", încă merită să pornim la drum. Nu cere unui popor, plecat să ridice o ţară, nu-i cere să-şi numere banii, să semneze o poliţă de asigurare contra accidentelor şi să-şi reţină telegrafic cameră la hotel...

Şi pe urmă, drept să-ţi spun, toată discuţia asta mi se pare deşartă. Eu sânt soldat, zidar, miner. Ascult şi muncesc. Restul e idilă – dacă-mi dai voie să te citez.

— Nu, nu-ţi dau voie. Judeci ca o domnişoară. De ce mă iubeşti? „Aşa". De ce nu mă mai iubeşti? „Aşa". Recunoaşte, răspunsul tău nu e mai tare. Şi tu tot cu „aşa" te justifici. De ce eşti sionist?

„Aşa".

Aici, am încercat să intervin, deşi privirea fulgerătoare a lui S.T.H. făcea riscantă orice replică.

— Îi cer iertare lui Winkler că răspund pentru el. Vreau doar să-ţi spun, dragă S.T.H., că acest „aşa", de care îţi râzi, este totuşi cu adevărat un răspuns decisiv. A fi sionist „aşa", pentru că eşti, înseamnă a fi sionist în chip firesc, prin destin, cum eşti alb, cum eşti blond, cum eşti brun, a fi sionist cum plouă afară, cum ninge, cum se face zi, cum se face seară... Mi se pare însă că de aici începe drama sionistă. În orice caz, de aici încep îndoielile mele. Fiindcă nu cred că evreul e în stare să trăiască direct, prin fenomen natural, un asemenea act de viaţă colectivă.

O spun cu părere de rău – şi de altfel nu o gândesc pentru prima oară. Am sentimentul că mişcarea sionistă e un fapt de deznădejde: o ridicare împotriva destinului. Un tragic efort către simplitate, către pământ, către linişte. Nişte cerebrali; care vor să scape de singurătatea lor. Şi cred că, în fundul fundurilor, actul sionist ascunde acest sâmbure de tragedie pe care îl călcăm în picioare, doar-doar l-om uita... N-o să iasă într-o zi la suprafaţă? Asta e singura întrebare ce se pune pentru mine.

— Nu, a răspuns scurt şi sigur de el Winkler.

S.T.H. a tăcut o bună bucată de vreme. Se uita doar, cu oarecare compătimire, când la unul, când la altul. Pe urmă a izbucnit:

— Haideţi, mă, să mergem, că ne pierdem noaptea. Nu se poate discuta cu voi. Mituri, superstiţii, poezii... Voi judecaţi, mă? Da' de unde... Voi cântaţi. Nişte tenori, asta sunteţi. Puccini, Giaccomo Puccini – maestrul vostru. Plata, chelner.

*

Nu cred că Winkler vrea să mă convertească la sionism. Se ocupă însă de mine, pentru că îl intrig puţin. Cu tot calmul lui de

om care crede, îndoielile mele psihologice asupra sionismului îl derutează mai mult decât obiecţiile politice ale lui S.T.H.

M-a căutat aseară anume pentru ca să mă cheme la o reuniune.

„Vino, mi-a spus. O să cunoşti un palestinian. Unpionier, Berl Wolf.

„În fond, noi discutăm de aici ca din cărţi, cu idei, cu impresii, cu argumente, Dar ăsta e viu, un om viu. Trebuie să-l cunoşti. I-am vorbit de tine şi i-am spus că te aduc".

M-am dus într-adevăr şi, nu-mi explic de ce, pe drum eram atât de neliniştit... Aveam trac. Îi cerusem lui Winkler câteva detalii despre acest Berl Wolf, pe care aveam să-l cunosc şi aflasem, în câteva vorbe, o poveste fabuloasă.

La patrusprezece ani, fugit singur din Rusia, în primele zile ale Revoluției, hamal într-un port din sud, câteva luni mai târziu, închis la Kiel, în 1916, când cu revolta marinarilor, student peste un an la o politehnică engleză, trece Atlanticul, rămâne câtăva vreme în Statele Unite, unde face cu succes gazetărie de scandal, până ce, într-o zi, lasă totul şi pleacă în Palestina, simplu lucrător într-o colonie. Rămâne acolo un an, lucrând din zori până în noapte cu târnăcopul, cu sapa... Într-o dimineaţă, la ceasul la care oamenii se pregătesc să plece la câmp, un atac arab. Un glonte îl loveşte în braţul drept, lângă umăr, şi îi sparge osul. Dus cu camionul coloniei la Tel-Aviv, i se taie acolo braţul. Ciung, nu mai are ce căuta la plantaţie. Se duce la Oficiul executivei sioniste de acolo: „Vreau să lucrez mai departe, faceţi ceva cu mine, întrebuințați-mă la ceva". L-au trimis în Europa, propagandist.

Urcând scările, îmi părea rău că am venit. Dacă n-ar fi fost Winkler cu mine, m-aş fi întors poate din prag. „Cine ştie ce mă mai aşteaptă". O discuție lungă cu un profet nervos, o altă serie de argumente, un alt şir de neînțelegeri, un nou S.T.H., sionist de astă dată şi mult mai intolerant decât celălalt, pentru că ăsta, fără să

vrea, va vorbi în numele sacrificiului lui, cu prestigiul tăcut al unui braţ pierdut în luptă. Mă simţeam dinainte umilit în victoria eventuală pe care ar fi fost posibil s-o repurtez în discuţie.

Şi, pe urmă, ce sânt eu? o maşină de discutat? Ce o să-mi spună omul ăsta? ce o să-i spun eu lui? şi cine stă să despartă adevărul lui de al meu? şi la ce bun tot timpul ăsta pierdut, toate vorbele astea în vânt? la ce bun, dacă pe urmă regăseşti aceleaşi întrebări închise, aceeaşi tristeţe care rezistă? Un argument, o sută de argumente, un milion de argumente, să le ia dracu' pe toate.

Am intrat. O cameră mare, goală, cu câteva bănci de lemn şi – pe pereţi – două-trei fotografii, imagini palestiniene probabil. Vreo douăzeci de băieţi şi fete nu mai mari de 14-16 ani, cred, ascultau o istorie pe care le-o spunea un băiat mai mare din mijlocul lor. Vorbeau curent ebraica, ceea ce m-a mirat întâi (nu ştiam că limba asta se poate vorbi aşa, familiar, orăşeneşte) şi pe urmă m-a stingherit. Nu pricepeam nimic şi mă simţeam străin, nechemat. Băiatul mai mare, cel care povestea, ne-a făcut însă un semn de bună primire şi, când ne-am apropiat de grup, am băgat de seamă cu uimire că el, copilul ăsta, adolescentul ăsta, el trebuie să fie omul nostru, misionarul palestinian, căci, în timp ce cu stânga bătea parcă în aer, larg, măsura poveştii pe care o spunea, puţin cântând-o, mâneca dreaptă a surtucului, goală din umăr, era trasă pe lângă corp şi vârâtă în buzunar.

Am recapitulat uimit tot ce îmi povestise pe drum Winkler despre el, am revăzut ca într-un film cu imagini repezi fuga lui din Rusia, închisoarea din Kiel, trecerea peste Atlantic, refugiul spre Haifa, anii de muncă în colonie, şi mă întrebam unde purta acest om cu obrazul de copil, unde purta el atâtea răni şi amintiri...

Când şi-a terminat povestea, a venit spre noi, spre Winkler şi spre mine, ne-a întins simplu stânga lui sănătoasă şi ne-a întrebat

într-o franţuzească încurcată dacă nu vrem să-l aşteptăm o jumătate oră până termină cu copiii.

— Până una-alta, intraţi, şi voi în cerc. M-am codit.

Mi se părea jocul ăsta puţin comic, dar mi-am dat seama că ezitarea mea e şi mai comică, intimidat cum păream în faţa băieţilor.

„Ce Dumnezeu, nu sânt chiar atât de bătrân", mi-am spus, şi mi-am făcut loc între doi liceeni mărunţi.

Prietenul nostru, palestinianul, mereu în mijlocul grupului, ne învăţa acum un cântec iemenit. El spunea un vers şi copiii trebuiau să-l repete după el, cu glas tare întâi vorbindu-l, şi pe urmă cântându-l în cor. La început, am tăcut, dar el a oprit tot corul după primele vorbe.

— Nu e bine aşa: toată lumea să cânte.

M-am roşit simţindu-mă vizat, dar am tăcut şi a doua oară. El a insistat însă, din nou, fără enervare, ca un camarad.

— E cineva care nu vrea să cânte. E supărat. E supărat pe noi, se vede – fiindcă altfel de ce n-ar cânta? Să-l rugăm cu toţii – şi să vedeţi că o să cânte.

Nu, nu, numai asta nu. Fac ce vor, cânt dacă vor, mă dau tumba dacă trebuie, numai să nu se uite aşa la mine, cu toţii, ca la un elev prost, prins că a copiat şi pus la colţ, ca să-l vadă toată clasa. Am cântat.

De ce n-a fost acolo S.T. Haim să mă vadă? Ar fi râs cumplit. Eu însumi, amintindu-mi, încerc oarecare jenă – nedreaptă de altfel şi pretenţioasă, căci – de ce să-mi fie ruşine să mi-o spun? – a fost un ceas bun, un ceas de vacanţă, în care îmi dădeam seama că fac o mie de prostii, irezistibile însă, mai tari decât „spiritul meu critic", mai tari decât spaima mea de ridicol.

Din mijlocul sălii, cu un colţ de păr căzându-i pe frunte (căci ne bătea măsura cu capul), cu un surâs larg luminându-i întreaga fa-

ţă de adolescent, omul nostru ne îndemna să jucăm jocul până la urmă. Când a fost să plecăm, uitasem că venisem acolo pentru o dezbatere de idei. S-a apropiat de mine şi mi-a strâns încă o dată mâna:

— Nu mai am ce să-ţi spun. Am vrut să cânţi şi ai cântat. Asta e tot.

Asta e realmente tot. Poţi să cânţi? Eşti salvat.

Iată, eu unul nu pot. Eu am pudoare, am simţ critic, simţ al ridicolului, control de mine însumi, şi alte tragice tâmpenii de felul ăsta, pentru care mai am şi stupiditatea supremă de a mă stima. Da, da băiatule, la ce te-ai ascunde după propriul tău condei, uite în chiar momentul ăsta, în care scrii ceea ce ţi se pare că este o confesiune şi un proces interior sever, în chiar momentul ăsta, este cineva în tine care te felicită pe sub mână şi te decorează cu „meritul personal" clasa întâi. Scriu aici lămurit şi cu bună credinţă că sânt un nefericit dobitoc şi în acelaşi timp e un glas în mine, care mă consolează clandestin: „eşti un martir, eşti un erou al propriului tău destin, eşti un păstrător al celor mai curate valori de demnitate umană".

Duplicitate de umilinţă şi orgoliu, care îmi dejoacă toate sincerităţile... Nu e strigăt, pe care să nu mi-l submineze, nu e revoltă împotriva, mea, pe care să nu mi-o anuleze cu o mică rezervă ascunsă, cu o scuză dinainte consimţită. .

Şi totuşi cred, vreau să cred, sânt convins că neputinţa mea de a cânta cu ei este o infirmitate, nu un titlu de nobleţe, că neputinţa asta de a reintra în mulţime – în oricare mulţime –, de a mă rostogoli în jungla ei, de a mă uita şi de a mă pierde, este o tristă abdicare, o tristă înfrângere.

O, dacă aş putea să nu mă mândresc cu asta, dacă cel puţin atâta lucru aş putea...

VIII

Nu-l mai întâlnisem pe Abraham Sulitzer, bătrânul meu Ahasverus din tren de la acea întâmplare din vacanţa Crăciunului. Uite că îl regăsesc acum. E de mirare cât de oportun intră şi pleacă oamenii din cercul meu, regizaţi parcă de un şir dialectic, care îi cheamă şi îi îndepărtează, după cum are sau nu mai are nevoie de ei. Viaţa are potriveli de felul ăsta, pe care literatura nu şi le poate permite. Dacă aş fi literat, cred că cel mai greu lucru mi-ar fi să maschez loviturile neverosimile ale realităţii, îndrăznelile ei, iniţiativele ei... (Dar ce caută cugetarea asta aici? Să i-o spun lui Walter. El, care e critic şi gazetar, are s-o pună cel puţin într-un articol.)

L-am descoperit pe Abraham Sulitzer vecin. Locuieşte la o sută de metri, pe stânga, într-o ulicioară ce cade drept pe strada mea. Numai că el pleacă la lucru la 7 dimineaţa şi eu abia aproape de 9, aşa că am fi putut trăi două veacuri unul lângă altul fără să ne vedem. Ieri însă a trebuit să fiu în zori la gară (un pachet trimis acasă prin Lulu) şi, la întoarcere dând colţul, m-am lovit de amicul meu Abraham.

— Te-am văzut săptămâna trecută la conferinţa lui Jabotinski, am vrut să te strig şi pe urmă m-am răzgândit. Ştiu eu? mi-am spus, poate că m-a uitat. Un negustor de cărţi, întâlnit odată în tren... Dar aş fi vrut să te întreb dacă ai citit istoria lui Şapsă Zwi. E o carte care mi-era dragă.

L-am liniştit oarecum, asigurându-l că şi pe mine m-a interesat mult. Dar sânt sigur că răspunsul nu i-a plăcut. (Ce e aia „m-a interesat"? O carte ori te dărâmă, ori te ridică. Dacă nu, la ce mai dai bani pe ea?) Abraham Sulitzer gândeşte cu siguranţă asta, dar de spus nu spune nimic. Zâmbeşte doar, plin de reticenţe şi grăbite amabilităţi. (Ei şi? Să zicem că nu ţi-a plăcut... Să zicem, cum zici d-ta, că te-a interesat. Ei şi? Parcă nu e dreptul d-tale? Parcă pot eu să-ţi fac ceva?...)

Ne-am despărţit repede – eram amândoi grăbiţi –, dar m-a poftit pentru seara la el – ceea ce am primit cu bucurie.

*

Cărţi, numai cărţi, pretutindeni cărţi. Am văzut oameni vorbind cu pisicile lor, cu câinii lor... Abraham Sulitzer vorbeşte cu cărţile.

„Vino tu, de-acolo, mă, al treilea din rând, vino aici la tata. Cuminte, mă, că ai să-mi dărâmi tot şirul, şi pe urmă cine le aşază la loc? Tu? Da' de unde. Tot eu. Şi la cine ţipă Roza? Tot la mine, săracul!"

Domnul Sulitzer exagerează. Roza, nevastă-sa, nu ţipă: bombăneşte cel mult.

„Domnule, mi se tânguieşte ea, în aceeaşi moldovenească puţin cântată ovreieşte, ca a lui, am şi eu fraţi, am cumnaţi care sânt negustori. Unul vinde mosoare, altul vinde ghete. Ei şi? Ziua stă la prăvălie şi vinde, seara închide prăvălia – şi s-a terminat. Ia vreunul mosoarele acasă, să stea de vorbă cu ele?

Cu bărbatul ăsta al meu e o nenorocire. Mi-e mai mare ruşinea de vecine, că se întâmplă să intre vreuna să-mi ceară cu împrumut puţin ceai sau puţină sare, că i s-a terminat, şi dă de el, om în toată firea, vorbind cu el singur, cu pereţii, cu cărţile. Spune şi d-ta, dacă asta nu e curată nebunie..."

Eu încerc să evit un răspuns precis, ca să nu creez noi conflicte în menajul Sulitzer, dar prietenul meu Abraham, asediat de cărţi, la masa lui, timid şi înţelept, îmi surâde peste ochelari, din dosul a două coperţi larg deschise – surâs de complicitate („las-o să vorbească, aşa e ea; aşa-s femeile; pe urmă îi trece"), surâs de copil care a răsturnat borcanul cu dulceaţă şi acum aşteaptă sancţiuni.

Mă uit bine la bătrânelul ăsta cuminte, la acest iubitor de cărţi până la manie, până la viciu. Mă uit la acest filozof răbdător, terorizat de cicăleala unei neveste teribile, împotriva căreia n-are altă

armă decât un zâmbet ascuns şi îmi amintesc deodată de Domnul Bergeret.

Cât de mult îi seamănă acum, între cărţi, Abraham Sulitzer! Abraham Sulitzer şi Anatole France, Un Anatole France care vorbeşte idiş. Cât sânt de nepios!

Îmi arată o întreagă bibliotecă, plină de surprize. Cervantes tradus în idiş, Moliere, Shakespeare. Şi, mai aproape de noi, Galsworthy, Dostoievski, Turgheniev, Thomas Hardy. Sânt uluit, iar el triumfător. După fiecare volum pe care mi-l dă în mâini, are un fel de surâs de perfidă modestie, ca al unui amfitrion mândru de vinul străvechi pe care ţi l-a servit, fără să te prevină de calitatea lui, anume ca să te pună la încercare. De câte ori exclam uimit de o nouă descoperire, el se înfundă mai rău între coperte, simulând prost o indiferenţă care nu-i ascunde decât pe jumătate bucuria. Şi, când triumful este decisiv (o ediţie ovreiască din Dante, tipărită magnific pe hârtie de pergament, cu litere mari, gravate parcă în lemn), nu mai poate rezista şi izbucneşte aproape furios, luptându-se cu nu ştiu cine.

— Frumos, zici d-ta? frumos ca un căţel? frumos ca o cravată? Nu, domnule, nu e frumos; e cutremurător.

Îi ard ochii încruntaţi – pentru prima oară încruntaţi. Roza tace puţin speriată, neştiind bine ce se întâmplă – eu însumi sânt oarecum stânjenit. (Nu-mi placi, Abraham Sulitzer; te credeam un sceptic serios, nu unul amator, cu accese de teroare.)

Se îmblânzeşte însă repede şi redevine tolerant. Acum, cu puţin curaj, poate că n-aş risca chiar viaţa dacă i-aş spune – ia să-l încerc – că nu-mi place ediţia asta, care pe el îl înfioară de emoţie. Nu cred că m-ar omorî; s-ar mulţumi să mă dea afară.

Adevărul este că nu sânt nici eu dispus să glumesc şi că revelaţiile bibliotecii lui îmi deschid o lume pe care nu o bănuiam. Cultură în jargon? Cultură europeană în jargon? Pentru ce?

Pentru cine!

Îl întreb pe Abraham Sulitzer şi de astă dată el nu mai este nici emoţionat, nici furios – ci trist.

— Aşteptam să întrebi. Mă miram chiar că întârzii. La urma urmelor, d-ta nu ştii mai mult despre noi decât ştie ultimul băieţoi de pe stradă, care se ia după evreii cu caftan, când se mai rătăceşte vreunul pe aici, şi strigă după el „oi vei" şi „achichi azoi”. Jargon! Nemţească stricată! Limbă de mahala: asta este pentru d-ta idişul.

Dacă ţi-aş spune că e o limbă nu frumoasă, nu urâtă, o limbă vie însă, în care s-a suferit şi s-a cântat sute de ani, dacă ţi-aş spune că e o limbă în care s-a cugetat despre toate câte sânt în lume, te-ai uita la mine, uite aşa cum te uiţi acum. Jargon! Hm. E o limbă vie, domnule, cu nervi, cu sânge, cu necazurile ei, cu frumuseţile ei. Cu patria ei, care este ghetoul – adică lumea toată. Îmi vine să râd când îi aud pe sioniştii ăştia vorbind din cărţi ebraică.

Ebraică ne trebuie nouă? cu dicţionare, cu gramatică, cu filologi, sau cum dracul le-o fi spunând? Săracii de ei....

Lasă o limbă sănătoasă în drum şi se duc să caute în morminte o vorbire care a fost şi nu mai este. Dumnezeu să mă ierte, vorbesc şi eu ebraica mea pe care am apucat-o din bătrâni, dar – cum să-ţi spun eu? – simt că e ceva rece în ea, rece, aspru, gol, de parcă aş umbla într-o sală de piatră, lungă, lungă şi deşartă, fără un om, fără o plantă, fără o fereastră. Cum să spui în limba asta „mă doare", „mă arde", „mi-e dor de tine"? Şi parcă, dacă spui, ajută la ceva? Spune „mă doare" în idiş – şi, când ai spus, te-a şi durut. E sânge acolo, e cald, e viu...

— Nu mă pricep bine nici într-una nici într-alta, i-am răspuns. Nu ştiu, prin urmare, câtă dreptate ai – dar, nu te supăra, nu cred că ai prea multă. Idişul este totuşi un jargon – şi asta e grav. O

limbă făcută prin schimonosirea alteia. Originea asta nu e umilitoare? Îmi vine greu să cred că prin stricarea unei limbi se poate crea o alta.

— Dar aici te înşeli d-ta şi sioniştii d-tale. Nu e vorba de o limbă stricată. E vorba de o altă limbă – scurt şi bine.

Idişul e caraghios numai în gura ovreilor bogaţi, care ţin fraulein la copii şi cred că, vorbind prost idiş, vorbesc bine nemţeşte. Dar idişul curat, idişul sincer al ovreiului fără ambiţii şi fără fraulein, e o limbă caldă, pătimaşă.

Există milioane de ovrei care o vorbesc, milioane care trăiesc în ea. Pentru aceste milioane se tipăresc cărţile astea pe care le vezi, pentru aceste milioane se scrie ovreieşte, se traduce în ovreieşte, se joacă teatru ovreiesc. E o întreagă viaţă, e o întreagă mulţime, care îşi are elita ei, şi această elită fără diplome, fără universitate vrea să fie informată, vrea să cunoască, vrea să cugete.

Există romancieri idişişti, poeţi, critici, eseişti şi, dacă ai şti câte formidabile frumuseţi sânt închise în această cultură de jargon, pe care o dispreţuieşti fără să o cunoşti, ai avea probabil multe remuşcări. Nu mai vorbesc de folclorul ghetoului – totul în idiş –, folclor în continuă viaţă, mereu creator, cu rădăcini pierdute la periferie, cu cântăreţi anonimi, cu umorişti necunoscuţi, cu eroi, cu legende, cu mituri, de două ori vii, o dată prin prezenţa imediată a vieţii de ghetou, iar, a doua oară, prin misterul mai depărtat al vieţii de sinagogă. Realismul ghetoului, orăşenesc, nervos, repezit, şi misticismul sinagogii se unesc în folclorul ăsta de mahala ovreiască şi dau la un loc ceva pentru care, dacă ai ureche şi inimă, merită şi să trăieşti, şi să mori.

— Să mori, mai ales, l-am întrerupt, fiindcă de trăit e cam greu. Milioanele de vorbitori de idiş nu le prea văd. Iar mahalaua ovreiască, nici pe ea nu o mai văd. Văd, în schimb, mase întregi de evrei trecând definitiv la cultura ţării în care trăiesc: evrei france-

zi, evrei germani, evrei americani, evrei români. Acum o sută de ani, jargonul era limba lor. Astăzi au uitat-o. Mâine, copiii lor nu vor şti nici din amintire că a existat vreodată. Şi de asemenea şubred lucru – cât ar fi el de frumos – vrei să legi o cultură?

— Dumneata uiţi că, din fericire, mai există şi antisemiţi? Şi că, slavă Domnului, mai există din când în când şi pogromuri? Cu cât te asimilezi în o sută de ani, cu de zece ori atâta te aruncă înapoi o singură zi de pogrom. Şi atunci ghetoul, săracul, stă gata să te primească din nou.

— De ce ghetoul şi nu coloniile palestiniene? Vorbeşti cu atâta pasiune de ghetou, ca şi cum n-ar fi o pribegie, şi cu atâta dragoste de jargon, ca şi cum n-ar fi o limbă de împrumut. Dacă e vorba să ne întoarcem, de ce să nu ne întoarcem la primele începuturi, acolo de unde am plecat acum două mii de ani? Greu e şi aşa, şi altfel. Dar dacă e greu, cel puţin să fie o dată pentru totdeauna,

— Două mii de ani? D-ta crezi, că e ceva din aceşti două mii de ani în sionism? Crezi că băieţii ăştia ai lui Jabotinski care poartă cizme, se salută soldăţeşte, umblă pe bicicletă sâmbăta şi ştiu să zică în ebraică „dă-mi o ţigară" sau „hai la un meci de fotbal" – crezi că băieţii ăştia au ceva comun cu cei două mii de ani ai noştri de sânge? Două mii de ani trecuţi prin flăcări, prin scufundări, prin rătăciri vin până la noi prin istoria ghetoului,

E o istorie trăită la lumina lămpii. „Noi vrem soare" strigă ăştia. Să le fie de bine – şi să se facă fotbalişti. O să aibă soare destul atunci. Dar lampa asta lângă care am citit atâtea sute de ani, lampa asta e iudaismul – nu soarele lor.

— Eşti bătrân, domnule Sulitzer. De asta vorbeşti aşa.

— Nu sânt bătrân! Sânt ovrei – asta sânt.

*

M-am înşelat puţin. Abraham Sulitzer nu e un domn Bergeret

decât ca soţ în raporturile cu madam Roza. Ca intelectual, însă, în raporturile lui cu ideile, devine categoric şi asupritor. Apărând ghetoul, nu este mai puţin intolerant decât Winkler apărând sionismul şi nici decât S. T. Haim înjurându-le pe amândouă. Absolutul este viciul lor comun.

L-am mai vizitat de vreo două ori seara, dar am evitat să discutăm. Citeşte admirabil şi l-am rugat să-mi citească din cărţile lui preferate, Câteva ceasuri admirabile de lectură din Şalom Alehem. Genial tip şi, probabil, intraductibil. Ce umor trist, ce râs lucid, ce simţ critic acut şi mărunt, toate învăluite în melancolia mizeriei, a spaimei...

IX

A murit Baba. În zece ceasuri, după un acces de anghină pectorală. Chemat printr-o telegramă, am ajuns la timp ca să-i mai ţin vii în mâinile mele mâinile ei: acele mâini mici, subţiri şi osoase, care nu s-au odihnit o clipă în şaptezeci de ani, căci şi în somn aveau tresăriri de nelinişte.

A murit greu, rezistând până la capăt, suferind cumplit şi dându-şi seama de tot, până în ultimul moment, cu ochii deschişi şi căutători. Necruţătoare luciditate a muribunzilor! Privirea puţin sticloasă, dar atentă prin supremă încordare, nelăsând să-i scape nici un gest, nici un semn, nici o umbră.

De ce atâta împotrivire? Vine moartea, las-o să vină. Primeşte-o.

Aş fi vrut ca bătrâna asta a noastră să înţeleagă sfârşitul cu această simplitate şi să-i surâdă, în semn de prietenie, în semn de bună primire. Aş fi vrut să-şi aducă aminte de Biblia pe care mi-o citise, de patriarhii prieteni, de nevestele lor împăcate, aş fi vrut să-şi aducă aminte de lumânările aprinse vinerea seara, de tulpanul alb pe care îl purta între sfeşnicele de alamă, să-şi aducă aminte de pâinea pe care o frământase cu mâinile ei o viaţă

întreagă, să-şi amintească de toate aceste lucruri simple, de toate aceste bucurii potolite şi să intre în moarte cu aureola lor casnică.

De ce atâta rezistenţă? De ce atâtea întrebări? De fiecare minut părea să se agaţe, cu fiecare părea să se lupte.

Am revăzut agonia bunicului, mai cumplită aceea, căci nu mai era o suferinţă fizică, ci o răfuială cu Dumnezeu, o tragere la răspundere a destinului, un protest ultim, un strigăt.

Dar ea, Baba, cu înfăţişarea ei de copil travestit în bunică, ar fi trebuit să moară altfel, mai cuminte, mai uşor...

Ce rău murim noi! Nici atâta lucru n-am învăţat din veacurile de moarte prin care am trecut. Trăim prost, dar murim mai prost, în deznădejde, în luptă. Ratăm ultima şansă de pace, singura şansă de salvare. Tristă moarte evreiască a unor oameni care, nevieţuind între arbori şi dobitoace, n-au avut de unde să înveţe frumuseţea indiferenţei în moarte, demnitatea ei vegetală. Cel mai greu păcat iudaic – poate.

... Şi atrocitatea doliului evreiesc. Veghea de noapte dinaintea înmormântării, clătinarea din cap neîncrezătoare, obosită a femeilor de pază, tânguirea Kadişului.

Un singur lucru frumos: giulgiul alb al morţilor. Ar putea fi ceva regal în această întoarcere în pământ, un fapt solemn, bun, generos. Îl mutilăm însă cu deznădejdea noastră, care e sufocantă. Ni se spune sceptici, dar nu merităm asemenea laudă. Am văzut cum se plânge la o înmormântare ovreiască, şi nu ştiu ceva mai despletit, mai lamentabil. Să te agaţi cu atâta încăpăţânare de viaţa asta, să renunţi la tot, numai ca să nu renunţi la ea, s-o înăbuşi cu iubirea ta disperată, şi să te crezi pierdut când ai pierdut-o, ce oribilă neputinţă de-a privi cu un cap mai sus.

Cine s-a rezemat odată de un copac, cine s-a gândit vreodată cu melancolie la singurătatea lui, nu poate să nu întâmpine moartea cu sentimentul de a fi, orice s-ar întâmpla, deasupra ei, puţin

deasupra ei, zâmbindu-i cu îngăduinţă, cu amiciţie, cu o uşoară emoţie de revedere, cu o uşoară înfiorare senzuală.

Doliul, nostru e visceral, e tiranic, e lipsit de înţelegere. Mai mult şi mai grav: e lipsit de iubire. Din câte lucruri triviale sânt în sensibilitatea ovreiască, doliul acesta care seamănă cu o descompunere este cel mai josnic. Cred însă că l-am deprins aici, în ghetou. Moartea în Biblie este un fapt împărătesc.

Durerea mamei mă dezolează. Mă irită chiar, căci aş voi-o nu resemnată, dar înţelegătoare. Am avut câteva momente de ceartă aproape. „A fost mama mea şi vreau s-o plâng", mi-a spus răstită, apărându-şi dreptul de a jeli. (Am uneori răutăcioasa impresie că a găsit în plâns o voluptate nouă şi că o caută într-adins.)

Sânt nedrept, desigur, căci ştiu câtă iubire răneşte fără uitare moartea Babei, dar tocmai asta nu vreau să iert, iubirea aceasta cu drepturi mai tari decât moartea. Iubirea aceasta care se zbate să reţină aici, legată, o umbră trecută dincolo. Nu există asemenea drepturi, nu pot exista asemenea drepturi.

Mai este vorba de încă ceva, care mă nelinişteşte. Am impresia că aici e angajată libertatea mea personală. Nu pot accepta ca într-o zi, venindu-mi rândul să mor, să las în urma mea asemenea dureri sălbatice, fără salvare, fără sens. Nu vreau să fiu iubit cu atâta intoleranţă.

Dacă viaţa mea mi-ar cere într-o zi să o dau pentru ceva, pentru o revoluţie, pentru o dragoste, pentru o prostie, gândul că mama ar suferi pentru mine în halul în care suferă azi ar fi un act de teroare. Are ea dreptul să sufere aşa? Nu e asta o încălcare asupra îndreptăţirii mele de a dispune? Nu este asta o piedică în desfăşurarea destinului meu? Nu e o groaznică presiune morală? Se iubeşte prea nedrept, prea apăsător, până la înăbuşire, până la nedemnitate. Sânt prea multe devotamente în familia ovreiască, prea multe efuziuni, prea multe renunţări. Un abuz nepermis de

copii buni şi de mame gata de sacrificiu. Nici o rezervă, nici o răceală. Asta duce inevitabil spre compromisuri lente. Invidiez demna, stăpânita răceală ţărănească: o sărutare de mâini şi plecarea în lume. Iar moartea, când vine, vine şi ea ca o rudă.

Singurul om pe care moartea Babei nu l-a tulburat în casă e Mama mare. Cu cei 90 de ani ai ei, iat-o supravieţuindu-i celeilalte bunici, cu atâta mai tânără şi mai pasionată de a trăi decât ea. „Dumnezeu nu alege, azi a fost ea; mâine am să fiu eu". Cred că a trăi sau a muri ei îi e totuna. Mama mare e din ginta tatei, neam în care se moare târziu, de bătrâneţe, la 100 de ani, cu placiditate, fără părere de rău. Moartea lor e bună şi simplă. Se moare însă cu totul altfel în ramura familială a mamei, şi de această moarte s-a sfârşit Baba. Se moare de cu vreme, prin ardere bruscă, cu agonii scurte, în care simţi zbătându-se pentru ultima oară o căutare fără soluţie. Sănătatea lor e provizorie, nervoasă, întreţinută cu permanente eforturi, printr-o victorie dificilă de fiecare zi asupra unei biologii obosite. E mai mult o rezistenţă cerebrală, un act continuu de voinţă. Într-o zi, arcul interior care îi susţine prin încordare plezneşte subit. E o moarte iudaică.

Oamenii din familia tatii n-au cunoscut-o, şi cred că e într-asta o adevărată lege familială, căci nu există exemplu de bunic sau străbunic de partea lor care să se fi sfârşit înainte de 90 de ani. E un sânge tare, pe care nu l-a subţiat talmudismul şi nu l-a otrăvit lumina lămpii, serile târzii, în sinagogi. Au trăit lângă un fluviu, au trăit printre vapoare, printre cereale. În intimitatea ei, Baba îi dispreţuia. Excesul lor de sănătate i se părea probabil un semn de vulgaritate.

*

Am coborât de câteva ori în port, dimineaţa, să văd noile remorchere, care au început să vină. E o lumină rece şi vie, spălată de vânturi şi ploi. Miroase a coajă udă de salcie, miroase a tulpină

tânără, răzbind de sub zăpada care s-a dus. Departe, munţii Măcinului, albaştri, au crestele încă albe.

Câte o sirenă de vapor cheamă uneori cu un sunet juvenil de mânz care nechează.

Să uităm, bătrânul meu domn, să uităm ce avem de uitat: iată, anotimpul se reface.

X

Lucrul în atelier devine pe fiecare zi mai greu. E o primăvară insuportabil de frumoasă, izbucnită cu violenţă, de parcă ar trebui să răzbune cele cinci luni de iarnă şi cele optzeci de zăpezi pe care le-am suportat. Dimineţile, la curs, le mai îndur, în speranţa ceasului de libertate de la amiazi, care mă aşteaptă ca o recompensă. Străzile sânt parcă mai largi, casele albe, femeile strălucitoare. E o impresie de nuditate generală.

Întoarcerea în atelier însă întunecă totul, suprimă anotimpul. Lutul e cleios, plastilina miroase greu, aerul are o răceală de pivniţă umedă. Lucrăm cu toţii morocănoşi, certăreţi, fără spor. Am chinuit un ghem de plastilină patru ceasuri şi n-am izbutit să scot nimic, nimic, nimic.

Pe seară, a trecut Marga să mă ia la şosea, şi asta cel puţin a răscumpărat totul, căci am umblat mult pe jos, departe, spre Băneasa. Am privit câteva aeroplane care făceau exerciţii de decolaj şi aterizaj. Marga, care nu văzuse până atunci un aeroplan de aproape, s-a bucurat enorm, ca de un spectacol miraculos.

Alerga pe câmp după umbra avionului, o umbră lată, de pasăre mare, zburând jos, la câţiva metri de pământ, şi striga victorioasă de câte ori izbutea să calce cu vârful pantofului coada acestei umbre repezi.

Pe urmă, obosită, mi-a căzut în braţe, gâfâind cu tot sângele în obraz şi părul răsfirat în vântul uşor de seară – neavând destulă putere să râdă cât ar fi vrut, dar fericită, cu exuberanţă, gălăgios

de fericită.

Se însera lent, ca o fâlfâire de steag, şi ne-am întors spre oraş obosiţi de a fi respirat atâta.

— Vino să te culci la mine, Marga.

I-am spus asta aşa de simplu, încât a înţeles că nu glumesc. Şi-a retras mâna dintr-a mea, fără bruscheţe, dar cu hotărâre. E, totuşi, o fată virtuoasă – şi împotriva acestui lucru nimeni nu poate face nimic.

Rezistenţa ei morală este mai tare decât cel mai miraculos amurg de aprilie.

„Rezistenţa morală" e prea mult spus. În realitate, e altceva decât o virtute: e o neputinţă de a pierde. Undeva, în conştiinţa ei de fată senzuală şi iubitoare, e o voce care o întreabă: „Şi, pe urmă, ce ai să te faci?" Asta se cheamă prevedere şi se mai cheamă mediocritate.

Nu-i pun la îndoială nici pudoarea, nici pasiunea. Numai că amândouă sânt deopotrivă de modeste. Nu destulă pudoare ca să reziste îmbrăţişării. Nu destulă pasiune ca să-i cedeze total acestei pasiuni. Rămâne totdeauna o ultimă rezervă de prudenţă, care opreşte efuziunea unde trebuie.

Am văzut oameni jucând la ruletă desfiguraţi de patimă – dar cei mai abjecţi nu mi s-au părut cei care se aruncau nebuneşte în joc, pierzând totul, bani, cuvânt şi viaţă, ci jucătorii timoraţi, care tremurau pentru fiecare jeton, făceau la fiecare cinci minute nesfârşite socoteli şi se opreau din joc din clipa în care atingeau o cifră „rezonabilă" de pierderi. Mediocritatea în viciu mi se pare cea mai dezonorantă dintre mediocrităţi.

E ceva din această cumpătare fricoasă în ezitările Margăi, şi sentimentul că în cele mai bune clipe de înţelegere dintre noi ea şi-a luat totuşi, cum se zice, „toate măsurile", mă descurajează.

Ştiu că de aici mai departe orice gest viu este exclus, orice

spontaneitate retezată.

Aş dori să fiu un vulgar crai de mahala, berbant până când şi-a sedus iubita şi ingrat după aceea. Scuzele Margăi ar fi maxime şi totuşi insuficiente. Căci nu e vorba de mine. Nu e vorba de ce pot da eu în schimb, ci de cât poate pierde ea cu nepăsare, cu inimă uşoară, cu totală lipsă de precauţii. Nimeni în iubire nu valorează mai mult decât poate pierde.

*

Sânt obosit de mine, sânt ostenit de ea. Ne vom despărţi. E o fată bună şi va fi o soţie excelentă. Face parte dintr-un neam de neveste.

Nu-mi aduc aminte: există în Biblie o iubită, o amantă? Mi se pare că numai mame, surori şi neveste. E foarte frumos, dar puţin înăbuşitor...

Cred că de aici, din această lentă descompunere în prea multe afecţiuni, vine gustul iudeu de solitudine, nostalgia de a fi singur cu tine, ca o piatră. Mă gândesc cu invidie la suprema insensibilitate a obiectelor, la extrema lor indiferenţă.

PARTEA A TREIA

I

Din gară, unde îl condusesem pe maistru, care îşi lua trenul spre Braşov, m-am întors, pe jos la schele.

„Cine ar zice că sânt aici cinci ani de muncă..." îmi spusese el pe drum, la colţul Ursului, de unde se mai văd, printre vârfuri de sondă, câteva din acoperişurile noastre. Vorbise cu destulă detaşare şi n-am avut impresia că aşteaptă din parte-mi o replică melancolică. Nu e genul lui de altminteri.

„Într-adevăr, cinci ani", am confirmat eu scurt.

În gară, până să vină trenul, i-am rezumat din nou ordinea de

lucru pentru săptămâna viitoare, l-am pus să-mi semneze câteva hârtii şi am încercat să redeschid discuţia asupra vilei Rice, sperând să-i smulg în graba plecării o dispoziţie mai conciliantă.

— Cel puţin dacă am mai aştepta câteva zile, până se întoarce bătrânul Ralph.

— Nu, nici un ceas de aşteptare. Lucrările se continuă cum le-am început. Înţelegi? Te fac răspunzător de orice întârziere şi nu primesc nici o scuză. Să se lucreze, chiar dacă plouă. Spune-i acelaşi lucru lui Dronţu.

Pe urmă, pentru că vorbise prea răstit, m-a luat de braţ, adăugând cu vocea brusc scăzută:

— Noi lucrăm aşa. Rice, dacă nu-i place, n-are decât să dărâme. Dar noi tot aşa lucrăm.

Ne-am despărţit înţeleşi.

Era încă lumină bună de zi şi simţeam nevoia să umblu singur. I-am spus şoferului să o ia înainte şi să-i spună lui Dronţu că am să întârzii la cină.

Cinci ani! Nu mă gândisem niciodată la ei, nu-i numărasem niciodată. Reflecţia maistrului îmi revenea acum în minte, ca descoperirea unui lucru cu totul nou. Cinci ani. Îi număr încă o dată – sânt cinci ani în cap.

Revăd ziua aceea ploioasă de martie, când am descins din automobil, în mijlocul Uioarei, maistrul, bătrânul Rice, Dronţu şi eu, înconjuraţi de câţiva copii speriaţi şi pândiţi de întreg satul refugiat prin case, dincolo de ferestre şi perdele. Rice nu ne prevenise că intrăm într-o zonă de ostilităţi deschise. Nu ştiam decât vag, din ziare, despre conflictele Exploatării miniere Rice S. A., cu ţăranii foşti proprietari ai concesiunilor. În orice caz, eram departe de a şti ce întindere aveau aceste conflicte. Poate că nici Rice nu-şi dădea seama de gravitatea lucrurilor, căci semnase o serie întreagă de cecuri şi avea conştiinţa de a fi rezolvat astfel

totul. Americanul acesta osos nu va pierde niciodată groaznicul lui aer de om care poate spune oricând, oriunde, oricui: „plătesc!"

Era ceva apăsător în acea primă plimbare a noastră prin ţinut – Rice, calm, cu mâinile în buzunare, maistrul tăcut şi întrebător în această tăcere, Dronţu curios, privind cu nedumerire acea uliţă deşartă, pe care doar câte o găină în panică o tăia din când în când, semn că totuşi locurile acestea nu sânt cu desăvârşire moarte.

— Hei, mă! a strigat Dronţu la întâmplare, doar l-o auzi cineva.

N-a răspuns nimeni şi plimbarea noastră a continuat în această înţepenită linişte, până mult dincolo de capul satului, de unde începeau să se vadă, la vreo trei kilometri, scheletele primelor sonde.

Cu toată ciudăţenia acestei primiri, cu toată ploaia măruntă care ne izbea în faţă, cu toate noroaiele acelea de drum desfundat, peisajul era frumos. Bucăţile imense de pământ negru de curând tăiat în pieptul dealului, bolovanii mari rostogoliţi, traversele, trunchiurile retezate de copac, toate erau învălmăşite ca după trecerea unui plug gigantic.

Vântul bătea rece şi viu, cu o ascuţită aromă de vegetale ude, mai puternică decât mirosul de păcură şi cărbune ars.

Dinspre schele se auzeau bătăi de ciocan şi un uruit subţire, aproape muzical, de fierăstrău. Sunetele veneau distincte, prin aerul dezgheţat de martie.

Maistrul a aruncat o privire circulară, de luare în stăpânire, şi am înţeles de îndată că lucrarea îl interesează.

A luat pe loc câteva schiţe, a luat câteva fotografii (şi azi mă uluieşte rapiditatea cu care ştie să descopere un punct de vedere interesant pe un teren) şi-a notat câteva cifre, a închis toate hârtiile şi clişeele în servietă şi ne-a spus scurt, în chip de concluzie: „O să vedem".

La întoarcere, în automobil, i-am cerut lui Rice lămuriri despre oamenii din Uioara.

— Nu i-am văzut niciodată, mi-a mărturisit. Ei fug de mine şi nici eu nu mă prăpădesc de dragul lor. Le-am plătit terenurile până la un ban, după rapoartele de expertiză. Ce mai vor? Sânt încăpăţânaţi şi proşti.

— Prunii trebuie să fie pricina, a intervenit în discuţie Marin Dronţu.

— Care pruni?

— Prunii. Nu i-aţi văzut? Sânt albi din vârf până în rădăcină. Nu ştiu ce dracu a căzut pe ei: cenuşă, scrum de ţigară, praf de cărbune, nu ştiu ce o fi.

— E spulung, ne-a lămurit Rice. Material întrebuinţat la săparea sondei. Am făcut în toamna trecută o primă experienţă cu sonda A 19.

— Şi nu se puteau cruţa prunii? s-a cam răstit Dronţu, spre surpriza noastră.

— Copilărie, domnule. Nu eşti, se vede, prea tare în industrie petrolieră. Astea sânt riscuri inevitabile. Şi minime, de altfel. Ce e în definitiv un prun?

— Păi, vezi, de aici vine cearta dumitale cu oamenii din Uioara, că nu ştii ce e aia un prun.

Mi-am amintit vorba asta a lui Dronţu de multe ori de atunci, căci n-a fost conflict în regiune, n-a fost proces care să nu fi plecat de la aceşti prăpădiţi arbori, pe care el îi văzuse din prima zi cu ochiul lui de ţăran, la cea dintâi generaţie de surtucari.

„Mă, frate, chestia asta cu prunii este lată", zice el. Şi acum, când se întâmplă să ne întâlnim pe la schele cu vreun om din Uioara Veche care se uită drept şi încruntat la noi, îndesându-şi bine căciula pe urechi, anume ca să băgăm bine de seamă că nu ne salută.

Rice nu înţelege nimic. „Oamenii ăştia sânt nebuni", urlă el. „Într-adevăr nebuni, întăreşte maistrul, dar trebuie să contezi cu nebunia lor".

Râd şi azi când îmi aduc aminte de capul bătrânului Ralph în aprilie, acu cinci ani, sus, în biroul lui din Piaţa Rosetti, când maistrul i-a expus propunerile preliminare.

„Se evaluează din nou terenurile concesionate şi se distribuie un supliment de despăgubiri. Se deplasează satul Uioara din locul său de până acum cu câţiva kilometri spre dreapta, până spre albia Ursului, şi i se dă o nouă aşezare în acest punct. Se organizează o desăvârşită securitate pentru toate livezile ce se află dincolo de această linie şi se regenerează în măsura în care au suferit până azi de spulung şi ţiţei, punându-se de aici încolo, la adăpost de viitoare avarii,"

„Actualul teren al satului Uioara se răscumpără din mâna ţăranilor concesionari şi rămâne societăţii pentru toate clădirile necesare în viitor: rafinărie, depozite, birouri, vile pentru ingineri şi funcţionari, drumuri spre sonde şi schele. Satul Uioara este pur şi simplu şters de pe hartă în locul actual şi reconstruit pe valea Ursului, aşa încât între sonde şi cartierul general al Societăţii să nu mai fie nimic despărţitor".

„Absurd", ţipa Ralph Rice. „Absurd", ţipau după el toţi inginerii minieri.

Adevărul e că planul-maistrului era grav. Riscurile erau, fără îndoială, imense, iar şansele discutabile.

În orice caz, Rice le discuta. Cum să uit ceasurile de luptă din biroul bătrânului, unde nopţi de-a rândul, până la trei-patru spre zi, maistrul, enervat de tutun şi cafele, argumenta cu planşe, cu schiţe, cu cifre, în timp ce Rice îl asculta furios şi sumbru, măsurând camera de la un colţ la altul, răcnind din când în când sau bătând cu pumnul în masă, când simţea că nu mai are

replică? Era pasionant şi istovitor.

Statul-major de specialişti era indignat că un arhitect, un profan, îşi permite îndrăzneli într-o afacere pe care nici n-o înţelege, nici nu-l priveşte.

„Dumneata ai fost chemat să te ocupi de construcţiile propriu-zise ale exploatării. Să clădeşti o rafinărie, un local pentru birouri şi o serie de vile. Asta e. Ce zor ai de petrol, de spulung, de sonde?

— Dar puţin îmi pasă de sondele voastre. Scoateţi de acolo petrol, untdelemn sau zer şi mie totuna mi-e. Nu pot însă clădi din petice. Am nevoie de teren şi spaţiu. Şi, mai ales, nu pot clădi o cetate de industrie într-un sat de podgoreni. Şi nici la dreapta satului nu o pot clădi, că nu sânt nebun să las între sonde şi cetate un brâu de ţărani, pe care o să-i afumaţi şi o să-i otrăviţi un an sau doi sau zece, pe ei şi prunii lor, până ce, într-o zi, o să se sature de fum şi o să vă dea foc şi vouă, şi sondelor cu care vă jucaţi de-a petrolul.

... Cearta nu se termina decât în zori, fără nici o concluzie şi cu toţi combatanţii răguşiţi.

Fiecare punct al planului a fost câştigat şi pierdut de zece ori. Tot ce consimţea bătrânul Ralph noaptea retracta a doua zi, cu puteri refăcute. Într-o zi, când lucrurile păreau mai departe de soluţie decât oricând, a primit tot, a semnat tot, a cedat tot. La începutul lui mai, am pus prima sapă. S-au împlinit cinci ani...

Cât a fost de greu şi cât a fost de simplu! Ce iubesc mai mult în arhitectură este simplificarea progresivă a ideii, organizarea visului. Cu toată precizia planurilor iniţiale, e ceva nebulos în orice început de construcţie, căci această precizie nu e decât tehnică şi abstractă, iar sentimentul concretului, al realizării, nu vine decât mai târziu, după ce viaţa a început să colaboreze cu lucrul tău. Nu recunosc în aceşti cinci ani de muncă decât

scheletul planurilor maistrului. Restul a venit prin surprindere, prin rezistenţă, prin accident.

„Se deplasează cu câţiva kilometri spre dreapta satul Uioara, până la albia Ursului". Era uşor de spus. Până la un punct, era chiar uşor de făcut. Dar au intervenit rezistenţe cu care nu contam, superstiţii, forţe latente care nu intraseră în nici un plan şi ne-au silit să ţinem seama de ele. Nici Uioara Nouă nu este exact satul pe care îl proiectase maistrul, transplantare a vechii comune, sat de podgoreni izolat de exploatările Rice, nici Uioara Veche nu este complet înlocuită cu clădiri industriale. Au fost câţiva bătrâni maniaci care n-au vrut pentru nimic să-şi cedeze locurile vechi şi au rămas prosteşte cu prunii lor în bătaia valurilor de ţiţei şi spulung, iar dincoace în Uioara Nouă s-au găsit câţiva tineri zăpăciţi, care n-au mai vrut să ştie de podgorie şi au coborât în vale, spre sonde, să lucreze la păcură. Curent dublu şi invers, care schimbă întreaga regiune, tulburând vechi aşezări, precipitând noi procese de formaţie socială – toate prea complicate ca să se vadă lămurit de pe acum.

La Tribunale şi Curţi, procesele s-au împuţinat, dar au rămas destule oricum. Rice plăteşte mereu şi se tot judecă. Sânt câteva adversităţi locale, de o tenacitate pe care nimic nu o va putea înfrânge, decât târziu, moartea.

Nu o dată se întâmplă să se spargă un geam, două, – la rafinărie sau la administraţie. De unde cad pietrele astea? Cine le aruncă? De ce? De obicei, ancheta nu merge prea departe. E mai prudent. În douăzeci de ani de aici încolo, totul va fi uitat, irevocabil uitat.

Între timp, noi clădim. Rafinăria a fost gata abia acum doi ani. Mă simt copleşit astăzi de gândul că am luat parte la ridicarea ei. Birourile au mers mai uşor, vilele nesfârşit mai lesne. Cred că la anul, în vară, vom fi terminat totul. Ne-am mutat mereu cabana şi

şantierul spre margini, mereu spre marginile acestui mic oraş, care s-a ridicat lângă noi. Cinci ani! N-aş fi spus că au trecut atâţia.

*

S-a schimbat la schele echipa de noapte. De aici, din pragul cabanei, se văd foarte bine lampioanele celor care se întorc în sat. N-a plouat de vreo două săptămâni, şi noaptea e senină până la albastru. Spre Ploieşti, cerul e alburiu. Trebuie să fi fost călduri teribile acolo. Ziarele vorbesc de 40 de grade la Bucureşti.

Ce ciudat mi se pare ţârâitul greierilor, aici, între coşuri de fabrică, sonde, cisterne, ziduri de uzină!

Uneori, sare câte o lăcustă dintre pietre şi dispare nu ştiu unde. N-am stârpit încă nici botanica, nici zoologia locului. Iarba creşte cu furie, oriunde mai prinde două degete de pământ liber. Zilele trecute, Marin Dronţu a zărit o veveriţă pe casă şi s-a crucit. („De unde, mă, de unde?")

Este deocamdată ereditatea, câteva secole de vegetaţie.

Va trece, va trece şi asta... Nimic nu rămâne nemodificat unde descalecă Ralph T. Rice...

Nopţile sânt de aici largi, calme, amicale. Nu mă îndur să mă culc. Citesc puţin, mă plimb puţin şi stau mai mult întins pe şezlong, „la stele", cum zice ironic Dronţu. Era vorba să trec astă-seară pe la tinerii Dunton, să facem muzică. Le-au venit discuri noi din Anglia, Dar mi-e lene, mi-e lene.

Cred că Dronţu are o întâlnire de amor în Uioara, o cucerire nouă. „Este nişte fete, mă's ca trandafirii".

„Ai să ajungi spaima muierilor, Marine". „Păi să ajung, de ce n-aş ajunge? Putere este? Este".

De două ori pe săptămână, dă fuga la oraş, de cumpără pudră şi parfumuri pentru „fete şi neveste". Are un amor special pentru pudră roz şi parfum-tabac. Toată Uioara Nouă miroase a colonie proastă.

Ar fi uşor de stabilit, după miros, care anume sânt casele pe unde a trecut şi a cucerit Marin al nostru.

„Foaie verde-a bobului
Mult eşti mic şi-al dracului"

Îl aud cum cântă dincolo, la el în odaie, şi sânt vesel de veselia lui. Peste câteva minute va ieşi „gătit", cu guler tare, cu cravată roşie, cu baston la mână şi-mi va mai spune o dată, înainte de plecare:

„Mă, nu-mi pun eu mintea cu Marjoria aia a voastră, după care leşinaţi cu toţii, nu-mi pun eu mintea cu ea, că praf aş face-o. În trei zile, n-am ce alege. O fac să se ţie scai de mine. Da' nu-mi place, cucoane, nu-mi place, că e spălăcită şi are ochii de pişat. Bărbaţi sunteţi voi? Fleacuri, neşte fleacuri".

Mi-a trebuit timp ca să-l cunosc şi să-l iubesc pe Marin ăsta. La început, n-am priceput deloc ce caută el în biroul maistrului. Nu ştiu să fi făcut mari isprăvi în arhitectură.

Băiat de inimă, cu studii tocmai atâtea câte i-au trebuit pentru diplomă, era fără îndoială de folos biroului. Mai puţin în atelier, unde nu-i plac calculele şi planşele, şi mai mult pe şantier, unde vede tot şi face tot. Oricum, mirarea mea n-a fost mai mică, întâlnindu-l în biroul celui mai subţire om din câţi cunosc.

Mircea Vieru e un cartezian rătăcit în Bucureşti. Marin Dronţu este un seminarist rătăcit în arhitectură.

Seminarist prin fel de a gândi, prin superstiţii, prin încăpăţânări. „Un om dintr-o bucată", cum se zice elogios – elogiu pe care Mircea Vieru trebuie să-l deteste, el, care e făcut din o mie de bucăţi, adică din o mie de nuanţe.

Totuşi, pe Marin îl acceptă bucuros. Iar Marin (de la care am învăţat să-i spun lui Vieru „maistre", căci la început mi-era greu să-i spun altfel decât „domnule") îl iubeşte cu supunere, ca pe un stăpân. „E un boier", mi-a spus el cu nu ştiu ce respect înfiorat

odată despre maistru, şi cuvântul acesta mi l-a făcut simpatic, căci am înţeles că, dacă Vieru e într-adevăr un boier, Dronţu e la rândul lui, un ţăran, nu un mahalagiu, cum se silea să pară, cu bădărăniile lui, cu umorul lui cam gros, cu cravatele lui tricolore.

Mai târziu, când am aflat, de la alţii, istoria acelui paraclis pe care l-a ridicat la el în sat, în Gorj, cu bani adunaţi, zi cu zi, din sărăcie, când am aflat orgolioasa inscripţie pe care a săpat-o acolo în piatră, m-am gândit că este totuşi în el ceva, care îi întrece nemăsurat vocaţia de fante cu succes la „neşte fete mari", cum spune tot el, mândru de propriile-i cuceriri.

„Paraclisul ăsta l-am ridicat eu, Dronţu Marin, feciorul lui Niculae Dronţu, care s-a născut aici în sat şi taică-su aici şi bunic'su tot aici şi neam de neamul lui aici".

Ajuns surtucar, Marin Dronţu aduce cu el un dispreţ străvechi pentru ciocoi. Cred că de aici vine şi grosolănia lui într-adins afectată, ca să se vadă că îşi bate joc de „fineţuri şi tiriboambe", expresie cu care lichidează el pe vecie tot ce în viaţă nu se poate spune răspicat şi în trei cuvinte. Mă oboseşte uneori insistenţa lui de a se recomanda: „eu sânt un opincar, bă". E şi într-asta, prin exces, o cochetărie. A vorbi corect lui Dronţu i se pare că e un început de ciocoism. Dezacordul gramatical în limbajul lui este aproape un act filial, prin care arată încă o dată şi încă o dată că el a rămas la brazdă şi că îşi bate joc de toate sensibilităţile noastre. „Este bune merele, este frumoase fetele, este reci vinurile". Când se surprinde vorbind, din neatenţie, corect, se îndreaptă imediat.

Eleganţa lui personală este mitocănia, uşor punctată de un surâs, ca să se vadă că, dacă ar voi, el s-ar putea purta şi altfel, numai că nu vrea...

La toate astea, se adaugă extraordinarul lui prost gust, de un pitoresc în potriveli absolut fără pereche.

Dacă îmbracă seara o haină neagră, este sigur că va încălţa

ghete galbene. Dacă cravata îi e albastră, batista îi va fi neapărat roşie. Dacă poartă manta de ploaie, îşi alege fără greş o pălărie melon. E un prost gust inventiv şi viguros. Cred că e un semn de sănătate şi de împăcare cu sine. Marin Dronţu n-are îndoieli, nu-şi pune întrebări, nu caută secrete. La Bucureşti, are nenumărate „amante”, în fiecare cartier câte una, le duce la cinematograf, le tratează cu alune americane şi, de ziua lor, le duce garoafe roşii şi un borcan de cremă Flora. Aici, se culcă cu fetele şi nevestele din Uioara. Când se întâmplă să-l pălească vreo tristeţe de amor, îi „zice" un cântec de la el, din Gorj, şi pe urmă îi trece.

Duminică a fost la biserică, în sat, şi a cântat din strană, dăscăleşte. Are o voce caldă de copil mare. Cânta serios, din toată inima, pătruns de solemnitate. La ieşire, i-am strâns mâinile şi i-am spus cât de frumos cântase.

S-a roşit tot şi, pentru întâia oară, l-am văzut încurcat de măgulire.

*

La Câmpina, în gară, aşteptând curierul pe care maistrul mi-l anunţase telefonic de la Braşov, am zărit-o la o fereastră de vagon pe Marga cu bărbatu-său. E mereu frumoasă, ceea ce îmi face plăcere pentru trecut – şi ameninţată de o uşoară obezitate, ceea ce îmi face plăcere pentru viitor.

Cum îmi răspundea la salut cu aceeaşi atentă înclinare a capului, pe care i-o cunoşteam pe vremuri, mi-am amintit deodată că pe fata asta am iubit-o şi m-a surprins ca ceva cu deosebire comic faptul că acum suntem atât de străini, despărţiţi de o fereastră de tren, ca de o margine de lume.

Curierul a venit abia cu trenul al doilea. L-am înjurat teribil. A trebuit să discut două ceasuri politică cu şeful gării.

*

Marjorie Dunton a trecut pe la schele dimineaţa.

Eram prăfuit, cu mâinile murdare, cu părul în dezordine, şi n-am vrut să cobor. Mi-a strigat de jos bună dimineaţa.

— Te-am aşteptat aseară cu noile plăci. Eşti un dezertor.

— Am avut de lucru, iartă-mă. Dacă mă primeşti, vin deseară.

— Deseară nu se poate. Mergem la Nicholson. Phiil a promis un bridge. Vino şi dumneata.

E îmbrăcată iar în alb. Marin Dronţu are dreptate: albul n-o prinde. Cum e inimaginabil de blondă – blondul alb al firului de porumb tânăr –, culorile deschise o fac în soare, ochii, care îi sânt verzi, devin vineţi, obrajii îşi pierd conturul care de obicei se umbreşte spre colţul buzelor, linia gâtului nu se mai vede în arcuirea fină pe care i-o cunosc.

Am privit-o multă vreme cum se depărta, sărind fără precauţie de pe o piatră pe alta. Între cărămizi, moloz şi var.

M-am întrebat de multe ori ce fel de viaţă este asta pe care o duce Marjorie Dunton. Pe bărbatu-său nu-l iubeşte, şi nici el pe ea. Cel puţin, – lucrul acesta este definitiv lămurit între ei. Au câteva pasiuni comune, care le fac menajul plăcut: muzica, înotul, schiul. În plus, mai au ca preferinţe strict personale, el bridge-ul şi ea romanele.

Destul într-o căsnicie între doi oameni aşa de inteligenţi. Totuşi, îmi vine greu să cred că din atâta lucru se poate face o existenţă. Cel puţin, lui Phill îi rămâne laboratorul rafinăriei, unde poate să-şi continue lucrările şi experienţele. Dar Marjorie?

Junele Dogany suferă zadarnic. Nu cred că Marjorie îl va iubi. Nu cred că va iubi vreodată pe cineva. O spun cu oarecare tristeţe, dar şi cu destulă plăcere, căci mă întreb dacă n-aş suferi puţin ştiind-o în braţele unui străin. Nu ştiu cum să explic asta, căci n-am aşteptat niciodată nimic peste buna noastră camaraderie.

Acum trei ani, când Duntonii au venit aici, prima întâlnire cu

Marjorie mă intimidase. Mă temeam de ce s-ar fi putut întâmpla. Aveam atâta de lucru, şi Dumnezeu ştie că numai complicaţii amoroase nu-mi trebuiau. Lucrurile s-au lămurit de la sine. Marjorie e o camaradă excelentă.

Citeam pe atunci *The Wuthering Heights* a Emilyei Bronte. Țin minte că i-am vorbit cu aprindere despre carte, despre pasiunile ei, despre halucinanta poezie a eroilor. Ea cunoştea cartea, dar nu-i plăcuse.

— Nu-mi plac cărţile cu febră, mi-a spus. Dacă te interesează surorile Bronte, ţi-o recomand pe Charlotte. E mai simplă, mai „gospodină", mai liniştită.

Mi-a împrumutat *Shirley*, romanul Charlottei Bronte, pe care l-am iubit atâta atunci, la întâia lectură. Era odihnitor, limpede, de oarecare naivitate juvenilă, în care încercam s-o recunosc pe Marjorie Dunton. Am felicitat-o pentru buna ei alegere, pe care mai târziu aveam s-o verific de mai multe ori în literatură şi în muzică.

O dată am întrebat-o dacă n-are de gând să scrie. A râs. „Ce idee!" Totuşi, când îmi trimite iarna vreo scrisoare la Bucureşti, sânt uluit de animaţia cu care ştie să povestească o întâmplare de nimic, să evoce o imagine, să scape cu neglijenţă, între rânduri, o uşoară confesiune.

*

Muncisem toată ziua şi, – obosit cum eram, – n-aş fi crezut să stau aşa de târziu la Nicholson. Oamenii ăştia au izbutit să creeze aici, în Prahova, la Uioara, o mondenitate veritabilă.

E stilul rasei probabil. La început, mi s-a părut oarecum comică stăruinţa cu care îşi păstrează maniile mondene în acest colţ pierdut. Marjorie se îmbracă fantezist numai dimineţile. Ținuta de seară o respectă însă cu pasiune. Bărbaţii sânt totdeauna la cină în haină neagră. Am încercat să fac o revoluţie în favoarea cămăşii

fără mâneci şi cu gulerul deschis – dar am fost învins.

Eva Nicholson mi-a spus o dată, în privinţa asta, un lucru stupid şi emoţionant:

„Faci rău că râzi de lucrul acesta. Nu e o frivolitate. E ceva mai grav; o chestiune de demnitate; mai mult chiar: o chestiune de salvare. Dacă, pentru motivul că suntem singuri, pentru motivul că nu ne vede nimeni, am ceda azi un detaliu din ce numeşti dumneata maniile noastre sociale, şi mâine altul şi poimâine altul, ne-am trezi într-o zi trăind în cea mai groaznică promiscuitate. Ar fi insuportabil. Fără haină neagră şi fără rochie de seară, nimeni nu poate fi cu adevărat singur. Singurătatea este un lucru tare delicat şi care merită sacrificii".

Trebuie să recunosc că, deşi nu pricep în totul raţionamentul doamnei Nicholson, serile lor aşa de stricte sub raportul obligaţiilor vestimentare sânt comode şi ospitaliere. Ai o impresie de libertate, de bună stare, de eleganţă simplă.

Marjorie a cântat la pian din Deodat de Severac, debussystul pe care l-a descoperit de curând. Era amuzant să-l priveşti pe junele Pierre Dogany ascultând-o rezemat de colţul pianului, vizibil de trist şi de fericit. Ciudat capul lui cu trăsături semite şi mongole în acelaşi timp.

E într-adevăr frumos băiatul ăsta, şi iubirea lui descurajată pentru Marjorie îl face profund simpatic. Marjorie îl priveşte drept, cu loialitate, ca şi cum i-ar spune: „Nu-i nimic, Pierre, o să treacă, ai să vezi că o să treacă". La sfârşitul lui septembrie trebuie să se întoarcă la Budapesta, pentru examene, şi îl simt de pe acum umbrit de gândul ăsta.

Am plecat târziu, împreună. I-am condus pe Duntoni acasă. Pe urmă, a mai făcut câţiva paşi cu mine, spre cabană. Mi-a spus câteva versuri din Andrei Ady[1], pe care n-a vrut să mi le traducă.

[1] Ady Endre. (Nota red.)

Îi tremura glasul şi simţeam că e furios pe sine însuşi din cauza asta.

Intrând în cameră, l-am trezit probabil pe Dronţu, care, de dincolo, luptându-se cu somnul, nu s-a îndurat să nu-mi strige încă o dată:

„Vezi cum îţi pierzi, nopţile? O să vă topească Marjoria asta. Şi nu se găseşte unul care să-i vie de hac. Cică sunteţi bărbaţi..."

Ce surpriză întâlnirea cu S. T. Haim în cazinou la Sinaia. Pleznise o conductă pe şantier, exact în colţul în care lucrez eu, şi m-am trezit dintr-odată liber pe câteva ceasuri. N-aveam chef nici de vorbă, nici de lectură, şi, cum Hacker, neamţul de la contabilitatea generală, pleca cu Fordul lui spre Predeal, – unde are o fetiţă bolnavă – l-am rugat să mă lase în drum la Sinaia.

Neschimbat vechiul meu S.T.H. Blond, mărunt, cârlionţat, cu ochii mobili, extraordinar de inteligenţi, cu urechea trează, gata să audă orice, zgomotul unui zâmbet sau bătaia unui puls; cu mâinile agitate, zvâcnind de prea multe gesturi ce se îmbulzesc să fie exprimate, „Are prea multe gesturi şi numai două mâini", spunea pe vremuri Winkler.

Dispăruse cu totul în ultimii ani. Nu-mi aduc aminte să-l fi zărit de mai mult de două-trei ori, la mari distanţe, pe stradă. A lipsit din ţară, a umblat mult, a avut câteva istorii de amor, a făcut câteva afaceri fericite. Lucrează acum cu câteva case străine de articole tehnice foarte rentabile, cred. Teza lui de matematici la doctorat a stârnit oarecare senzaţie în universitate, dar de atunci sânt trei sau patru ani şi mi se pare că matematicile nu-l mai preocupă.

„Sânt şi eu ca fetele de ovrei, care cântă, cu emoţie Beethoven şi Schumann, până ce într-o zi se mărită, lasă pianul, uită muzica, se îngraşă şi fac copii".

Am simţit că-mi spune asta anume ca să previn întrebarea mea, dar că, în realitate, nu crede nimic din ce spune. De altfel, era nedrept cu sine, căci banii, oricât i-ar avea de mulţi, nu i-au alterat cu nimic aerul lui de om liber, în stare să piardă totul şi să ia totul de la început, aerul puţin copilăros şi aiurit pe care oamenii cu viaţă interioară îl păstrează în bogăţie, semn că această bogăţie, dacă nu le este indiferentă, în nici un caz nu le este indispensabilă pentru a fi ceea ce sânt. Neglijenţa este umorul eleganţei, şi nu cunosc intelectual veritabil care, fiind elegant, să nu aibă acest umor. S.T.H. în orice caz îl are.

Cămăşile de mătase, hainele de flanelă londoneză, pantofii fini şi masivi, cravata cu desen subţire, de toate acestea nu numai că nu se lasă intimidat, dar le tratează cu bonomie, ca pe nişte fleacuri amuzante.

Ne-am plimbat prin sălile de joc şi prin parc, foarte bucuroşi amândoi de revedere. S.T.H. cunoştea lucrările de la Uioara şi părea bine informat.

— Foarte interesant tot ce a încercat Vieru acolo. Voi lucraţi pentru noi. Proletarizaţi o întreagă regiune. Ba faceţi un lucru şi mai grav: dizolvaţi antinomia ţăran-proletar. Încă o superstiţie care se duce. Nu există, domnule, nu poate exista în lupta deschisă pentru revoluţie o reacţiune rurală. Nu cunosc rurali. Cunosc muncitori şi posedanţi. Ce muncesc şi ce posedă, nu importă. În fabrici sau la câmp, problema de clasă e aceeaşi.

N-am încercat să-i răspund, dar am surâs regăsindu-l, în ciuda atâtor ani, la fel de tenace în ticurile lui marxiste.

I-am spus doar în treacăt că lucrurile nu sânt chiar aşa de simple, că dacă ar fi de faţă la Uioara ar înţelege că procesul e mai complex şi mai adânc, că antinomia ţăran-proletar nu mi se pare a fi numai o superstiţie şi că, în orice caz, noi suntem departe de a o fi dizolvat, aşa că n-are de ce să ne felicite. Aş fi vrut să-i vorbesc

despre „punctul de vedere al prunilor" la care am fost silit să meditez de atâtea ori, de când am descins la Uioara, dar ştiam că se va înfuria, şi eu nu aveam chef de discuţie, îmi făcea prea mare plăcere să mă plimb cu el şi nu voiam să-mi stric plăcerea asta. Am trecut la altele – cărţi, femei – şi m-am bucurat să văd cât de sensibil şi deschis e băiatul ăsta din momentul în care îl scoţi din marxism şi dialectică. L-am rugat să mă viziteze într-o zi la schele, dar mi-a spus că nu e sigur dacă va veni, fiindcă nu e singur la Sinaia. Era probabil vorba despre o femeie, dar nu i-am cerut detalii. Judecând după ezitarea cu care vorbea, m-aş mira să nu fie un amor la mijloc. El însuşi simţea, se vede, nevoia să se explice, căci mi-a spus deodată, cu oarecare oboseală în glas:

— Cărţi, amoruri, bani, toate sânt provizorii. M-aş plictisi fără ele. Eu aştept altceva, altceva... Dar n-a venit încă momentul indicat. Suntem într-un an stupid, an de prosperitate. Aştept criza. Acolo toate cad, toate se răstoarnă. Acum sânt prea mulţi bani; prea multe excedente, prea mult optimism. Să-i vedem în 1930, în 1931. Atunci o să se aleagă într-un fel. Până atunci, mă odihnesc. Nu sânt nici sentimental, nici martir. N-o să mă duc la Jilava pentru poezie. Ceasul eficace e un ceas de spasm. Acum şase ani, când ne-am cunoscut noi, a fost unul, dar a trecut şi l-am ratat. O să revină într-o zi, şi pe ăla nu-l mai pierdem.

Se însera. Soarele incendia ferestrele mari ale cazinoului într-o lumină violetă de jar. Ne-am gândit amândoi, se vede, la acelaşi lucru, la semnificaţia acestui roşu de văpaie, căci am ridicat în acelaşi timp ochii unul spre altul.

— Cred că te înşeli. Şi, dacă nu te înşeli, cu atât mai rău.

Erau o mulţime de femei frumoase în parc, o mulţime de rochii albe. Ne-am despărţit prieteni.

S.T.H. are vocaţia ideilor generale. Le pierdusem obişnuinţa de multă vreme. Cât să fie de când n-am mai susţinut o discuţie cu

argumente, cu probleme, cu principii?

S-ar spune că mă abrutizez. Dar viaţa e aşa de simplă acum, aşa de netedă...

Mi-am amintit de caietul meu albastru din 1922. Pe unde o mai fi? Acasă, poate, prin sertare, prin lăzi. Am să-l caut într-o zi, deşi cred că va fi jenant să-l recitesc.

Câte copilării, Doamne, câte copilării trebuie să fi scris acolo... Dar poate nu cu totul din vina mea. S.T.H. are dreptate: era un moment de spasm. Aşteptam din stradă orientări – şi în stradă nu erau decât confuzii, stupidităţi, nebuloase, ameţeli. Mă refugiam atunci în probleme de conştiinţă, obscure şi ele, dar consolatoare. Jocul era uşor şi-mi da în plus iluzia nu ştiu cărei superiorităţi intime. Reduceam totul la drama de a fi evreu, ceea ce este poate mereu o realitate, dar nu atât de precumpănitoare încât să anuleze şi nici măcar să depăşească dramele şi comediile strict personale. Eram, cred, la doi paşi de fanatism. A fost o bună întâmplare aceea de a-mi fi întrerupt jurnalul. Scriind, îmi întreţineam febra. Din ziua în care am aruncat acel caiet şi am lăsat zilele să treacă în voia lor, fără comentarii, fără refugii, lucrurile s-au aşezat cu încetul, simplificându-se, liniştindu-se.

*

Bătrânul Ralph a sosit joi din străinătate şi a venit direct de la gară la schele. Avea, se vede, presimţiri. A făcut un scandal enorm, de a produs panică pe o rază de un kilometru.

Mi s-a spus mai târziu că la sonde şi în birouri toată lumea tremura de teamă. „Patronul e furios", trecea vestea din şoaptă în şoaptă. Am avut noroc că era şi Marin Dronţu de faţă, aşa că mi-am putut permite să tac, fără ca tăcerea asta să pară insolentă. Bătrânul nu mai voia să termine. Cum? Vila lui? Propria lui vilă? A lui, care e stăpân? A lui, care cheltuieşte o avere? Vila lui personală să nu fie aşa cum a vrut-o? Aşa cum a ordonat-o? Cum

ne-am permis? Cu ce drept? Cu ce îndrăzneală? Să se termine odată debandada asta! Să se termine cu bătaia asta de joc! Nu mai merge! Nu, nu, nu mai merge! Va lua măsuri! Va dărâma tot! Va reface tot!

L-am lăsat să vorbească, ştiind că va obosi – şi, într-adevăr, a obosit. De două zile n-a mai dat pe aici. L-am văzut pe la sonde şi mi-a răspuns la salut bombănind. Săptămâna viitoare, când vine maistrul, va mai avea un acces de indignare, şi pe urmă îi trece.

*

Astă-seară, la club, recepţie în onoarea bătrânului Ralph T. Rice. Recepţie de gală la Uioara Prahovei! Atâtea fracuri, atâtea rochii lungi de mătase – e aproape neverosimil în ţinutul ăsta cu ţiţei şi pruni. Din tot ce a clădit maistrul aici, clubul îmi place mai mult. Are ceva solemn şi cordial în acelaşi timp. E britanic şi e prahovean în egală măsură. Sala de dans şi cea de biliard sânt liniare şi sobre; terasele şi sălile de lectură au un aer de mică grădină interioară. Aproape în fiecare seară, înainte de cină, mă întâlnesc aici cu Phillip Dunton să ne jucăm partida de şah.

La recepţia lui Rice nu mă duc. Suntem încă „en froid", în urma scandalului de joi, şi pe urmă n-am frac, ceea ce e indispensabil. Rămân bucuros la cabană să ascult discurile, pe care mi le-a împrumutat Marjorie. Aş fi vrut să-l conving pe Dronţu să nu se ducă nici el, dar n-a fost chip.

— Ce? O să mă sperii eu de un american, trei nemţi şi cinci englezoaice? Zici că n-am frac? Lasă, cucoane, că ştiu şi eu ce e aia să fii elegant.

S-a pudrat, s-a parfumat şi, cu foarte multă grijă, şi-a construit o ţinută triumfătoare; haine albastre deschise, pulovăr cafeniu, guler tare, papion cu buline şi ghetre albe. Un moment m-am întrebat dacă Marin, acesta nu este în realitate un umorist, îndeletnicindu-se cu ultragierea voluntară a prejudecăţilor. În

felul ăsta, intrarea lui la club ar fi o lovitură de geniu.

Scump băiat! A plecat fericit, învârtindu-şi bastonul lui noduros între degete şi l-am invidiat, pentru sănătatea lui de fier, în vecii vecilor inatacabilă.

*

Am lucrat toată ziua pe frânte. Poimâine vine maistrul şi vreau să găsească lucrurile în ordine. Marin Dronțu a venit foarte târziu la schele, obosit de noaptea nedormită şi, cum a venit, mi-a spus că are să-mi vorbească.

— La prânz, Marine! Acuma n-am timp.

Dar la prânz am rămas să mănânc pe şantier, în grabă, căci îi convinsesem pe oameni să facem doar o pauză de jumătate oră, aşa că Marin nu mi-a putut, vorbi. Am înţeles că trebuie să fie ceva foarte grav, după aerul lui îngândurat. Făcea ce făcea, şi tot pe lângă mine îl găseam, sucind şi învârtind în sinea lui nu ştiu ce taină de care voia să fie dezlegat.

— Du-te, Marine, şi te culcă! Ăi fi bolnav.

A rămas până seara târziu, când a sunat de schimbul al treilea, jos, la sonde. Cum şi eu eram foarte ostenit, ne-am dus drept la cabană, să mâncăm ce-om găsi.

— Mă, a vorbit el în sfârşit cu un oftat greu, mă, tu una s-o ştii, eu toate le fac; dar de femeia prietenilor nu mă leg. Asta nu.

Nu pricepeam nimic şi aşteptam să mă lămurească.

— Uite cum a fost: azi-noapte băusem vreo două pahare şi-am ieşit pe terasă să mă răcoresc. Am găsit-o acolo pe Marjoria voastră. Bărbatu-său era la cărţi. „Nu mergi să te plimbi?", am zis eu. „Ba merg", a zis ea. Şi ne-am dus. Când am trecut pe la ei pe acasă, ea a zis „hai înăuntru, că mi-e sete, să beau un pahar cu apă".

Am intrat şi, pă întunerec, am dat s-o sărut, şi ea n-a zis nimic. Pă urmă ne-am culcat şi ea zicea că să nu-i boțesc rochia. Pă urmă

ne-am întors la club, şi bărbatu-său era tot la cărţi.

Marin Dronţu a tăcut şi mă priveşte aşteptând un răspuns, un-semn. Câteva clipe tac şi eu, neştiind ce trebuie să fac. Sânt atâtea de făcut...

Primul gând e să mă ridic, să alerg până jos la vila Duntonilor şi s-o întreb pe Marjorie. Ridicol, Marin Dronţu nu minte niciodată în materie de femei. Dar ar trebui să-l mai întreb pe el, să spună, să vorbească tot, să povestească până la urmă cu detalii. Să mă ridic de la masă, să mă plimb agitat prin cabană, să dau o fugă până la junele Dogany, să-i spun lui Dronţu că e un porc.

Am ridicat capul.

— Bravo, Marine. Şi pentru atâta lucru te frământi tu o zi întreagă, mă? Te-ai culcat cu ea, halal de tine.

— Care va să zică nu eşti supărat?

— De ce să fiu? Ce mi-e mie? Neam? Nevastă? Iubită? Treaba ei şi a ta. Hai mai bine să mâncăm.

Am băut o sticlă de vin şi Marin a zis nişte cântece de foc.

— Lasă mă, că aşa este toate. Neşte dămuri.

Mă consola.

*

Continuăm lucrările. Vizita maistrului a pus lucrurile la punct. Întrevederea lui cu Rice a fost totuşi mai gravă decât o aşteptam.

Contasem pe o ceartă de cinci minute. A durat un ceas. Maistrul a plecat de la direcţie trântind uşa şi a venit de-a dreptul la schele, unde a rămas cu noi până seara, alergând de la un colţ la altul, revizuind totul, scrutând totul. L-am simţit încruntat, şi toată lumea a lucrat în tăcere, cu îndârjire. Era parcă un consemn tacit de solidarizare cu el. Cred că a înţeles.

Bătrânul Ralph a venit şi el pe la ceasurile patru cu o faţă lungă, consternată. I-a dat târcoale lui Vieru, neştiind cum să redeschidă vorba, dar acesta se încăpăţânase să nu-i uşureze cu

nimic penitenţa. Până la urmă, bătrânul a trebuit să-şi ia inima în dinţi: a retractat totul, a cerut pe ocolite scuze şi s-a legat să nu se mai amestece aici.

Noaptea, maistrul a dormit cu noi, la cabană. Am stat târziu de vorbă, cu vin şi tutun, toţi trei. Se auzeau de departe bubuituri scurte, larg răspândite apoi pe toată valea, ca şi cum fiecare sunet s-ar fi fărâmițat în mii de cioburi mărunte. Este o sondă care a răzbit de vreo două zile la Steaua Română. Parcă ar fi fost undeva, în noapte, o respiraţie de animal prizonier.

*

Aseară, m-a căutat la cabană Pierre Dogany. Am fost surprins, căci nu venise niciodată până atunci.

Bietul băiat! Simte că s-a întâmplat ceva, dar nici nu ştie precis ce, nici nu are curajul să bănuiască. Dacă aş fi sigur că are în suferinţa lui destulă libertate de spirit, i-aş povesti şi, cu puţină inteligență, ar trebui să fie consolat.

Ne-am dus împreună spre sonda Stelei să privim cum se lucrează. Erau făclii multe, ca la un fel de ciudată retragere cu torţe. Umbrele oamenilor creşteau imense în jur, până departe, pe dealuri. Mi-a vorbit despre plecarea lui care se apropia, şi se silea să pară indiferent.

— În definitiv de ce pleci dumneata? Crezi că ai o universitate mai bună la Budapesta decât la Bucureşti?

— Nu ştiu dacă e mai bună. E universitatea mea însă.

— Te credeam evreu.

— Sânt maghiar. Evreu, desigur, dar şi maghiar. Tata a optat pentru România. Treaba lui. S-a născut la Satu-Mare, vrea să moară la Satu-Mare. Votează, plăteşte dări, citeşte ziare din Bucureşti. Pe mine toate astea nu mă interesează. Nu sânt ale mele, nu le pricep. Eu am crescut cu Andrei Ady. Rămân cu el. Am impresia că m-aş înăbuşi dacă n-aş trăi acolo, în atmosfera aceea, cu oamenii

aceia. Şi dacă n-ar fi părinţii, pe care trebuie să-i văd în vacanţe, dacă n-ar fi mai ales altceva – a tăcut, a ezitat... –, cred că aş rămâne mereu acolo. Trebuie să înţelegi: sânt amintirile mele, e limba, e cultura mea.

— O cultură care, după câte am auzit, nu te revendică chiar cu atâta bucurie cu câtă o revendici d-ta.

— Aşteptam obiecţia. Mă şi miram că nu-mi aminteşti că la Budapesta, în universitate, e numerus clausus. Desigur, nu e plăcut. Uneori, e umilitor. Dar când iubeşti ceva cu adevărat, iubeşti cu ce e bun şi cu ce e rău Ia un loc. O să treacă şi asta, într-o zi. Nici dumneata n-ai fi altfel.

Ne-am întors spre casă, pe drumul Ursului. La Duntoni, era încă lumină, şi Dogany a tăcut brusc. S-a despărţit repede, cu un salut grăbit. Un moment, am vrut să-l strig din urmă şi să-i spun ceva, nu ştiu bine ce, ceva care să nu-l lase aşa de singur.

*

Marjorie a trecut azi pe la schele. Purta o rochie verde de fular şi o eşarfă albă.

Eram groaznic de ocupat, dar am rămas anume mai multă vreme de vorbă, ca să nu mă creadă supărat. Se rezemase de nişte bârne, cu braţele lăsate moi de-a lungul trupului, cu genunchii uşor îndoiţi, de se vedeau desenându-se rotunzi sub rochie. Are oasele fine şi lungi.

Vorbea cu multă animaţie şi foarte serioasă, dar mi-era imposibil să-mi dau seama despre ce, căci, deşi mă sileam s-o urmăresc sau cel puţin să par atent, gândul meu trecea alături. Marin Dronţu s-a apropiat de noi, dar ea a continuat să-mi vorbească, fără nici o schimbare, deloc surprinsă, deloc încurcată. El a tuşit de vreo două ori, s-a învârtit când pe un picior, când pe altul şi, pe urmă, s-a îndepărtat, ridicând plictisit din umeri. „O face pe nebuna", mi-a spus mai târziu.

*

Nu aşteptam vizita profesorului, şi telegrama prin care îmi anunţa sosirea a fost o adevărată surpriză.

„În sfârşit, capitulează", mi-am spus. L-am rugat de atâtea ori să vie la Uioara şi, de fiecare dată, a refuzat cu violenţă.

„Ce faceţi voi acolo e o barbarie, un atentat. Nimic nu s-a făcut mai artificial în România de la 1848".

De când am început lucrările exploatării Rice, multe rezistenţe au căzut. Singură rezistenţa lui Ghiţă Blidaru a rămas neclintită. Vieru nu spune nimic, dar cred că în sinea lui suferă de această dizidenţă, pe care o suportă cu atât mai greu, cu cât este de ordin strict intelectual.

Dacă „profesorul Ghiţă" – cum îi spune el – ar fi un tehnician în materie, cred că obiecţiile lui l-ar necăji mai puţin. Unei cifre i se pot oricând opune alte zece. Dar adversitatea profesorului – împotriva lucrărilor de la Uioara trece dincolo de argumentele tehnice şi economice.

El gândeşte din „punctul de vedere al prunilor", punct de vedere în care ar fi gata să recunoască axa întregii sale cugetări.

„Oriunde se dezbate o luptă între un fapt de viaţă şi o abstracţie, eu sânt de partea vieţii, împotriva abstracţiei".

Maistrul e dezolat de tăria acestei poziţii, inatacabilă, căci transcrie problema pe un plan şi pe o scară de valori cu care el n-are nici o legătură.

„Ce mă scoate din sărite în profesorul Ghiţă este metafizica. Într-o chestiune în care sânt în joc atâtea fapte şi lucruri concrete, bani, pietre, petrol, lucrări de drenaj, de canalizare şi de construcţie, el intervine cu probleme de conştiinţă. Eu gândesc în concret, el în metafizic".

„Concret, concret! răspunde dispreţuitor profesorul. Nu există decât un singur lucru concret: omul".

Cearta asta durează de mai bine de cinci ani, din ziua în care afacerea Rice a fost încheiată. Ghiţă Blidaru a refuzat demonstrativ să ne viziteze la Uioara, refuzând astfel să ia cunoştinţă, de ceea ce pentru el este mereu o „crimă organizată".

„În sfârşit, capitulează", mi-am spus cu prea multă grabă primindu-i telegrama. M-am pripit. Departe de a capitula, e decis să formuleze public critica împotriva lucrărilor noastre.

Cursul lui de anul ăsta va trata despre economia românească şi deformările ei europene. Lecţia de deschidere se va ocupa anume cu cele două Uioare: Veche şi Nouă, ca punct de plecare al întregului curs. Pentru asta a venit aici: să-şi ia oarecari informaţii directe.

Nu m-a lăsat să-l însoţesc în plimbările lui prin sat. Mă bănuia de complicitate cu Vieru.

— Tu rămâi la schele şi vezi-ţi de treabă. Eu umblu singur.

Pe seară a venit să mă ia de la lucru. Eram în bocanci, salopetă, cămaşă fără mâneci şi fără guler. Se pare că m-am înnegrit teribil în ultimele săptămâni, de soare.

— Ai un cap de pietrar, mi-a spus el, îmi face plăcere să te văd.

Un cap de pietrar... Nu ştiu. Mă simt însă liber, împăcat, gata să primesc lucrurile ce vin şi trec, să aştept dezlegarea lor cu supunere, să le privesc fără spaimă, să le pierd fără deznădejde. Mă gândesc la marile mele probleme personale de pe vremuri şi nu le pricep. Nu le pricep, şi pace bună.

Viaţa este simplă, viaţa este imens de simplă.

*

A plouat două zile la rând şi drumul de la cabană spre Uioara Veche e plin de noroi. Am făcut un foc împărătesc în sobă şi am citit în amândouă serile, până după miezul nopţii. Miroase a toamnă – şi nu suntem decât la începutul lui septembrie. Azi-dimineaţă, se înseninase puţin şi am crezut că se îndreaptă vremea,

dar pe urmă ploaia s-a dezlănţuit din nou, mai puternică.

Pe la cinci, am primit o vizită care m-a uluit. Marjorie Dunton, în manta de ploaie, cu capul gol, udă, zgribulită şi gălăgioasă. (N-o mai văzusem în ultimele zile. O singură dată, miercurea trecută, mi se pare, am întâlnit-o spre Prahova. Ea era cu Dronţu, care părea teribil de încurcat, aşa că le-am, spus doar în trecere bună ziua.)

— Am venit să te scot din vizuină.

I-am căutat o pătură uscată, pantofi de pâslă, un halat de casă şi am instalat-o lângă foc, să-şi usuce părul, care, de ud ce era, încetase să mai fie blond. Am făcut ceai şi am silit-o să-l bea cu mult coniac. Pe urmă, am vorbit de una, de alta... I-am spus că plec în două-trei zile la Bucureşti.

— Ştiu. Anul trecut tot pe vremea asta ai plecat.

Îmi place felul ei de a vorbi, net, fără pauze, fără căutări, puţin băieţesc.

Mai târziu, a venit şi Marin de la schele, deloc mirat că o găseşte la mine. Am condus-o amândoi acasă şi, de câteva ori, unde noroiul era prea mare, am luat-o pe sus, „la groapa cu furnici".

Ea cânta, învârtind triumfal basca pe care i-o dădusem să şi-o pună în cap.

It's a long way to Tip-perrari!

It's a long-way to go..

II

„Der Querschnitt" pe noiembrie are un lung studiu despre Mircea Vieru, cu fotografii, machete şi reproduceri. Un capitol special pentru lucrările de la Uioara.

Succesul aşadar, succesul definitiv, inatacabil, trecând dincolo de orizontul Bucureştilor. Cine ar fi spus, cu ani în urmă, că va veni aşa de repede?

Când m-a dus profesorul prima dată la el, l-am găsit în cel mai grav moment al carierei. Nu lipsea mult să renunţe la luptă. Dacă nu s-ar fi ivit din senin Ralph T. Rice, Vieru ar fi fost un om terminat. Nici azi nu pricep cum a suportat atâtea.

Nu deschideam ziar să nu găsesc o informaţie, o perfidie, o farsă. Pretutindeni, la rubrica ecourilor, la „viaţa veselă", în revistele de umor, în caricaturi, la „chestia zilei", pretutindeni Mircea Vieru, numai Mircea Vieru, în fiecare zi Mircea Vieru. Toate gafele îi erau atribuite, toate prostiile le spunea el, toate păcălelile le suporta el. În vară, în revista de la Cărăbuş, Tănase, cu o mistrie şi o cărămidă în mână, spunea un cuplet în care explica toată „chestia". Se râdea teribil, şi eu însumi ţin minte că m-am amuzat atunci. Mai târziu, am aflat că Vieru nu plecase în vara aceea din Bucureşti, anume ca să nu se spună că evită a fi văzut. Ce clipe crunte trebuie să fi trăit, el, atât de orgolios, atât de susceptibil în cele mai mărunte lucruri, atât de copil în supărări şi răzbunări.

Propunerea profesorului de a mă recomanda lui ca să mă primească în atelier o acceptasem mai mult din curiozitate. Student în anul II, nu mă aşteptam la cine ştie ce isprăvi personale într-un birou de arhitectură, în care nici cunoştinţele elementare nu le aveam pentru a mă orienta în lucrările curente. Dar mă interesa omul, omul acesta care deschisese atâtea atacuri, se angajase în atâtea lupte, îşi născocise atâtea adversităţi. Avea împotriva lui presa, confraţii, şcoala, oficialitatea, ministerele, tot Bucureştii, toată România, toată planeta.

— O să-l cunoşti pe cel mai detestat locuitor al pământului, îmi spunea profesorul, urcând scările cu mine, spre atelier.

Cel mai detestat locuitor al pământului! Blond, ochi albaştri-verzi, surâs deschis în plină lumină, ţinută modestă, cu tresăriri neaşteptate de orgoliu, mâini nervoase, voce scăzută, egală, care

nu urcă niciodată, deşi îţi dă atât de des impresia de vehemenţă, prin accent, prin fel de a puncta cuvintele, prin tăceri...

Fiorosul Mircea Vieru semăna jumătate a licean, jumătate a botanist amator. Abia mai târziu, cunoscându-l, mi-am dat seama că violenţa lui, despre care se vorbea atâta, nu este imaginară, ci, dimpotrivă, foarte precisă, foarte ascuţită. E o violenţă de intelectual, o violenţă obiectivă în lumea valorilor, în lumea ideilor, ceea ce nu are absolut nimic de-a face cu bunătatea lui personală, cu nesfârşita lui generozitate. Vieru este violent, cum numai oamenii buni pot fi, violent cu dezinteresare, cu pasiune, cu libertate. Acum înţeleg foarte uşor acea otrăvită vâltoare din 1923, care trebuia cu orice preţ să-l suprime.

Când, imediat după război, Mircea Vieru strecura în studiile lui de arhitectură şi urbanistică oarecari insolenţe de gândire, lucrul acesta îl făcea mai degrabă simpatic. „Al dracului Vieru", gândeau camarazii lui de breaslă, vag admirativi, vag neîncrezători.

„Arhitectura nu e o afacere privată între un om cu bani şi unul cu diplomă. Arhitectura este o problemă de viaţă socială. Toate libertăţile sânt posibile, numai libertatea prostului gust, nu. O casă prost gândită este un atentat la liniştea publică".

„Al dracului Vieru!”

Dar, când, de la acest umor de generalităţi, Mircea Vieru a trecut la fapte precise, la exemple directe, citând nume şi lucrări, punând în cauză oameni şi opere, nu numai idei şi opinii, istoria s-a schimbat. Se clătinau câteva siguranţe personale – şi asta era foarte grav.

Vreo trei ani, omul ăsta n-a făcut altceva decât să denunţe. Nu se ridica o construcţie mai mare căreia să nu-i facă procesul, în public, în scris. Amănunţit, cu fotografii, cu detalii, cu cifre, cu nume, urmărea pas cu pas tot ce se făcea, verificând, contestând,

atacând. Propriile lui lucrări nici nu-l mai interesau. Îl pasiona în arhitectură numai orientările, erorile, locurile comune, falsele revoluţii. Încetase să fie un arhitect şi devenise un pamfletar. Câte concursuri n-au fost tulburate de intervenţia lui inoportună, câte concesionări n-au fost puse în primejdie de el, câte aranjamente artistice n-au căzut din indiscreţia lui! Se mai râdea şi acum, pe ici pe colo de îndrăznelile lui, de extraordinara lui vervă polemică, dar se râdea galben. Căci nimeni nu ştia la ce se poate aştepta din partea acestui omuleţ blond, nervos şi intolerant, care îşi cheltuia puţinii lui bani tipărind reviste, de artă şi critică, pe care le scria, le corecta, le administra singur, istovit de muncă, dar îndârjit de pasiune.

Nedumerirea a fost maximă când a apărut pamfletul lui „Pompierismul academic şi pompierismul revoluţionar".

Până atunci toată lumea ştia că Vieru e „modernist".

Acuma nu mai ştia nimeni ce este. Toate surprizele erau posibile şi nici o formulă nu te punea la adăpost. Vieru dispunea de linişte a ta, de libertatea ta, de micile tale aranjamente. Trei ani s-a ocupat el nestingherit cu această poliţie artistică, răspândind panică şi provocând surde duşmănii, care deocamdată nu aveau cum să se arate, dar care aşteptau cu răbdare momentul bun.

Momentul acesta n-a întârziat prea mult. Întâia imprudenţă a lui Vieru a fost semnalul. Căci era cu adevărat o imprudenţă din partea lui să accepte în acel timp lucrările din parcul inginerilor. I se dădea dintr-odată pe mână ridicarea unui întreg cartier de oraş. Recunosc că întreprinderea era ameţitor de frumoasă pentru omul acesta, care toată viaţa lui nu visase decât să poată construi o dată ceva mare, larg, nou, de la început, pe unica lui răspundere, după unica lui voinţă. Dacă ar fi fost mai prudent, ar fi înţeles însă că ceasul acela nu-i îngăduia asemenea noroc. Un om pândit de atâtea răzbunări nu avea dreptul la liniştea de a

crea. Un Vieru arţăgos putea fi tolerat atâta timp cât era sărac. În ce să-l fi lovit? În inteligenţa lui? În pasiunea lui de a lupta? În bucuria lui de a nu poseda nimic, care să-l condamne la compromis, la frică, la prudenţă? Dar un Vieru angajat într-o mare lucrare, un Vieru pe cale de a realiza o operă de mari proporţii, un asemenea Vieru devenea, din primejdios, primejduit. Mai ales primejduit. În prima zi în care fostul pamfletar călca pe şantier, în prima zi, soarta lui trebuia lichidată: erau palme vechi de întors, atacuri de plătit, violenţe de răzbunat.

Ce a fost, Doamne, ce a fost! Nu numai articole de gazetă, nu numai discuţii de cafenea, nu numai scrisori anonime consorţiului care îl angajase pe Vieru. Pe acestea toate le-ar fi învins poate el singur, care ştie să scrie, să discute şi să şi semneze. Dar întruniri cetăţeneşti de cartier au protestat împotriva „sluţirii Capitalei noastre, prin cedarea iresponsabilă a unui întreg parc de construcţii unui cârpaci pretenţios". Dar interpelări la Cameră, dar telegrame la ministerul artelor, dar manifestaţii „spontane" la Primăria Capitalei, dar dezertări colective de la lucru...

Ţin foarte bine minte acele placarde imense atârnate de un cărucior, pe care îl trăgea pe Calea Victoriei şi pe Bulevardul Elisabeta un măgăruş, repede ajuns popular.

„Bucureşteni! veţi răbda voi ca, în această Capitală a României întregite, primul venit să facă experienţe riscante pe seama oraşului vostru? Veţi îngădui voi sacrificarea celui mai pitoresc colţ al cetăţii lui Bucur?"

Nu-l cunoşteam în acel timp pe maistru, şi toată istoria aceasta mi-ar fi fost indiferentă, dacă n-aş fi avut din instinct un început de simpatie pentru omul care întrunise acea unanimitate de duşmănii. Urmăream din ziare mersul afacerii şi am fost serios mâhnit în ziua în care am citit că „în sfârşit bunul simţ triumfând,

contractul arhitectului Mircea Vieru a fost reziliat şi lucrările din parcul inginerilor întrerupte, spre satisfacţia generală".

L-am cunoscut câteva luni mai târziu, în toamnă.

Era un birou deşert. Prietenii dezertaseră câte unul, clienţi nu se vedeau, vara trecuse fără lucrări, iarna venea fără proiecte. Vieru scria un memoriu-pamflet, în care „punea la punct" trista afacere a contractului reziliat.

Noaptea scria, pentru ca dimineaţa să ne citească febril, cu gesturi, cu izbucniri. Se războia cu tot universul: cu guvernul, cu parlamentul, cu primăria Capitalei, cu partidul liberal, cu poporul român. Când găsea o expresie tare, se lumina: „Am să le arăt eu". Ce o să arate şi cui o să arate – era greu de spus.

Un singur om rămânea mereu lângă el, înfuriindu-se de furiile lui, suferind de înfrângerile lui: Marin Dronţu.

Purta bâtă şi îşi scosese permis de armă. Ţinea cu tot dinadinsul să împuşte pe unul din „golanii" care scriau la gazetă împotriva maistrului şi, dacă nu a făcut-o, cred că a fost numai din dificultatea alegerii: nu ştia cu care să înceapă. Au fost însă câteva bătăi suspecte noaptea, din care au ieşit câteva capete sparte şi nu m-aş mira să fi fost pe acolo mâna lui Dronţu. Şi astăzi, când îl întreb, râde misterios. „Nu ştiu, n-am văzut".

Mai erau însă şi zilele de renunţare, când Vieru îşi pierdea şi febra, şi gustul de luptă, când se plimba prin atelier obosit, când totul i se părea vid, fără sens, fără valoare, când planşele îl dezolau, polemica îl plictisea, oamenii, duşmani sau prieteni, îi erau totuna.

„Într-o zi, o să închidem prăvălia", spunea cu indiferenţă, ostenit, după zeci de cafele şi sute de ţigări fumate nervos, până la carton.

Uneori, venea pe la noi Ghiţă Blidaru şi intrarea lui de om viforos îl scutura pe maistru din apatie. Găseau totdeauna un

subiect de ceartă, căci nu există fapt sau idee asupra căreia aceşti doi oameni, care se cunosc de atâta vreme, să se poată înţelege. Apariţia profesorului era întotdeauna înviorătoare. După plecarea lui, revenea cheful de muncă, revenea îndrăzneala de a înjura soarta şi de a spera în ea.

„Lasă, mă, că o să le arăt eu".

Şi, uite, că le-a arătat. În primăvară, cerul l-a trimis pe Rice, care nu avea, ce e drept, un cap de trimis ceresc, dar avea bani mulţi şi un dram de scrânteală, adică exact ceea ce îi trebuia ca să se poată înţelege cu Vieru. Iar acum, după aproape şase ani, „Der Querschnitt" prezintă la Berlin lucrările unui mare arhitect de la Uioara Prahovei.

Am stat azi-noapte târziu de vorbă cu Marin Dronţu la un pahar de vin şi ne-am amintit de toate câte au trecut.

„Unde sunt, mă, ăia de-l înjurau, unde sânt, că-i mănânc!"

Ce mă apropia mai mult atunci de maistru era cred orgoliul lui rănit. Eu însumi aveam atâtea umiliri intime de vindecat, încât vecinătatea acestui om lovit din toate părţile mi se părea stimulatoare. Avea sclipiri de mânie şi dezgust, care răzbunau totul ca o flacără, ca un vârf de cuţit. Păstrez din amintiri, din obligaţii ereditare, probabil, o inevitabilă simpatie pentru omul însingurat, pentru omul învins. Singura durere pe care o înţeleg direct, din instinct, fără explicaţii, este durerea descurajării.

Trăisem şi eu în otrava difuză a ostilităţii, ştiam şi eu ce se cheamă o înjurătură peste umăr, un pumn aruncat în trecere, o uşă trântită provocator.

Le cunoscusem pe toate, zi de zi, respirasem mereu atmosfera adversităţii, care te oprimă de pretutindeni, anonimă, încăpăţânată, fără început şi fără sfârşit. Astăzi în amintire, drama asta îmi pare puerilă şi exagerată. Atunci, însă, cu experienţa primilor lamentabili ani de universitate, sufeream de apăsarea ei.

Fiecare om întâlnit putea fi un duşman, fiecare mână întinsă putea fi o lovitură.

Nici spre Blidaru n-am venit fără teamă. Scandalurile din facultate, bătăile de stradă, tensiunea acelui an de duşmănie îmi întreţineau ca pe o rană veşnic deschisă conştiinţa păcatului de a fi evreu. Duceam cu mine acest sentiment până la obsesie, până la manie, şi acum îmi dau seama că era un abuz în neliniştea mea, abuz care pe străini trebuie să-i plictisească de moarte. Naivitatea oamenilor care au de ascuns ceva – o crimă, o ruşine sau o dramă – este de a se închipui suspectaţi. În realitate, există o formidabilă doză de indiferenţă în lume, indiferenţă care ţi-ar da dreptul să crapi în pace, fără ca să bage cineva de seamă. În ce îi priveşte pe evrei, eroarea lor este de a observa prea mult şi, mai ales, de a se crede observaţi. Mi se părea pe atunci că orice privire îndreptată asupră-mi este o întrebare. Mă simţeam urmărit de o permanentă somaţie. Simţeam nevoia stupidă comică, urgentă de a mă denunţa: sânt evreu. Altfel ştiam că mă voi înăbuşi în compromis, că voi cădea din minciună în minciună, că voi mutila tot ce este în mine dor de adevăr. Nu o dată am invidiat viaţa simplă a evreilor din ghetou, care purtau o pată galbenă, umilitoare poate ca idee, dar comodă şi tranşantă. Căci, ei terminau odată pentru totdeauna cu oribila comedie de a-şi rosti numele ca pe un denunţ.

N-am stat niciodată de vorbă cu cineva fără să întreb cu teamă dacă ştie sau nu ştie că sânt evreu şi dacă, ştiind acest lucru, mi-l iartă sau nu mi-l iartă. Faptul mi se părea o adevărată problemă, de care sufeream şi care mă încurca până la absurd. În privinţa asta, mă decisesem de mult să renunţ la orice abilitate şi să clarific din capul locului chestiunea, mărturisind totul cu bruscheţe, neîntârziat, ceea ce pare a fi de multe ori un semn de orgoliu agresiv, dar nu este în fapt decât unul de orgoliu înjunghiat.

Cu Vieru, am încercat de aceea, din chiar prima zi, să mă explic asupra acestui lucru, dar el a retezat convorbirea de la primele cuvinte.

— Nu mă interesează, dragă. E o chestiune personală a dumitale şi te rog să ţi-o păstrezi. Vrei să-ţi spun dacă sânt antisemit? Nu ştiu. Nu cunosc chestia, nu mă interesează, nu mă poate interesa. Un lucru însă îţi voi spune: orice judecată globală despre o categorie de oameni mă înfioară. Eu nu sânt mistic. Am oroare de adevăruri generale. Eu nu pot judeca decât de la caz la caz, de la om la om, de la nuanţă la nuanţă.

Am crezut că vrea să fie amabil. Mai târziu, însă, cunoscându-l, mi-am dat seama cât fusese de sinceră declaraţia aceasta de la început, care nu era anume potrivită pentru mine, ci răspundea unei gândiri statornice. Am verificat-o pe urmă nu numai în atitudinea lui Vieru faţă de semitism – chestiune la urma urmelor de amănunt pentru el –, dar în atitudinea lui de artist, de critic, de arhitect.

Mi se pare că era în primul an al lucrărilor de la Uioara, când a venit acolo într-o bună zi cineva să-i ceară un răspuns la o anchetă din „Universul" despre „specificul naţional". Răspunsul îl mai păstrez şi astăzi, decupat.

„Specificul naţional există fără îndoială. În artă, el este întrunirea tuturor locurilor comune. Gradul de specificitate indică astfel şi gradul de platitudine. De aceea a crea înseamnă mereu depăşirea acestui specific. Un artist este el însuşi – sau nu e nimic. Dar a fi el însuşi înseamnă a trăi adevărurile sale, a suferi de experienţele sale, a inventa stilul său. Toate acestea nu se făptuiesc însă decât prin renunţarea la facilitate, iar cea mai funestă dintre facilităţi o constituie aşa-zisele valori specifice care se formează prin sedimentarea mediocrităţii colective şi pe care le găseşti de-a gata. Specificul naţional este în definitiv ceea ce

rămâne dintr-o cultură după ce i-ai luat efortul personal de gândire, experienţele de viaţă individuală, izbânzile singurătăţii creatoare. Acesta este".

Au urmat două săptămâni de înjurături, polemici şi revolte, la care Vieru n-a răspuns nimic. Dar de la Berlin, unde plecase să facă o comunicare la Institutul de conjunctură, profesorul Ghiţă i-a telegrafiat ritos:

„Citit ancheta din «Universul». Eşti un sinistru dobitoc". La asta a răspuns:

„Sânt poate un dobitoc sinistru. Nu sunt în nici un caz un dobitoc specific. Am şi într-asta stilul meu personal".

III

Ieri, lecţia de deschidere a profesorului. Atmosferă de mare eveniment, cu un înfiorat aer de festivitate şi încordare, ca într-o arenă, în care, dintr-un moment într-altul, trebuie să se dezbată ceva decisiv. Zgomotul pupitrelor care se ridică şi se lasă, vocile care se strigă de la un colţ al sălii la altul, saluturile explozive de revedere, feţele cunoscute, feţele străine – totul învălmăşit, confuz, vibrând de curiozitate şi nerăbdare.

Vieru singur, în băncile din fund, enervat, bătea toba cu degetele pe bancă. Mă temeam să nu fie recunoscut, ceea ce ar fi făcut oarecare senzaţie plictisitoare în timpul lecţiei, în care avea să se vorbească atâta de el.

Marin Dronţu lipsea. „Nu viu, mă. Mie îmi face rău. Uite, recunosc că nu pot fi obiectiv când e vorba de maistru. Eu nu sânt critic şi nu mă pricep la asta, îl iubesc pe maistru şi cred în steaua lui. Peste asta ce vrei să-mi spună lecţia lui Ghiţă Blidaru? Orice o spune, dacă o avea dreptate, dacă n-o avea, pe mine o să mă amărască. Şi n-am chef să fiu amărât".

În fond, lecţia profesorului – deşi el o anunţa violentă – n-a fost violentă. Se vedea bine că e numai pragul unui întreg sistem de

explicaţii şi încadrări mult mai vaste decât cazul particular al Uioarei.

Transcriu din notele pe care am izbutit să le iau în grabă:

„Să fim bine înţeleşi: nu e vorba să punem aici în cauză valoarea lucrărilor arhitectului Vieru la Uioara. Ele reprezintă poate un fapt de geniu. E de discutat însă semnificaţia lor în raport cu spiritul românesc şi, pentru lecţia noastră, în raport cu economia românească. Întrebarea mea este dacă cineva are dreptul de a avea geniu împotriva necesităţilor pământului pe care trăieşte. Mai precis: dacă cineva, prin fapta sa individuală, poate interveni în procesul latent al forţelor de viaţă colectivă, spre a le modifica, impunându-le un obiectiv străin lor, deşi eventual superior. În fapt, acest argument al superiorităţii este cu totul fals atunci când e vorba de două structuri. O ploaie nu este superioară unui burlan, şi nici un burlan nu este superior unei furculiţe. Nu poţi stabili o scară de valori între fenomene distincte. Crima unui tigru imbecil care ar râvni să devină infuzor n-ar fi mai mică decât crima unui infuzor de geniu care ar tinde să devină tigru. Şi într-un caz, şi într-altul, este o trădare, o degradare, şi nu e nicăieri scris că, din punctul de vedere al vieţii, degradarea infuzorului este mai puţin tragică decât a tigrului.

La Uioara, în cinci ani, un om îndrăzneţ a substituit unei aşezări de podgoreni o aşezare de industriali. În virtutea cărei socoteli? În virtutea unei prejudecăţi după care un coş de fabrică are drepturi mai mari decât un butuc de viţă. Ei bine, această judecată e monstruoasă. Nici coşul de fabrică, nici butucul de viţă, luate de unul singur, nu înseamnă nimic. Ele nu prind sens decât încadrate într-o familie, într-o structură. Dincolo de această structură, ele rămân simple şi moarte abstracţii. Abstracţie coşul de fabrică, la Uioara şi nu mai puţin abstracţie butucul de viţă la Manchester.

Această ignorare a legilor specifice de viaţă, această ignorare a formelor specifice de trăire este o pervertire ale cărei rădăcini istorice ar trebui urmărite departe de tot, prin tot secolul al XIX-lea, spre izvoarele revoluţiei franceze şi, mai departe, spre izvoarele reformei. Cursurile noastre din anii trecuţi au schiţat cadrele mari ale problemei. Îmi propun să studiem anul ăsta, în această lumină, câteva aspecte speciale ale economiei româneşti, desfigurată de paşoptism şi de liberalism până la sufocarea celor mai elementare orientări locale..."

A fost o lecţie frumoasă, şi Vieru a trebuit s-o recunoască. M-am plimbat cu el după curs.

„Hotărât, nu mă voi înţelege niciodată cu profesorul Ghiţă. E un seminarist, un teolog. Un om care e fericit când se poate supune la ceva, nu importă la ce. Cu o mie de moldoveni ca el şi cu o mie de munteni tot ca el, nu mă mir că aici a stăpânit veacuri de-a rândul cine a vrut: şi turcii, şi ruşii, şi fanarioţii. Toată viaţa lui e făcută din supuneri. «Supuneri la realităţi», cum zice el. Supunere la tot ce te depăşeşte. Eu, unul, în ziua în care aş crede că prin simpla mea condiţie de om sânt condamnat să fiu depăşit, m-aş împuşca. Sânt un om liber, sau nu mai sânt nimic. Liber să gândesc, liber să stabilesc valori şi să fixez ierarhii. Lumea se poate înţelege prin discriminări critice şi prin cercetări severe. Şi, dimpotrivă, se poate întuneca definitiv prin renunţări la gândire şi prin refugiu la intuiţii mistice".

Între Ghiţă Blidaru şi Mircea Vieru este o întreagă istorie de rezolvat, o întreagă cultură de înţeles. Dacă n-ar fi pitorescul personal al fiecăruia, capul de faun blond al lui Vieru, capul de lup viforos al lui Ghiţă Blidaru, dacă n-ar fi vieţile lor atât de vii şi de diverse, cu pasiuni, cu lupte, cu amoruri, ce personaje de dialog platonician ar face aceşti doi, ce stâlpi opuşi de teoremă! „Drama istoriei româneşti moderne", jucată şi susţinută de doi

eroi.

Nimic mai schematic şi totuşi nimic mai just.

Grosolan vorbind, cultura românească n-a depăşit încă stadiul problemelor de conştiinţă, pe care i le punea la 1860, apariţia drumului de fier. Cu apusul sau cu răsăritul, cu Europa sau cu Balcanii, cu civilizaţia urbană sau cu spiritul rural, întrebările sânt mereu aceleaşi.

Le formula cu naivitate Vasile Alecsandri – le formulează cu spirit critic Ghiţă Blidaru şi Mircea Vieru. Tipul rural şi tipul urban rămân totuşi singurele categorii mereu valabile în cultura românească. Cred că se pot stabili filiaţii foarte sigure într-unul sau altul din aceste două sensuri, oriunde, în literatura românească, în politică, în muzică, în jurnalism... Nici o dificultate pentru Vieru. Este tipul urban prin excelenţă. Unul din acei europeni din care cartezianismul, revoluţia burgheză şi civilizaţia citadină au izbutit să facă o nouă naţiune, peste toate graniţele continentului.

„Cred într-o identitate umană. Cred în valori universale şi permanente. Cred în demnitatea inteligenţei".

Sânt convins că aceste trei scurte propoziţii îl rezumă pe Vieru în tot ce gândeşte fundamental. L-am întrebat odată dacă războiul, din care s-a întors cu două răni prost închise, nu i-a dat peste cap certitudinile lui intelectuale.

„Nu. Aş putea spune, dimpotrivă. Am luptat cu seriozitate, findcă îmi place să fac orice cu seriozitate. Dar am ştiut mereu câtă valoare avea treaba asta. După a doua rană, m-am trezit într-o noapte la un post de ambulanţă, trântit pe targă, într-un colţ, lângă un caporal neamţ, rănit şi el, care nu avea mai mult de 19 ani şi care mi-a spus că aşteaptă să se termine războiul ca să poată pleca la Paris, unde voia să pregătească o teză despre raporturile dintre Goethe şi Stendhal. Am vorbit toată noaptea despre asta şi

ne-am ajutat amândoi să reconstruim din memorie harta peregrinărilor lui Beyle prin Europa de la 1812 la 1840. A doua zi dimineață, urma să ne despărțim pe totdeauna, eu spre un spital, el spre altul, amândoi spre moarte poate – dar, deocamdată, în acea noapte, problema noastră cea mai urgentă asta era. Din doi ani de război, întâlnirea aceasta a fost cel mai frumos lucru".

*

Pe cât mi-e de lesne să-l văd pe maistru trăind între hotarele acestei gândiri liniare, cu aşa de simple legi, pe atât mi-e de greu să înțeleg nu gândirea lui Ghiță Blidaru şi nici viața lui, ci gândirea şi viața lui la un loc. Mi se par atât de contrazicătoare!

Omul acesta, care a trecut prin biblioteci, prin universități, prin metropole, se îndârjeşte să rămână în cugetarea lui un plugar. „Nici nu sânt altceva", îmi spune. Se poate. Se poate să nu fie decât un plugar. Dar în aceeaşi seară am ascultat la el al doilea concert brandenburgic de Bach, la patefon, şi, pentru ca trădarea să fie completă, Les folies francoises a bătrânului Couperin. Are o înțelegere pentru artă de o finețe care merge până la cele mai uşoare nuanțe, până la cele mai subțiri umbre. Şi însuşi acest Breughel, unic tablou din camera lui de lucru, ce caută în casa unui plugar din Vâlcea, cum nu osteneşte a-mi aminti că este?

Ghiță Blidaru trăieşte astfel într-un cadru pe care gândirea lui îl refuză, trăieşte cu valori de care se dezice, se bucură de victorii pe care le contestă.

„Europa e o ficțiune" o spune de şase ani în universitate, la curs, dar el n-a încetat un moment de a iubi spiritul acestei ficțiuni. Căci Breughel acestei ficțiuni îi aparține, şi Bach de asemeni, şi Couperin nici vorbă.

Totuşi, după ce a trecut prin toți şi i-a iubit pe toți, Ghiță Blidaru se întoarce invariabil la butucul de viță, în numele căruia vorbea deunăzi la facultate.

Rămâne mai departe neînţeles pentru mine, prin ce miracol omul acesta gândeşte totuşi, fără efort, fără simulare, ca un ţăran. Viziunea lui de viaţă pare să se deschidă spre atâta cer şi atâta pământ, cât se vede între coarnele plugului. De mai mult nu are nevoie. El crede în legi de viaţă care se fac şi se desfac deasupra capului nostru, crede în ierarhii pe care nimeni nu are dreptul să le spargă, crede în stăpânirea fără control a pământului asupra omului.

„Eşti ceea ce pământul tău te obligă să fii, şi nimic mai mult".

În ce mă priveşte, obosit de a fi crezut prea mult în dreptul meu de a spune vieţii „eu!" cum i-aş fi spus „stai!" – gândirea aceasta de lene, de supunere, de renunţare a fost şi o lecţie de modestie şi o chemare la pace.

Dar mă întreb cum nu se revoltă propriul său orgoliu, pe care îl bănuiesc imens, cum nu protestează dorul lui de aventură, cum nu se ridică instinctul lui de vehemenţă, de luptă, de pribegie şi cum se resemnează toate să stea supuse sub renunţarea unei inteligenţe care a început sacrificiul prin sine însăşi?

Căci inteligenţa aceasta, care are atâtea flăcări câte trebuie pentru un început de revoluţie, pare decisă a le opri mereu sub cenuşă, pentru a muri într-o zi cu simplitatea unei minţi de ţăran care n-a trecut niciodată mai departe de linia securei[2] lui cu care a tăiat iarbă şaptezeci de ani, din optzeci.

IV

L-am întâlnit pe Phillip Dunton, la Exploatare, în Piaţa Rosetti. Venise cu câteva rapoarte pentru Rice şi se grăbea să nu piardă trenul de 2 pentru întoarcere. Ne opriserăm pe scară să ne strângem mâna.

— Şi Marjorie ce mai face?

---

[2] Seceră; greşeală de tipar în ediţia de bază. Vezi şi vol. de faţă pag. 309. (Nota red.)

— Citeşte şi stă la sobă. E un frig teribil la Uioara. A îngheţat ca în plină iarnă. Dar n-ai văzut-o pe Marjorie săptămâna trecută aici? A fost şi ea la lecţia de deschidere a lui Ghiţă Blidaru. A venit anume: zicea că nu poate să lipsească. Era vorba de Uioara, nu-i aşa?

N-am apucat să-i răspund. Mai avea numai cinci minute până la tren. Mi-a strigat din josul scării:

— Vino într-o duminică la Uioara. Marjorie o să se bucure.

Aşadar a fost săptămâna trecută aici. Altădată ar fi năvălit în atelier de dimineaţă şi mi-ar fi strigat din prag: „Te confisc! Eşti al meu până la orele 22 şi 17 minute".

... Şi minciuna asta stupidă a lecţiei de deschidere, la care nici n-a fost. Nu e stilul dumitale, Marjorie, minciuna. Şi în adulter aş fi pus rămăşag că vei rămâne sportivă, simplă, fără laşităţi.

Înţeleg acum şi durerile de inimă ale lui Dronţu, care nu se simţea capabil să suporte lecţia profesorului Ghiţă, de teamă să nu fie prea aspră pentru maistru.

Azi, la birou, i-am spus lui Marin în treacăt:

„A fost ieri Phillip Dunton. M-am văzut cu el la Exploatare".

Câteva secunde, bunul meu Marin a stat pe gânduri: să audă sau să nu audă ce-i spun? A optat pentru surzenie.

— Cine mi-a luat echerul?, a zbierat din senin. Ieri l-am lăsat aici şi acuma nu mai e. Parcă umblă stafii. E nemaipomenit. Nu se poate lucra în casa asta.

Pe măsură ce zbiera, îşi dădea el singur seama cât e de falsă izbucnirea şi, pentru că nu mai ştia cum să termine, zbiera şi mai tare.

Pe urmă a tăcut, dintr-odată, îmbufnat, sumbru. Icnea din când în când, ridica din umeri, înjura de toţi sfinţii. La plecare, s-a luat după mine şi m-a ajuns din urmă, pe stradă.

— Nu mergi să luăm o ţuică?

— Ba merg.

— Haidem.

Şi, mai încolo, pe drum, fără nici o legătură.

— Arză-le-ar focul de muieri. Numai ele, mă, numai ele face ale mai mari buclucuri.

*

Lungă scrisoare dezolată de la junele Dogany. Lucrurile nu merg deloc bine la Budapesta. Universitatea e din nou închisă, au fost scandaluri mari, bătăi de stradă, arestări. El însuşi a fost lovit destul de rău la cap.

„Toate ar fi bune şi pe toate le-aş îndura, dacă cel puţin aş izbuti să rămân. Joi trebuie să mă prezint cu actele mele la secretariatul facultăţii, pentru o nouă verificare. Voi fi menţinut? Voi fi eliminat? Tata mă ameninţă că-mi taie pensiunea dacă nu mă întorc la Satu-Mare. Dar nu pot, nu pot. Ce vrei să fac acolo, într-o ţară care nu e a mea? Dar este Ungaria ţara mea? Da, de o mie de ori da, orice ar spune tata şi oricât ai râde dumneata. Un singur om m-ar înţelege, dacă ar trăi; Andrei Ady. I-aş scrie şi sânt convins că m-ar înţelege".

I-am răspuns: „Dragă Pierre Dogany, rămâi unde te afli. Va trece, vei uita. Ce ţi se întâmplă dumitale acum mi s-a întâmplat şi mie cu şase ani în urmă. A trecut şi, într-o zi, voi uita. Te-au bătut? Nu e nimic. Au să te mai bată de zece ori, şi pe urmă vor obosi. Dacă râd de d-ta? Da, mărturisesc că râd şi că fervoarea d-tale maghiară mi se pare comică. Asta nu înseamnă că nu te înţeleg. În locul d-tale aş face acelaşi lucru. În locul d-tale, am făcut acelaşi lucru. Astăzi, totul e aşezat, cuminte şi amical. Mi se întâmplă să-mi amintesc de desperările mele trecute şi să nu le înţeleg. Mi se par ruşinos de copilăreşti.

Sileşte-te să nu suferi. Să nu te laşi adică pe seama plăcerii de a suferi. Există o mare voluptate în persecuţie şi a te simţi

nedreptăţit este probabil una din cele mai orgolioase bucurii intime. Fii atent aici şi nu-ţi îngădui asemenea orgoliu. Încearcă să primeşti cu oarecare umor tot ce ţi se întâmplă. Gândeşte-te cât am fi de ridicoli dacă ne-am alarma de fiecare ploaie care ne udă. Crede-mă, ceea ce ţi se întâmplă dumitale acum, oricât ar fi de trist, nu e mai mult decât o ploaie".

*

Am încercat să-mi amintesc de unde îl cunosc pe Arnold Max şi mi-a fost cu neputinţă să-mi aduc aminte. Nu mai ţin minte nici unde, nici în ce împrejurări l-am văzut întâia oară.

Mi-am făgăduit de atâtea ori să-mi controlez relaţiile şi bag de seamă că sânt incapabil să pun ordine în privinţa asta. E intolerabilă lenea cu care rabd să se îngrămădească în jurul meu diverse cunoştinţe şi amiciţii, care la început nu sânt nici calde, nici reci, nici albe, nici negre, dar care într-o zi, fără să ştiu, devin obligatorii, existente, sufocante.

Am stat într-o seară să cuget la diversele mele legături cu diverşi oameni şi m-am înspăimântat aflând cât de multe sânt prieteniile mele inutile, fără necesitate, fără interes. Te trezeşti pur şi simplu înconjurat de drame şi comedii care au crescut în umbra indiferenţei tale şi care, de la un moment dat, încep a avea drepturi asupra ta şi împotriva ta. De ce? Cum? Când? E prea târziu ca să mai afli şi, în orice caz, e prea târziu ca să mai îndrepţi ceva.

Ar trebui o vigilenţă neiertătoare, de fiecare ceas, pentru a tăia din rădăcini toate tentativele de cordialitate, căci, mai curând sau mai târziu, vei deveni victima lor. Visez o viaţă redusă la câteva legături sever alese, trei-patru, atâtea câte îmi sânt absolut necesare, atâtea câte răspund exact obligaţiilor mele interioare. Restul ţinut la distanţă, în zona bine păzită a salutului scurt pe stradă, de unde nici o efuziune, nici o confesie, nici un

sentimentalism nu trebuie să treacă dincoace spre tine. Întâia concesie, întâia slăbiciune e fatală.

Uite-l pe acest Arnold Max. Mi-a stricat toată după-masa de ieri, ducându-mă cu el în lung şi în lat pe străzi, ca să-mi povestească nesfârşitele lui probleme de artă şi de viaţă.

„Interesant tip". Dar eu nu sânt, domnule, un romancier şi să-i ia dracul pe toţi tipii „interesanţi", că n-am ce face cu ei.

Încă un om cu febră şi ăsta. La 33 de ani pare de 22, mic, slab, cu capul lui de viezure speriat, cu mantaua de ploaie fluturând în vânt, cu buzunarele pline de hârtii (note de la spălătorie, versuri, începuturi de poeme, scrisori de amor, manifeste moderniste). M-ar interesa, să ştiu după ce logică se construiesc în conversaţie asociaţiile lui de idei.

„Salutare... Bine că te întâlnii, vino joi seară la Costaridi, vine toată lumea... Ştii, am descoperit un mare romancier; cel mai mare romancier, e formidabil... Leon Troţki. Episodul cu mortul din Finlanda în *Mein leben* e de Dostoievski, absolut Dostoievski... Imbecilul ăla de Costaridi mi-a vorbit iar de Moreas al lui. Nu mai poţi respira de câţi pompieri s-au îngrămădit în generaţia asta. Auzi, d-ta, Moreas.... Eu ţi-o spun limpede: Tardieu s-a curăţat. Urmează o combinaţie Herriot şi pe urmă vine revoluţia socială... Mie mi-a spus odată Stănescu că el poartă ciorapi de 800 de lei perechea.

Vorbeşte enorm, cu o stranie volubilitate nervoasă, în care simţi bâlbâindu-se zece gânduri deodată, zece idei, zece amintiri. Nu duce nimic până la capăt, îşi lasă gândurile să atârne după el, ca nişte hârtii rupte, se agaţă de primul cuvânt, se lasă târât de întâia imagine.

Am impresia că vorbeşte din spaima de a tăcea, din spaima de a nu se trezi singur.

— La ce te gândeşti tu, când eşti singur?

— Cum când sânt singur?

— Adineauri, de exemplu, înainte de a mă întâlni pe mine. Umblai pe stradă – nu? Şi nu aveai pe nimeni lângă tine. Erai singur, prin urmare. Ei bine, la ce te gândeai?

Se opreşte o clipă în loc, ca să-şi amintească.

— Stai puţin... La ce mă gândeam... Nu ştiu.

Arnold Max, omul-căruia-nu-i-se-întâmplă-nimic. Nu iubeşte, nu merge la teatru, nu iese în lume, nu-l interesează oamenii, nu-l interesează cărţile. Nici o femeie în viaţa lui, nici un prieten, nici un fapt, nimic, nimic. Un pustiu cu temperament, un pustiu cu probleme.

Scrie mereu, corectează, adaugă, şterge. Mă întreb dacă şi-a ascultat vreodată liniştit, răbdător, propriile sale versuri. N-are timp. Trebuie să le scrie. Trăieşte cufundat în ele, înăbuşit, asediat. Din senin, în mijlocul vorbei, scoate din nu ştiu ce buzunar o hârtie cât o carte de vizită, din care citeşte jumătate de ceas, cu un fel de furie sau de entuziasm în stare să devoreze totul, poem şi hârtie. Dacă-l ascult sau nu – îi e totuna. El citeşte mai departe cu nu ştiu ce rece iluminare, gata să înfrunte un ocean de indiferenţă. Propria lui indiferenţă în primul rând, care e mai tare decât pasiunea pentru poezie, pe jumătate simulată spre a da un sens groaznicului vid în care trăieşte şi de care fuge.

Este o poezie de om singur, tulbure, ameţită cu neaşteptate izbucniri de melodie curată, dureros de simplă pentru acest om complicat. Din tot ce a scris, îmi plac cele „cinci basme pentru voce mică". Restul e obositor şi întortochiat. Are talent, ştiu, are talent, toată lumea o spune, dar vreau o viaţă fără otrăvuri, fără artificii, fără probleme, o viaţă de „bună ziua", „bună seara", „pâinea e albă", „piatra e tare", „plopul e înalt".

*

Am zărit-o pe Marjorie Dunton într-un tramvai. Cred că nu m-

a văzut. A mai fost şi joia trecută o dată. (O adusese Hacker de la contabilitate cu automobilul şi am aflat asta chiar de la el.) „Spune-i salutări, dacă vă întoarceţi împreună deseară", „Nu, mi-a răspuns Hacker, mă întorc singur. Doamna Dunton rămâne la noapte în Bucureşti".

Vineri, la atelier, l-am pândit într-una pe Dronţu. „Ai dormit bine astă-noapte, Marine?"

Stupidă întrebare.

*

M-a căutat la atelier Sami Winkler, ca să-mi ceară o scrisoare de recomandaţie pentru Ralph T. Rice.

— Nu cumva vrei să te faci miner?

— Nu e vorba de mine. Sânt câţiva băieţi pe care îi pregătim să plece în Palestina. Şi ar trebui să aibă câteva luni de practică într-o rafinărie. M-am gândit că tu le-ai putea înlesni intrarea în Exploatare. Fără salariu, se înțelege.

L-am condus pe Winkler în Piaţa Rosetti şi i l-am prezentat bătrânului Ralph. Cred că se va face. Ne-am întors pe urmă amândoi spre atelier.

— Nu te supăra, Winkler, şi iartă-mă că te întreb, ţi-ai trecut teza?

— Nu. Am părăsit-o de mult. Nu mă mai interesează. Mai am de stat doi-trei ani şi pe urmă plec. Mă fac agricultor într-o colonie oarecare.

— De ce agricultor? De medici nu e nevoie acolo?

— De medici, poate da, dar de diplome nu. Voi lucra pământul undeva, într-o colonie şi, când o fi nevoie de un medic, voi face pe medicul. La un pansament tot mă mai pricep eu.

Ceea ce spune Winkler e foarte serios. De patru ani lucrează din primăvară până în toamnă la o fermă din Basarabia organizată de sionişti pentru pregătirea Pionierilor.

— Fără să mă laud, sânt un foarte bun plugar.

Îmi spune asta cu simplicitate, fără bravură, aproape indiferent, ca şi cum nimic n-ar fi mai firesc.

— Explică-mi, te rog, de ce pleci? În 1923 ar fi fost de înţeles. Dar acum, când lucrurile s-au calmat? Am impresia că în cinci ani toate s-au schimbat. E mai multă siguranţă, mai multă bunăvoinţă, mai multă înţelegere. Se poate respira, se poate sta de vorbă.

— Posibil. Dar eu plec, nu fug. Plec nu pentru că aici ar fi rău şi acolo bine, ci pur şi simplu pentru că nu pot trăi nicăieri în lume, decât acolo. Eu sânt sionist, nu transfug. Vezi, în 1923, în plin scandal antisemit, sionismul era la apogeu, iar astăzi, când în lume e linişte şi prosperitate, sionismul se află în criză. Eu prefer însă acest sionism în criză, pentru că este al unor oameni hotărâţi, în timp ce sionismul din 1923 era al unor oameni speriaţi.

Seară la Coptaridi. Lungi dezbateri despre nelinişte, nevroză modernă, Gide, generaţia războiului, Berdiaev...

Sânt uimit cu câtă vervă se poate vorbi despre nelinişte, la cafea. În 1923, pe timpul caietului meu verde, aş fi fost probabil pasionat de discuţie. Încerc astăzi o jenă foarte precisă faţă de orice problemă globală, nelinişte, destin, criză... E un abuz de termeni care mă descurajează.

Iată-l pe Radu Şiriu, spătos, sportiv, roz şi bucălat, declarând fără ridicol, ca într-un roman rusesc:

— Nu ştiu nimic, nu înţeleg nimic: sânt în criză.

Cum nu se înăbuşă în prostul gust al unei asemenea declaraţii? „E trivial”, observ pentru vecini.

— Da, trivial, prinde replica, din colţul opus, Pârlea D. Ştefan. Da, e de prost gust. Ei şi? De asta ne arde nouă? Să fim delicaţi, să fim spirituali, să fim sceptici? Cultură de bune maniere: mi-e silă. Să nu te doară, pentru că nu şade bine. Să nu zbieri, pentru că

„ce-o să zică vecinii? Să nu trăieşti, pentru că nu e gentil. Lăsaţi, oameni buni, stupidităţile astea. Am avut zece generaţii de sceptici, care s-au uitat mereu în oglindă, sub pretext că au spirit critic. Eu vreau să dăm în mama lor toate eleganţele astea şi să trăim furtunos, fără bun gust, fără selecţie, fără nazuri, dar cu strigăte personale, cu drame autentice.

Pârlea mă priveşte drept, cu o violenţă abia stăpânită. Şi-a şters nervos ochelarii, ca să mă vadă mai bine, şi ochii îi scapără de fulgere de mult adunate pentru zdrobirea mea. Frumoasă frunte: orgolioasă, înaltă, provocatoare, luminată de sclipirea ochilor, cărora miopia le dă un supliment de intensitate. Uite o adversitate la care ţin ca la o prietenie. Nu mi-o explic, n-o înţeleg, dar din prima zi am simţit în omul ăsta o rezistenţă pe care nimic nu o doboară. Şi, când toate simpatiile sânt atât de facile, nu e puţin lucru să câştigi fără trudă o duşmănie serioasă, una pe care să poţi conta în zile bune, o duşmănie aspră, de om sănătos.

De altminteri, e singurul pentru care vorbele acestea vagi – criză, nelinişte, autenticitate – au un înţeles viu. Eseul lui din „Gândirea" – „Invocaţie pentru o cât mai urgentă năvălire a barbarilor" – lămurea pentru prima oară putinţa unei poziţii spirituale de la care să se poată spune cu oarecare îndreptăţire: „Noi, ăştia, tinerii, care am venit după război". Pentru mine, Pârlea gândeşte prea liric, iar eu pentru el trebuie să fiu prea sceptic. Aş vrea numai să-l fac a înţelege că nu e posibil să fii desperat şi să ţii conferinţe la Fundaţie despre, desperare, să fii neliniştit şi să conversezi despre nelinişte. Aş vrea să-i spun că lucrurile acestea, dacă sânt adevărate, sânt o dramă şi că dramele se trăiesc, nu se discută. E în firea lui Pârlea nu ştiu ce demon retoric care îl împinge spre manifest, lucru de care sânt cu desăvârşire incapabil eu, care n-am răfuieli decât cu mine însumi. Să discuţi până la două din noapte la Mişu Costaridi despre

„anxietate" şi pe urmă să te duci la culcare e o comedie supremă. Păcat că Pârlea n-are umor.

S. T. Haim (bun prieten cu Pârlea – de când?) şi-a plasat micul cuplet marxist:

„O generaţie de «neliniştiţi»... Nostimi sunteţi, amicilor. Altundeva e cheia voastră. Sunteţi o generaţie de proletari fără conştiinţă de clasă. Slujbele s-au rărit, bursele sânt mici, toate locurile sânt ocupate. Aţi rămas pe dinafară şi, atunci, ca să nu vă pierdeţi timpul, faceţi metafizică. Într-o zi, o să înţelegeţi că statul democrat şi burghezia nu vă mai pot încadra – şi atunci o să veniţi spre revoluţie. Să vedeţi cum se topesc acolo neliniştile".

V

Abia seara, ieşind de la birou, mi-am amintit că e 10 decembrie. Eram cu Marin Dronţu.şi am luat-o pe jos spre Calea Victoriei. Ningea somptuos, cu fulgi imenşi, ca într-un ajun de an nou, şi era într-adevăr pe stradă o forfoteală festivă, o rumoare cordială de duminică frumoasă. La Capşa, în colţ, ne-a tăiat drumul cortegiul studenţilor coborând dinspre Universitate.

„Ce-o mai fi şi asta?", s-a mirat Dronţu. „Zece decembrie", ne-am amintit amândoi deodată, şi am râs.

Trebuie să recunosc că toată manifestaţia avea un aer de petrecere, un aer de început de vacanţă, fără gravitate, jumătate glumă, jumătate entuziasm. Ne-am oprit, ca toată lumea, la marginea trotuarului să primim defilarea.

„Jos ji-da-nii! Jos ji-da-nii!"

Strigătul se transmitea de la coloană la coloană, silabă cu silabă, într-un fel de lungă şi şerpuită scară sonoră. Era frumos: mă întreb dacă nu e ridicol s-o spun, dar zău că era frumos. O mulţime de băieţi tineri – cei mai mulţi din anul întâi, desigur –, o teribilă voie bună, o atmosferă de recreaţie într-o curte de liceu. Nimic grav.

Ne-am amintit de primul 10 decembrie, Dronţu cu chef, eu cu o umbră de amărăciune.

— Mă, ce-am pocnit în ziua aia, mărturiseşte el.

— Te pomeneşti că tu ai fost ăla care m-a pălmuit.

— Te pomeneşti. Unde s-a întâmplat asta?

— În sala mare de la drept.

— Nu, n-am fost acolo. Noi, de la arhitectură ne-am dus la medicină, că la noi nu erau evrei destui.

E aproape înduioşat. Aş fi nedrept dacă nu l-aş înţelege: sânt amintirile lui de juneţe. Şi ale mele – dar mai puţin vesele. În orice caz, e grotesc să mă revolt acum de aceste lucruri moarte. Nu mai e nimic grav, nimic agresiv. Acest „jos jidanii" de azi este aproape inocent, aproape simpatic.

Ne-am plimbat până târziu şi ne-am istorisit nenumărate lucruri de atunci. Marin mi-a vorbit măgulit despre isprăvile lui.

— Mă, aveam atunci un retevei, ce nu s-a văzut. Fugeau ovreii de mine, de la o poştie. La medicină devenisem celebru. „Dronţu de la arhitectură". Cine nu mă ştia? Mă mir că nu auziseşi de mine... Nebun eram, mă!

Nu e ciudat că mă găsesc astăzi în bună prietenie cu triştii eroi ai caietului din 1923?

N-aş putea spune exact cum s-au stabilit aceste păci succesive care ne-au dus pe unii spre alţii. În orice caz, primul nostru an de facultate ne aruncase în colţuri opuse, iar ziua de azi ne găseşte adunaţi la un loc. Nu e puţin.

E alt ceas care bate, alte întrebări care se pun. Scandalul în universitate era foarte frumos, dar insuficient.

Cu atâta lucru nu se face o viaţă. Nici viaţa lor, care duceau o „luptă de revendicări". Nici viaţa noastră, care duceam una de „probleme interioare".

Bag de seamă, ca după o potolire de furtuni, că vânturile ce ne

băteau erau aceleaşi şi că naufragiul în care ne scufundam era comun. „Huligani" e un strigăt simplu şi care rezolvă multe. Aproape tot atât de simplu ca „jos jidanii". Să nu fi fost decât atâta lucru în mica noastră dramă?

De pe atunci bănuiam că mai e ceva. Astăzi o ştiu cu certitudine. Nu e vorba de Marin Dronţu, haiduc prin vocaţie. Dar e Pârlea. Marin Dronţu lovind cu ciomagul nu e interesant. Manifestantul pur şi simplu. Cazul e mai grav pentru Pârlea şi, cu gândul la el, mă întreb dacă a fi huligan este totdeauna mai comod decât a fi victimă.

N-am nici o îndoială că Pârlea ăsta a suferit serios în vâltoare. Nihilismul lui politic, inocentele lui revolte, formidabilele lui imprecaţii sânt poate puerile ca gândire, dar nu valoarea lor interesează, ci sinceritatea cu care le trăieşte, drama prin care le trece. Nici vorbă, când îţi dă cineva cu parul în cap, ţi-e totuna dacă a fost un bandit sau un erou, şi eu n-am să duc delicateţea până acolo, încât să prefer a muri de un revolver cu idei, în locul unui revolver analfabet.

Dar, socotindu-mi situaţia personală la fel de proastă, îmi pot permite să meditez puţin la agresorul meu. Ei bine, în cazul în care el se numeşte Ştefan Pârlea nu-l invidiez deloc. Dacă scandalurile studenţeşti au fost pentru mine o tragedie, nici pentru el n-au fost altceva. L-am provocat într-o seară să vorbească despre rolul lui în mişcare. Mi-a răspuns cu voită brutalitate.

— Nu-mi pare rău de ce a fost. Îmi pare rău de cum s-a terminat: în indiferenţă, în uitare... A sparge geamuri e un lucru excelent. Orice faptă violentă este o faptă bună. Că „jos jidanii" e o dobitocie, de acord! Dar ce importanţă are asta? Totul este să poţi zgudui ceva în ţară. Începe cu ovreii – dacă altfel nu se poate –, dar sfârşeşte sus, într-un incendiu general, într-un cutremur care

să nu cruțe nimic. Aveam pe atunci ambiția asta, aveam mai ales nădejdea asta. Dar să știi că eu unul n-am terminat. Mă sufoc, dacă nu începe altceva.

Ştefan Pârlea poate gândi liric, cu simboluri, cu mituri, dar tumultul acesta nu e pentru el mai puțin o cugetare politică. Cine mă asigură că ideile sau cifrele lui S. T. Haim sânt mai aproape de adevăr decât iluminările lui Ştefan Pârlea? Mă reconfortează în băiatul ăsta totala lui incapacitate pentru scheme. El gândeşte printr-un fel de iureş care dărâmă, răstoarnă, îmbrățişează, fără metodă, fără criterii, după ritmul acceselor lui de frenezie. Urmăresc în vocabularul lui persistența câtorva termeni pe care nu i-a precizat suficient nici în scris, nici în vorbă, dar care au nu ştiu ce valoare magică pentru el. I-ar fi probabil greu să spună exact ce înțelege prin „năvălirea barbarilor" pe care o tot invocă, sau prin „sâmburele de foc" despre care spune că îl avem cu toții latent în noi, dar că e nevoie să-l creştem până la proporțiile unui incendiu. Toate acestea sânt atât de vagi, atât de inconsistente, atât de ridicole uneori.... Totuşi, Ştefan Pârlea le duce până la act, până la cele mai răspicate acte. Plecarea lui din Universitate, de exemplu, pe care toată lumea o socotea o imensă uşurare, căci cu puțină răbdare ar fi fost în câțiva ani conferențiar, plecarea aceasta nu putea fi numai atâta.

„Singurul lucru pe care-l pot face pentru Universitate este să-i dau foc", se zice că i-ar fi scris decanului în scrisoarea de explicații.

Chiar dacă fraza e exactă, încă nu mi se pare gravă.

O imprudență de băiat tânăr. Un om sărac trebuie să-şi răscumpere față de sine însuşi sărăcia, trântind la vreme câteva uşi. Altfel nu va învăța niciodată să deschidă în viață porțile mari. Dezertarea lui Pârlea de la catedră era desigur o prostie, dar mi-am spus că e una salutară. Putea în orice caz fi.

A fost cu totul altceva. Căci după asta au urmat altele şi, dacă pentru prima se puteau găsi scuze, pentru celelalte era greu. Mărturisesc că n-am priceput nimic din aventura lui de la domenii. Subarhivar la ministerul de domenii? Fie. Fie, deşi e stupid să accepţi asemenea meserie, subalternă, prost plătită şi mizeră, când laşi în drum o carieră de profesor sau când refuzi un loc de redactor la o mare gazetă. Dar, odată aflat aici, să continui experienţele tale de mutilare mi se părea copilăros, cabotin.

În septembrie a fost trecut pe tabelul de înaintări; urma să i se mărească leafa şi să fie mutat în direcţia centrală. A refuzat. A înapoiat pur şi simplu casierului diferenţa de bani şi a declarat că nu primeşte peste 3300 de lei nici o para mai mult. „E nebun", s-a spus trei zile la minister, unde vestea trecea din birou în birou, din om în om. Secretarul general l-a chemat la el în cabinet, anume ca să vadă cum arată la faţă „omul care refuză bani".

— D-ta eşti în toate minţile, domnule?

— Cred că da – a răspuns fără alte explicaţii Pârlea.

Dar a izbucnit seara, între noi, când i-am reproşat că face experienţe „pour epater les bourgeois".

— Ai refuzat 1200 de lei şi ai uluit în schimb un întreg minister, adică vreo 600 de oameni. 2 lei de cap. Niciodată nu s-a cumpărat mai ieftin o reputaţie.

— Sunteţi nişte caraghioşi. Ce voiaţi să fac? Să primesc azi o mie de lei mai mult şi, peste un an, altă mie? Să fiu azi subarhivar, mâine arhivar, poimâine arhivar-şef, supraarhivar, arhivar-general? De asta am fugit de unde am fugit? Nu înţelegeţi că fiecare slujbă acceptată în statul ăsta e o complicitate? Fiecare succes în cultura asta, o abdicare? Eu vreau să dărâm. Vreau să pun foc. Şi pentru asta trebuie să-mi păstrez mâinile libere. Nu vreau să am nimic de păstrat, nimic de pierdut, nimic de apărat. Nimic care să mă întârzie în ziua în care o fi să vie marele tăvălug. Accepţi o ca-

tedră cu gândul să poţi lucra şi, într-o zi, te trezeşti că cei 15000 de lei pe care ţi-i dă ţi-au devenit indispensabili, că ţi-ai creat cu ei necesităţi, că ţi-ai impus obligaţii. Cresc obişnuinţele în jurul tău ca ciupercile şi te sufocă, te paralizează, te fac prudent, te fac laş, te îmbătrânesc. Marea perfidie a ordinii în care trăim e să facă din fiecare din noi un servitor inconştient al ei. Şi ne cumpără ieftin, pe nesimţite. Mă uit ia voi şi mă înspăimânt, mă, înţelegeţi? mă înspăimânt. Aveţi cu toţii situaţiile voastre, micile voastre situaţii, micile voastre chestii, micile voastre aranjamente. Mi-e silă, mă, mi-e silă de anii voştri pierduţi. Aş vrea să vă crească burta mai repede, să vă cadă părul mai în grabă, ca să se termine şi cu voi. Focul cel mare vine fără voi, n-are ce face cu voi, n-are ce arde în voi....

Ce mi se pare interesant în problematica lui Pârlea, este că ea descinde din mişcarea de la 1923. Aşadar, pe urma acelor ani nu rămân numai câteva capete sparte, câteva cariere făcute şi o lungă serie de compromisuri antisemite, ci mai rămâne un spirit de revoluţie, un germen de răsturnare sinceră a lumii în care trăim. Acest sâmbure de revoluţie nu se putea vedea din nefericita noastră cameră de la căminul din Văcăreşti, iar amintirile mele triste nu sânt poate unica mărturie valabilă pentru înţelegerea acelor ani. Nu-mi poate desigur nimeni reproşa nimic, căci nimeni nu-mi putea cere atunci exerciţii de obiectivitate morală, spre a dizerta asupra raţiunilor superioare, pentru care eram bătut cam de două ori pe săptămână, în medie. A fi persecutat nu este numai o nefericire fizică, ci, mai ales, una de ordin intelectual, căci faptul acesta te deformează cu încetul şi îţi atacă, înainte de orice, simţul măsurii. Nu e timpul să-mi fac astăzi reproşuri de a nu-i fi înţeles la timp pe bătăuşii mei. Ar fi un exces de obiectivitate şi întârziat, şi grotesc. Dar mă bucur că vremurile s-au întors astfel încât să pot medita în linişte la justificările

bătăilor primite. Situaţia de martir de altfel nu mi-a convenit niciodată integral, deşi recunosc în mine suficiente înclinări pentru această îndeletnicire, deosebit de iudaică.

Pârlea reprezintă câmpul advers, în care multă vreme n-am putut privi nimic şi n-am putut înţelege nimic, din cauza nesfârşitelor reţele de sârmă ghimpată ce ne despărţeau. E aşa de comod şi, mai ales, aşa de consolator să-ţi socoteşti adversarii răi şi imbecili, încât, în lamentabila mea disperare de atunci, era singurul suport posibil, ultimul orgoliu nedărâmat. E mult de atunci. Mai mult chiar decât relativ puţinii ani trecuţi. Apele tulburi s-au limpezit în ce aveau superficial agitat şi s-au tulburat mai tare în ce aveau profund furtunos. Oamenii s-au ales, ideile s-au sedimentat şi ele, prostiile s-au strâns laolaltă, adevărurile au început să se precizeze. E mai multă ordine în totul. Ar fi poate timpul de scris istoria mişcării antisemite. Mai exact spus, „comedia umană", nu istoria propriu-zisă, adică oamenii şi gândurile lor, nu faptele goale, pe care le ştiu şi care n-au nimic nou de relevat. Sânt convins că după ce aş da deoparte imbecilii, după ce aş face partea scandalagiilor de profesie, partea agenţilor provocatori, partea nu mică a lui pierde-vară şi a lui gură-cască, după ce aş identifica pe rând brutalitatea, prostia şi intriga, ar mai rămâne ceva care poate fi o dramă sinceră. L-aş întâlni atunci pe Ştefan D. Pârlea.

VI

Cursul lui Ghiţă Blidaru a devenit un fel de mică „problemă de stat". Vinerea trecută, un deputat majoritar a interpelat guvernul, la cameră, dacă va tolera ca universitatea să se transforme într-un centru de perturbări politice.

„Autoritatea de stat nu poate fi tulburată, domnule ministru, sub masca teoriilor generale" (Ziarele de seară au reprodus în „manşetă" această fază.)

În fapt, nu s-a întâmplat nimic grav. Au fost doar câteva lecţii despre legiuirile economice liberale din 1924. Lecţii foarte calme prin ţinută, foarte violente prin cifre şi concluzii. Pornind de la legea minelor a lui Vintilă Brătianu, Blidaru a refăcut procesul liberalismului român.

Partidul e alarmat, guvernul plictisit. Vintilă Brătianu ar fi făcut scandal la ultimul consiliu de miniştri: „Să înceteze, domnilor, să înceteze".

Blidaru n-a încetat deloc. Pentru săptămâna viitoare, a anunţat o cercetare a proiectului de stabilizare şi a mecanismului împrumuturilor ce se pregătesc. Ce e ciudat în tot acest război este că, în timp ce ziarele sânt sub cenzură şi deci orice opoziţie exclusă, un profesor de economie politică poate să atace deschis, fără putinţa de a fi oprit, orice vrea.

Situaţia profesorului Ghiţă este excelentă. Îşi face cursul, îşi urmează programul, şi nimic mai mult. În acelaşi timp, însă, catedra lui a devenit ultimul refugiu al antiliberalismului. Se înghesuie la curs un întreg public de incinte. Blidaru, neschimbat, conversează cu studenţii lui. I s-au propus cu discreţie câteva misiuni în străinătate: prezidenţia delegaţiei economice la Paris sau, eventual, o mică legaţie undeva, prin vecini. Le-a refuzat pe toate. „Să vedem, mai târziu, în vacanţa mare. Deocamdată, trebuie să-mi termin lecţiile".

Mi-e greu să pricep pasiunea lui pentru politică. N-are ambiţii personale de împlinit, nu are lupte de câştigat. Nu este în nici un caz un luptător. E un leneş de geniu, care nu va călca niciodată înaintea vieţii ca s-o întâmpine, ci o va aştepta să vină la el.

Dacă am învăţat ceva de la Ghiţă Blidaru, a fost tocmai această lipsă de agresivitate în faţa existenţei. Lenea lui e o lene de plantă, o lene de copac. Viaţa se face şi se desface, furtunile vin şi trec, moartea creşte undeva, în umbră, armonios. Am credinţa că nimic

nu-l va surprinde vreodată pe Blidaru, nu-l va descumpăni, nu pentru că ar fi sigur de sine, ci pentru că este sigur de pământul pe care umblă, de cerul sub care se află.

„Nelinişti? De unde luaţi voi nelinişti în lumea asta plină de certitudini? Simplul fapt al soarelui care se ridică şi apune nu ajunge pentru pacea noastră?"

Lemnar să fi fost, tăietor de piatră, barcagiu pe Dunăre, plugar în Vâlcea, n-ar fi gândit altfel de cum gândeşte astăzi. E singurul om pe care îl cunosc şi împotriva căruia simt că soarta nu poate nimic, fiindcă e singurul să primească această soartă, supunându-i-se bucuros, oricare ar fi ea.

Cu formidabila lui lene, cu voluntara lui lipsă de iniţiativă („eu n-am nimic de făcut cu viaţa, viaţa are totul de făcut cu mine"), acest Blidaru ar fi în stare să rateze toate ocaziile mari, să piardă toate rendez-vous-urile decisive, pe care norocul sau nenorocul i le-ar fixa. Va găsi totdeauna o carte de deschis în ultimul ceas, o femeie de iubit. Nu există lucruri urgente pentru el. Mi-a spus-o de nenumărate ori. Fiecare bucurie îşi are anotimpul ei, fiecare durere pe al ei. Să aşteptăm trecerea anotimpurilor. Inutil să alergi, căci nu vei alerga mai repede decât iarna, care vine şi te va ajunge. E o toamnă pentru fiecare speranţă, e o primăvară pentru fiecare deznădejde. În această cursă nu poţi veni nici prea târziu, nici prea devreme; vii totdeauna la timp, fie că vrei, fie că nu vrei.

Nu ştiu peste câte dureri reprimate, peste câte morţi ascunse, peste câte căutări fără răspuns se ridică liniştea lui Ghiţă Blidaru. Le bănuiesc însă. Sânt în el nesfârşite renunţări la inteligenţă, la orgoliu, la victorie, la aventuri. Fiecare dintre noi este un om baricadat în sine, dar cei mai mulţi ne silim să întărim aceste baricade, să izolăm redutele noastre interioare, în timp ce el conlucrează cu viaţa spre a le dărâma, predat înainte de luptă, învins înainte.

Învins? Nu. Propriul său învins, cel mult.

VII

Am fost la Uioara să văd cum stau lucrurile. Rice ne plictiseşte întruna, la fiecare accident de calorifer, de ascensor sau de lumină. Maistrul voia să aibă un referat de la faţa locului.

Aş fi vrut să stau la cabană, unde, când se face foc ca lumea, nu e frig deloc. Dar Duntonii nu m-au lăsat cu nici un preţ. Marjorie mă aştepta în gară cu Eva Nicholson.

„Sunt fericită că ai venit", mi-a spus. Pe urmă, în sanie a tăcut tot timpul. Eva mă întreba de toate şi eu îi răspundeam cu destulă voie bună, dar am avut impresia că Marjorie nu ascultă nimic. Era neînchipuit de gravă, în costumul ei albastru de schi, care îi dă acest imposibil aer de adolescentă. La colţul Ursului, i-a cerut vizitiului să oprească şi mi-a arătat din cap sondele înzăpezite, în depărtare.

— Vezi, ce pustiu...

Mie, peisajul mi s-a părut mai mult calm, decât pustiu.

După-masă, am lucrat la rafinărie şi am făcut o plimbare la sonde, să văd ce ar fi de făcut pentru liniştea bătrânului Ralph. Alarma lui e neserioasă. Mici fleacuri inevitabile.

Am stat mult de vorbă seara cu Marjorie. Regăsesc surâsul ei serios, tâmplele luminate de blondul părului, mâinile tinere şi vii, dar ascultând parcă de cineva care le-a spus să stea cuminte. Tot ce îmi place mai mult în fata asta este mersul, ţinuta, felul ei de a se rezema de perete, lenea uşoară cu care se aşază în fotoliu, tresărirea parcă speriată cu care se ridică. E un ciudat amestec de stângăcie şi siguranţă în toate mişcările ei, în felul ei de vorbă, în atenţia cu care te ascultă, în râsul ei loial.

Mi-a vorbit despre ultimele cărţi citite, mi-a cântat diverse lucruri la pian, mi-a expus o mică lecţie de schi şi m-a făcut judecător între ea şi Phillip, să decid cine coboară mai repede din

Uioara la colţul Ursului.

— Facem mâine dimineaţă un concurs, am propus eu.

— Nu, mâine dimineaţă e alt program pentru dumneata, o surpriză.

Surpriza a fost o plimbare la cabană. Am găsit totul în ordine, curat, ca şi cum n-aş fi lipsit niciodată. Pe căminul de zid, două fotografii înrămate: a lui Marin Dronţu şi a mea. Între ele, o fotografie mică, în care abia am recunoscut-o pe Marjorie de astă-vară, în sandale şi rochie de tenis.

— Cine a pus pozele astea aici?

— Eu. Vin uneori la cabană să citesc. Nu ştiu, mi se pare mai frumos aici. Parcă nu mai sânt singură. Spun unui om de la rafinărie să-mi facă din timp foc în sobă şi pe urmă viu să stau un ceas, două. Uite, acolo, în dulap, e ceai, rom şi zahăr. Nu-ţi poţi imagina cât mă bucură să fac gospodărie aici, la voi. Şi ia te uită ce frumoşi sunteţi amândoi, dumneata şi Dronţu, cum vă priviţi din fotografii.

Râde. Se apropie de cămin şi duce un braţ după stâlpul din stânga, cum l-ar duce după gâtul unui bărbat.

E cald, apa de ceai sforăie în ceainic, butucul de stejar uscat trosneşte în foc. Ferestrele sânt albe de zăpadă şi am impresia că suntem amândoi tare departe, într-un bordei de munte, surprinşi de o avalanşă, care ne-a tăiat toate drumurile de întoarcere. Un moment, mă întreb dacă n-am să mă ridic de la locul meu şi n-am să mă duc spre Marjorie s-o iau în braţe şi s-o sărut. Ne privim multă vreme unul pe altul, ca în jocurile de copii, când pui rămăşag să nu clipeşti. Închid ochii şi mă întreb fără răspuns: da? nu? da? nu?

PARTEA A PATRA

I

Lungă noapte cu Maurice Buret la „Coupole". În faţa bockurilor noastre deşarte de 1 franc 25, defilează o întreagă umanitate, zâmbete, strigăte de surpriză, scurte scene familiare, amoruri, trădări, drame... Spectacolul îmbată încet, prin trecerea insensibilă a timpului.

„Coupole" nu e o cafenea, este un continent, şi Maurice Buret nu e un privitor, este un explorator. Observă totul până la cele mai vagi detalii, înţelege spectacolul, îl organizează. Are o intuiţie fără greş. Dintr-un grup în aparenţă banal, ochiul lui va descoperi, după minime indicii, toate pasiunile posibile şi va surprinde, sub luminile indiferente ale globurilor electrice, micile semne imperceptibile care ascund într-un consumator de cafenea o viaţă intimă, cu cine ştie ce comedii sau cataclisme înecate într-un zâmbet fără expresie. Femeia adulteră, amanta nefericită, tânărul pederast debutant, blonda anglo-saxonă, castă deocamdată şi buimăcită de luminile Parisului, aventurierul adolescent, cinicul cărunt, bruna femeie fatală în căutare de femei sau de eter...

Fiecare om întâlnit poate fi un erou, fiecare gest un început de dramă. De la masa noastră, Maurice Buret urmăreşte răbdător desfăşurarea filmului şi îi notează momentele decisive. Nimic în această imensă sală, nimeni în această agitată mulţime care să scape vigilenţei lui. Spectacolul e complex, dar ordonat. Un surâs pornit de la a treia masă din stânga primei coloane şi aruncat oarecum în van nu va fi totuşi pierdut pentru Maurice, care i-a urmărit traiectoria şi a descoperit, în colţul opus, personajul căruia i se adresează.

Geografia „Coupolei" Maurice Buret o cunoaşte, pentru că a construit-o. Vechi băutor al bockului de seară, el şi-a plătit cu 1

franc şi 25 un post de observaţie, de la care a descifrat noapte de noapte misterele cartierului şi ale populaţiei lui. Această populaţie se împarte pentru Maurice în cupluri, familii, societăţi, aşa încât de la o masă la alta, de la o boxă la altă boxă, de la etaj la parter şi de la parter la terasă, există un întreg şir de reţele şi raporturi, care dau unitate, ordine şi logică acestei lumi ameţitoare în tumultul culorilor, al luminilor şi al vocilor.

Câte aventuri au circulat pe aici, Maurice Buret le-a cunoscut. Unele bănuite numai, altele surprinse într-un strigăt sau o paloare, altele, în sfârşit, pândite metodic de la zi la zi, de la eveniment la eveniment. Are o singură mare pasiune acest băiat, dar ascuţită: curiozitatea. (Tot curiozitatea l-a adus spre medicină, desigur, căci, în afara gustului de a provoca şi primi confesiuni, nu ştiu ce altceva a făcut din el un medic.)

A observa este pentru el o voluptate care o întrece cu mult pe aceea de a trăi. Lui personal nu i se întâmplă nimic care să-l preocupe altfel decât ca o experienţă în plus. Propria lui viaţă nu trebuie să fie în fond pentru el decât un alt spectacol, asemănător acestei vaste „Coupole" prin care oamenii vin şi trec, într-o cursă a cărei deşertăciune o răscumpără numai ascunsa bucurie de a privi şi înţelege.

Din cei câţiva Maurice Buret pe care îi cunosc (căci omul ăsta are suficiente resurse pentru patru-cinci personaje reuşite), cel mai interesant este acest Maurice de la „Coupole", cu hainele lui gri convenabil şifonate, cu pălăria nici nouă, nici veche, cu ghetele drese, dar nu prea bune, ţinută ştearsă de trecător banal, pierdut în mulţime, nici urât, nici frumos, fără nimic aspru, insolent sau seducător în înfăţişarea sa, care i-ar da dreptul să umble toată viaţa fără să întoarcă nimeni capul după el, un om între o mie, între o sută de mii, instalat în faţa unui pahar, dincolo de care cortina se ridică spre un teatru cu eroi involuntari, jucând în faţa

acestui martor vigilent şi perfid.

„O vezi pe bruna aceea patetică, de lângă oglindă? Mă întreba acum vreo două săptămâni. Are un precis cap de „gousă”. M-aş mira să nu deteste bărbaţii şi să nu iubească femeile. Ori aşteaptă o amantă, ori îşi caută o amantă. Ia priveşte ce cap speriat, ce cap de catastrofă face".

Peste vreo două seri, Maurice şi-a completat „fişa" de observaţii.

„Hotărât, «bruna patetică» îşi caută o parteneră. Ce zici de blonda din dreapta? Nu, nu cea de la masa mare. Uite întâia, a doua, a treia, da, a treia pe dreapta. Drăguţă, nu? Şi-au surâs de vreo două ori astă-seară. N-ar fi o pereche rea, să ştii".

Diagnosticul a continuat în serile următoare. Mica blondă a devenit – nu ştiu pentru care motiv – în limbajul lui Maurice, „blonda Aline", iar schimbul de surâsuri şi invitaţii între cele două mese progresa vizibil. Mă îndoiam totuşi de rezultat. „Bruna patetică" era singură şi din partea ei n-ar fi fost poate nici o dificultate, dar numita Aline se afla regulat într-un cerc numeros de fete şi băieţi.

— Te înşeli, Maurice. Dumneata inventezi pretutindeni romane. Ai spiritul detectiv.

— Se poate să mă înşel. Menţin însă că e o pereche posibilă şi cu şanse de a se face.

N-am mai dat pe urmă câteva zile pe la „Coupole". (Am lucrat între timp câteva schiţe pentru maistru şi i le-am trimis la Bucureşti. S-ar putea să începem într-adevăr în vară lucrările de la Le Havre pentru Exploatarea Rice. Nu e încă decis, dar este probabil.) Am lipsit deci câtva timp din Montparnasse. Azi-noapte, intrând la „Coupole", primul lucru pe care l-am băgat de seamă, nu fără o sinceră tresărire de surpriză, au fost cele două fete – „bruna patetică" şi „blonda Aline" –, convorbind amândouă

singure la aceeaşi masă, cea dintâi sumbră şi pasionată, cealaltă supusă, cu o evidentă înfiorare.

Maurice, la locul lui obişnuit, îşi degusta victoria cu modestie, dar nu fără un vag surâs de triumf. Avea cred un soi de sentiment patern, o mândrie de autor faţă de acest cuplu amoros, pe care îl prevăzuse de la cele dintâi indicii.

— Eşti fericit, orgoliosule!

— „Fericit" e prea mult spus. Sânt bucuros că mi-am verificat o observaţie. E un succes de laborator, dacă vrei.

N-am nici un chef pentru exerciţii de psihologie. Şi dacă aş avea, exemplul lui Maurice Buret m-ar lecui radical.

În ce mă priveşte, singura calitate certă pe care o recunosc oamenilor este indiferenţa lor, ceea ce constituie nu numai o politeţe supremă, dar o garanţie de securitate şi de linişte. Nu m-a dezolat niciodată aşa-zisa dramă a neputinţei de a ne cunoaşte unul pe altul şi gândul că doi oameni pot vieţui laolaltă fără a înţelege nimic din ce se petrece esenţial în sufletul celuilalt; gândul acestei impenetrabile singurătăţi în care suntem prin firea noastră condamnaţi, departe de a mă îndurera, mă bucură. El satisface în mine o veche nostalgie după o sănătoasă, solidă şi certă ignoranţă, singurul lucru durabil în această lume, în care adevărurile sânt instabile şi riscate. Să nu cunoşti cu sinceritate e un început de salvare. O spun fără ironie, cel mult cu un grăunte de exagerare, tocmai pentru a dezaproba mai sever experienţele psihologului Maurice Buret.

*

„Ca fait toujours une petite experience", spune Maurice Buret despre ultimul lui succes de la „Coupole". Experienţe, mereu experienţe, numai experienţe. Viaţa pentru băiatul ăsta n-are alt merit decât de a putea fi observată. Duce mereu cu el un registru invizibil, în care notează cu băgare de seamă o mulţime de

concluzii sistematice. Fiecare om are fişa lui, fiecare sentiment capitolul lui. „Du jardinage" numeşte el exerciţiul acesta, „grădinărit", pentru care posedă tot ce-i trebuie.

— Eşti un cartezian, bietul meu Maurice, unul din cea mai nefericită speţă.

— A? Nu ştiam. L-am citit pe Descartes în liceu şi l-am uitat.

Îi citesc din *Discours de la methode* câteva rânduri. Le-ascultă interesat.

— Într-adevăr se potrivesc. Dar nu Descartes e maestrul meu. Prea abstract. Pe mine mă interesează anecdota şi numai prin anecdotă adevărurile. Eu nu sânt filozof. Sânt numai un om curi-os. Cel mult – şi asta numai ca să-ţi fac dumitale plăcere –, cel mult un psiholog.

Îl văd neregulat. Se întâmplă să lipsească două-trei săptămâni şi să pice într-o bună dimineaţă, din senin, cu o vastă recoltă de evenimente, descoperiri, senzaţii. Operează pe mai multe fronturi, între care nu permite nici o confuzie. Trăieşte în câteva cercuri, pe care nu le amestecă, întreţine câteva prietenii, pe care le izolează cu grijă una de alta, cultivă câteva amoruri bine păzite.

— Vezi, bunul meu amic, viaţa ar fi imposibilă, dacă n-am organiza-o cum trebuie. N-am decât un singur pat, şi există o mie de femei frumoase, n-am decât un singur număr de telefon, şi sânt o mie de conversaţii interesante. Trebuie foarte mult tact, ca să alegi just, să procedezi rapid şi să rişti puţin.

Cu relaţiile şi amorurile lui Maurice Buret, s-ar putea fără îndoială ocupa trei vieţi de om. El le duce pe toate trei şi le ţine o foarte severă contabilitate. E în primul rând, viaţa lui universitară, de laborator şi clinică, foarte serioasă.

De doi ani de când a trecut concursul de internat, a tipărit câte-va rapoarte şi studii care fac autoritate. Există deci un Maurice Buret „tânăr savant" sobru, aspru şi închis. În calitatea aceasta, are

un amor „complex" cu o tânără asistentă „brună şi pasionată" cu care s-a culcat prima oară din entuziasm, după o lungă discuţie tehnică asupra sărurilor de aur.

Există pe urmă un al doilea Maurice Buret, monden şi facil, un Maurice parizian, instruit, inteligent şi galant, bine primit în mondenitatea diplomatică şi cu foarte mare succes în saloanele mari. În această a doua calitate, amorurile sânt mai multe şi mai variate, de la adulter la inocenţă, de la iubire fatală la mică idilă.

Vine, în sfârşit, la rând, moralistul Maurice Buret, regizor al primilor doi, observator şi critic, cititor de cărţi, judecător de oameni, căutător de cazuri psihologice interesante. Este varianta pe care am cunoscut-o eu întâi şi pe care o prefer. Nu-l oboseşte această navigaţie continuă între câteva psihologii? Judecând după excelenta lui sănătate, nu.

— Eşti un maestru, Maurice.

— Să nu exagerăm. Orice joc e complicat când nu-l cunoşti şi, dimpotrivă, e foarte simplu când îl ştii. Eu, îmi cunosc jocul – asta e tot. Ştiu totdeauna ce vreau şi ştiu unde să găsesc ceea ce vreau. Îmi trebuie un amor cinic? Bruna Christine se află totdeauna între 5 şi 7 la laborator, unde poate fi găsită. Vreau, din contră, un mic ceas sentimental? Alba Alice Vignac răspunde la Central 14-99. Simt nevoia unei convorbiri tumultuoase, cu imprecaţii metafizice? Robert Grevy e la redacţie în fiecare noapte de la 12 la 2. Mă interesează problemele sociale? Bertrand e totdeauna informat. Vreau în sfârşit să pun oarecare ordine în toate istoriile astea, să le clasific, să le gust, să le judec? Dumneata eşti aici să-mi dai replica cea mai exactă.

— Dar e monstruos ce spui. Unde eşti dumneata în toate aceste experienţe? Care eşti dumneata? Cinicul? Sentimentalul? Scepticul? Mă tem că nu eşti nimic. Trăieşti prin reflexul celorlalţi. Eşti ceva foarte artificial: eşti raisoneurul comediei.

— Nu-mi displace rolul şi îl accept – minus compasiunea, pe care mi-o oferi. Căci sânt încântat de tehnica mea de a trăi. Ea constă în a cere fiecărui om exact ceea ce îţi poate da. Gândeşte-te bine la toate dramele pe care le cunoşti şi vei vedea că ele pornesc fără excepţie de la o exigenţă deplasată. Toată filozofia mea se reduce la un precept, pe care ţi-l recomand călduros: „e inutil să călăreşti un viţel, în speranţa că va deveni armăsar."

*

Cel mai „tare" lucru în Maurice Buret nu este totuşi pasiunea pentru psihologie, ci, înainte de orice, lipsa lui de sensibilitate morală. Mai mult chiar: simpatia pentru viciu, curiozitatea pentru deformări. Personal este un băiat sănătos, ordonat şi cu un tenace simţ a ceea ce se cuvine, simţ de echilibru pe care l-a moştenit din familia lui de burghezi provinciali. E un breton, dintr-o ginte de negustori şi marinari.

Asta nu-l împiedică să caute şi, la nevoie, să provoace diverse „cazuri scandaloase". Două luni a iubit-o pe Germaine Audoux – spre uluirea mea –, căci a fost unul din cele mai lungi amoruri ale lui, şi nimic nu justifica asemenea constanţă faţă de o fată nu urâtă, poate, dar în nici un caz frumoasă. Am aflat secretul într-o zi în care Maurice îşi completase capitolul Germaine cu toate datele necesare: este eteromană.

„Nu-ţi imaginezi cât e de instructiv. La clinică n-am întâlnit decât cazuri de intoxicări grave, iar în manuale numai generalităţi. Fără Germaine, eterul ar fi fost o abstracţie. Cu Germaine este o dramă".

Aş vrea să izbucnesc: „Dar ce eşti dumneata, domnule, o maşină de înregistrat drame? Un detectiv? Un agent secret psihologic? Un amator de suflete?". Mă opresc însă la timp. Singurul sentiment pe care Maurice Buret e incapabil să-l priceapă este indignarea.

E probabil cel mai inteligent om pe care l-am cunoscut, fiindcă este numai inteligent. Nimic altceva: nici moral, nici imoral, nici bun, nici rău. Inteligenţa îi ţine loc şi de sensibilitate. Sânt emoţii, sânt nuanţe pe care trebuie să le simţi. El le înţelege. Nu are instincte, nu are reflexe: se orientează prin luciditate. Mă întreb ce s-ar face el într-o mare pasiune, care devastează, consumă, doboară... Copilărie! Asemenea pasiune nu riscă să înfrunte asemenea oameni. Maurice Buret ar fi în stare să pună ordine într-un ciclon.

Pretutindeni el e în căutarea punctelor de reper. Într-o mulţime de oameni sau într-o simfonie, într-un peisaj sau într-o carte, prima lui grijă e să stabilească nordul şi sudul. Pe urmă, îşi permite să devină aventuros, căci cunoaşte drumurile de întoarcere. („S'egarer est un plaisir delicieux, a condition que la route de Paris ne soit pas trop eloignee".)

*

Pentru moment, Maurice se ocupă cu afacerea Robert Grevy – Jacques Bertrand. „E un cuplu obligatoriu" a înscris în carnetul lui imaginar la rubrica lui Robert, în ziua în care i l-a prezentat pe Jacques.

— Dar Bertrand nu e homosexual, obiectez eu scandalizat.

— Va fi. Are toate calităţile.

— Şi Robert Grevy?

— A fost. I-au rămas toate nostalgiile.

Robert Grevy e însurat. Nevastă-sa, Suzanne, care ştie oarecari lucruri din trecutul lui, nu-l pierde din ochi. E o soţie aprigă şi atentă.

„Câtă vreme Suzanne e de faţă, nu e nimic de făcut", observă foarte just Buret. Apoi decide: „Suzanne trebuie să plece pentru câtăva vreme".

Marţi, dejun în familia Grevy.

— De ce mă priveşti aşa, Maurice? întrebă surprinsă Suzanne.

— Cum te privesc?

— Nu ştiu bine; îngrijorat parcă.

— O, nu e nimic. Am avut impresia că ai tuşit.

— Da, mă înecasem.

— Vezi bine prin urmare că nu e nimic. Mi se părea o tuse suspectă.

— Suspectă zici?

— Vai, cum te alarmezi? Imprudent eu, că-ţi atrag atenţia. Acum n-ai să-mi mai dai pace. Sânt convins că te şi vezi tuberculoasă.

— Nu, Maurice – dar, oricum, dacă zici....

— Ştii ce? Treci mâine pe la spital să facem o radiografie. Vei fi liniştită.

Peste trei zile, Suzanne pleacă în Savoia cu recomandaţia de a sta o lună la soare pe şezlong. Evident, placa radiografică arată două-trei leziuni.

Maurice Buret râde modest. E un corupător? Nu. Nimic comun cu Gide, nici viciul, nici prozelitismul şi nici neliniştea, mai ales neliniştea, nu. Oamenii – pierderea sau salvarea lor – îl interesează puţin pe Buret.

„Eu nu mă îngrijesc decât să-mi variez cât mai mult peisajele psihologice de care dispun. Am impresia că Robert şi Jacques pot da împreună ceva foarte reuşit. Încerc prin urmare să le facilitez apropierea, să le atenuez asperităţile, să le lămuresc propria lor vocaţie. E un travaliu modest, de culise".

Îl ascult pe Maurice Buret şi fac serioase eforturi să nu mă scandalizez. Odată pentru totdeauna trebuie să înţeleg că omul ăsta nu are scrupule morale şi că, deci, trebuie ori acceptat în totul, ori refuzat în totul, ceea ce mi-e mult mai greu.

Patronul lui spiritual (dacă „spiritual" e un termen posibil

pentru el) nu este Gide, ci Laclos, iar ambianţa morală în care trăieşte seamănă enorm cu atmosfera din *Les liaisons dangereuses*, care nu este perversă, ci numai libertină, pentru că nu viciul primează, ci gustul inteligenţei de a inventa pretutindeni jocuri variate.

*

Numai după o absenţă mai îndelungată, (una din acele misterioase evadări, din care se întoarce cu surprinzătoare reportaje personale), numai după câteva săptămâni de lipsă îmi dau seama de valoarea prieteniei lui Buret. Aduce cu el sentimentul îndrăzneţ că totul e posibil în viaţă, că toate femeile sânt de cucerit, toate uşile de deschis. Ciudat lucru: prevăzător, cum îl ştiu, metodic şi reflectat în tot ce face, îţi dă totuşi impresia că trăieşte cu spontaneitate.

— Şi spontaneitatea o simulezi, bătrânul meu Maurice.

— Nu simulez: organizez. Îmi organizez spontaneitatea. Dumneata mă crezi un cinic, dar sânt un entuziast. Numai că entuziasmul meu, este sistematic.

O convorbire de un ceas cu el e un examen personal de claritate. Trebuie găsit un termen pentru fiecare nuanţă, un corectiv pentru fiecare confuzie. „Totul se poate defini", crede el cu încăpăţânare şi nu-şi iartă nici un cuvânt impropriu, nici o distincţie incomplet exprimată. Nu l-am auzit niciodată judecând ceva, o femeie, o bucată de muzică, un tablou, prin jumătăţi de impresie. Îmi va spune totdeauna precis ce îi place şi ce nu, despărţind cu stricteţe o nuanţă de altă nuanţă.

În tovărăşia lui, viaţa devine liniară, proporţiile juste, orizonturile limpezi.

II

Birourile Ralph T. Rice din bulevardul Haussmann sânt abia o agenţie modestă pe lângă sediul din Piaţa Rosetti de la Bucureşti.

Câteva odăi, câteva mese de scris, o mică arhivă în curs de organizare. Nu ştiu precis ce vrea să facă bătrânul Ralph aici: un simplu birou de desfacere sau o adevărată societate anonimă. Depinde de hotărârea lui dacă vom începe sau nu lucrările de la Le Havre. (Eu aş prefera, în orice caz, Dieppe, care mi se pare comercialmente mai comod, iar, din punctul de vedere al terenului de construcţie, nesfârşit mai deschis, mai încăpător. I-am trimis destule schiţe maistrului, care va decide.) S-ar putea până la urmă să renunţe la tot.

Nu e timpul să se facă investiţii mari într-o afacere care, oricum, în cele mai fericite condiţii, n-ar deveni rentabilă decât în câţiva ani. La sfârşitul lui 1929, când Exploatarea Rice S.A. începea să realizeze planul mai vechi al bătrânului Ralph de a organiza o secţiune franceză, întreprinderea părea posibilă. Astăzi, în 1931, ea este cel puţin riscantă, dacă nu aventuroasă. Petrolul suferă de o criză pe care numai agricultura o egalează. Rice este în afaceri un om îndrăzneţ, dar nu un jucător de bursă.

De altfel, maistrul n-a luat niciodată prea în serios „expediţia în Franţa" cum glumeam noi în birou, dar, pe de o parte, i-ar fi plăcut să poată clădi aici, iar, pe de altă parte, nu avea nici un motiv să-l descurajeze el pe Rice. În plus, se bucura să ne dea, lui Dronţu şi mie, posibilitatea de a pleca din ţară pe câte un an. Am tras la sorţi şi am ieşit eu cel dintâi.

— Bine: anul ăsta te duci dumneata, anul viitor Dronţu.

Zilele acestea s-a împlinit anul. L-am aşteptat pe Marin să-mi ia locul, dar n-a mai venit. Mi-a scris o scrisoare de exact patru rân-duri, primele pe care le primesc de la nunta lui.

„Nu pot să viu. Om însurat, am prea multe buclucuri. Rămâi sănătos acolo. Mi-e dor de tine, mă, şi aş vrea să te văd. Marjorie îţi trimite salutări. Are să-ţi scrie şi ea într-o zi".

Marjorie are să scrie... Nu, Marjorie n-are să scrie, o ştiu şi eu, o

ştie şi Marin.

Deci încă un an aici.

*

La Exploatare, în bulevardul Haussmann, îl întâlnesc câteodată pe Pierre Dogany. Îşi face doctoratul de drept public şi economic aici. S-a luptat cât s-a luptat la Budapesta şi, când a văzut că nu mai merge, a plecat. Are intenţia însă să se întoarcă acolo îndată după teză.

E decis să rămână ungur cu orice preţ, cu orice efort. Mă şi plictiseşte excesul lui de zel. Am impresia că regretă scrisoarea pe care mi-a trimis-o acum doi ani la Bucureşti. Nu-mi iartă faptul că-mi amintesc, atât de bine deziluziile lui maghiare. Ar vrea să nu mi se fi plâns niciodată de persecuţiile suportate, să nu se fi denunţat niciodată, oprimat, gonit, contestat în ce are mai violent maghiar. Mie mi se pare excesiv acest devotament cu de-a sila.

M-a invitat la facultate săptămâna trecută, să-i ascult o lucrare la seminarul de drept internaţional al lui Lapradelle. Vorbea despre latura juridică a afacerii optanţilor şi, cum Lapradelle a fost avocatul consilier al ungurilor la Haga, toată şedinţa a fost un rechizitoriu contra tezei româneşti. Mă simţeam prost şi, deşi elementele tehnice, cifre, date, statistici îmi lipseau, simţeam nevoia unei replici. A dat-o, spre bucuria mea, un student român din sală, care, după ce Dogany şi-a terminat referatul, s-a instalat la catedră şi a vorbit de-acolo, jumătate de oră încheiată, cu nişte flăcări în ochi şi o febrilitate în gesturi cum nu s-a văzut probabil niciodată în această rece sală de curs.

M-am apropiat de el la ieşire să-l cunosc. Mi s-a recomandat şi am aflat că îl cheamă Saul Berger. Aproape mi-a fost necaz de facilitatea simbolului, prea evident, ca să nu se impună, dar prea melodramatic pentru mine: doi evrei luptându-se unul cu altul pentru două victorii care nu sânt decât două abstracţii.

Destin, inevitabil destin.

*

Blidaru mă întreabă în ultima scrisoare când am de gând să mă întorc în ţară. Şi-a oprit prin „Casa corpului didactic" un loc de construcţie la Snagov şi ar vrea să-i clădesc eu o vilă.

I-am răspuns par avion.

„Nu ştiu când mă întorc, dar, oricând m-aş întoarce, vila eu o clădesc şi nimeni altul. Veţi aştepta, domnule profesor, va trebui să aşteptaţi. E o prea mare bucurie ca s-o pierd".

III

Maurice Buret s-a întors ieri din Normandia, unde a avut, la Oizy-sur-Glaive, un ramplasament de 25 de zile. E fericit de recolta cu care se întoarce, atât de fericit, încât a renunţat la micul zâmbet de modestie cu care de obicei îşi scuză victoriile. A dat la Oizy două lovituri, amândouă frumoase, şi mi le istoriseşte acum animat, dar metodic, pe capitole numerotate.

1) Doctorul Sibier.

2) Registrul de încasări.

1) Doctorul Sibier este medicul pe care l-a înlocuit. Pleca în sudul Franţei pentru vacanţă şi atunci a cerut de la Paris un intern care să-l înlocuiască. Întâmplarea i l-a trimis pe Buret.

„Din capul locului, povesteşte Maurice, am înţeles că nu e un tip oarecare. Avea în casă două tablouri, un Braque şi un Marie Laurencin, ceea ce la Oizy nu este numai un act de curaj, dar unul de provocare. Parizian, 36 de ani, inteligent – ce caută omul ăsta aici, într-o gaură de provincie, într-un târg de 8000 de oameni, singur, fără relaţii, fără amintiri, fără aşteptări? L-am întrebat pe şofer, am întrebat-o pe infirmieră, i-am întrebat pe diverşi bolnavi veniţi la consultaţie. Nimeni n-a ştiut să mă lămurească. Am recurs atunci la mijloace de investigaţie personală şi am deschis sertarele de jos ale biroului.

Nu-mi lăsase cheile, dar m-am servit foarte uşor de cuţit. Am găsit un teanc de scrisori fără prea mare interes, câteva poze banale şi, în sfârşit... un jurnal intim. Vreo 600 de pagini. Le-am citit pe toate în două nopţi. Ei bine, este extraordinar. Am zis, ex-tra-or-di-nar, şi menţin. Ai să citeşti şi dumneata şi ai să vezi.

— Cum? Ai luat caietele?

— A, nu. Ce sânt eu, un brigand? Le-am citit doar, şi am transcris pasajele esenţiale. Oricum, serile nu prea aveam ce face. Le-am transcris şi, pe urmă, le-am pus la loc în sertar. Cu două zile înainte de înapoierea doctorului, am chemat din târg un lăcătuş să repare broasca stricată. Nimic suspect, în definitiv, totul în ordine.

2) Doctorul Sibier s-a întors la Oizy seara, pe la 10, eu trebuia să plec a doua zi în zori. I-am predat registrul de încasări în care erau trecute consultaţiile şi banii primiţi. I-am numărat 18 hârtii de o mie şi câteva hârtii de o sută. I-am numărat 18, deşi nu erau decât 17. O mie rămăsese în portofelul meu. Nu mă întreba de ce. Mă amuza să fac asta, lăsând deoparte consideraţia că o mie de franci este o mie de franci.

— Putea să te prindă.

— „Să mă prindă!" Ce urât te exprimi. Vrei să spui că putea să observe o mică eroare în socoteli. Posibil, dar n-a observat.

— Mai are timp.

— Evident. Aştept pe azi, mâine o scrisoare de la el.

— Şi ce ai să faci?

— Nu ştiu deocamdată, Depinde de scrisoare.

Într-adevăr, scrisoarea doctorului Sibier a venit.

„Am impresia că s-a strecurat o mică eroare în calculul nostru. Nu ştiu bine şi, crede-mă, îmi vine greu să te plictisesc pentru atâta lucru, dar nu-mi ies o mie de franci la socoteală. Nu cumva am omis ceva sau, dimpotrivă, am notat o cifră de două ori?"

Maurice a răspuns imediat. Nu ştie dacă a fost vreo eroare, dar, dacă a fost vreuna, atunci el e răspunzător, aşa încât e gata să trimită imediat suma care lipseşte.

„Nu interesează cât, 1000 sau 10000 de franci, nu va fi prea scump pentru a păstra o încredere care mi-e mai scumpă decât orice".

În 18 ore, a primit un răspuns telegrafic,

„Nu trimite nimic, nu lipseşte nimic. Nici un moment n-a fost vorba de dumneata. Mii de scuze".

„Iată ce se cheamă o solidă bună creştere", a conchis Buret, fluturând telegrama doctorului.

Deşi cunosc absoluta absenţă morală în care trăieşte, am încercat din nou să capăt explicaţii. Maurice Buret nu e un desfrânat doar şi nici un impulsiv. Ceea ce face, face cu toată liniştea şi pe întreaga lui răspundere. Vreau să ştiu, deci, dacă în actele lui nu intră realmente nici un alt criteriu decât cel al securităţii personale. E jenant să vorbeşti despre „conştiinţă", dar mă interesează să aflu cum funcţionează mecanismul interior al acestui băiat, sistemul lui de reflecţii şi convorbiri intime, unde fiecare ne judecăm, ne absolvim sau ne condamnăm pe noi înşine.

— O, funcţionează excelent. Ca un bun plămân, ca un bun stomac. Am o conştiinţă în stare să digere cele mai grave crize. Asta, pentru că nu mă păcălesc pe mine însumi şi nu schimb într-o problemă morală ceea ce nu este decât o problemă tehnică. Ai jucat vreodată fotbal? Eu am jucat. Cunoşti în orice caz principiul general: să introduci balonul rotund în poarta adversarilor, respectând însă anumite reguli. Cea mai importantă e să nu atingi mingea cu mâna. Perfect. Dacă vrei să joci fotbal, trebuie neapărat să accepţi această regulă şi să i te supui. Dacă nu accepţi, nu joci. E simplu. Dar una e a respecta o regulă şi alta este a crede în ea. Că atingi sau nu atingi mingea cu mâna, acest fapt în sine nu are

absolut nici o valoare, nici o semnificaţie. El capătă un sens numai în cadrul jocului. Un moralist iniţiat în fotbal n-ar întârzia însă să decreteze natura transcendentală a lovirii cu mâna. Ei bine, acest lucru este o afacere la care nu „marchez". Vezi, noţiunea de „păcat" este pentru mine o abstracţie. Nu există „păcat". Există doar „lipsă de tact".

*

N-am fost decât de vreo două ori la Buret acasă, pe vremea în care locuia cu maică-sa, în apartamentele din rue Vouillet. În amândouă rândurile, am avut impresia că îl stingheresc. Închidea cu precauţie uşile şi mă conducea grăbit prin coridor, spre odaia lui. O singură dată am zărit, printr-o uşă întredeschisă, o doamnă pe care am salutat-o încurcat, neştiind dacă trebuie sau nu să mă prezint. El i-a spus doar în treacăt, cu neglijenţă:

„Nu e nimic, un prieten" – şi a trecut mai departe.

El, care vorbeşte despre atâtea, nu mi-a vorbit mai nimic despre familia lui. Există o zonă de intimităţi care rămâne închisă. Despre femei, despre cărţi, despre prieteni, cele mai copioase conversaţii. Dar nici un cuvânt despre ceea ce rămâne dincolo, stratificat, inalterabil, tenace, în spiritul familiei lui de bretoni transplantaţi la Paris, unde n-au încetat să fie bretoni. Cu aparenta lui cordialitate, cu teribila lui discreţie, cu pasiunea lui pentru conversaţie şi „documente", Maurice Buret rămâne totuşi un om închis, stăpânit şi rezervat. Nu l-am surprins niciodată într-un moment de depresiune sau de bucurie care să-l facă a vorbi liber, imprudent poate, dar liber, fără control, fără reticenţe. Ceea ce se cheamă „necesitatea de a te dărui", pentru Maurice Buret este un lucru complet străin. El nu are efuziuni. Are cel mult simpatii deliberate. Undeva, în viaţa lui intimă, funcţionează un oficiu de cenzură, care verifică fiecare cuvânt, suspectează orice elan, readuce la rece orice entuziasm. Un cerc de fier

păstrează inatacabile secretele lui strict personale.

Mi-a spus săptămâna trecută din senin: „M-am mutat de acasă. Locuiesc singur acum. Am decis, de acord cu mama, să ne despărţim".

Eram surprins. Mai puţin de vestea pe care mi-o comunica, decât de faptul că mi-o comunică.

— De ce? (Îl întrebam din politeţe, ca să nu-l las fără replică, dar nu credeam că are să răspundă. De altfel, n-am nici un talent să solicit confesiuni. Mi-a răspuns, totuşi, spre surprinderea mea, cu explicaţii şi amănunte.)

— Nu ştiu cum s-a întâmplat. Simţeam de la un timp că nu mai merge. Era o presiune tăcută, care impieta lent nu asupra faptelor mele, dar parcă asupra gândurilor mele. Cine spune că e liber în casa părinţilor lui se înşală.

Vezi, cu tata cred că aş putea uşor trăi împreună. El este un om rece, iar mie îmi e indiferent. Nu cred să fi vorbit vreodată cu el mai mult de cinci cuvinte la rând. Nu mă interesează, nu-l iubesc, nu mă iubeşte. Cu mama însă e nesfârşit de greu. Ne iubim, şi asta e intolerabil. Eu pot suporta foarte bine o adversitate, dar nu suport o mare afecţiune. Adversitatea mi se opune şi mă defineşte. Iubirea, dimpotrivă, e conciliantă, gata de tranzacţii sentimentale, gata de false supuneri. Iubirea în familii, mai ales, unde legăturile sânt vechi, durabile şi nevăzute. I-am explicat toate acestea mamei. Nu ştiu dacă a înţeles, dar, în orice caz, a primit. Am încheiat un tratat de bună înţelegere: ne vom vedea de două ori pe săptămână".

Fără prezenţa fizică a lui Maurice Buret, fără surâsul lui modest şi atent, fără inteligenţa lui care simulează aşa de uşor sensibilitatea, uneori emoţia, el ar fi un personaj oribil. Claritate, ordine... E de ajuns pentru a face un om? Dumnezeu ştie cât am umblat după această ordine, câte umbre au răpus pentru această

claritate. Nu este însă o victorie prea secetoasă, prea aridă?

Transcriu din Descartes ca să mă răzbun.

„... ne recevoir jamais aucune chose pour vraie que je ne la connusse evidemment etre telle, c'est-a-dire eviter soigneusement la precipitation et la prevention et... ne comprendre rien de plus en mes jugements que ce qui se presenterait si clairement et si distinctement a mon esprit que je n'eusse aucune occasion de la mettre en doute".

Săracă lege.

IV

În bulevardul Haussmann, la Rice, mă aştepta un personaj senzaţional: Phillip Dunton. Nu m-am putut opri să-l îmbrăţişez, efuziune care l-a buimăcit puţin, căci rămăsese cu pipa în gură, neaşteptându-se la asemenea explozie de entuziasm.

— Iartă-mă, Phill, dar îmi face atâta plăcere să te văd...

Vine de-a dreptul de la Bucureşti şi, nu ştiu prin ce resort întors de memorie, apariţia lui deşteaptă dintr-odată o mie de imagini de acolo, – oameni, străzi, ziare, cinematografe, cafenele, totul, tot ce s-a stins aici, încet, prin suprapunerea atâtor imagini recente. Phillip Dunton e un băiat meticulos, care vorbeşte rar (tic pe care îl are, sânt convins, de la şah, unde îi trebuie un sfert de oră de meditaţie pentru fiecare mişcare). L-am asediat cu întrebări şi nu ştie la care să răspundă întâi.

Va rămâne câteva zile aici în aşteptarea bătrânului Ralph, care şi el trebuie să pice de la o zi la alta. Pe urmă, nu ştie exact ce va face. În nici un caz nu se mai întoarce la Uioara, unde nu mai are ce lucra. Va încerca să obţină un concediu de un an de la Exploatare, ca să plece în America, să-şi pună la punct câteva experienţe şi observaţii personale de laborator. Poate să tipărească acolo lucrarea pe care în schemă a terminat-o la Uioara. După un an va pleca oriunde îl va trimite Rice. Oriunde: el ar prefera în

Rusia.

Am dejunat împreună, eu nerăbdător să-l ascult vorbind, el domol şi potolit, cum îl ştiu de totdeauna. Ardeam de dorinţă să-l întreb despre Marjorie, dar mi-era teamă să nu deschid o rană prea bine ascunsă. Teamă inutilă. Mi-a vorbit despre Marjorie când şi-a adus aminte de ea, fără nici un efort şi, mai ales, fără jenă.

Ceea ce s-a întâmplat, i se pare lui, a fi fost extrem de simplu. S-au despărţit foarte buni prieteni. El a asistat la cununia ei civilă, iar, în schimb, mai târziu, peste trei săptămâni, ea l-a condus la gară.

„Nici nu mi-am închipuit vreodată că aş putea avea dificultăţi cu Marjorie. E într-adevăr inteligentă şi, vezi, ăsta e singurul lucru care a făcut posibilă căsnicia noastră timp de atâția ani. Mai mult nu-i puteam cere. Ştiam că într-o zi are să plece şi multă vreme m-a preocupat doar întrebarea cu cine are să plece. Când am venit la Uioara şi te-a cunoscut, mi-am spus că ai putea fi dumneata. Te urmăream cu destulă curiozitate şi – vrei să mă crezi? – cu destulă simpatie. Nu s-a întâmplat însă nimic, nu ştiu de ce. Pe urmă, când a apărut Pierre Dogany, am crezut că va fi el. Mărturisesc că numai la Marin Dronţu nu m-am gândit. Când mi-am dat seama, am râs: mi se părea grotesc. Acum, însă, pe măsură ce a trecut timpul, observ că a fost o întâmplare fericită. Bietul Pierre Dogany avea marele dezavantaj de a o iubi pe Marjorie, dar ei nu-i trebuia să fie iubită, ci să iubească. Pe Dronţu îl iubeşte. Ar fi trebuit s-o vezi ieşind la braţul lui de la primărie: strălucea. E o bună camaradă. Cred că n-am s-o uit niciodată şi nu jur că într-o zi nu mă voi întoarce în România s-o văd şi să vorbim de câte au trecut.

*

Bătrânul Ralph T. Rice a venit de vreo două zile şi mi-a adus răspunsul maistrului la raportul meu. În teorie, punctul meu de

vedere e acceptat. Dacă se va lucra, se va lucra la Dieppe. Avantajele de teren sânt evidente, iar dezavantajele comerciale în raport cu Le Havre nu există. Dar se va lucra? Greu de spus. Pentru moment, Rice e mai degrabă înclinat să spună „nu". Criza l-a speriat serios. Mai mult decât criza, l-a speriat starea de spirit din România.

„Lipseşti numai de un an, mi-a spus, dar, dacă te-ai întoarce acum, cred că multe lucruri nu le-ai mai recunoaşte. Nu ştiu: se întâmplă ceva acolo, fierbe ceva în ascuns”.

O decizie definitivă asupra soartei exploatării în Franţa nu va lua decât mai târziu, spre toamnă, când speră să posede elemente de judecată mai exacte. Pare însă de pe acum decis să restrângă mult dimensiunile întreprinderii, aşa cum fuseseră plănuite la început. Va face poate o reţea de mici depozite de distribuţie şi vânzare în toată Franţa şi va încerca să impună în lumea automobilelor benzina şi uleiul Rice. Destul de puţin, pentru ce avea pe vremuri intenţia să facă.

Am încercat să ştiu mai precis de unde vine alarma bătrânului, de obicei atât de calm şi voluntar. L-am chestionat îndelung, dar n-a ştiut să-mi dea informaţii. Nici Phillip Dunton, mult mai placid şi mai sceptic cu „gravele evenimente", nici el nu ştia prea mult.

Se pare că la Uioara au fost în ultimul an câteva momente dificile: câteva greve parţiale, nu serioase, dar repetate, câteva mici ciocniri între lucrători şi direcţie, o serie de tratative încordate cu privire la salarii. În plus, eternele răbufniri ale oamenilor din Uioara Nouă, cu privire la eternii lor pruni, ori de câte ori răzbate o nouă sondă şi se abate vreun nou val de spulung. Atâta lucru însă parcă tot nu e destul ca să clatine liniştea unui bărbat de specia lui Ralph Rice. Trebuie să fie altceva, mai din adânc. Am să-i scriu maistrului, să-l întreb.

Am impresia că lucrurile europene se văd prost de la Paris. Observ cu surprindere, şi nu pentru întâia dată, de când sânt aici, că Parisul e un prost post de supraveghere al continentului. Sânt prea multe certitudini aici, prea multe deprinderi solide de gândire, iar în Europa sânt prea multe convulsii şi descompuneri pentru ca peisajul să nu fie falsificat, dacă îl priveşti dinspre Paris. Ar trebui introdusă o „cotă de nelinişte" în problemele pe care le rezolvăm pe ţărmul Senei. Securitatea e o rea ambianţă de gândire.

V

Am văzut în rue La Boetie câteva pânze, de Chagall.

Ce tumult! Florile sânt albe, de vis, dar sub ele, din umbră, se desprind capetele ostenite ale amanţilor cu frunţile palide, cu mâinile lungi, cu privirea ca un fum. Totul, culorile, pomii, cerul, totul pare trecut prin alte lumini decât ale zilei, prin alte umbre decât ale nopţii. De unde vin aceste plante stranii, aceşti arbori stingheriţi de nemişcare? Soarele e difuz, stins, ca sub povara câtorva oceane suprapuse.

Dinspre ce munţi coboară acest car cu fân, albastru ca în pozele de scos, neverosimil şi solemn? E un anotimp obosit, cu lumini amintite, cu câmpii visate, cu ferestre ce se deschid înăuntru. Pe alocuri, iarba e de un verde brutal, cu un exces de culoare şi cu un efort de viaţă care trădează o disperată nostalgie după soare.

Timiditatea evreului în faţa câmpului deschis. Stângăcia lui în faţa plantelor, rezerva lui în faţa animalelor! Dintre singurătăţi, aceasta este cea mai grea. E atât de dificil să te apropii cu simplitate de un pom, când n-ai trăit niciodată lângă el.

Chagall iubeşte iarba, fânul, arborii, dar nu ştie cum să-i iubească. E prea multă fervoare în această iubire şi pe urmă prea multă tristeţe. Sânt elanuri oprite, sânt efuziuni care n-au curajul să meargă până la capăt, sânt strigăte care se împiedică de un

zâmbet. Umor! Poate.

Dar, mai ales, incapacitatea de a evada, de a renunţa la tine, de a te rostogoli printre pietre şi buruieni, de a trage oblonul de seară peste prăvălia ta cu probleme intime şi a intra în plin soare fără amintiri, fără nostalgii.

Sinagoga mea din copilărie avea geamuri mici, albastre şi roşii la ferestre. Lumina tablourilor lui Marc Chagall de acolo vine. Ţin foarte bine minte cei doi lei de bronz care propteau din dreapta şi din stânga tablele lui Moise. Îi revăd întocmai în desenele lui Chagall. E o nouă zoologie, trecută întâi prin aur, prin bronz, prin ţesături, un folclor de ornamente. Chagall descinde din această veche tradiţie de sinagogă. E un talmudist sătul de abstracţii, un hasid care a ieşit la câmp, unde va privi tulburat pasul leneş al boilor, va simţi mirosul pământului ud, va urmări zborul scurt al vrăbiilor, dar nu va uita, nu va izbuti să uite clătinarea eternă a cititorului din sinagogă, deasupra cărţilor deschise.

*

Am revenit în rue La Boetie cu Maurice Buret. E un bun privitor de pictură, dar Chagall nu-i place. L-am simţit în faţa tablourilor ostil, ostilitate obligatorie pentru un om care toată viaţa lui nu şi-a îngăduit decât emoţii sever măsurate. În autobuz, la întoarcere, mi-a explicat:

— Nu-mi place tumultul. Pe dumneata te emoţionează poate, pe mine însă mă contrazice. Simboluri greoaie, visuri neterminate, imagini confuze, ce vrei să fac cu ele? Simt ceva crispat aici, care mă nelinişteşte, mă incomodează.

— Eşti un om comod.

— Sânt. E ruşinos? Orice om singur e un om comod, orice om care îşi respectă propria lui demnitate. Sânt într-adevăr un om comod şi nu vreau să fiu la discreţia tuturor acceselor de lirism, din viaţă, din cărţi sau tablouri. Nu-mi suport propriile mele

leşinuri, de ce le-aş suporta pe ale altora? Viaţa nu e posibilă decât între oameni stăpâniţi, care îşi controlează ideile, îşi verifică sentimentele şi îşi păstrează pentru ei crizele interioare.

Sânt francez. Mai mult, sânt breton. N-am înţelegere pentru teutoni şi pentru iudei.

— Antisemit?

— Da. Nu în politică, dar în psihologie fără îndoială. Trebuie să înţelegi şi să nu te superi.

— Dragă Maurice, am cunoscut în cariera mea de evreu atâţia antisemiţi furioşi, încât dumneata, care eşti, în materie de antisemitism, numai un diletant, un amator, departe de a mă supăra, îmi faci plăcere.

— Mulţumesc pentru amabilitate, dar te previn că nu o merit. Fiindcă, primejdios sau nu, eu rămân totuşi un antisemit. Sau, ca să vorbesc exact, rămân un adversar al câtorva ticuri de sensibilitate şi de psihologie iudaică.

E un spirit evreiesc agitat, convulsiv şi febril, pe care îl detest. Este o anumită optică evreie, care schimbă proporţiile lucrurilor, tulbură simetria lor, atacă realitatea lor. Înclinarea spre vis, pe care o lăudai la Chagall, iată ce denunţ în primul rând. Eu sânt un om de veghe. Nu-mi plac oameni treziţi numai pe jumătate. Chagall al dumitale umblă pe hotarul dintre somn şi trezie, ceea ce îl descalifică pentru artă. Un evreu clar e un fenomen. Marea majoritate sânt somnambulici.

— Ar trebui, poate, înainte de a-ţi răspunde, să ne înţelegem asupra termenului „claritate". Există un singur fel de a fi clar, crezi? Clar poate fi şi un notar, şi un poet, dar mi se pare că nu e totuna.

— Se poate. Eu optez însă pentru claritatea notarului. Acela gândeşte pe cea mai pură linie de tradiţie franceză: un cuvânt pentru fiecare idee.

— Ei şi? Asta e cel mult un merit de stil, nu unul de viaţă. Claritatea poate fi stearpă, iar tumultul poate fi fertil. Sânt lucruri care se creează în învălmăşeală, la mari temperaturi, acolo unde ochiul îngheţat al clarităţii nu mai rezistă. Sânt lucruri care se înțeleg cu sângele, sau nu se înțeleg deloc.

— Protestez, protestez cu energie. E o gravă eroare anatomică ceea ce afirmi dumneata. Organul cu care omul înțelege este capul. Sângele serveşte la alte treburi. Aberaţia asta cu „sângele gânditor" este teutonă, slavă sau iudee. Un francez n-ar spune-o niciodată. Un anglo-saxon, cu atât mai puţin. Văd cu durere că devii patetic, ceea ce este sinonim cu evreu. Păcat: sânt în primejdie de a pierde un prieten.

Iată-mă aşadar apărând drepturile tumultului spiritual împotriva lucidităţii. Ştefan Pârlea, dacă ar şti, ar jubila. Pentru el eram un monstru sceptic. Pentru Maurice Buret, devin, dimpotrivă, un metafizician.

Există cred în spiritul iudeu o luptă mereu deschisă între biologie şi inteligenţă, luptă de extreme, pe care nimeni dintre noi nu le-a împăcat. De aceea putem fi pentru unii monstruoși de lucizi, iar pentru alţii monstruoşi de patetici. Se va găsi mereu un Ştefan Pârlea să ne denunțe spiritul critic. Se va găsi mereu un Maurice Buret să ne deteste spiritul tragic. Ar trebui găsită linia de mijloc, dar e greu de găsit, şi, odată găsită, e greu de păstrat. Ne angajăm cu imprudenţă, cu patimă pe un drum sau pe altul, exces pe care-l plătim mai târziu, cu oboseala noastră şi cu adversitatea celorlalţi.

Naiv, Maurice Buret, care îşi imagina a-mi spune lucruri noi. Mi le-am denunţat de câte ori mai sever?

Este în mine un personaj care iubeşte tensiunea, vâltoarea, tumultul marilor vânturi dezlănţuite. Şi este un altul care iubeşte ideile reci, distincţiile precise, rezerva, aşteptarea. Între aceşti doi oameni, acordul e dificil, dar toate eforturile mele personale sânt

în căutarea acestui acord, care trebuie încheiat şi menţinut.

„Antisemitismul" lui Maurice Buret nu este, în fond, decât o rezervă psihologică, singura formă de antisemitism posibilă în Franţa. În acelaşi sens pot fi eu antifrancez sau, mai just vorbind, anticartezian. Este o definire de poziţii intelectuale, nu o adversitate. Există între spiritul evreu şi valorile franceze o zonă de izolare pe care timpul o poate desigur atenua, iar trecerea generaţiilor o poate suprima, dar care la prima luare de contact se dovedeşte foarte serioasă. A străbate această zonă de răceală este o problemă de ordin individual, fiecare având de învins dificultăţile propriului său temperament.

În ce mă priveşte, cred că drumul nu mi-ar fi greu dacă el ar trece prin Montaigne şi Stendhal.

*

I-am spus lui Maurice Buret:

„Nu ţi-a fost niciodată silă de inteligenţa dumitale? Nu ţi s-a părut niciodată că e obositoare, prezumţioasă, insuficientă? Că, după ce ai discutat tot, ai limpezit tot şi ai înţeles tot, a rămas dincolo de lucruri o umbră sau o lumină până la care n-ai ajuns?

Ce îţi reproşez dumitale şi spiritului francez este excesul de memorie. Prea le ţineţi pe toate bine minte, prea le aveţi pe toate sub control, ca într-un laborator, în care fiecare eprubetă închide o formulă, o serie de reacţii cunoscute, o serie de certitudini limitate. Orizontul acesta e sterp. Sigur, dar sterp.

Viaţa dumitale este fără mister şi eu mă întreb cum nu te plictiseşti trăind-o. Ea în orice caz trebuie să se plictisească groaznic în tovărăşia dumitale. Eşti un om fără surprize. Dumneata zici „un om cu tact”. Fie. Nu vei răcni niciodată, nu vei sparge niciodată nimic, nu vei îmbrânci pe nimeni. Politeţea este metafizica dumitale. Te supraveghezi ca pe un edificiu public. Poliţia este vocaţia dumitale. Ai etaje şi apartamente interioare pentru fiecare

sentiment sau gând, ai scări şi ascensoare care te duc precis de la o gândire la alta. Eşti portarul acestei clădiri: controlezi cine intră şi cine pleacă, închizi uşile, stingi lumina, faci ordine. Îţi creşti cu atenţie plantele de apartament, le tai ramurile care îndrăznesc să crească neregulat, propteşti tulpinile care se îndoaie, retezi coroanele ce se ridică prea înalt. Nu suporţi pădurile, te simţi bine numai în parcuri. Iar dumneata eşti propriul dumitale parc.

Aş vrea să ştiu dacă n-ai întrezărit niciodată umbra morţii dincolo de micile certitudini pe care le cultivi...

Dacă nu te-a înfiorat vreodată sentimentul că ceea ce faci este mărunt, inutil, vid, că toate aceste „experienţe” sânt deşarte, că viaţa trece peste capul dumitale... Aş vrea să ştiu dacă nu te-a cuprins niciodată dorul absurd şi urgent de a lăsa toate baltă şi a te duce la întâmplare, unde s-o nimeri, predându-te în seama norocului, care să facă din dumneata ce o voi...

Eşti un om sănătos şi echilibrat, dar eşti prea sănătos. Îţi lipseşte un mic punct de dezechilibru, fără de care viaţa nu se deschide niciodată în faţa noastră dincolo de zările imediate. Îţi lipseşte un simţ mai puţin exact decât văzul, dar mai esenţial decât el: «simţul tragicului»".

VI

S. T. Haim e la Paris de două zile. A descins în rue Daunou, în acel mic şi strălucitor hotel unde îmi promit în visurile mele, somptuos, să locuiesc cândva. Are valiza plină de etichete multicolore, o valiză care a înconjurat de câteva ori Europa. A mai fost la Paris în ultimele luni, dar niciodată singur. E o femeie în viaţa lui, fără îndoială, dar acest vorbăreţ S.T.H. devine închis şi sumbru ori de câte ori este vorba despre asta.

Am umblat mult împreună, de la Luvru până la Abbesses pe jos şi de acolo am urcat spre Place du Tertre. Mi-era teamă să nu-i displacă acest cartier, pe care îl iubesc între toate.

— Nu-ţi poţi imagina ce impresie de oraş provincial îţi face Parisul, dacă vii din Europa. Ai senzaţia că te-ai rătăcit într-o gară, unde trenurile exprese nu opresc. Miroase a 1924, a 1928 cel mult. Şi noi suntem în 1931. Nu numai Berlinul sau Viena, unde încordarea este maximă, dar Bucureştii chiar sânt mai vii, mai actuali. Când treci graniţa la Bale, spre Paris, ceasornicul înaintează cu o oră, iar timpul dă înapoi cu câţiva ani. Ai să vezi şi tu la toamnă, când ai să pleci. Ai să găseşti în Europa, oriunde, o fierbere care aci nu se simte şi nici nu se bănuieşte.

— Nu ştiu dacă voi pleca la toamnă.

— Ba vei pleca. Lucrările de la Dieppe nu se mai fac. Vei vedea.

— De unde ştii?

— Nu ştiu. Văd. Văd timpurile care vin şi înţeleg ce se poate şi ce nu se poate.

*

Am aflat cu surprindere că bătrânul Ralph Rice îl cunoaşte pe S.T.H., şi încă foarte bine. Au avut amândoi o convorbire de două ore, sus, în biroul din bulevardul Haussmann. S.T.H. a lucrat în ultimul an pentru Exploatarea Rice, la Berlin, unde dispune de informaţii şi posibilităţi comerciale, pe care bătrânul Ralph le preţuieşte.

Mă amuza capul speriat al bătrânului, ascultându-l pe S.T.H., care măsura biroul în lung şi-n lat, descriind în aer cu degetul arătător scări grafice de catastrofă.

„S-a terminat, domnule, s-a terminat. Puteţi închide prăvălia. Mergem spre revoluţie, cum te văd şi cum mă vezi. Germania nu mai ţine, Austria nici vorbă că nu, extremul Orient trosneşte. Nu mai e o criză de 7 sau 11 ani, din alea despre care scrie în cărţile de economie; este un naufragiu general. Pot să ţi-o demonstrez cu cifre, dar nu vreau. Am mai multă încredere în mirosul dumitale de om de afaceri. Vii din Europa. Spune-mi: n-ai simţit o aromă

de dinamită gâdilându-ţi nările cu care te-ai dus să miroşi petrol?"

Bătrânul Ralph îşi privea încruntat călimara de parcă ar fi fost acolo, pe masa lui, prima doză din dinamita pe care o evoca S. T. Haim.

*

L-am prezentat lui Maurice Buret. Sătul de discuţii sociale, căci avusese câteva cu mine şi cu Rice, S.T.H. a fost admirabil. Din momentul în care nu se mai ocupă de destinele universului, e un băiat cu umor.

Am fost toţi trei la concertul Colonne. În program *Horace victorieux* a lui Honegger, liniar, grav, concis, cu un înşelător aer de simplitate, care triumfa asupra celor mai ascunse dificultăţi. Am ieşit de acolo refăcut, limpezit. „Ordinea domneşte în lume – am reflectat în mine însumi – de vreme ce asemenea victorie este posibilă".

Ne-am continuat seara în Montmartre, unde descoperiserăm mai de mult un miraculos vin de Anjou. S.T.H. era într-o vervă de zile mari. Povestea dedesubturi despre scandalul Oustric, din care făcea un întreg roman cu femei, cu aventuri, cu lovituri de bursă, cu lovituri de alcov, toate regizate genial şi expuse precipitat, ca într-un film. Ştie o sumedenie de lucruri şi, mai ales, ştie să le pună în legătură, puţin abracadabrant, dar logic şi greu de combătut. Explicaţiile lui au ceva de Ponson du Terrail, melodramatic şi senzaţional. Dar, dacă nu just, cel puţin plauzibil.

— Cu aptitudinile pe care le ai, vei termina la Intelligence Service.

— E singura meserie care m-ar interesa. Singura.

Într-adevăr, dacă n-ar fi altceva mai decisiv, mai tulburător. Să faci poliţie în stil mare e desigur pasionant. Dar e puţin, e sărac. Este o meserie de raporturi, de legături, de subordine. Mie îmi trebuie altceva. Am să v-o spun la ureche, ca să nu ne audă

vecinii.

S-a aplecat peste masă şi a silabisit confidenţial: „ab-so-lu-tul".

„Rien que ca?" a întrebat Buret.

*

Nu l-am văzut pe S.T.H. de patru zile. Azi-dimineaţă deschid ziarul şi observ în pagina a treia: Mari arestări de comunişti în România. Numele lui S. T. Haim iese dintre rânduri cel dintâi. Sânt înmărmurit. Am telefonat la hotel. Da, este exact:. S.T.H. a părăsit Parisul în ziua de 12. Azi suntem în 18. Destul timp pentru ca să fi ajuns la Bucureşti şi să fi fost arestat.

Am scris în ţară după veşti, lui Pârlea şi lui Marin. Nu înţeleg ce putea fi. Era atât de sigur de el, atât de calm în fond. Mi se pare că e ceva de roman poliţist aici. Gândul că omul cu care numai acum câteva zile mă plimbam la Paris se afla astăzi la Bucureşti între baionete mă nelinişteşte. E un alt curs de viaţă, o altă ordine de lucruri, o altă logică. Cum? Am mers alături de el, am stat cu el la masă, am discutat, am fumat, am băut, şi n-a fost nimic în el care să indice apropierea căderii? Nici un semn care să anunţe măcar pe departe că undeva, în acel ceas i se hotărăşte soarta?

Mi-e cu neputinţă să accept această indiferenţă a lucrurilor şi mă urmăreşte fiecare amănunt al serii noastre, ca şi cum fiecare ar ascunde un fragment de explicaţie. Costumul lui gri, cravata albastră cu puncte albe, ţigările Chesterfield pe care le cumpărase în drum, de la debitul de lângă Chatelet...

*

Nici un răspuns de la Pârlea, nici unul de la Marin. În schimb, un plic de băcănie, cu adresa scrisă de o mână grăbită. Deschid: e de la S.T.H.

„Îţi aduci aminte ceasul de spasm de care vorbeam odată. A venit".

Are o memorie extraordinară. Eu uitasem.

PARTEA A CINCEA

I

Pe Şerban-Vodă în sus, de unde încep a se rări casele, automobilul provoacă oarecare senzaţie, ca într-o mahala de provincie. Se văd capete curioase la geamuri, se aud porţi deschizându-se în urma noastră, se iau pâlcuri de copii după noi.

„Mergeţi spre crematoriu?", l-a interpelat pe şofer o femeie proptită în pragul casei. „Mergem la dracu' să te ia", i-a răspuns el furios de gropile în care tocmai intrasem.

Maidanul se deschide pe stânga, trist, murdar, cu lăzi sparte, vechituri, cutii de tinichea, movile de gunoi arzând mocnit. Pe alocuri, un petic de iarbă, care a rezistat începutului de noiembrie, un pom pe jumătate desfrunzit, un dulău fără treabă.

... Poate că e o greşeală vizita aceasta. Ce am să-i spun? Ce are să-mi spună? Nimic nu mă dezarmează mai complet decât o situaţie solemnă, căci vorbele obişnuite mi se par sărace, iar vorbele mari mă stingheresc. De trei zile, de când am căpătat biletul de liberă trecere, nu mă pot gândi la altceva decât la momentul revederii.

Fiecare gest mi l-am imaginat de zeci de ori şi, de fiece dată, mi se părea când excesiv, când insuficient. Cutia de ţigări pe care i-o duc mă încurcă şi ea: nu ştiu cum să i-o dau. Aş vrea să găsesc gestul scurt şi pe trei sferturi neatent cu care întinzi cuiva tabachera să se servească. Aş vrea să-i pot strânge mâna simplu, cum i-aş strânge-o pe stradă, să-i dau impresia că nimic nu s-a schimbat, că întâlnirea noastră aici nu este excepţională, că apariţia lui între baionete nu este o catastrofă...

— Stai!

Şoferul a frânat brusc, zgâlţâindu-ne pentru o ultimă oară.

„Am ajuns", îmi spune şi îmi arată cu degetul departe o linie imaginară, dincolo de care nu se văd decât vreo trei vârfuri de baionetă.

— Jilava?

— Da. E sub pământ.

Clopotul care sună, strigătul repetat al santinelelor („caporal de schimb!"... „caporal de schimb!"...), controlul hârtiilor, ochiul bănuitor al ofiţerului de serviciu, totul e simplu, totul e suportabil, numai această poartă mică de lemn şi fier din fundul gangului de piatră, numai acest prag peste care va păşi curând, în câteva minute, în câteva secunde, vechiul meu S. T. Haim, numai acest prag este apăsător şi întunecat. Mi-e cu neputinţă să-mi abat privirea din acest punct. Paşii se aud de dincolo, depărtaţi, străini, din altă lume. Iată, se va deschide acum poarta. În clipa asta... Ar trebui să găsesc un zâmbet, cu orice preţ un zâmbet.

Fericit S.T.H.! A izbucnit pe poartă furtunos ca totdeauna, blond, agitat, nerăbdător şi cu toată faţa luminată. S-a oprit un moment în prag să mă caute la douăzeci de metri, dincolo de bară. În câţi paşi a fost lângă mine? Într-unul singur cred.

Vorbeşte repede, vioi, grăbit, cu ochii, cu mâinile, cu colţul de păr ce-i cade mereu pe frunte, cu toată fiinţa lui, pusă parcă la, o formidabilă presiune interioară şi exultând acum de bucuria exploziei.

— Dacă ai şti ce frumos e aici! Oameni, mă, primii oameni pe care îi cunosc. Câteva secole de închisoare sânt dincolo de poartă, ce zic? Câteva mii de ani. Şi încă nu sânt destui, pentru ce pot duce oamenii ăştia în spinare, fără să crâcnească. Mi-ar fi ruşine de cei 12 ani ai mei de recluziune să mă vait. Dacă n-ar fi fost avocaţii şi mama, nici n-aş fi făcut recurs. Că, oricum, tot acolo ajung. Pe noi de aici nu ne scoate nici consiliul de revizie, nici casaţia. Eu cu asemenea glume nu mă amăgesc. Dar vine o casaţie

mai mare decât toate – şi să ştii că vine repede. Nu ştiu cum o fi pe Calea Victoriei, dar aici, în cazemate miroase grozav a revoluţie. Nu râde. O simt, o simt precis, fizic. Nu e noapte să nu mă culc cu gândul că dimineaţa s-ar putea să găsim porţile vraişte. Poate că întâia zăpadă nu ne mai prinde aici.

Absurda lui certitudine mă uluieşte. Nu, n-am să-l iau de umeri şi n-am să-l scutur ca să se trezească. La ce bun? E mai bine să creadă şi să aştepte, chiar dacă ceea ce aşteaptă nu e decât o lamentabilă umbră, scornită de o fantezie care îşi urmăreşte zborul dincolo de zarea păzită cu mitraliere şi puşti.

Rămâi cu bine, S.T.H. Zece minute au trecut, şi ceasul Jilavei este mai exact decât ceasul istoriei. El măsoară cu minute şi secunde, tu masori cu decenii şi veacuri.

*

Am trecut pe la „Central”, unde eram sigur că-l voi găsi pe Ştefan Pârlea. Nu se mişcă de aici din zori până după miezul nopţii. Are în fund, pe dreapta, lângă bar, o masă pe care toată lumea o ştie proprietatea lui. La minister nu se mai duce de mult. A demisionat ca să fie liber. Liber pentru ce? Nu ştiu. Liber pentru „seara cea mare". Aş fi vrut să-i spun că noua lui ţinută de nihilist – pletos şi neîngrijit – e o copilărie. Mi-era teamă însă că va izbucni, cu vechiul lui strigăt: „Dumneata să taci! Dumneata eşti un estet."

L-aş ocoli bucuros, dar e singurul care îmi poate spune mai lămurit care este situaţia lui S.T.H., de ce a fost arestat, de ce condamnat şi care îi sânt pe viitor şansele. La dosarul lui se află un raport al poliţiei germane, care l-a identificat la Berlin trei luni înainte de arestare, la o întrunire comunistă din cartier unde a luat cuvântul. Se mai află mărturia unui funcţionar superior, care l-a auzit discutând în Orient-Expres cu glas tare „importante secrete de armament". În plus, câteva depoziţii, câteva aluzii,

câteva presupuneri. Totul e vag, inconsistent, fără seriozitate. E drept însă că este vorba de S. T. Haim, revoluţionar disponibil la orice oră din zi şi din noapte. N-ar fi de mirare să fi fost prins cu nitroglicerină în buzunarul vestei. E omul capabil să ducă după el o bombă ca pe o umbrelă şi s-o lase foarte placid la garderobă: „pune, te rog, bomba asta la numărul meu; atenţie însă să nu facă explozie"

Pe Pârlea îl enervează întrebările mele.

— De ce l-a arestat? De ce l-a condamnat? Fleacuri, prostii. L-au arestat pentru că trebuia să-l aresteze. Ieri pe el, azi pe mine, mâine pe toţi. Numai aşa se face o revoluţie: cu oameni trecuţi prin puşcărie. E vinovat? Nu-i vinovat? Îi dă 5 ani? Îi dă 55 de ani? Treaba lui. Pentru noi, nu există decât o singură întrebare: plesneşte statul ăsta ori nu plesneşte?

— Nu te ştiam comunist.

— Şi nici nu sânt. Ce e aia? Comunist, reacţionar, stânga, dreapta... Superstiţii, domnule, sferturi de idei. Există doar o lume veche şi una nouă. Atât. O lume care crapă şi una care se naşte. O să stau eu acum să-l bocesc pe S. T. Haim? N-am timp. Scurt. Noi umblăm cu toţii prin noapte, de-a valma, unul cade, altul nu, fiecare după cum-i scris. Când s-o face zi, o să ne numărăm.

Nici aici, în cafenea, între două pahare deşarte de bere, dominând cu vocea lui de bariton toate mesele dimprejur şi intimidându-i pe auditorii tineri speriaţi, nici aici Pârlea D. Ştefan nu este ridicol. Are o frunte inspirată şi un pumn decis. Când vorbeşte, privirea lui trece de cei care îl înconjoară, parcă şi-ar face loc spre nu ştiu ce nevăzute ţinte. Sânt câţiva adolescenţi care îi fac o permanentă gardă, cu toţii stânjeniţi de hainele civile, pe care le poartă, primele lor haine civile de când au părăsit liceul. Fumează mult şi prost, când cu un vădit exces de bravură, când cu o tresărire de frică, trădând amintirea recentă a closetului în

care îşi aprindeau pe ascuns ţigările. Circulă printre ei diverse foi de pamflet, pe care le citesc cu aviditate, comentând cu glas tare, recitând versuri, proclamaţii, manifeste. Se tutuiesc cu toţii, se cunosc cu toţii fără să-şi fi dat mâna, fără să se fi văzut vreodată. Între 1 şi 2, la ora prânzului, agitaţia creşte brusc. Toată lumea e în căutarea celor 26 de lei necesari pentru „meniu". Monedele trec de la o masă la alta, azvârlite amical sau cu o înjurătură. Fetele sânt mai puţine, câte una pierdută în mijlocul unui grup de băieţi, mici zâne plictisite, în trencicoturi, cu capul gol, cu ţigara stinsă la jumătate. Greu de definit identitatea lor: poate studente, poate dansatoare de revistă, poate fete de stradă pur şi simplu.

Iată una care seamănă surprinzător cu Louise Brooks, în Lulu. Toţi băieţii o strigă pe nume – Vally – şi ea le răspunde tuturor cu acelaşi zâmbet drăguţ şi plictisit.

Poartă un pulovăr verde strâns băieţeşte cu o centură şi în cap un rest de bască tot verde, care îi descoperă trei sferturi din capul ei rotunjit de breton. A trecut pe la masa noastră şi l-a salutat pe Pârlea cu un vag gest de salut, ducând degetul la cozorocul unui imaginar chipiu. M-a întrebat în trecere: „N-ai o ţigară?". I-am întins pachetul meu de regale, din care a scos una, strâmbându-se nu ştiu de ce.

— Semeni cu o eroină de Wedekind.

— Ştiu. Lulu.

— De unde ştii?

— Mi s-a mai spus.

A trecut mai departe, cu pasul ei nu leneş, dar nehotărât, indiferent.

Am aflat de ce s-a strâmbat Vally luând regala oferită. La „Central" nu se fumează decât „funcţionare", ţigări de 50 de bani, cu tutunul negru. „Regala" e o ţigară burgheză. Poeţii, revoluţionarii, oamenii liberi, oamenii de imaginaţie, vizionarii

fumează numai tutun proletar. Bietul meu pachet de 30 de lei era o insolenţă, o provocare. Strâmbătura fetei care seamănă cu Lulu a lui Wedekind voia să spună destul de lămurit: „Am înţeles cu cine am de-a face".

Mai sânt şi alte reguli de conduită la „Central”. Să nu saluţi decât cel mult cu un deget şi în nici un caz, dacă porţi pălărie, să n-o scoţi din cap. Să nu spui nimănui „dumneata". Să nu te prezinţi nimănui. Toată lumea se cunoaşte aici, din oficiu. Nu e timp de politeţi, minciuni, mofturi. Suntem obosiţi – nu-i aşa? –, suntem sătui. Oamenii bogaţi, oamenii importanţi, oamenii cu burtă se pot maimuţări cât vor. Au şi timp, au şi chef de glumit. Noi nu.

E o continuă fierbere la „Central" şi, în acelaşi timp, un apăsător aer de plictiseală, de inutilitate. Băieţii ăştia sânt pasionaţi sau simulează pasiunea, sunt descurajaţi sau simulează descurajarea. Sânt câţiva foarte tineri, agresivi, gălăgioşi, cu exeme de pubertate pe frunte, juni incendiatori fără ocupaţie – deocamdată. Printre ei, ici-colo, un cap frumos de adolescent. Sânt, de asemenea, câteva perechi de bărbi şi mustăţi recente, într-adins neîngrijite, sumbre, profetice. (Ar trebui observată abundenţa bărbilor în perioadele de nelinişte socială, în anii de revoltă sau de descompunere. Este primul refugiu în mister la îndemâna oamenilor.)

Odată intrat la „Central", e greu să pleci. Te ţine aici lenea, gândul nesincer că aştepţi pe cineva, când în realitate nu aştepţi pe nimeni, plictiseala de a umbla pe stradă, indiferenţa... Uşa circulară de la intrare se învârteşte într-una, introducând aceiaşi tipi, care vin şi pleacă, pentru ca să se întoarcă după cinci minute la masa de la care s-au ridicat. E ceva toropitor, somnoros, desfăcut în aer, un gust de cenuşă, o amintire de scrum.

Uneori izbucneşte o ceartă de idei sau de palme la vreuna din

mese, ceea ce trezeşte pentru o clipă lenea tuturor, până ce mica senzaţie se pierde în rumoarea impasibilă de totdeauna.

Este un basarabean bărbos, de vreo 20 de ani, despre care se spune că e fiu de fierar şi geniu. A tradus din Alexandru Blok şi se trezeşte din când în când recitind un vers din „Sciţii" ca o chemare de trâmbiţă.

Am găsit-o pe Valy singură, rezemată cu spatele de bar şi privind cu ochii întredeschişi, ca printr-un fum gros de ţigară, nu ştiu ce. (Se priveşte foarte mult în vag la „Central".) E o fată frumoasă, şi bretonul ei lins îi păstrează un aer de cuminţenie pe care ţigara nu-l înlătură cu totul. M-am apropiat de ea şi i-am făcut o propunere care a surprins-o.

— Nu mergi pe stradă să te plimbi?

La început părea că nu înţelege. („Pe stradă? De ce?") În prag, s-a oprit încă o dată, nehotărâtă. Ploua.

— Sper că nu te sperie doi stropi de ploaie.

Şi-a ridicat fără grabă gulerul trenciului, şi-a vârât mâinile în buzunar şi a pornit-o înainte, cu un mic gest eroic, înfruntător de vijelii.

Veche plăcere de a umbla prin ploaie! Strălucirea asfaltului ud, pâlpâirea depărtată a reclamelor luminoase, graba trecătorilor, sunetul alarmat al claxoanelor de taxi, căderea largă, generoasă, cuprinzătoare a ploii pe acoperişuri...

Am mers o bună bucată de vreme fără să ne vorbim. Îi auzeam bătaia pasului pe asfalt, puţin prea apăsat şi energic pentru ea, dar antrenat la mers ca pentru o cursă de câţiva kilometri. Purta o manta de cauciuc subţire, pe care picăturile de ploaie cădeau cu zgomot exagerat, ceea ce îmi dădea o impresie de furtună... deşi nu era decât o foarte de treabă ploaie.

— De ce vii dumneata la „Central"?

Nu mi-a răspuns imediat. Continua să meargă, puţin aplecată

înainte, ca să-şi ferească obrazul de bătaia ploii. Într-un târziu a vorbit:

— Pentru că e ieftin. 26 de lei dejunul.

— Şi pentru motivul ăsta rămâi toată ziua acolo? Am impresia că eşti studentă.

— Da. Oarecum. Sânt cu frecvenţa în anul trei şi cu examenele în primul. Dar mă plictisesc, mă plictisesc de moarte... Mi-e greu să stau singură acasă. De ce mă apuc îmi iese prost, mă plictisesc, mi-e silă.

— Şi „Centralul" te amuză.

— Mă amuză!... Nu... Adică, nu ştiu. Nu pot să plec de acolo, asta e. De oriunde aş veni, oriunde m-aş duce, trec pe acolo. Deschid uşa să văd ce mai e nou şi mă încurc în vorbă cu unul, cu altul. Şi uite aşa trece vremea.

Vorbeşte cu o voce albă, indiferentă, cu nu ştiu ce ton de neatenţie, care vine ori dintr-o imensă plictiseală, ori dintr-o la fel de imensă oboseală.

— N-ai încercat niciodată, să pleci de-acolo?

— Ba da, dar n-am reuşit. La urma urmelor, mă simt bine aşa cum sânt. Tu crezi că faci mare ispravă dacă nu vii la „Central"?

— De ce-mi spui „tu”? Mă cunoşti de trei zile. Nu ştii nici cine sânt, nici ce vreau.

— N-are nici o importanţă. Îţi spun „tu", pentru că m-am obişnuit să spun „tu" oricui. Cred că eşti destul de inteligent ca să nu te superi.

— Mersi pentru încredere. Dar e vorba de dumneata, nu de mine. Nu-ţi face rău abuzul de intimităţi? „Dumneata" şi „dumneavoastră"– nu e numai o politeţe; este o armă de apărare personală.

— Foarte subtil, dar nu pricep. „Tu" e mai scurt şi mai simplu. „Armă de apărare personală". Eşti nostim, zău. Ce vrei să apăr

eu?

Am umblat mai departe, fără să vorbim. Mai târziu, am oprit o maşină.

— Unde mergem?

— Nu ştiu. Unde vrei.

Am luat-o în braţe şi nu s-a împotrivit deloc. S-a lăsat sărutată şi m-a sărutat, dar fără convingere, nepăsătoare, absentă, cum ar fi fumat. Un moment m-am gândit s-o duc la mine, dar şoferul o luase spre Calea Victoriei şi mi-era lene să-i spun să întoarcă. Am lăsat-o la „Central". Din prag, mi-a trimis salutul ei militar, cu degetul la acelaşi închipuit chipiu. Flutura un fel de surâs care nu spunea nimic.

Am revenit ieri la „Central" din curiozitate şi am rămas toată seara. Nu aveam nimic altceva de făcut, era prea devreme ca să mă întorc acasă, era prea urât afară ca să mă plimb. Cinci minute, încă cinci, încă cinci.

A venit unul şi mi-a cerut 26 de lei, altul o ţigară, altul 3 lei pentru un ziar. Mi se părea că-i cunosc pe toţi şi poate că într-adevăr îi cunoşteam de pe stradă, din tramvai sau mai ştiu eu de unde.

„Ar trebui să plec", mi-am spus de câteva ori, dar mi-era lene să mă ridic. Vally, în trecere de la o masă la alta, mi-a trimis peste umăr un salut de recunoaştere. „Tot aici?" A trecut mai departe, fără să aştepte răspuns la vorba pe care o aruncase la nimereală.

În grupul lui Ştefan Pârlea se vorbea despre „descompunere". Băieţii urmăreau discuţia cu o atenţie concentrată, de parcă ar fi urmărit fiecare în intimitatea lui fazele acestei descompuneri. Cum îi priveam predându-se discuţiei ca unui stupefiant, palizi unii, violenţi şi încordaţi alţii, aş fi vrut să lovesc cu pumnul în masă, ca să-i trezesc. „Trebuie puşi pe fugă – gândeam eu –, trebuie scoşi urgent de aici; singuri n-o să plece niciodată". Ca

într-un început de somn, cu care te lupţi ostenit, mi-era însă cu neputinţă să mă ridic de la locul meu. „Oblomov", am reflectat, aducându-mi aminte de lenea eroului slav, „O cafenea plină de Oblomovi. Şi eu, între ei, pe cale de a deveni unul în plus".

Am plecat târziu, în grup. Pe stradă, se despărţea, pe la colţuri când unul, când altul, continuând spre mahalale, în grupuri mai mici, dezbaterea care nu se mai sfârşea. M-am trezit dincolo de Lipscani cu un tip care mergea lângă mine.

— Locuieşti spre parcul Carol?

— Da... oarecum...

Mi-era penibil să merg alături de un băiat pe care nu-l cunoşteam şi căruia n-aveam ce-i spune. Am încercat de câteva ori să leg câteva vorbe, fiindcă mi-era insuportabilă tăcerea, dar n-a mers deloc. Nici eu nu găseam mare lucru, nici el nu avea chef să răspundă.

La Sfinţii Apostoli, am luat-o la stânga, cu gândul că el va continua drumul înainte pe Antim. A dat însă colţul odată cu mine. Am făcut o ultimă încercare pe strada Emigratului, prea mică şi necunoscută, pentru ca şi drumul lui să ducă pe acolo, odată cu al meu. M-a urmat. Eram furios pe el şi aş fi vrut să mă opresc deodată şi să-l întreb scurt încotro merge. M-am stăpânit însă, căci nu mai aveam oricum decât vreo două sute de paşi până la poartă, unde i-am întins grăbit mâna, gest care l-a surprins, căci a întârziat să mi-o dea pe a lui, lăsându-mi astfel salutul pe jumătate neterminat.

— Cum?... Te duci?

— Da. Noapte bună.

Rămânea pe trotuar, în faţa porţii, rezemat de felinar, cu mâinile în buzunare, dezorientat parcă subit, ca în urma unui tren pierdut. Am făcut câţiva paşi în curte, nehotărât, dacă trebuie sau nu să mă întorc. Aveam un sentiment vehement de uşurare, pe

care un glas în mine îl rezuma fără ocol: „Dă-l dracului". Dar, în acelaşi timp, simţeam că ceea ce fac eu „nu se face". Aveam o senzaţie obscură de jenă, care prevedeam că n-o să-mi dea pace. Mă cunosc doar. Nu sânt incapabil de anumite mici infamii, pentru a-mi apăra liniştea mea personală, dar, odată comise, gândul lor mă persecută ca un fir de praf în ochi.

M-am întors plictisit spre el şi l-am întrebat, răstindu-mă:

— Dumneata ce faci aici? De ce nu te duci la culcare?

A ridicat din umeri şi a zâmbit (probabil de naivitatea întrebării).

— Unde locuieşti?

— Hm! Unde se nimereşte.

Primul meu gând a fost acesta: „Ce bine trebuie să fie acuma sus, în odaia mea; singur în pat, să te întinzi cât vrei, să aprinzi lampa de pe noptieră, să citeşti". Mi se părea că niciodată n-aş fi fost mai fericit să fiu singur decât acum.

— Hai, să dormi la mine.

Am luat-o înainte, înjurându-l în gând cu toată furia şi înjurându-mă pe mine însumi pentru ghinionul acesta picat, din senin. Ne-am dezbrăcat tăcuţi, eu furios, el indiferent.

Ce lucru ciudat un om necunoscut. Un om necunoscut care doarme lângă tine. Îi aud răsuflarea cum i-aş auzi întreaga viaţă, cu procesele ei ascunse, cu palpitarea sângelui în ţesuturi, cu miliardul de mici descompuneri şi arderi, ce se adună obscure ca să-l creeze şi să-l menţină.

N-am să dorm. Inutil să închid ochii, inutil să mă înfurii, n-am să pot dormi. E mai bine să-mi accept insomnia şi să mă resemnez a rămâne treaz. El e ostenit. Ce i s-a întâmplat astă-seară i se întâmplă probabil în fiecare seară. Nimic care să-l turbure, deci, nimic care să-l neliniştească.

Un om necunoscut doarme lângă mine, ca o piatră lângă o altă

piatră.

E primul om care intră în viaţa mea fără să bată la uşă. Pe toţi câţi îi cunosc, îi cunosc pe temeiul unui pact subînţeles de singurătate. „Iată, eu sânt ăsta, tu eşti ăstălaltul; atâta îţi pot da eu, atâta îmi vei da tu; ne-am strâns unul altuia mâna şi ne-am legat prin aceasta să punem în tovărăşie câteva lucruri, câteva idei, câteva amintiri – restul rămâne închis, restul rămâne în noi şi, cum suntem bine crescuţi, nu vom păşi niciodată dincolo, nu vom deschide niciodată porţile noastre închise".

Pactul e precis, părţile sânt definite, eu, tu.

Un singur om necunoscut doarme lângă mine şi am senzaţia că e o întreagă mulţime care a intrat cu el. Nu mi-a spus nimic, nu i-am spus nimic, dar simt că nu mai am nici ce-i spune, nici ce-i ascunde.

*

„Revoluţie... Poate da. Într-o lună, în două, în trei" – spun băieţii de la „Central". Ştefan Pârlea precizează: „De Sfântul Gheorghe o să funcţioneze spânzurătorile". Se înşală poate asupra datei şi asupra instrumentelor. Nu se înşală însă asupra atmosferei, care e sufocantă.

De unde vin băieţii ăştia lunatici, fără casă, fără rost, cu capetele goale, cu mâinile goale, cu identitatea neprecisă, cu aşteptările dibuitoare.

Dorm astăzi aici, mâine dorm dincolo, poimâine nu mai dorm deloc. Viaţa se trece de la o masă la alta, în căutarea unui pol, în căutarea unei ţigări, în căutarea unui pat. Dintre ei, uneori, îşi face loc cu coatele câte unul care îşi descoperă o chemare, un mesaj de comunicat tuturor, un adevăr absolut. După o zi sau două, după o săptămână sau două, se pierd din plictiseala lor sau a celorlalţi.

„O să vă punem la zid". Am auzit vorba asta de o sută de ori, de o mie de ori. La fiecare colţ de stradă, întâlnesc un răzbunător.

Pe cine o să pună la zid? Deocamdată nu sânt limpede fixaţi. „Pe burghezi, pe bătrâni, pe burtoşi, pe sătui"

Totul e confuz, surd, învălmăşit. Cu toţii sânt descurajaţi şi febrili. Aşteptarea îi oboseşte, aşteptarea asta, care nu se mai satură, care nu se mai termină, care consumă ceasuri, zile, ani şi rămâne mereu flămândă, aşteptarea fără ţeluri, fără termene, fără obiect, o aşteptare pură şi simplă, făcută numai din nervi şi tensiuni.

— Trebuie să plesnească, trebuie neapărat să plesnească...

— Ce?

— Totul.

II

Am fost cu maistrul şi cu profesorul Ghiţă la Snagov să vedem parcela profesorului. E un mic parc de construcţii al casei corpului didactic, în care Blidaru şi-a reţinut pe vremuri vreo 200 de metri pătraţi, cu gândul să-şi construiască mai târziu o vilă. Nu pare deloc dispus s-o facă acum. Locul e fericit plasat, în partea opusă Bucureştilor, cu o deschidere de perspectivă uşor ridicată deasupra lacului, ceea ce ne-ar înlesni o terasă superbă.

Aş vrea să construiesc casa numai pentru bucuria acestei terase. Şi maistrul, şi eu am încercat să-l convingem, dar profesorul pare hotărât să nu înceapă nimic.

„Nu insistaţi, vă rog, nu insistaţi. Am sentimentul că nimic nu e mai ridicol astăzi decât să construieşti ceva – nu importă ce. Ştiu precis că mâine se va cutremura pământul, şi eu astăzi mă pun să-mi ridic casă. Spuneţi şi voi dacă nu e comic. Nu se poate. Acuma e timp de dărâmat, nu de clădit".

*

Locuieşte mereu în aceeaşi casă din 1923. Toate sânt cum le-am cunoscut întâi, geamul lung, dreptunghiular, fără perdele, patul de campanie, cărţile, micul Breughel din perete... El însuşi, în

haina lungă de casă, sub bătaia aceleiaşi lămpi de birou, pare a fi rămas neschimbat.

Vorbeşte rar, despicând lucrurile, verificând toate ipotezele, dându-şi singur replica, respingându-şi singur obiective. Calm şi stăpânit cum e, cine ar spune cât de arzătoare sânt problemele care îl preocupă? Am adesea, ascultându-l, impresia că mă aflu în faţa unui chimist care, cu o fiolă de ecrazită în mână, dizertează asupra calităţilor explozive ale corpului. Şi omul acesta rece e cel mai pasionat şi mai tumultuos om.

I-am amintit întâile noastre convorbiri aici, cursul din 1923 despre „evoluţia noţiunii de valoare", indignarea specialiştilor, uluirea noastră, a studenţilor... Am scos din bibliotecă un atlas geografic şi am deschis harta Europei să însemnăm cu creionul centrele de criză care verifică astăzi prevestirile lui de pe vremuri.

El mi-a luat creionul din mână şi i-a dus vârful spre mijlocul hărţii: Viena.

„Aici e nodul. De aici o să crape totul. Observă cum dintr-o chestiune în definitiv măruntă, ca Anschlussul, se creează un punct de rezistenţe cu totul disproporţionate. Toată lumea se angajează în jocul ăsta, toată lumea pontează şi, cu cât deznodământul este mai fatal, cu atât încordarea e mai disperată. Pe urmă, când s-o destrăma, se destramă totul".

Aplecat peste hartă, părea un general urmărind fazele unei lupte neangajate, dar inevitabilă.

*

Cum nu este prea mult de lucru în atelier, mă duc aproape regulat la cursul lui Ghiţă Blidaru. Căderea lirei în Anglia alimentează de trei săptămâni lecţiile cu o vivacitate de roman-foileton. De la o prelegere la alta, o nouă serie de certitudini monetare se prăbuşeşte. Profesorul primeşte buletinul dezastrelor cu o seninătate de aprecieri tehnice sub care nu mi-e greu să

ghicesc satisfacţia de a urmări etapele descompunerii generale. Nu cred, de altminteri, că îl interesează fenomenul monetar în sine, ci numai ca simptom al lichidării şi ca element al ei. O monedă tare înseamnă, în orice caz, o axă de valori, care garantează prin reflex stabilitatea tuturor valorilor, pe orice plan s-ar găsi ele, de economie sau de cultură. Stabilitate provizorie, evident, dar, deocamdată, reală.

Dimpotrivă, o inflaţie monetară provoacă simultane inflaţii, pe toate planurile de viaţă, pe al psihologiei colective în primul rând. (Germania revoluţionară nu se datoreşte în bună parte anilor de inflaţie? întrebare de pus lui Blidaru.)

Am impresia uneori la cursul profesorului că suntem adunaţi într-un fel de mic cartier general ideologic al unui imens război mondial şi că aşteptăm din ceas în ceas telegramele catastrofelor, pe cenuşa cărora visăm un nou pământ.

Pentru moment, în adânc, straturi vechi se desprind insensibil. Ghiţă Blidaru are auzul fin.

III

Prima telegramă de la Uioara nu arăta să fie prea gravă. „Oamenii de la sonda A 19 refuză să lucreze". S-a mai întâmplat. Mi se părea numai ciudat că se telegrafiază, când sânt atâtea fire libere de telefon. La Exploatare, în Piaţa Rosetti, însă, toată lumea era calmă.

După masă, s-a încercat să se capete legătura cu Uioara, dar a fost imposibil. Oficiul Câmpina a răspuns timp de un ceas invariabil: „Uioara nu răspunde. Probabil firele deranjate". Era foarte plauzibil, dar lucrul mi se părea suspect. ,,Dacă l-aţi preveni pe bătrânul Ralph", am propus eu cu jumătate de gură. Au râs.

„Unde vrei să-l găsim? Ar trebui să-l căutăm prin toată Europa. Şi, pe urmă, n-o să-l deranjăm pentru orice fleac".

Seara, pe la 7, a năvălit la Exploatare, Hacker de la contabilitate. Venea direct de la Uioara, cu două cauciucuri plesnite, cu motorul înfierbântat, gata să ia foc, cu parbrizul sfărâmat, cu capota pe jumătate smulsă din încheieturi. Noi eram la atelier şi am fost imediat chemaţi în Piaţa Rosetti. Pe drum, maistrul era liniştit şi palid.

La drept vorbind, ştirile aduse de Hacker erau mai puţin disperate decât propria lui înfăţişare. Avusese imprudenţa să treacă prin Uioara Nouă, unde oamenii îi făcuseră o mică manifestaţie cu pietre, ceea ce într-adevăr nu este serios. Primejdia mare ar fi fost în Uioara veche, la sonde şi la rafinărie, dacă ar fi fost. Dar acolo deocamdată nu era decât un început de grevă, mai enervată decât de obicei.

„Mi-e frică pentru rafinărie, spunea Hacker. S-au strâns cu toţii pe acolo, în grupuri mari, şi discută. Cei de la rafinărie mai lucrau când am plecat eu, dar cine ştie ce s-a mai întâmplat între timp? Cel puţin dacă ar rămâne oamenii de la uzină, ca să avem lumină. Numai de întuneric să ne ferească Dumnezeu. Cred că nici nu aşteaptă altceva ţuicarii din Uioara Nouă. Firele de telefon tot ei le-au rupt"

Toată noaptea am aşteptat veşti. Nu de la Uioara, cu care orice comunicaţie era exclusă, dar de la Ministerul de Interne şi de la Prefectura Prahova. La Exploatare era o fierbere groaznică. Marjorie venise şi ea cu Marin, foarte îngândurată, dar şi foarte stăpânită. Ţinea cu tot dinadinsul să plece imediat la Uioara, cu maşina lui Hacker, pe care spunea că o va conduce singură.

Maistrul părea absent. O singură dată mi-a spus:

„Aş fi trist dacă ni s-ar distruge Uioara".

*

Ziarele de dimineaţă sânt alarmante şi confuze. Nimeni nu ştie exact ce se întâmplă. De la Exploatare au plecat pentru tratative

doi directori, însoţiţi de un delegat al ministerului muncii şi precedaţi de câteva plutoane de jandarmi. Lucrurile s-ar putea fără îndoială aranja, dacă ar fi numai un conflict de muncă. Este numai atât? Nu cred.

Oricât de vagi sânt informaţiile pe care le avem până acum, se pare că la Uioara sânt două mişcări distincte, deşi învălmăşite în aceleaşi flăcări. Este, întâi, mişcarea lucrătorilor de la sonde, rafinărie şi uzină, toţi din Uioara Veche şi este, apoi, mişcarea podgorenilor din Uioara Nouă. Primii au revendicări de salariu, ceilalţi n-au nici un fel de revendicare, în afară de dorinţa de a coborî spre vechea Uioară şi a pune la pământ totul.

Revolta sondelor şi revolta prunilor.

La „Central" e un entuziasm unanim. Pe Calea Victoriei, o rumoare de război. Vine! Vine! Vine! Cine vine? Revoluţia, evident.

Ştefan Pârlea părea transfigurat azi-dimineaţă vorbindu-mi.

„Mă, simt că a venit timpul nostru. Simt că ieşim din mediocritate. Prin sânge, prin flăcări, dar ieşim. Altfel nu se putea, altfel ne închirceam. Când te sufoci într-o casă inundată de gaz aerian, nu stai să deschizi ferestrele: le spargi.

*

Am încercat să plecăm în ascuns la Uioara, maistrul, Dronţu şi eu, cu Fordul lui Hacker, care oricum nu mai are mult de pierdut. A fost însă peste putinţă. Ne-au întors jandarmii de la Câmpina înapoi.

Ce s-a întâmplat dincolo? Nimeni nu ştie. Umblă cele mai sinistre zvonuri. Că podgorenii din Uioara Nouă au pus foc rafinăriei, că au golit cisternele inundând cu păcură întreaga linie interioară, că i-au baricadat pe americani în birouri, că i-au atacat cu pietre pe jandarmi, că jandarmii au tras, că sânt 60 de morţi...

Un ceas de spasm! Un ceas de spasm! Parcă aud glasul lui S. T.

H.

*

Vieru e deprimat. A crezut în durabilitatea lucrurilor de la Uioara, şi acum izbucnirea neaşteptată a dezastrului îl dezorientează. Sânt atâţia ani de muncă ce se duc într-o noapte, într-o clipă. Dacă ştirile despre incendiu se confirmă, atunci ce va rămâne pe urma construcţiilor lui? Câteva planşe, câteva fotografii...

Ghiţă Blidaru triumfă fără orgoliu. Cred că şi fără bucurie. A venit la atelier să-l vadă pe maistru şi m-a surprins expresia lui de încordare.

— Ai învins? l-a întrebat Vieru, încercând să râdă.

— Din nefericire, încă nu. Cu un incendiu nu faci o revoluţie. Ce se întâmplă acum la Uioara este desigur în ordinea naturală a lucrurilor. Zece ani au vorbit sondele şi acum vorbesc prunii. Glasul lor vine mai de departe şi, de aceea, era obligatoriu să se facă auzit. Dar să nu ne înşelăm. Deocamdată e insuficient. Noi avem de ars o întreagă istorie, nu trei sonde. Rămân de distrus atât de multe lucruri, încât Uioara nu termină nimic. Suntem la început.

*

O apariţie senzaţională la Exploatare: Eva Nicholson. A venit singură, într-o maşină de două locuri şi pleacă peste două ceasuri înapoi. Poartă un trening peste care a aruncat o manta albă de cauciuc. E palidă, calmă şi foarte ostenită, dar complet lipsită de emoţie.

— Am venit să cumpăr vată, tinctură de iod şi bandaje. E nevoie acolo. N-am putut lua de la Ploieşti, unde aş fi fost suspectă.

— Cum, doamnă, te-ai aliat cu răsculaţii? a întrebat-o cineva de la direcţie.

— Nu sânt răsculaţi; sânt răniţi.

Totuşi, lucrurile la Uioara nu sânt chiar atât de grave. Eva Nicholson ne-a liniştit. În primul rând, nu s-a distrus nimic, sau aproape nimic. S-a jefuit pe ici, pe colo, şi s-a făcut scandal. Jandarmii au tras. Muncitorii s-au încuiat în uzină şi rafinărie. Dacă în 24 de ore nu ies de acolo, jandarmii vor trage iar. Până în trei zile, totul va fi lichidat.

*

Linişte. Bătrânul Ralph T. Rice a sosit ieri. Ultimul buletin de la Uioara anunţă evacuarea tuturor clădirilor. Se triază pentru moment „instigatorii" şi se face instrucţia. E posibil să se reia lucrul săptămâna viitoare la sonde şi rafinărie. La uzina electrică, a şi început lucrul cu echipe reduse. Comunicatul Ministerului de Interne vorbeşte de 4 morţi şi câţiva răniţi uşor. Se şoptesc însă lucruri groaznice.

IV

Am încercat de câteva ori să lucrez, dar totul mi se pare de prisos. Eşti pe o corabie care se îneacă. La ce bun să-ţi mai păstrezi postul de veghe? Dezastrele nu se organizează – ele se suportă.

Niciodată nu mi s-a părut mai intolerabilă camera mea, cărţile mele, hârtiile mele. Am crezut mereu că singurele înfrângeri şi singurele victorii care decid în viaţă sânt cele pe care le pierzi sau le câştigi singur, faţă de tine. Am crezut mereu în dreptul de a pune între mine şi lume o uşă închisă, a cărei cheie să rămână în păstrarea mea. Iat-o dată de perete, această uşă. Toate porţile vraişte, toate intrările libere, toate refugiile descoperite.

A fi singur este o demnitate pierdută. Poate un viciu lecuit. Ne vom aminti de obligaţiile noastre de specie şi vom trăi de-a valma, peste capul fiecăruia, strivindu-i pe unii, salvându-i pe alţii, la întâmplare, reintegraţi într-o ordine zoologică din care am

evadat unul câte unul. Cine ştie? Poate că un teren care nu a dat decenii de-a rândul decât plante selectate, crizanteme şi tuberoze are nevoie, pentru a-şi regenera forţele creatoare, de o furioasă izbucnire de buruieni, urzici, măselariţă, lauri sălbatici. E timpul plantelor amare.

Am jucat prea mult pe tabloul lucidităţii şi am pierdut. Va trebui să-mi obişnuiesc ochii cu întunericul ce se lasă. Va trebui să cuget la somnul firesc al tuturor lucrurilor, pe care lumina le ordonează, dar le şi oboseşte. Viaţa nu începe decât în întuneric. Puterile ei de germinare nu sânt decât obscure. E o noapte pentru fiecare zi, este o umbră pentru fiecare lumină. Nimeni nu-mi va cere să primesc aceste umbre cu bucurie. E destul că le primesc.

Să te predai ploilor şi vânturilor, să te supui nopţii care vine, să te pierzi în mulţimea care trece, nimic mai odihnitor. Nu voi încerca să-mi mai caut drumul care duce spre mine. Dar nici nu pot aştepta să se desprindă din neant, zări care încă nu se văd. Desperarea e un entuziasm pe care l-am reprimat din vreme, ştiind cât de apăsător este într-o sensibilitate de evreu. Nu mă voi întoarce la nălucile de care m-am despărţit. „Seara cea mare" vine? N-are decât. Dar până va veni îmi rămâne un lung sfârşit de zi, pentru ceea ce am iubit şi încă iubesc.

Voi clădi casa de la Snagov. Neapărat. La nevoie, împotriva voinţei lui Blidaru. Trebuie să fac o casă liniară, simplă, cu ferestre mari, cu terasa dreaptă, o casă pentru soare.

I-am vorbit profesorului îndelung şi, fără să fie convins, va consimţi. I-am cerut deplină libertate de alegere şi de lucru. Mi-a făgăduit că nu va trece pe acolo până ce nu-l voi chema.

Ştefan Pârlea vorbeşte mereu de un mare incendiu istoric ce se apropie. Cu atât mai bine. Voi avea ce să ofer acestui incendiu.

PARTEA A ŞASEA

I

Mă duceam spre atelier, să-l văd pe maistru. De când am început lucrările la Snagov, îl întâlnesc rar. M-am decis să nu mai vin în oraş decât o dată pe săptămână, sâmbăta. Altfel va fi greu să termin până în septembrie.

În colţ, spre bulevardul Elisabeta, era un grup de băieţi în uniforme care vindeau ziare. „Misterele Cahalului! Moarte jidanilor!"

Nu ştiu de ce m-am oprit. De obicei, trec liniştit mai departe, fiindcă strigătul ăsta e vechi, amar şi familiar. De astă dată, am rămas surprins. Abia în acest moment aş fi înţeles pentru prima oară sensul acestor silabe. E ciudat. Oamenii ăştia vorbesc despre moarte, şi anume despre moartea mea. Iar eu trec neatent pe lângă ei, cu gândul la alte lucruri, auzindu-i doar pe jumătate.

Oare de ce o fi atât de uşor să se arunce pe o stradă românească strigătul de „moarte!", fără ca nimeni să întoarcă măcar capul? Mi se pare că moartea este totuşi un lucru destul de serios. Un câine strivit sub roţile unui automobil – şi încă e de ajuns pentru o clipă de tăcere.

Dacă cineva s-ar instala în mijlocul drumului pentru ca să ceară – ştiu eu? – „moartea viezurilor", cred că tot ar deştepta oarecare uimire printre trecători.

Dacă mă gândesc bine, grav nu este faptul că trei băieţi se pot aşeza la un colţ de stradă ca să strige „moarte jidanilor", ci că strigătul lor poate trece neobservat, fără rezistenţă, ca un clopot de tramvai.

Mi se întâmplă uneori, când sânt singur acasă, să încep a auzi deodată tic-tacul ceasornicului. A fost mereu lângă mine şi a bătut desigur mereu, dar, din neatenţie sau din obişnuinţă, nu l-am

auzit. Se pierdea, odată cu multe alte zgomote mărunte şi vechi, într-un fel de tăcere, care suprimă rumoarea lucrurilor ce te înconjoară. Din această nemişcare, se desprinde brusc bătaia dinţată a ceasornicului, cu o violenţă şi cu o energie pe care nu i-o bănuiam. Tic-tacul loveşte scurt, în bătăi retezate, ca nişte pumni mici de metal. Nu mai este un ceas, este o mitralieră. Zgomotul lui acoperă totul, umple odaia, ciocăneşte nervii. Îl ascund în dulap – răzbate şi de acolo. Îl înăbuş sub pernă – sunetul continuă, depărtat şi vehement. Nu există alt leac decât resemnarea. Trebuie să aştept. După câtva timp, nu ştiu prin ce miracol, atacul încetează, roţile se liniştesc, secundarul se îmblânzeşte. Nu se mai aude nimic: tic-tacul a reintrat în tăcerea generală a casei, s-a topit în vacarmul insensibil al tuturor obiectelor.

Se întâmplă exact acelaşi lucru cu acest străvechi strigăt de moarte, care umblă mereu pe străzile româneşti, dar care nu se aude decât în răstimpuri. Ani de-a rândul trece pe la urechea omului de treabă, indiferent, grăbit, preocupat de alte gânduri, ani de-a rândul flutură şi se agită pe toate drumurile – şi nimeni nu-l aude. Într-o bună zi, din senin, iată-l brusc trezit din tăcerea care-l învăluia, iată-l răzbind din toate ascunzişurile, de sub toate pietrele. Din senin? Exagerez. Trebuie pentru asta un timp de oboseală, de enervare, un timp de aşteptări extenuate, un timp descurajat. Atunci, vocile care nu se auzeau, se aud.

*

La Snagov, pe şantier, pe schele, între oameni care lucrează, între pietre, ciment şi bârne, nu există probleme. Problemele încep de cum mă întorc în oraş. S-a întâmplat ceva în ultimele luni. S-a spart nu ştiu ce invizibil resort care menţinea aşteptarea. Văd numai oameni osteniţi, întâlnesc numai oameni predaţi. Revoluţia trebuia să vină şi n-a venit. Episodul celor două Uioare a fost un

scurt moment de izbucnire, o scurtă flacără.

Se spunea:

„Aici se sfârşeşte totul – de aici începe totul". Iată, nu s-a sfârşit nimic, n-a început nimic.

Sfântul Gheorghe a trecut de mult. Spânzurătorile pe care le visa Pârlea, de ziua sfântului, n-au intrat în funcţiune. Toate soroacele se dovedesc mincinoase, toate scadenţele se amână.

Trebuie făcut ceva pentru nervii care nu mai rezistă, trebuie deschisă o nouă fereastră acestor aşteptări sufocate.

Sânt câţiva băieţi care strigă pe stradă „moarte jidanilor”. Nu e rău pentru moment.

*

E aşa de greu să urmăreşti de la zi la zi încordarea progresivă a ostilităţilor. Te trezeşti deodată încolţit din toate părţile, fără să ştii nici cum, nici când. Mici fapte răzleţe, mici gesturi fără însemnătate, mici ameninţări aruncate în vânt. Astăzi o ceartă în tramvai, mâine un articol de gazetă, poimâine un geam spart. Toate par întâmplătoare, fără legătură, pe jumătate glumeţe. Într-o bună dimineaţă, simţi că nu mai poţi respira.

Ce este mai greu de înţeles e că nimeni, absolut nimeni nu are în povestea asta nici o vină.

*

Un moment groaznic la atelier. M-am certat cu Dronţu. Ne ciorovăiserăm. Nu e pentru prima oară, căci el e un om care le spune verde pe toate şi nici eu nu-mi aleg zece ceasuri cuvintele. De obicei, terminăm repede, el cu o înjurătură, eu cu alta – şi pe urmă ne strângem mâna în semn de pace.

De astă dată, nu ştiu din ce ne luarăm. Cred că era vorba de sticla cu tuş, pe care o ascunsesem eu nu ştiu unde şi de care Marin avea neapărat nevoie. Ne-am îmbrâncit puţin, în glumă, desigur, ne-am cam răstit unul la altul şi, fără să-mi dau seama

când, ne-am trezit faţă în faţă, furioşi de-a binelea. Marin mă privea cu nişte ochi pe care nu-i recunoşteam. O clipă, o singură clipă, m-am gândit că glumeşte şi că dintr-un moment într-altul îl va pufni râsul. Aş fi vrut să-i întind mâna, dar, din fericire, n-am avut timp să schiţez nici un sfert de gest, căci el a izbucnit:

„Nu umbla cu ovreisme! Eu sânt oltean. Cu mine să nu vorbeşti ovreieşte".

Am pălit. Nu mai era nimic de făcut; totul între noi doi, amintiri, prietenie, tovărăşie de lucru, totul cădea dintr-odată. Simţeam cu violenţă că omul din faţa mea, devenise pe loc şi total străin, aşa cum se zice, unii oameni albesc într-un singur minut. Devenise aşa de străin, aşa de îndepărtat şi de inaccesibil, încât a-i răspunde mi s-ar fi părut un lucru la fel de nebun ca a sta de vorbă cu o bucată de piatră.

Ar trebui să fiu trist. Mă şi mir că nu sânt. E ca şi cum aş fi primit un glonte în umăr – şi acum aştept să mă doară. Şi nu mă doare.

Am ciudata impresie că Marin Dronţu este un nume străin, dintr-o carte. Nu mi-am închipuit vreodată că se poate uita un om, aşa de profund, aşa de brusc, aşa de absolut.

Am dormit liniştit, fără vise. Toată ziua am lucrat.

*

A fost Marjorie la Snagov. Eram pe schele şi când am văzut-o de departe, în alb, am tresărit, de parcă aş fi revăzut, cu ani în urmă, la Uioara, imaginea Marjoriei Dunton. Am invitat-o în odaia mea, la o sută de paşi de construcţie, lângă lac. Abia acum îmi dădeam seama cât de bine seamănă încăperea asta cu vechea noastră cabană de pe vremuri.

Marjorie vine din proprie iniţiativă.

— Ce s-a întâmplat ieri a fost atroce. Marin mi-a povestit totul. E absurd. Doi oameni serioşi ca voi... Trebuie să înţelegi. Un

moment de enervare, un moment de neatenţie. Nu se rupe o prietenie de zece ani pentru atâta lucru. Nu-i aşa că înţelegi? Spune-mi că înţelegi!

— Scumpă Marjorie, înţeleg. Am înţeles din primul moment.

— Nu-i aşa că o să vă împăcaţi?

Am ridicat din umeri.

— Evident, ce Dumnezeu! Ai spus-o singură: nu suntem copii.

Seară pe lac, cu Marjorie şi cu Marin. Am fost stingheriţi o bună bucată de vreme. Ne-am strâns mâinile fără explicaţii. E mai simplu.

De pe lac, se vedea foarte frumos casa lui Blidaru, din care în întuneric nu se mai desprindeau decât zidurile drepte. Schelele, căruţele cu var, mormanele de piatră dispăruseră în umbră. Mă odihneşte casa asta numai privind-o. Aş vrea s-o termin târziu, cât mai târziu.

Tăcuserăm prea mult, şi Marjorie a înţeles acest lucru. I-a cerut lui Marin să vâslească spre mal.

— Sânt obosită, băieţi. Hai, luaţi-mă pe sus. Ţineţi minte? Ca la Uioara.

Dacă ţinem minte... Am luat-o „la groapa cu furnici", şi Marjorie, aducându-şi aminte un gest din acea trecută zi de septembrie, şi-a scos pălăria din cap şi, fluturând-o ca pe un steag, a prins să cânte ca atunci:

It's a long way to Tipperrary,

It's a long way to go.

Îmi dădeam foarte bine seama că nu era decât un efort de a readuce între noi umbre trecute, dar asta nu m-a împiedicat să tresar la chemarea unei emoţii pe care o recunoşteam.

Când i-am condus spre autobuz, Dronţu mi-a spus, cu oarecare lene, cu oarecare silă şi cu un accent de tristeţe, care răscumpăra multe:

— Mă, viaţa e o porcărie. Ne sileşte să facem o mulţime de mizerii şi nici nu ne întreabă. O porcărie, să ştii. N-are nimeni nici o vină.

Într-adevăr, nimeni nu are nici o vină. Toate sfârşesc aici, într-o zi sau alta. Ştiu aşa de bine, din amintiri, din sentimentul adânc al inutilităţii oricărui efort, ştiu aşa de bine că lucrurile nu se pot întâmpla altfel...

II

A plecat Sami Winkler. În bluza lui de lucrător, cu capul gol. Cu micul sac de călătorie prins de umeri, părea, la fereastra vagonului de clasa a treia, un excursionist pornind în munţi pentru două zile.

L-am întrebat glumind:

— Nu este un echipament prea sumar pentru un făcător de istorie?

— Nu. Este exact ce îmi trebuie. Restul a rămas aici.

— A fost greu?

— Destul de greu. De asta am şi tăiat-o scurt. E mai simplu să te desparţi de toate lucrurile grămadă, decât de fiecare în parte.

Era singur în gară. Rudelor le interzisese să vină, iar tovarăşii de drum erau plecaţi înainte la Constanţa, unde trebuiau să-l aştepte pe vapor. Joia viitoare voi fi la Haifa.

— Şi pe urmă?

A răspuns cu o deschidere de braţ, care voia să cuprindă probabil un răspuns prea mare pentru un singur cuvânt: „totul", „viaţa", „victoria", „pacea"... Era foarte liniştit, fără emoţie, fără grabă.

Au trecut pe lângă noi doi băieţi care vindeau o gazetă cuzistă, „Luaţi, domnilor, e contra jidanilor". Am surâs amândoi de oportunul lor strigăt. Simbolurile vin uneori cu facilitate.

Winkler i-a strigat pe cei doi băieţi şi le-a cumpărat o gazetă.

„Tot nu aveam de citit nimic pe drum".

Într-adevăr nu şi-a luat nici o carte cu el, nici una. E adevărat că nu l-au interesat niciodată prea mult cărţile.

Ne-am strâns mâinile. Aş fi vrut să-l îmbrăţişez, dar mă temeam de tulburarea pe care ar fi adus-o această efuziune în stăpânita noastră despărţire. Ne-am strâns mâinile.

*

Aş vrea să învingă, dar mi-e greu să cred în victoria lui. Aş vrea să găsească între portocalii lui palestinieni, pacea pe care fiecare o căutăm unde ne-a fost scris; S. T. Haim la Jilava, Abraham Sulitzer pe drumuri şi în cărţi, Arnold Max în poezie, eu pe şantier, clădind.

Vaporul care-l duce spre Haifa va despica printre valuri un drum ce suie poate către o nouă istorie iudee. Duce el spre o pace iudee? Nu ştiu, nu cred, nu îndrăznesc să cred.

Două mii de ani nu se pot totuşi suprima cu o plecare. Ar trebui uitaţi, rana lor arsă cu fierul, melancolia lor retezată cu coasa. Sânt însă cu adevărat prea mulţi pentru a ne rupe de ei. Trăim mereu cu amintirea lor tulbure, venind de departe şi mărginind cu un cerc de negură orizonturile viitoare. Foarte rar, străbate prin ceaţa lor o lumină dintr-o istorie de arme, de victorii, de regate. Se mai poate face cu atâta lucru o istorie?

*

Winkler are foarte multe lucruri de cucerit – şi le va cuceri. Dar are unul de pierdut, şi pe acesta nu ştiu dacă va izbuti să-l piardă. Are de pierdut obişnuinţa de a suferi, are de pierdut vocaţia pentru durere. Este o aptitudine prea dezvoltată, un instinct prea sigur, ca să cedeze în faţa unei vieţi oricât de simple. Această rădăcină amară rezistă tuturor anotimpurilor şi niciodată nu va fi prea târziu ca să-şi dea fructele ei triste, în cea mai calmă vară a sufletului tău păcălit de o linişte mereu înşelătoare. Vei regăsi

într-o zi un ceas de spaimă şi vei învăţa iar ceea ce mereu ai învăţat şi mereu ai uitat: că de oriunde poţi evada, numai din tine, nu.

III

Aş vrea să pot reproduce textual, stenografic, convorbirea pe care am avut-o aseară cu Mircea Vieru. Venise să mă vadă la lucru. Casa lui Blidaru îl interesează şi pe el. Îl interesează mai ales construcţia mea, prima pe care o fac singur. Nu vrea să-mi comunice nici o obiecţie. Ţine foarte mult să mă vadă ducând totul la sfârşit, pe unica mea răspundere – ceea ce pe de o parte mă încântă, dar pe de altă parte mă intimidează. Nu ştiu bine dacă sânt cu adevărat pe drumul cel bun. Uneori, totul mi se pare însufleţit, limpede, articulat. Alteori, dimpotrivă, totul e inert, rece, schematic. L-am chemat pe profesor, dar n-a vrut să vină.

— Nu. Vezi-ţi de treabă, fă ce vrei, lucrează cum vrei. Aşa ne-a fost vorba. Când ăi fi gata, mă vei chema. Deocamdată este casa dumitale.

De la schele, m-am dus cu Vieru să cinăm pe şosea, spre Bucureşti. Iată cinci săptămâni încheiate de când n-am trecut dincolo de Snagov.

— Nu te mai vezi deloc în oraş. De ce?

— Pentru că mi-e silă. Mă otrăveşte enervarea de acolo. La fiecare colţ de stradă, un apostol. Şi, în fiecare apostol, un distrugător de ovrei. Mă oboseşte, mă deprimă.

Nu mi-a răspuns. A rămas o secundă pe gânduri, ezitând, puţin jenat, ca şi cum ar fi vrut să schimbe vorba. Pe urmă, probabil după o scurtă deliberare intimă, mi s-a adresat, cu acel gest de hotărâre pe care îl au oamenii când vor să-şi ia „o piatră de pe inimă".

— Ai dreptate. Totuşi există o problemă evreiască, şi ea trebuie rezolvată. Un milion opt sute de mii de evrei nu se pot suporta.

Dacă aş avea putere, aş încerca eliminarea câtorva sute de mii.

Cred că nu mi-am putut opri o tresărire de surpriză. Singurul om pe care l-am crezut cu desăvârşire incapabil de a fi antisemit era el, Mircea Vieru. Aşadar şi el... A băgat de seamă tulburarea mea şi s-a grăbit să se explice.

— Să ne înţelegem. Eu nu sânt antisemit. Ţi-am mai spus-o şi menţin. Dar sânt român. Şi, în calitatea aceasta, tot ce mi se opune îmi este primejdios. Există un spirit evreiesc iritant. Împotriva lui trebuie să mă apăr. În presă, în finanţe, în armată, pretutindeni îi simt apăsarea. Dacă organismul nostru de stat ar fi rezistent, puţin mi-ar păsa. Dar nu e. E păcătos, coruptibil şi slab. Şi, de aceea, trebuie să lupt împotriva agenţilor de descompunere.

Am tăcut câteva secunde, ceea ce l-a mirat. Aş fi putut să-i răspund ceva, din politeţe, ca să întreţin convorbirea, dar n-am izbutit.

— Te surprind?

— Nu. Mă deprimi. Vezi, eu cunosc două feluri de antisemiţi. Antisemiţii pur şi simplu şi antisemiţi cu argumente. Cu cei dintâi mă mai pot înţelege, căci totul între ei şi mine este limpede. Cu ceilalţi, însă, e greu.

— Pentru că ţi-e greu să le răspunzi?

— Nu. Pentru că e inutil să le răspund. Vezi, dragă maistre, greşeala dumitale începe exact de unde încep şi argumentele dumitale. A fi antisemit este un fapt. A fi antisemit cu argumente – este însă o pierdere de vreme, o păcăleală. Căci nici antisemitismul dumitale, nici antisemitismul românesc nu au nevoie de argumente. Să zicem că aş putea să le răspund acestor argumente. Ei şi? Crezi că am lămuri ceva? Gândeşte-te că toate învinuirile posibile împotriva evreilor din România sânt numai fapte locale, în timp ce antisemitismul este universal şi etern. Antisemiţi nu sânt numai românii. Antisemiţi sânt germanii,

ungurii, grecii, francezii, americanii – toţi, absolut toţi, în cadrul de interese, cu metodele lor, cu temperamentul lor. Şi antisemiţii n-au existat numai acum, după război, ci şi înainte de război, nu numai în veacul ăsta, ci şi în veacul trecut şi în toate veacurile. Ce se întâmplă acum în lume e o glumă în comparaţie cu ce se întâmpla în 1300.

Ei bine, dacă antisemitismul este într-adevăr un fapt atât de persistent şi de general, nu este inutil să-i cauţi cauzele specific româneşti? Astăzi cauze politice, ieri cauze economice, alaltăieri cauze religioase – toate sânt prea multe şi prea particulare ca să explice un fapt de o asemenea generalitate istorică.

— Eşti abil dumneata, m-a întrerupt Vieru. Nu cumva pentru că antisemitismul o fi etern vrei să-l scoţi inexplicabil? Şi pe evrei inocenţi?

— Doamne fereşte! Nu numai că antisemitismul mi se pare explicabil, dar evreii mi se par singurii vinovaţi. Aş voi doar să recunoşti că esenţa antisemitismului nu este nici de ordin religios, nici de ordin politic, nici de ordin economic. Cred că este pur şi simplu de esenţă metafizică. Nu te speria. Există o obligaţie metafizică a evreului de a fi detestat. Asta este funcţia lui în lume. De ce? Nu ştiu. Blestemul lui, destinul lui. Dacă vrei, treaba lui.

Nu o spun, te rog să crezi, nici cu orgoliu, nici cu înfruntare. O spun, dimpotrivă, cu tristeţe, cu oboseală, cu amărăciune. Dar cred în implacabilitatea acestui fapt şi am conştiinţa că nici dumneata, nici eu, nici nimeni nu poate schimba nimic de aici. Dacă am putea fi exterminaţi, ar fi foarte bine. Ar fi, în orice caz, simplu. Dar nici asta nu se poate. Obligaţia noastră de a fi mereu în lume o verifică atâtea mii de ani, care ştii că nu au fost cruţători.

Şi atunci trebuie să accepţi – iată, eu accept – această alternanţă de masacru şi pace, care este pulsul vieţii evreieşti. Individual, fi-

ecare evreu se poate întreba cu panică ce are de făcut. Să fugă, să moară, să se sinucidă sau să se boteze. Chestie de aranjament personal, în care intră nesfârşite dureri, desigur, pe care dumneata, om simţitor, nu le ignorezi – dar nimic mai mult totuşi decât o „chestie de aranjament personal". Colectiv, însă, nu există decât o singură cale: aşteptarea, supunerea la destin. Şi nu cred că asta înseamnă o dezertare din viaţă, ci, dimpotrivă, o reintrare în biologie, cu conştiinţa că viaţa continuă peste toate morţile acestea individuale care, şi ele, tot un fapt de viaţă sânt, după cum fapt de
viaţă este căderea frunzelor pentru copac, uscarea copacului pentru pădure, moartea pădurii pentru flora pământului.

— Eşti încă o dată abil, mi-a replicat el. Deplasezi cu totul discuția. Nu te supăra, dar pe mine nu mă interesează problema neamului ovreiesc. Treaba lui, cum bine spuneai. Pe mine mă interesează pur şi simplu soluția problemei evreieşti din România. Nu din punct de vedere metafizic, unde refuz să te urmăresc, ci din punct de vedere politic, social şi economic, oricât te-ai speria dumneata de asta. Eu pretind că primejdia ovreiască din România este o realitate – realitate care trebuie înțeleasă şi încercuită cu tact, cu moderaţie, dar şi cu hotărâre.

Dumneata îmi răspunzi vorbindu-mi despre pogromurile de la 1300. Ei bine, asta înseamnă o fugă de discuţie, căci una era antisemitismul acela, fenomen religios, şi alta este aşa-zisul meu antisemitism, fenomen politic şi economic. Nu există absolut nici o relaţie între una şi alta. Sânt planuri distincte. Mă mir că faci cu bună ştiinţă asemenea confuzii logice. Să ne întoarcem mai bine la ceea ce se cheamă limpede „chestia evreiască" în România. Există un milion opt sute de mii de evrei în România? Ce faci cu ei? Asta e.

— Să ne întoarcem, dacă vrei, cu o mică, foarte mică observaţie

pentru confuziile mele logice. Îmi dai voie?

Ţi se pare într-adevăr atât de deosebit ca semnificaţie antisemitismul de azi de cel de acum 600 de ani? Religios atunci, politic astăzi, crezi că ele sânt într-adevăr două fenomene fără raport? Vai, cât te înşeli. Gândeşte-te bine şi spune-mi dacă nu sânt, la drept vorbind, două feţe ale aceluiaşi lucru. Desigur, antisemitismul din 1933 este economic, iar cel din 1333 era religios. Dar asta pentru că ordinea esenţială a veacului aceluia era religia, în timp ce ordinea acestui veac este economia. Dacă mâine structura socială se va centra nu pe religie, nici pe politică şi nici pe economie, ci – să zicem – pe apicultură, evreul va fi detestat din punctul de vedere al creşterii albinelor.

Nu râde, că aşa e. Ceea ce schimbă în antisemitism, ca fenomen etern, este planul pe care se manifestă, nu însă şi cauzele lui prime. Punctele de vedere, da, ele sânt altele, mereu altele: esenţa fenomenului este însă aceeaşi, mereu aceeaşi. Şi ea se cheamă, oricât ai protesta, obligaţia iudaică de a suferi.

— Nu te supăra, te rog nu te supăra, dar refuz să răspund. Esenţe, cauze prime, metafizică – nu primesc nimic din toate acestea. Te chem la ordine. Eu sânt un gânditor: dumneata te arăţi a fi un vizionar. N-o să ne înţelegem dacă continui.

— O să ne înţelegem şi mai puţin dacă nu continuu. Uite, îţi fac pe plac şi vin la argumentele dumitale. Să vezi că abia acum se încurcă lucrurile. Ceea ce dumneata numeşti „argumente" nu sânt, în realitate, decât „scuze".

Dumneata nu eşti antisemit pentru că crezi în anumite primejdii ovreieşti, ci crezi în aceste primejdii ovreieşti pentru că eşti antisemit.

— Observă, te rog, că asta seamănă puţin cu istoria oului şi a găinii. Ce a fost întâi? Oul sau găina? Antisemitismul sau primejdia ovreiască? Talmudism, prietene, talmudism.

— Fie şi talmudism, dacă vrei. Ascultă-mă, totuşi. Şi, ca să nu mai discutăm cu idei generale, să luăm un exemplu concret. Spuneai adineauri că există în România un milion opt sute de mii de evrei. De unde deţii cifra asta?

— Cum de unde? O ştiu. Se ştie.

— „Se ştie" e cam vag. De unde se ştie? Cine a fixat-o? Cine a controlat-o? Nimeni, evident. După socotelile evreilor, ei nu sânt decât vreo 800—900 de mii. În nici un caz un milion. După versiunea autorităţilor, fisc, primării, liste electorale – sânt puţin peste un milion: câteva zeci de mii mai mulţi. Dumneata zici însă deodată, simplificând controversa, un milion opt sute de mii. De ce? Nu cumva pentru că acest plus de şapte-opt sute de mii satisface sentimentul d-tale antisemit, preexistent oricărei cifre şi oricărei primejdii?

— Faci rău că abuzezi de argumentul ăsta. Eu n-am desigur mijlocul să precizez câţi evrei sânt. Să zicem că nu sânt decât un milion. Ei şi? Ţi se pare că fiind un milion, n-ar fi destui ca să fie primejdioşi?

— Vezi, scumpe maistre, e rândul d-tale să fii abil. Căci nu de asta e vorba. Nu de câţi sânt ei, ci de câţi crezi d-ta că sânt. De ce d-ta, care în arhitectură şi în critică eşti atât de riguros cu fiecare dată, cu fiecare afirmaţie, de ce d-ta, atât de sever cu propria d-tale gândire şi cu propria d-tale conştiinţă, atunci când e vorba de ştiinţă sau de artă, în momentul în care e vorba de evrei, devii dintr-odată neglijent şi grăbit, acceptând cu uşurinţă o aproximaţie de 90 la sută, când în orice altă ordine de idei o aproximaţie de 0,01 la sută te-ar înspăimânta? De ce probitatea dumitale intelectuală, pe care de atâtea ori am socotit-o şi prea aspră, şi prea riscantă, căci ţi-ai jucat pentru un adevăr minim o situaţie materială capitală, de ce această probitate nu mai funcţionează aici, în discuţia noastră despre evrei?

N-a răspuns nimic câteva clipe. S-a ridicat de la locul lui, a făcut câţiva paşi pe terasă, s-a oprit în faţa mea, a vrut parcă să spună ceva, s-a răzgândit şi pe urmă şi-a continuat plimbarea pe terasă, măsurat, pe gânduri. În cele din urmă, a vorbit, foarte calm, fără bruscheţea obişnuită a replicilor lui.

— Ai avut dreptate adineauri. E foarte greu să ne înţelegem. Toate astea se pot tălmăci şi răstălmăci în o mie de chipuri. Pentru un fapt există zece, pentru zece o sută, pentru un argument cinci, pentru cinci, cinci sute. Şi nu se mai termină.

— Vezi, dacă refuzi explicaţiile metafizice?

— Nu, lasă gluma. Adevărul e că noi nu suntem statisticieni. Dacă am fi, ar fi simplu ca bună ziua. Am spune; există atâţia români şi atâţia evrei. Atâţia evrei buni şi atâţia evrei primejdioşi. Şi am fi deplin edificaţi. Dar cum nu-i putem nici număra, nici judeca pe toţi, trebuie să ne mulţumim cu anumite indicaţii, cu anumite intuiţii.

Eu ştiu bunăoară că în România există doi bancheri evrei care dispun de oamenii noştri politici, de forţele noastre publice, de aparatul nostru de stat. Ei bine, am sentimentul că aceste două exemple exprimă o întreagă mentalitate evreiască dominatoare şi intolerantă. D-ta îmi ceri cifre, când e vorba de o intuiţie? Ce suntem noi? Oameni care numără, sau oameni care gândesc?

— Nici una, nici alta de astă dată. Suntem oameni care simţim. Ai spus-o singur: „am sentimentul că..." Vezi, aici suntem de acord. E vorba de un sentiment, nu de o judecată. De aceea mi se pare de prisos discuţia. Ţine minte că eu am încercat s-o evit. Dar m-ai învinuit de metafizică. Sânt aşa de convins că acest sentiment al dumitale, această „intuiţie" dacă preferi, este inatacabilă, încât ştiu dinainte că toate argumentele; bune sau rele, vor cădea. Aş putea opune celor doi bancheri evrei de care vorbeai douăzeci, două mii, două sute de mii de meseriaşi evrei

nefericiţi, mizerabili, zbătându-se între pâinea zilnică şi foamea zilnică. Ei şi? Ţi-ar zdruncina asta intuiţiile? Doamne fereşte! Nu vezi că ceea ce dumneata numeşti „intuiţia" şi ceea ce eu numesc „antisemitismul" dumitale îşi alege anume exemplele care îl pot alimenta şi le ignorează pe cele care îl pot contrazice?

A fost totdeauna în sensibilitatea românească ceva care a îndemnat-o să ne numere dezertorii şi să ne nesocotească morţii şi răniţii. Din rea-credinţă? Nu. Sânt convins că nu. Din neîncredere, din bănuială, din obişnuinţa unui vechi sentiment de repulsie.

Crede-mă, nu-ţi reproşez nimic. Cu mâna pe inimă ţi-o spun: nu-ţi reproşez nimic. E aici o fatalitate împotriva căreia nu este nimic de făcut. Întâmplător, argumentele dumitale sânt injuste. Ar putea fi excelente – şi tot acolo am ajunge. Cred cu multă linişte, cu o foarte tristă linişte, că în toate acestea nu e nimic de făcut. Că oricâtă bunăvoinţă ar pune unii şi oricâtă bună-credinţă ceilalţi, cauza este dinainte pierdută. Mi-e penibil să vorbesc despre mine însumi, dar aici, unde am ajuns, e bine să vorbim, fără rezerve. Uite, sânt convins că într-o zi, dacă va fi nevoie, voi muri în prima linie pe un front românesc. Eroism? Nu, desigur. Cred însă că nu sânt poltron şi că nu sânt făcut să fug dintr-un loc în care se dezbate ceva decisiv. Că oriunde, în viaţă, în război, în iubire, voi rămâne să-mi împlinesc destinul. Atâţia ani de prietenie şi de cunoaştere îmi dau dreptul să-ţi spun asta cu simplitate. Ei bine, crezi că acest ceas din urmă va dovedi ceva? Că aşa sau altfel nu voi rămâne mereu străin, mereu suspectat, mereu ţinut deoparte? Nu, nu, crede-mă, toate sânt totuna şi, de altminteri, asta, sentimentul acestei zădărnicii face şi singura mea consolare.

A tăcut iar, mult, pe gânduri. Nu-mi mai dădeam seama dacă mă urmărise în tot ce spusesem sau dacă, absent, îşi continuase propriile-i reflexii. Pe urmă mi s-a adresat, cu oarecare oboseală.

— Mă descurajezi. Nu ştiu de ce, dar am impresia că fiecare

poartă pe care o închizi deschide alte zece. Hotărât, mi-ar fi greu să-ţi răspund. Ne-am pierde tot mai mult de sâmburele chestiunii. De sâmburele dramei, dacă vrei, ca să-ţi fac plăcere. Eşti cu prea multă pasiune evreu şi eu sânt cu prea multă stăpânire român, ca să ne înţelegem. În discuţie, bineînţeles, căci altfel, în viaţă, dă-mi voie să nu fiu atât de sumbru ca dumneata şi să-ţi spun că cu evrei ca dumneata pacea va fi oricând posibilă. Mai mult chiar decât pacea: iubirea.

— „Cu ovrei ca dumneata..." Am mai auzit vorba asta. „Dacă toţi evreii ar fi ca tine..." E o amabilitate aşa de veche. Şi aşa de umilitoare. Sânt obosit, crede-mă.

— Obosit şi intolerant. Nu mă laşi să termin, nu mă laşi să mă lămuresc. Recunoaşte că nu eşti un convorbitor comod. Eu cred cu încăpăţânare că dezolarea dumitale „metafizică" aduce prea multe complicaţii într-o chestiune practică, grea poate, dar rezolvabilă. Faptul că o cred, este un început de soluţie. Ar rămâne să o mai crezi şi dumneata – să o mai credeţi şi voi – şi treaba ar fi făcută.

— Ai spiritul ingenuu.

— Ai spiritul tragic.

Am aprins amândoi ţigări, am încercat să schimbăm vorba, ceea ce n-a mers – şi ne-am despărţit târziu, în noapte, puţin jenaţi, cu o strângere de mână într-adins călduroasă.

IV

Conferinţa lui Pârlea D. Ştefan la Fundaţie despre „Valorile de aur şi valorile de sânge". Imens de multă lume, în balcoane, pe scări, pe treptele tribunei. Pârlea şi-a făcut loc cu greu până la catedră. Era palid şi decis, strivit parcă de apăsarea mulţimii, dar izbucnind câteodată într-un gest atât de violent şi de direct, încât răsuflarea tuturor părea agăţată de braţul lui deschis, pentru nu ştiu ce chemare.

Nu ştiu ce a spus. Am încercat de câteva ori să mă scutur din înecul în care ne pierdeam cu toţii sub valul vorbirii lui, pe jumătate şoptită, pe jumătate strigată, am încercat să găsesc o singură insulă în acest naufragiu, să opresc o clipă năvala de întrebări, somaţii şi tunete, să reţin un gând, o judecată, o direcţie. Totul părea covârşitor, urgent, iremediabil, ca într-un cutremur, în care nici o zecime de secundă nu-ţi mai rămâne pentru a-ţi aduna gândurile. Nu-l mai recunoşteam pe omul care vorbea. Era o privire de departe, o prezenţă tulbure, din somn, un braţ din legendă.

M-au trezit târziu aclamaţiile, strigătele, tunetul de aplauze. Din galerii, venea un cântec pe care îl recunoşteam:

Căci străinii şi jidanii

ne tot sug, ne sug mereu.

Evident.

*

Un ceas de spasm, un ceas de spasm... O lume care moare, o lume care se naşte... Istoria care se împarte în două... un ev mort... un ev viu...

Să nu vă speriaţi, bătrânii mei domni. Nu veţi pierde nimic, nici ce aţi crezut, nici ce n-aţi crezut, nici capul, nici banii, nici micile voastre certitudini, nici micile voastre îndoieli. Toate rămân pe loc, toate vor fi cum sunt.

Există întâmplător un strigăt care revine la timp, ca să calmeze marile indignări şi să cuminţească marile revoluţii.

Există o moarte ieftină, care se cere mai uşor decât moartea voastră scumpă. Există un neam de oameni gata să plătească la timp pentru voi, pentru sătui, pentru flămânzi, pentru albi, pentru roşii, pentru slabi, pentru graşi. Nu spuneţi că e un neam de bancheri? Să plătească deci.

*

Nu, nu, nu, de o mie de ori nu. Nu trebuie să reiau de la capăt caietul din 1923. Dacă nu-mi retez imediat gustul meu de martiraj – sânt pierdut.

Ştiu: e nesfârşit mai uşor să-mi adun deziluziile şi să trăiesc din jarul lor, să mă cufund în apele stătătoare, în apele calde ale tristeţii, să cred în orgoliul acestei tristeţi – e mult mai uşor decât să rămân de veghe, înţelegător cu ceilalţi şi aspru cu mine. Voi sta de pază, chiar dacă va fi paza ultimului meu ceas. („Paza ultimului meu ceas" este încă prea retoric. Aproape un strigăt. Iubitul meu amic, oameni care strigă sânt destui. Tu încearcă să vorbeşti sau să taci.)

*

L-am întrebat pe Pârlea:

— Nu ţi-e teamă că vei sfârşi din nou cu câteva capete şi geamuri sparte? Nu te întrebi dacă nu vei ajunge iar la un scandal antisemit, fără să treci dincolo? Nu crezi că „revoluţia" ta este un cuvânt prea nou pentru o mizerie prea veche?

S-a încruntat şi mi-a răspuns:

— Mă, e secetă, şi eu aştept să vină ploaia. Iar tu stai deoparte şi-mi spui: „Ploaia bună o fi şi bine ar fi să vie. Dar dacă vine cu grindină? Dacă vine cu furtună? Dacă-mi strică semănăturile?" Ei bine, eu îţi răspund: nu ştiu cum va veni ploaia. Vreau doar să vină. Atât.

Cu grindină, cu furtună, cu trăsnete, dar să vie. Să strice, să înece, să dărâme, dar să vie. Din potop tot o să scape unul, doi. Din secetă nu scapă nimeni. Dacă revoluţia cere un pogrom – facă-se pogrom, Nu e vorba de mine, de tine, de el. E vorba de toţi. Cine crapă şi cine nu, puţin îmi pasă, chiar dacă cel care crapă sânt eu. Nu-mi pasă decât de un lucru: că e secetă şi că trebuie ploaie. Dincolo de asta, nu vreau nimic, nu aştept nimic, nu întreb nimic.

I-aş putea răspunde. I-aş putea spune că o metaforă nu ajunge totuşi pentru un măcel. Că dispoziţia platonică de a muri nu egalează hotărârea foarte serioasă de a omorî. Că n-a existat de-a lungul vremurilor nici o mare porcărie istorică pentru care să nu se poată găsi un tot atât de mare simbol, spre a o acoperi. Că, prin urmare, s-ar cădea să fim atenţi cu marile certitudini, cu marile porunci, cu marile „secete", cu marile „ploi". Că puţină, foarte puţină descurajare n-ar strica celor mai violente efuziuni ale noastre.

I-aş putea răspunde. La ce bun? Am simpla, împăcata, inexplicabila senzaţie că tot ce se întâmplă este în ordinea normală a lucrurilor şi că aştept un anotimp, care va veni şi va trece – pentru că a mai venit şi a trecut.

*

„Eşti un om primejdios, îmi spune Pârlea. Prea lucid pentru noi. Nouă ne trebuie o generaţie de oameni care să se fi săturat de a tot fi inteligenţi. O mână de oameni capabili să calce în străchini".

Pârlea nu glumeşte. Ca orice misionar, nu suportă poziţiile de aşteptare, de observaţie. M-a zgâlţâit de câteva ori: „Răspunde, domnule, alb sau negru? Da ori ba?"

Intoleranţa oamenilor inspiraţi e cumplită. O credeam un defect evreiesc, dar m-am înşelat: este un defect de fervoare. S. T. Haim, pe vremuri, nu-mi reproşa altceva decât Ştefan Pârlea astăzi: lipsa voluntară de entuziasm. Dacă le-aş spune că şi eu am nălucirile mele, nu m-ar crede. Deosebirea dintre noi este doar că ei stimulează propriile lor febre, în timp ce eu mi le supraveghez.

Voi rezista mereu invitaţiilor la fervoare, şi le voi rezista cu atât mai îndârjit, cu cât sânt mai pline de ispită. E o prea mare voluptate aceea de a te lăsa în voia valurilor, pentru ca să nu fie suspectă.

Norocul meu a fost de a creşte lângă Dunăre, unde cel din

urmă barcagiu, mânuind lopata, mânuieşte un instrument de continue verificări. Nu cunosc barcagii inspiraţi, ci numai atenţi. Două duzini de intuiţii nebuloase nu fac pe Dunăre nici cât un sfert de hotărâre limpede.

Dacă nu m-ar speria o prea lungă meditaţie intimă, aş încerca să precizez în ce măsură sânt eu un om de la Dunăre înainte de a fi orice altceva. Acolo e patria mea. Mi-a fost întotdeauna greu să spun aceste două vorbe, cu simplitate: „patria mea". Am fost de mic deprins să mi se bănuiască buna-credinţă şi, cum sânt sensibil la propriul meu ridicol, n-am stăruit în a face afirmaţii pe care nimeni nu era dispus să le primească.

Noi, românii... Era aproape inevitabil în liceu, la lecţia de istorie, povestind un război, să întrebuinţez acest plural de persoana întâi: noi, românii... („care români?", mi-a strigat odată unul din bancă, interzicându-mi pe multă vreme să mă solidarizez cu istoria lui Ştefan cel Mare). Ocoleam cu precauţie termenii pentru care aş fi putut fi bănuit de prefăcătorie, deşi era o vârstă la care cuvintele solemne fac oricui plăcere. Ţară, patrie, neam, eroi, un întreg vocabular interzis. Ca exerciţiu intelectual, n-a fost rău, căci am fost astfel obligat de timpuriu să-mi supraveghez vorbele şi să le cer a spune exact ceea ce trebuie. Dar, oricâtă consolare îţi dă sentimentul nedreptăţii care ţi se face, jocul nu e totdeauna vesel. O umbră de teroare cade peste toate amintirile mele de şcoală şi de copilărie.

Astăzi îmi scrutez cu destulă asprime eventualele mele dispoziţii de a mă simţi persecutat şi nu-mi prea iert accesele de patetism, dar mi-ar fi greu să uit prima noapte de gardă, la regiment, cu ani în urmă, când mi s-a comunicat că postul numărul 3, de la adjutantură, nu-mi poate fi încredinţat. („Există ordin special pentru ovrei", explica puţin jenat sublocotenentul.) Aşadar, în conştiinţa lor, eu dacă nu eram un trădător dovedit,

eram în orice caz unul posibil. Un ordin „special" suprima dintr-odată viaţa mea pe acest pământ, viaţa părinţilor mei, viaţa bunicilor şi a străbunilor mei, un ordin „special" ştergea cu un număr de înregistrare aproape două veacuri de amintiri într-o ţară care, fără îndoială, nu era „patria mea", de vreme ce puteam s-o vând într-o noapte de gardă.

Scriind, am impresia că mă înduioşez asupra „tristei mele soarte", cum s-ar zice, ceea ce nu e deloc intenţia mea. E bine să-mi amintesc din nou că m-am decis odată pentru totdeauna să nu fiu un martir, rol prea grav pentru mine. Îmi explic doar aici sincera mea inaptitudine pentru anumite cuvinte mari. pentru anumite noţiuni festive. Îmi va fi probabil totdeauna imposibil să vorbesc despre „patria mea română" fără un sentiment de pudoare bruscată, căci nu-mi pot cuceri cu de-a sila un drept pe care nu mi l-au putut cuceri timpul răbdător, buna-credinţă neluată în seamă, sinceritatea tăgăduită.

Dar voi vorbi despre o patrie a mea, şi pentru ea voi înfrunta şi riscul de a fi ridicol, iubind ceea ce nu mi se dă dreptul să iubesc. Voi vorbi despre Bărăgan şi Dunăre, ca de ceva care îmi aparţine nu juridic şi abstract, prin constituţii, tratate şi legi, ci trupeşte, prin amintiri, prin bucurii şi prin tristeţi. Voi vorbi despre un spirit al acestui loc, despre o anumită inteligenţă specifică acestui climat, despre luciditatea pe care am deprins-o aici din lumina albă a soarelui de şes şi despre melancolia pe care am descifrat-o în peisajul Dunării, care se leneveşte la dreapta oraşului, în baltă.

E timpul să mă opresc. M-am înduioşat de tot şi am devenit retoric. Vom relua mâine, mai puţin sentimental.

*

Este în sensibilitatea românească o regiune morală în care mă simt acasă: Muntenia. E postul de observaţie în cultura ţării, postul de control, de verificare, de judecată.

Moldova e mai fertilă, dar şi mai confuză: resursele ei de creaţie sânt nesfârşit mai complexe, dar inegale, învălmăşite, tumultuoase. Spiritul muntean are o răceală în care recunosc cu bucurie jocul puţin steril, dar ordonator al inteligenţei. E mai mult metal dincoace de Milcov.

În ostilitatea lui Pârlea cred că nu este numai dezacordul român-evreu, ci şi opunerea moldovean-muntean. I-am spus-o, şi asta l-a făcut să râdă. „Iată-te acum şi valah". Am primit gluma fără supărare şi am acceptat să meditez serios asupra ei. Dacă Valahia înseamnă nu atât un despărţământ geografic, cât unul psihologic, şi dacă un neam valah nu există, ci numai un climat valah, atunci da, eu sânt, în ordinea valorilor româneşti, un valah, un muntean. Învălmăşeala gândirii lui Pârlea, obscurităţile acestei gândiri, salturile ei, naivităţile ei generoase, toate vin dintr-o sensibilitate despletită, lirică, retorică, cu care S.T.H., fălticenean, poate simpatiza direct, dar care, în lumina de zi a şesului dunărean, apare ca un fel de zadarnică alergare după umbre ce nu există.

*

Nu voi înceta desigur niciodată să fiu evreu. Asta nu e o funcţie din care să poţi demisiona. Eşti sau nu eşti.

Nu e vorba nici de orgoliu, nici de jenă.

E un fapt. Dacă aş încerca să-l uit, ar fi de prisos. Dacă ar încerca cineva să mi-l conteste, tot de prisos ar fi. Dar nu voi înceta, de asemeni, niciodată să fiu un om de la Dunăre. Şi ăsta tot un fapt e. Că mi-l recunoaşte sau nu mi-l recunoaşte cine vrea sau cine nu vrea, treaba lui. Exclusiva lui treabă.

Dificultatea nu stă şi n-a stat niciodată în recunoaşterea juridică a situaţiei mele, chestiune de amănunt, care nu mă priveşte pe mine, fiindcă eu n-am revendicări şi nu-mi recunosc drepturi. (Mă gândesc la un miting al sălciilor din Balta Brăilei, revendicându-şi

dreptul de a fi sălcii.) Eu ştiu ceea ce sânt, şi dificultăţile, dacă există, nu pot fi decât în ceea ce sânt eu, nu în ceea ce scrie în registrele statului. Liber statul să mă decreteze vapor, urs polar sau aparat fotografic, eu nu voi înceta prin aceasta să fiu evreu, român şi dunărean. „Prea multe lucruri deodată", şopteşte vocea mea antisemită (căci am şi eu o voce antisemită, cu care conversez în orele de meditaţie). Desigur, prea multe. Dar toate adevărate.

Nu spun că aliajul lor este scutit de disonanţe, nu pretind că pacea lor este imediată. Dimpotrivă, ştiu că acest acord este lent, că această vieţuire împreună are greutăţi interioare, intime. A discuta despre soluţia politică a problemei ovreieşti este pentru mine ceva cu totul deşert. Mă interesează o singură soluţie, şi anume cea psihologică, cea spirituală. Cred că singurul chip în care se poate lămuri ceva în această foarte veche durere este să încerc a rezolva eu, de unul singur, pentru propria mea viaţă, nodul de adversităţi şi conflicte ce mă leagă în viaţa românească. Şi nu cred că această însingurare este o fugă, o lipsă de solidaritate cu ai mei, ci dimpotrivă, căci nu se poate ca experienţa unui singur om care acceptă şi trăieşte cu sinceritate o dramă să nu lămurească, pentru toţi ceilalţi un îndreptar. Mi se pare mai urgent şi mai eficace să realizez în viaţa mea individuală acordul valorilor iudaice şi al valorilor româneşti din care această viaţă este făcută, decât să obţin sau să pierd nu ştiu ce drepturi civice. Aş vrea să cunosc bunăoară legiuirea antisemită care va putea anula în fiinţa mea faptul irevocabil de a mă fi născut la Dunăre şi de a iubi acest ţinut.

A avut cineva mai multă nevoie de o patrie, de un pământ, de un orizont cu plante şi animale? Tot ce este abstracţie în mine a fost corectat şi, în bună parte, lecuit de o simplă privelişte dunăreană. Tot ce este febră a fost liniştit, a fost ordonat. Nu ştiu cum aş fi fost dacă m-aş fi născut în altă parte. Sânt numai

convins că aş fi fost altul. Gustului meu iudaic pentru catastrofe intime flu-viul i-a ridicat împotrivă exemplul indiferenţei lui regale. Complicaţiilor mele interioare i-a opus simplitatea peisajului. Şi nesiguranţei, neliniştii i-a arătat jocul valurilor efemer şi etern.

Simbolul e ieftin. Dar, ieftin sau scump, nu e mai puţin consolator.

V

Am stat aseară foarte târziu la Snagov, până ce s-a terminat totul, lustruitul parchetelor, ştersul geamurilor, fixarea broaştelor în uşi. Am aşteptat să plece oamenii unul câte unul şi am rămas singur în prag, cel din urmă. E casa pe care am visat-o. O casă pentru soare. Când se face seară, umbra i se culcă pe întinsul lacului ca o umbră de plantă.

Ghiţă Blidaru a trecut fără o vorbă prin toate încăperile. Ne-am oprit pe terasă, de unde dimineaţa de septembrie se deschidea până departe, dincolo de lac, albă în soarele potolit de toamnă şi uşor ostenită parcă de propria sa splendoare.

Eram fericit că nu-mi spune nimic şi înţelegeam după tăcerea lui că se recunoaşte acasă. Este o bucurie să clădeşti şi este una mai mare să te desparţi de ce ai clădit.

Ne vom uita, alba mea vilă de la Snagov, tu pentru a-ţi primi în fiecare zi soarele prin ferestrele tale largi, eu pentru a ridica alte ziduri, bune şi ele de dat uitării. Iată, aici ni se despart drumurile: eşti ceea ce mereu am visat să fiu – un lucru simplu, curat şi calm, cu o inimă egală deschisă tuturor anotimpurilor.

Cum am devenit huligan.

Texte, fapte, oameni

Capitol în care e vorba despre nişte insule Hebride

Războiul pe care l-a provocat în cultura bucureşteană apariţia cărţii mele *De două mii de ani* va mai dura poate multă vreme. La noi, unde lumea oboseşte repede, aceste cinci luni de discuţii şi certuri în jurul unei singure cărţi formează un ciudat caz de tenacitate. Ostilităţile continuă cu verva şi violenţa din primele zile. Noi pamfletari şi ideologi intervin în fiecare săptămână, noi fronturi se deschid mereu. Uneori, conflagraţia pare că se potoleşte, beligeranţii par plictisiţi, linştea restabilită. Dar n-au trecut trei zile calme şi, pe unde nici cu gândul n-ai gândit, năvăleşte dintr-odată un nou cruciat, mai dispus decât toţi înaintaşii săi să facă praf şi pulbere câteva perechi de probleme. Atmosfera e dintre cele mai periculoase. Arareori o dezbatere publică a grupat laolaltă atâtea temperamente nervoase, atâţia idealişti viguroşi, atâţia vizionari irascibili.

Aveam intenţia să aştept potolirea lucrurilor pentru a spune un ultim cuvânt în această crâncenă poveste, de care, cu voie sau fără voie, sânt răspunzător. Aş fi vrut să ascult mai întâi toate vocile ce au de spus sau de ţipat ceva, pentru a le răspunde o dată tuturor.

Îmi pare rău, dar ar fi să aştept prea mult. Mi-au trebuit aproape patru ani pentru a scrie această hulită carte. Nu pot pierde alţi patru pentru a-i citi comentariile. De altminteri, cred că ce a fost de spus s-a spus şi că, de aici încolo, nu mai e loc decât pentru variaţii verbale asupra aceloraşi chestii, vânturate în primele cinci luni cu atâta nobilă pasiune intelectuală. Mai rămân probabil câteva răcnete de pus la punct şi nu mă îndoiesc de succesul lor. În esenţă, însă, problemele (se va vedea ce „esenţă" şi

ce „probleme") au fost formulate.

Este poate timpul să cobor în mijlocul lor. Am eu acest drept?

Întrebarea e justă. Un scriitor nu mai are nimic de spus din momentul în care cartea i-a trecut în vitrina primei librării.

Nimic nu mi se pare mai grotesc decât ceea ce se numeşte un „autor neînţeles". În materie de critică literară, nu există apel, ci numai aşteptare şi – dacă e posibil – umor. Cine nu e în stare să citească detaşat un pamflet sângeros scris împotriva lui şi să surâdă citindu-l n-are nici gustul, nici sensul jocului intelectual. În ce mă priveşte, consider faptul ce se numeşte vulgar „a nu fi înţeles" drept o mare bucurie intimă şi drept una din cele mai sigure verificări personale.

E bine deci s-o spun din capul locului: nu am de replicat nici un cuvânt criticilor literare aduse ultimului meu roman. Iubesc prea mult exerciţiul criticii ca să nu-i respect drepturile. L-am practicat eu însumi şi pun prea mare preţ pe vehemenţa lui intelectuală pentru a nu-i primi cu voie bună rigorile. Un critic se defineşte mai mult prin aversiunile, decât prin adeziunile lui. Personal, ţin foarte mult la aversiunile mele critice, pe care le-am formulat totdeauna fără ocol, şi sânt fericit să le stimez pe ale celorlalţi, chiar când, întâmplător, mi-ar fi incomode[3].

Nu am nimic de răzbunat şi nu de aceea scriu aceste pagini. Am însă câteva lucruri de lămurit, lucruri exterioare literaturii şi care au fost cu de-a sila implicate în cazul *De două mii de ani*.

Ce am putut face pentru acea carte am făcut: am scris-o. Restul o priveşte. Să se descurce cum ştie. Orice carte este într-un fel o

---

[3] D. Ionel Teodoreanu mi-a trimis odată, în urma unor repetate atacuri împotriva literaturii sale, o carte cu două rânduri emoţionante, scrise pe pagina de gardă: „fără dragoste, cu stimă, salutul meu de arme". Îi cer iertare pentru indiscreţie, dar acest „salut de arme" este unul din cele mai frumoase mesaje pe care le datorez literaturii. Termenul trebuie păstrat. El înnobilează meseria de scriitor.

încercare de a forţa necunoscutul, în ce mâini va cădea, ce acorduri va stabili, ce dezacorduri va provoca – nu ştii. Există o nesfârşită serie de necunoscute, care îi vor decide destinul. Sânt rezistenţe, opacităţi, accidente, şi numai dincolo de ele speri să găseşti anumite întrebări cărora cartea ta le răspunde.

Va ajunge ea până la aceste întrebări? Le va răspunde? Va izbuti ea să grupeze în jurul lor mica şi nesigura familie de inteligenţe şi de inimi pentru care ai crezut că scrii? Poate da, poate nu. Este o chestiune de hazard.

Mesajul tău, trimis oarecum în necunoscut, poate ajunge, dar poate şi cădea în drum. Sânt multe şanse să-l pierzi. Cine nu ştie însă să piardă cu inima împăcată n-are de ce să scrie cărţi.

De altminteri, lucrurile se întâmplă la fel şi în altă ordine decât în literatură. Viaţa toată e făcută din galerii prost încrucişate, prin care poţi umbla până la moarte fără să întâlneşti pe cine trebuie, deşi uneori nu vă desparte decât un zid, un pas, o umbră. Ţi s-a întâmplat oare să te gândeşti că pe acest larg pământ se poate afla în chiar această clipă un om care să repete viaţa ta, aşteptările tale, întrebările tale? Nici o singurătate nu are sens fără acest sentiment, fără această nostalgie după cineva, pe care încerci să-l rupi din mulţime, ca să răspundă semnului tău, chemării tale.

O carte este o chemare. Sânt chemări care rămân fără răspuns. Asta e tot.

Spun aceste lucruri pentru a se înțelege că nu fac din cazul *De două mii de ani* o chestiune personală. Cartea aceasta a fost scrisă pentru a fi pierdută, ceea ce a reuşit de minune. Nu am nimic să adaug, nimic să retractez.

„Aşa este jocul", cum zice versul lui Arghezi – şi jocul trebuie lăsat în pace.

Dar scandalul a răscolit fapte şi probleme ce se aşază nu numai dincolo de carte, ci şi dincolo de literatură. Plecată de la un fapt li-

terar, bătălia şi-a descoperit în scurtă vreme obiective politice.

Este aici o flagrantă confuzie de planuri şi puncte de vedere, care nu surprinde şi, cu atât mai mult, nu indignează pe cine cunoaşte legile simple ale culturii româneşti. Confuzia este în discuţiile noastre publice aproape o metodă.

Pentru un spectator calm, felul în care o dezbatere de idei se degradează la noi, pierzându-şi liniile directoare şi agăţându-se de două-trei fleacuri incidente, este o distracţie curentă.

Nimic nu e stringent pentru intelectualul bucureştean. El nu judecă pe probleme definite, ci pe oarecari dispoziţii personale, lirice şi confuze. În genere, de oriunde ar pleca, îi este foarte uşor să ajungă acolo unde are chef. Nici o problemă nu este destul de strictă, pentru a-l opri să evadeze. De la o teorie de matematici superioare, va trece în linie directă la schimbarea guvernului.

Obişnuit, cultura noastră de fiecare zi este dominată de două-trei idei nervoase, care bântuie o zi, o săptămână sau o lună prin reviste, cafenele şi redacţii, până la uzare sau plictiseală. Sub bătaia lor se aşază, cu voie sau fără voie, orice faptă, orice carte, orice om.

În iunie 1934, la apariţia romanului *De două mii de ani*, ideile ce preocupau verva intelectuală românească erau două: antisemitism[4] şi dictatură. Calitatea ideilor bucureştene este de a fi nu numai nervoase, dar şi exclusive. Ele nu rabdă o trecere pe alt plan decât al lor. De vreme ce întrebările urgente ale conştiinţei bucureştene erau dictatura şi antisemitismul, acestor întrebări, şi nu altora, trebuia să le răspundă inoportuna carte. Astfel, acel volum de 350 de pagini a fost somat să se rostească în diverse chestiuni grave, pentru care era violent tras la răspundere. El a fost supus unui aspru interogatoriu, pentru a

---

[4] În genere, antisemitismul românesc este o stare de fapt. Din când în când însă se transformă în idee.

declara din ce partid este, ce opinie are în chestia constituţională şi cu cine votează. „Cu cine votează", mai ales, aceasta fiind întrebarea românească majoră. (Vezi Caragiale: Scrisoarea pierdută, Atmosferă încărcată etc.)

Din tot ce s-a scris cu acest prilej, numai câteva articole au plecat de la obiectivele cărţii[5]. Restul, un întreg dosar, au vorbit despre democraţie, comunism, ortodoxie creştină, fascism, revoluţie corporatistă, etc., etc., etc. – tot lucruri capitale, desigur, dar străine de această carte, pe seama căreia erau abandonate din lene, din indiferenţă sau din vervă, dar în nici un caz din patimă, cum s-ar putea crede, căci ar fi păcat să stricăm acest cuvânt frumos.

Patru luni s-au schimbat peste umărul cărţii – răbdător umăr – nenumărate focuri de polemică religioasă, politică şi socială, care mă onorau nespus, dar nu mă priveau deloc. Nu recunoşteam în acest măcel nimic din ce gândisem, nimic din ce scrisesem.

Într-un roman de Virginia Woolf, există un personaj care, scriind biografia romanţată a unui poet face ca un întreg episod din viaţa acestuia să se petreacă în insulele Hebride.

„De ce în Hebride? întreabă cineva. Poetul d-tale n-a fost niciodată acolo".

„Ştiu. Dar insulele Hebride îmi plac foarte mult".

Am impresia că intelectualul român are şi el nişte insule Hebride „care îi plac foarte mult" şi pe care le plasează, după o geografie fantezistă, unde se nimereşte. „Hebridele" lui actuale sânt democraţia şi fascismul, antisemitismul şi revoluţia marxistă.

„Dar eu n-am fost niciodată în Hebride!", aş exclama odată cu eroul Virginiei Woolf, dacă n-aş şti că e inutil. „Polemica de idei"

---

[5] Şerban Cioculescu în „Adevărul" şi „Revista Fundaţiilor Regale", Pompiliu Constantinescu în „Vremea", Octav Şuluţiu în „Reporter", N. Carandino în „Facla", I. I. Cantacuzino în „Criterion”.

se face cu obsesii, nu cu adevăruri – şi între ele lupta este profund inegală. De aceea nici n-o încerc.

Nu vreau să spun că problema democraţiei, – bunăoară, este fără interes. Nimic din ce e privitor la destinul omului nu este fără interes. Observ doar că nu această problemă era în cauză şi nici una din câte au fost arbitrar aruncate în discuţie.

Dar e desigur prea târziu pentru a stabili această discriminare. Lucrurile au mers mult prea departe ca să mai încercăm astăzi o readucere a lor la punctul de plecare. A distinge, a limita, a încadra – sânt operaţiuni de metodă reci şi fără ecou, în timp ce a confunda este un seducător procedeu.

Cazul *De două mii de ani* numără câteva irevocabile confuzii.

Le primesc.

Un dosar cu probleme

Îmi va fi greu, probabil, mai târziu să evoc atmosfera de incendiu prin care a trebuit să răzbată cartea. Am textele în faţă – câteva sute de pagini, decupate cu grijă din ziare, reviste şi pamflete –, dar, recitindu-le, bag de seamă că au devenit aproape inexpresive. Violenţa termenilor, brutalitatea injuriei, sălbăticia insultelor se dovedesc azi cu totul sub impresia de mic cataclism ce rămânea pe urma lor în primele zile.

Nici vorbă, ceea ce s-a scris a fost foarte grav. Grav chiar pentru o societate ca a noastră, în care se înjură atât de lesne. Totuşi, elementele scrise ale procesului *De două mii de ani* mi se par blajine şi politicoase, în raport cu elementele sale orale. Furia polemică a fost precedată şi întregită de o întinsă campanie verbală, pe străzi, prin cafenele, prin redacţii, prin librării, prin cinematografe, prin case particulare, prin instituţii publice – rumoare surdă şi clocotitoare ca la teatru când din culise se

apropie figuraţia –, femei, soldaţi, popor. Nu ştiu de unde, nu ştiu cum, nu ştiu prin ce subită zguduire morală, s-au trezit câteva voci răzbunătoare, câteva conştiinţe pure, câţiva misionari indignaţi. Exemplul a fost primejdios, căci gustul de asprime morală este una din cele mai irezistibile ispite. Trei zile după apariţie, romanul meu avea ridicat înainte-i o divizie de conştiinţe intransigente.

Nu vă pot povesti ce a fost. Ar fi prea greu, prea lung, prea complicat. Ca în farsele proaste de cinematograf, prin care circulă o întreagă serie de personaje, care nu se ştie de unde vin, pe cine caută şi ce vor, a răsărit în această încăierare o legiune de tineri pitoreşti, recrutaţi din cele mai diverse medii, venind să răzbune cele mai diverse chestii. Organizaţi pe echipe, împărţiţi pe sectoare, distribuiţi pe ore de zi şi de noapte, băteau străzile şi bulevardele în căutare de auditori.

Nu glumesc. Sau, dacă glumesc, nu exagerez. Până la obsesie, până la extenuare, până la idee fixă a fost urmărită această carte. Indignarea se hrănea din propria sa substanţă, în vid, cu fiecare zi, cu fiecare ceas.

E iritant să lupţi cu o carte. Tăcerea ei este apăsătoare. În genere, e iritant să lupţi cu cineva care nu reacţionează. Orice om care urlă devine ridicol dacă urletul lui cade în gol şi, atunci, dintr-o exasperare legitimă, e obligat să urle mai departe, să urle mereu, ca să-şi acopere propriul său glas.

Numai primul pas spre dezordinea morală e greu: restul vine de la sine, din inerţie, din exasperare. O singură minciună te obligă la un întreg sistem de minciuni, o singură invectivă, la o ploaie de invective. Mi-am urmărit zi de zi, în tăcere, combatanţii şi m-a interesat ritmul deznădăjduit cu care le creştea furia, până la forme convulsive. S-ar fi spus că e un concurs de devastări intelectuale, o probă de huliganism moral, o goană după cuvântul

cel mai tare, după falsul cel mai violent, după insulta cea mai cruntă. N-a rămas piatră nearuncată, n-a rămas injurie nerostită.

Scriu aceste pagini cu foarte mult calm, fără melancolie şi fără regrete. V-am spus că nu am nimic de răzbunat. Cine a fost vreodată între atâtea focuri nu se poate să le fi primit fără un just sentiment de orgoliu. Nu bănuiţi ce excelent exerciţiu de singurătate este o asemenea întâmplare. Dintr-o dată se restabilesc distanţele, se lărgeşte în jurul tău câmpul de vedere, se detaşează pe un ecran circular siluetele oamenilor – prieteni, cunoscuţi, inamici, camarazi –, fiecare verificat în laşităţile, în curajul, în dezertările, în loialitatea şi în compromisurile lui. Este o comedie amplă, cu infinite aspecte, cu involuntare revelaţii, cu scene, fapte, replici şi gesturi pe care niciodată nu le-ai fi cunoscut, dacă scandalul n-ar fi aruncat asupra lor o bruscă lumină. Datorez cazului *De două mii de ani* o lecţie de viaţă foarte vie şi foarte complexă. Ea răscumpără un pumn de deziluzii.

Şi mai e un lucru, care mă opreşte să iau în tragic acest război publicistic: cunosc oamenii care l-au purtat. Îi ştiu pe toţi, cu mica lor biografie culturală, cu micile lor aşteptări, cu micile lor combinaţii, cu micile lor şantaje, cu micile lor „pile", „învârteli", „chestii". În şapte ani de gazetărie, am ocupat un bun loc de observaţie în această lume de idealişti, pentru a nu primi astăzi cu un surâs subita lor criză etică. Pe cei mai mulţi i-am văzut trecând prin faţa biroului meu de la „Cuvântul", care pentru a-mi cere un articol, care pentru a-şi plasa o notă, care pentru a solicita o critică amicală, fiecare cu un năduf, cu o rugăminte, cu o intervenţie. Îi regăsesc azi cu piatra în mână şi îmi spun că viaţa n-ar avea haz fără ei.

Indignarea lor nu e indignare, adversitatea lor nu e adversitate, entuziasmul lor nu e entuziasm, nimicul lor nu e nimic. Dacă ciocnirea lor cu o carte sau cu un om ar fi o adevărată ciocnire –

adică o luare de poziţie –, dacă duşmănia lor ar porni de la conştiinţa unor valori adverse, dacă violenţa lor ar fi o reacţie de gândire, totul ar fi salvat. Dar nimic nu e serios, nimic nu e grav, nimic nu e adevărat în această cultură de pamfletari zâmbitori.

Mai ales nimic nu este incompatibil. Iată o noţiune care lipseşte total vieţii noastre publice, pe toate planurile ei: incompatibilul. În cultură, ca în parlament, oamenii se înjură la tribună şi se împacă la bufet. Compromisul este floarea violenţei. Avem de aceea o cultură de brutalităţi şi tranzacţii.

Leon Pierre-Quint, criticul francez care a fost în anul 1933 la noi, a rămas uluit întâlnind la o reuniune intelectuală bucureşteană câţiva comunişti şi cuzişti, membrii aceleiaşi grupări. L-am auzit cerându-i explicaţii unui gardist de fier notoriu, pe care îl găsise în tandreţe intelectuală cu un marxist, şi el notoriu[6]. Pierre-Quint nu înţelegea cum e posibilă o asemenea frăţie între doi oameni pe care, teoretic, ar fi trebuit să-i despartă zece lumi. Ţin foarte bine minte candidul răspuns al celor doi extremişti amici.

„Vedeţi, noi nu suntem decât prieteni. Asta nu ne angajează la nimic".

Acest „decât" este un breviar de psihologie bucureşteană. El explică foarte multe lucruri, el scuză totul.

„Comment, ca ne vous engage a rien? Mais un seul geste engage, Monsieur".

Leon Pierre-Quint se înşela. Pe oamenii aceştia nu-i angajează cu adevărat nimic: nici ura, nici iubirea, nici viaţa, nici moartea. Orice fac, orice spun rămâne mereu undeva, într-un colţ de

---

[6] Nu vreau să credeţi că e vorba de o fabulă, inventată pentru trebuinţele cauzei. Scena s-a întâmplat întocmai. Cei doi eroi erau Mihail Polihroniade şi inginerul Belu Silber, unul militant de extremă dreaptă, celălalt de extremă stângă.

conştiinţă, un zâmbet care anulează ce au făcut, retractează ce au spus. Rigoarea, sub orice formă, nu este de resortul lor. Sânt nişte oameni liberi. Poate singurii oameni liberi din Europa, căci faptele nu-i leagă, iar ideile nu-i obligă.

Iată de ce atacurile cele mai sălbatice nu mă emoţionează. Simt dincolo de ele renghiul, chiulul, indiferenţa şi, cel mult, enervarea. Vor trece. Totul trece în această piaţă intelectuală, totul trece fără urmă, fără consecinţă, fără memorie. Ăştia sânt oamenii...

Să-i lăsăm şi să revenim la „probleme". Nu cred că va fi prea greu. Dosarul meu cuprinde, e drept, nenumărate piese fulminante, dificil de mânuit. A le desface una câte una, a le cerceta „la rece" şi a încerca să degajezi din praful lor de puşcă „ideea", este o întreprindere plină de primejdii. Din fericire, însă, în acest dosar de 500 de pagini tipărite, ideile nu abundă. Sânt vreo două-trei, înecate într-un ocean de invective. Poate că n-ar fi lipsit de interes – şi în nici un caz lipsit de farmec – să le reproducem pe toate.

Voi fi, însă, silit, din cauza abundenţei de materie, să nu opresc aici decât textele optime şi accentele superlative ale dezbaterii. Ele vor indica nivelul ridicat al preocupărilor şi abuzul general de talent şi spirit pus în slujba lor.

E poate prima oară când, în viaţa publică românească, se înregistrează o unanimitate de cuget şi simţiri. Mai mult chiar: o unanimitate de vocabular. Erau momente în care nu se mai deosebea cine vorbeşte: „Adevărul Literar" sau „Apărarea Naţională"? „Porunca Vremii" sau „Viaţa Românească"? Gazetele sioniste întindeau o mână fraternă ziarului d-lui Cuza, revistele marxiste se înţelegeau de minune cu cele huliganice, dreapta şi stânga, democraţii şi reacţionarii, antisemiţii şi revizioniştii – toată lumea. În sfârşit, cunoştea un singur duşman, denunţa o

singură crimă. În plus, făcând legătura între redute şi tranşee, se mai zbătea pe străzi un mic cotidian de 5 parale, care devenise monitorul meu oficial, publicând zilnic scurte buletine de pe câmpul de luptă.

Doamne! Ce nu s-a spus? Fiecare articol era o sentinţă de curte marţială, fiecare băiat de redacţie un justiţiar.

N-au lipsit nici chemările la ordine, nici condamnările la rug, nici îndemnurile la asasinat[7]. Le-am strâns pe toate, liniştit, cu hotărârea de a înrăma pasajele decisive şi de a le expune mai târziu în camera mea, în jurul mesei de scris. E o lectură care stimulează gustul de a trăi.

Îmi pare rău că nu pot transcrie totul. Caut însă printre documentele dosarului o pagină care să rezume cât mai mult şi să cuprindă, dacă nu toate injuriile – ceea ce ar fi greu –, cel puţin toate problemele. Ezit între câteva texte, dar până la urmă cel mai sintetic mi se pare următorul. Are avantajul de a fi apărut în „Viaţa Românească" şi de a adăuga deci furiei juvenile cu care a fost scris prestigiul bătrânesc a 26 ani de glorioasă apariţie. Iată-l:

ÎNTRE UMILINŢĂ ŞI IMPERTINENŢĂ.

Mihail Sebastian era un domn publicist de la ziarul ortodox-reacţionar „Cuvântul" de o neobişnuită insolenţă. Se declara pe vremuri triumfător, „burghez", adora pe ţârcovnicii de-acolo (G. Racoveanu, Nae Ionescu), dădea lecţii de naţionalism intransigent, scuipa pe democraţie şi drepturile omului, etc.

Spre stupefacţia noastră, aflăm că acest luptător întru Hristos, Rege şi Naţiune este un tânăr... evreu pe nume Iosif Hechter, de prin bălţile Brăilei.

Factura sa intelectuală era eminamente huliganică.

---

[7] „Dar îţi voi dovedi, Mihail Sebastian, că tu nu ai voie să-ţi asumi nici măcar dreptul la respiraţie, nicidecum acela de-a scrie... căci trebuie curăţită literatura de oameni ca tine, Mihail Sebastian". („Credinţa", anul II nr. 171)

Argumentele subtile ale profesorului său Blidaru se transformă la Hechter în aluzii cu otgonul, jocul pe muchii de cuţit în tânguire nătângă. Când un evreu se nimereşte prost şi renegat, apoi să ferească Dumnezeu...

De la impertinenţa de odinioară, Mihail Sebastian a trecut la o umilinţă dostoievskiană...

Grupul de la „Cuvântul" a trecut cu arme şi bagaje în tabăra antisemită.

Trebuia Iosif Hechter să se retragă? Evident că da. Totuşi, Iosif Hechter a rămas. A mai primit şi o lovitură de picior la spate: prefaţa profesorului Nae Ionescu la romanul ultim *De două mii de ani*, unde se fundamentează cu argumente teologale existenţa anti-semitismului.

Îl dai afară pe uşă şi el vine pe fereastră? Iată-l: impertinent şi umil, înjurând şi lingând mâna care l-a lovit...

Cazul „moral" poate n-ar interesa: evreu huliganic, izgonit de la o tabără antisemită, făcând plecăciuni pentru loviturile primite...

Dar romanul este lipsit total de talent şi de limbă românească: „taie iarba cu securea", şi alte urâciuni. Nimic fluid. Totul scorţos, împăiat ca un animal vânat, dezgustător prin pretenţii, sfertodoct în idei, stupid ca semnificaţie. Acesta e romanul *De două mii de ani* al d-lui Mihail Sebastian.

P. NICANOR & Co.

Trebuie să admiraţi excepţionalul spirit de sinteză cu care „Viaţa românească" rezumă în aceste 38 de rânduri, tot ce s-a spus, denunţat şi discutat în cinci luni. Nu lipseşte nimic: nici gravul delict al colaborării mele la „Cuvântul", nici crima de a fi cerut o prefaţă profesorului Nae Ionescu, nici oroarea de a o fi publicat, nici trădarea mea de neam, nici atentatul meu împotriva democraţiei...

Îi sânt recunoscător bătrânei reviste că a ştiut să adune într-un singur pumn atâtea idei, simplificându-mi munca.

Să procedăm însă metodic şi să numerotăm „problemele". Sânt, dacă nu mă înşel, trei probleme principale şi câteva conexe.

1) O problemă antisemită („... factura sa intelectuală era eminamente huliganică").

2) O problemă democrată („... scuipă pe democraţie şi drepturile omului etc.").

3) O problemă gramaticală („... romanul este lipsit total... de limbă românească").

Aceste trei chestiuni formează punctele cardinale ale dosarului. Ele au condus şi orientat cazul *De două mii de ani*, grupând în trei mari cicluri ideile, conflictele de conştiinţă, textele, anecdotele, oamenii...

Voi lăsa deoparte „ciclul problemelor de gramatică", deşi a cunoscut un răsunător succes de presă. Câţiva mari stilişti şi-au spus cuvântul[8].

Să ne păstrăm atenţia exclusiv pentru problemele supreme...

„Primul roman rasist românesc"

Cartea cuprinde puternice accente antisemite. În gândire, în metoda filozofică în notaţii psihologice – găsim cele mai autentice documente rasiste. Sânt fragmente parcă luate direct din Alfred Kosersberg. Ne aflăm, deci, în faţa unui caz de evreu devenit antisemit. Cazul este, orice s-ar spune, senzaţional.

(„Adevărul Literar", anul XIII, nr, 713, 5 VIII 1934)

Textele pentru care *De două mii de ani* a devenit un ,,roman rasist", iar autorul său un periculos „renegat" sânt puţine. Cam 16 rânduri de tipar, culese dintr-o carte de 350 de pagini. Aceste

[8] Vezi pentru detalii anexa I, de la sfârşitul volumului, pag. 299

texte au circulat din mână în mână, de la cronicar la cronicar, subliniate cu litere de foc şi denunţate indignării unanime. Lectura cărţii ajunsese inutilă, de vreme ce rândurile criminale fuseseră expropriate şi zvârlite în domeniul public, pradă curiozităţii generale şi simţului obştesc de onoare.

După cum, din complexul unei crime, nu ajung pe masa judecăţii decât corpurile delicte – un cuţit însângerat, o sticluţă cu otravă, un revolver descărcat –, tot astfel din această subversivă carte n-au ajuns în discuţia publică decât câteva fraze. Sânt corpurile mele delicte.

Mi-e foarte greu să le discut. Aş putea răspunde că sânt toate, fără excepţie, falsificate – unele direct în cuprinsul lor material, altele în sensul şi spiritul lor.

Nu voi spune că aceste falsuri mă indignează. Nu am „indignarea facilă". Am cunoscut în profesiunea mea de ziarist atâţia visători şi atâţia martiri, încât mi-am tocit, în tovărăşia lor, fibrele revoltei morale. Dar, în cazul de faţă, s-a procedat cu o aşa de radicală lipsă de scrupule, încât de multe ori ezitam între dezgust şi amuzament. Ba chiar am avut şi un moment de melancolie – singurul – în ziua în care d. Petre Chiricuţă, intervenind şi d-sa în dezbatere, a măsluit alte două-trei fraze, pentru a-mi demonstra, iar şi iar... renegarea[9].

Cu un dram de vervă şi un car de rea-credinţă ce nu se poate dovedi? Totul, absolut totul.

A cita un text este o operaţie de răspundere intimă. Alte sancţiuni decât propria ta conştiinţă – când dă Dumnezeu să fie – nu există. Iar când nu dă Dumnezeu, libertatea ţi-e întreagă şi abuzul inocent. Ştergi un cuvânt, suprimi o paranteză, greşeşti o virgulă – şi iată că nefericita pagină care ţi-a picat în mâini spune exact ce ai vrut tu să spună.

---

[9] Vezi anexa II.

Jocul acesta n-are limite. Oricine poate dovedi orice, plecând de la nu importă ce text. Dacă vreţi şi dacă vă amuză, vă pot găsi în *Eneida* lui Virgiliu hexametri despre revizuirea tratatului de la Versailles, iar în *Infernul* lui Dante terţine despre stabilizarea monetară. E o chestiune de punct de vedere, iar punctele de vedere sânt nişte animale docile, care merg unde le duci.

O carte este un lucru organic, în care fiecare detaliu este luminat de contextul său, fiecare pagină condiţionată de întregul cuprins, fiecare afirmaţie precizată de nuanţele ei. Nimic mai lesne decât să o ciunteşti măcelăreşte, cu toporul.

Evreii sânt deprinşi cu asemenea procedee, căci toate cărţile lor au fost în toate vremurile măcelărite, spre a spune diverse lucruri monstruoase. Arma antisemită cea mai gravă n-a fost nici revolverul, nici piatra, ci cu totul alta: citatul. Nu cu citate s-a dovedit omorul ritual? Nu cu citate au dovedit d-nii Cuza şi Codreanu că neamul lui Israel se hrăneşte cu sânge de creştin? De ce nu s-ar dovedi tot cu citate că *De două mii de ani* este un roman rasist, iar autorul său un feroce antisemit?

Singurul lucru nou este că între mânuitorii de citate se găsesc acum şi evrei, ceea ce dovedeşte că au învăţat oarecari lucruri de la adversarii lor huligani.

În ce mă priveşte, n-am nimic de răspuns corpurilor delicte de lez-iudaism. Ţin foarte mult să evit orice cuvânt tare – căci s-au aruncat prea multe în acest nefericit caz –, dar cred că cine nu este nici imbecil, nici de rea-credinţă va găsi în *De două mii de ani* răspunsul. Singurul posibil.

*

„Renegat" şi „antisemit" pentru unii, romanul *De două mii de ani* este numai „asimilist" pentru alţii.

D. Şerban Cioculescu vorbeşte despre „setea de asimilare ce

animează romanul"[10]. Puţin înainte, d. Pompiliu Constantinescu formulase altfel aceeaşi idee: „D. Sebastian este ce se cheamă un asimilist"[11].

Afirmaţia mi se pare gravă şi – în măsura în care pot avea o opinie despre cartea mea – inexactă. Nu e vorba să polemizez cu d-nii Cioculescu şi Pompiliu Constantinescu, de care mă leagă o veche stimă intelectuală. În plus, le datorez recunoştinţa de a fi vorbit calm şi autoritar, într-o învălmăşeală în care atâta lume şi-a pierdut capul.

Dar sânt convins că a cugeta asupra raporturilor dintre spiritul iudeu şi spiritul local nu este, nu poate fi, un act de profesiune asimilistă. Cred, de altfel, cu toată tăria că un scriitor nu poate fi „asimilist". Acest lucru l-ar anula în însăşi fiinţa lui. Scrisul este un act de prezenţă – asimilismul un act de evaziune. Mai grav decât o sinucidere, el e o mutilare.

Acest lucru este just nu numai pentru evrei, dar pentru toată lumea. Urmăresc bunăoară cu un viu sentiment de compasiune şi de satisfacţie situaţia grecilor, a bulgarilor şi a polonezilor din mişcările noastre de dreapta. Excesul lor convulsiv de „credinţă" nu le va acoperi niciodată viciul de origine.

Totuşi, comedia asimilistă este nesfârşit mai apăsătoare pentru evrei. Un grec care renunţă la neamul lui face cel mult o bună afacere. Un evreu făptuieşte însă o trădare. Căci e mult mai greu să fii evreu – şi sentimentul de a fi fugit de unde „e greu" anulează nu numai rădăcinile orgoliului tău personal, dar şi orice putinţă de a crea.

Mă feresc să fiu patetic şi, de aceea, nu judec asimilismul sub aspectul său moral. Nu voi spune nici că este odios, nici că este laş. Asemenea cuvinte – şi altele mult mai tari – le-am primit eu

[10] „Revista Fundaţiilor Regale," anul I, nr. 10, octombrie 1934.

[11] „Vremea", anul 7, nr. 347, 22 iulie 1934.

însumi şi ştiu cât de uşor se pot arunca[12]. Asimilismul însă, onorabil, sau dezonorant, creează un grav complex de inferioritate, care este un pas spre disoluţie, spre sterilitate, spre moarte.

Sânt convins că a minţi este un fapt foarte grav, cu riguroase pedepse interioare. El îţi ia nu dreptul, dar posibilitatea organică de a-ţi mai trăi cu sinceritate viaţa şi de a mărturisi adevărul. Cu ce ar putea răscumpăra asimilismul groaznica minciună iniţială, la care te obligă şi sub care te striveşte?

Nu-i cer vieţii decât dreptul de a o privi cu totală sinceritate în faţă. Acest lucru, astfel spus, poate părea grandilocvent sau pretenţios. Nu mă interesează. Vi-l repet şi îl menţin. De aceea scriu. De aceea sânt.

*

Nu e mai puţin adevărat că în faţa valorilor iudaice se ridică o serie de valori locale – româneşti în România, franceze în Franţa, germane în Germania. A confrunta aceste două cicluri paralele de valori, a le gândi, a încerca să stabileşti relaţii între ele este, mi se pare, o obligaţie interioară dintre cele mai normale.

Există oare un scriitor, evreu prin origine şi francez, german, italian sau maghiar prin cultură şi formaţie, care să nu-şi pună această problemă?

Jakob Wassermann scria încă din 1920, când hitlerismul nu exista, o carte plină de lucidă tristeţe: *Mein Weg als Deutscher und Jude*. Acest dublu drum orice evreu trăit într-o altă cultură decât cea ebraică sau idiş trebuie să-l parcurgă şi să-l gândească – Ludvig Lewisohn în America, Benjamin Cremieux în Franţa, F. Aderca în România.

De două mii de ani nu este în cultura românească prima carte care să fi formulat această dramă. L-aţi uitat pe Ronetti-Roman?

[12] „... lichea, ticălos, dejecţie a ghetoului evreiesc..." (I. Ludo).

L-aţi uitat pe Ion Trivale?

Ce e ciudat este că amândoi rezolvau dificultăţile la fel de simplu: prin asimilism. *Manasse* este o limpede pledoarie asimilistă. Lea să se mărite cu Matei Frunză, Lazăr să se însoare cu Natalia Frunză – şi problema s-a terminat.

Astăzi, după atâtea decenii, *Manasse* rămâne o admirabilă piesă de teatru, dar soluţia lui Ronetti-Roman pare mai puerilă şi mai tristă decât oricând.

Cât despre Ion Trivale, după ce a definit în „Noua Revistă Română" noţiunea de „a fi român", s-a dus să moară pe front, în fruntea plutonului său. Îşi închipuia, murind cu capul pe mitralieră, că moare român. S-a înşelat. În 1930, se dezvelea la Predeal un monument al scriitorilor căzuţi în război, şi numele lui Ion Trivale nici nu, era pomenit. Nici moartea nu l-a „asimilat" pe Iosef Netzler pământului pentru care a murit.

Nu e prima oară când evoc această moarte de două ori tragică[13]. Ar trebui să li se vorbească mereu tinerilor evrei din România despre acest Ion Trivale, a cărui întreagă viaţă a fost un îndârjit act de adeziune la realităţile româneşti şi a cărui moarte a fost o frumoasă inutilitate.

Umbra lui Trivale închide irevocabil poarta iluziilor asimiliste. Dar nu şi poarta oricărei înţelegeri. Evreu fiind şi rămânând evreu, vei încerca totuşi să-ţi defineşti locul în societatea şi în cultura românească, faţă de care obligaţiile tale sânt cu atât mai pasionante, cu cât nu mai păstrezi nici o iluzie.

Am crezut acest lucru înainte de a fi tipărit *De două mii de ani*, îl cred şi astăzi, după toate câte s-au întâmplat.

---

[13] Am scris despre Ion Trivale în „Cuvântul" „antisemit" şi „hitlerist” din noiembrie 1933.

„Iuda trebuie să sufere"

... are foarte multe lucruri de cucerit – şi le va cuceri. Dar are unul de pierdut, şi pe acesta nu ştiu dacă va izbuti să-l piardă. Are de pierdut obişnuinţa de a suferi, are de pierdut vocaţia pentru durere. (De două mii de ani, pag. 211)

„Iuda trebuie să sufere", formula d-lui Nae Ionescu, a făcut repede populară una din paginile romanului: aceea care vorbea despre „obligaţia iudaică de a suferi".

Era o afirmaţie cu multe riscuri, căci pe temeiul ei cronicarii ingenioşi puteau construi o serie de consecinţe antisemite. Ceea ce s-au şi grăbit să facă. Dacă suferinţa lui Israel este congenitală, dacă ea face parte din structura rasei, nu-i aşa că antisemitismul devine necesar? Nu-i aşa că îl justifici, îl aprobi şi – cum spunea „Viaţa Românească" – îl „fundamentezi"?

Nu ştiu dacă acest raţionament foarte logic e o glumă polemică sau o prostie sinceră. Ştiu însă că este o înfiorătoare confuzie. Eu vorbeam despre o suferinţă metafizică, nu de una politică. Mă refeream la o dramă spirituală, nu la una publică. Acestei drame, pe acest plan, nu-i găseam într-adevăr nici un sfârşit, nici un remediu. Dar e o dramă care n-are absolut nimic de-a face cu dreptul de vot al evreilor sau cu regimul lor în universităţi, cu bunul lor trai sau cu prostul lor trai. E ceva cu desăvârşire independent de condiţiile în care trăiesc, ceva care depăşeşte dreptatea sau împilarea, egalitatea sau persecuţia, pâinea sau mizeria.

Nu spun că această dreptate, egalitate şi pâine sânt fără importanţă. Nu pretind că a lupta pentru cucerirea lor este inutil. Nu susţin că în această ordine de fapte, nu există soluţii. Cred însă că aceste soluţii nu sânt, în ultima analiză, esenţiale. Cred că ele nu vor merge niciodată până la rădăcina dramei. Nu pentru că

n-ar fi eficace, ci pentru că operează pe alt plan, în altă direcţie, cu altă semnificaţie.

*

Există soluţii pentru drama politică evreiască? Probabil. Evreii au un partid, o uniune şi câteva organizaţii, care se ocupă cu găsirea lor.

Poate că nu este himeric să nădăjduieşti că, într-o bună zi, existenţa acestui neam va fi scutită de adversităţile care o înveninează azi. Cu puţin curaj şi cu puţină exagerare, îţi iei libertatea de a crede că această zi va răsări cândva şi în România. E o speranţă naivă, dar nu absurdă. Românii din America sânt foarte buni americani, deşi au rămas cu o admirabilă tenacitate români, păstrându-şi şi limba, şi folclorul, şi tradiţiile familiale, şi legăturile cu comunitatea românească. Nimeni nu-i învinovățeşte de a forma la Cleveland sau la Ohio un „stat în stat". Ne este deci îngăduit, sprijiniţi pe acest exemplu, să aşteptăm cu răbdare un timp care să lichideze şi la noi definitiv ceea ce profesorul Nae Ionescu numea, încă în martie 1928, „o politică de huligani, agitatoare, aţâţătoare şi oprimantă". Timpul care a adus, orice s-ar spune, în mai puţin de o sută de ani, mai multă dreptate în această ţară, dând libertate ţiganilor robi, pământ ţăranilor iobagi şi oarecare vagă omenie în fabrici şi mine va aduce cândva şi acestor evrei, pradă tuturor diversiunilor de stat, un dram de linişte.

„Timpul" este desigur o soluţie înceată, iar „cândva" un termen nesigur. Nu există alte soluţii mai grabnice, mai radicale, mai active? Ba da. Există soluţia sionistă şi – la polul opus – soluţia marxistă. Amândouă au fost enunţate în bătălia *De două mii de ani*. Amândouă se cunosc.

Pentru sionişti, drama evreiască se termină odată cu reclădirea statului iudeu în Palestina. Suferim azi pentru că suntem în exil.

Nu vom mai suferi mâine, pentru că vom fi reintegraţi istoriei noastre naţionale. E un punct de vedere impresionant, care răspunde celor mai vechi nostalgii iudaice. E în acelaşi timp o experienţă de viaţă capitală.

Pentru marxişti, lucrurile sânt şi mai simple. Drama evreiască n-are de ce să se termine, pentru bunul motiv că... nu există.

Există în lume o singură dramă, şi aceea este „lupta de clasă". Evreii – şi anume numai evreii proletari şi săraci – suferă întâmplător, din cauza suprastructurii burghezo-capitaliste, care, de câte ori se află în criză, loveşte în ei, după cum loveşte de altfel în întreg proletariatul[14]. Când va dispărea această suprastructură, va dispărea şi suferinţa evreilor.

Nu discut aceste soluţii. Ele pot fi juste, fiecare în parte sau amândouă laolaltă. Presupun că sânt excelente şi că prin realizarea lor problema evreiască va lua sfârşit, înţelegând prin „problema evreiască" complexul economic, politic şi juridic al antisemitismului. Presupun că sionismul sau marxismul, sau orice alt sistem, dacă vreţi, va izbuti să suprime total persecutarea evreilor, sărăcia lor, pribegia lor, întreg lanţul de nefericiri care i-a gâtuit în două mii de ani. Şi, presupunând acest norocos şi radical deznodământ, mă întreb dacă drama iudaică nu rămâne totuşi intactă....

*

Evreii sânt un neam tragic.

---

[14] Recunoscând lupta de clasă ca o realitate a vieţii – pentru „Cuvântul Liber" nu există Iuda, nu există neam evreiesc. Există exploatatori şi exploataţi. Exploatatorii – români, evrei, greci, turci, armeni etc. – sânt totdeauna exploatatori. Exploataţii – români, evrei, greci turci, armeni – sânt totdeauna exploataţi.

Muncitorul evreu trăieşte aceeaşi viaţă mizerabilă ca şi muncitorul român. Exploatatorul evreu încasează aceleaşi beneficii injuste ca şi exploatatorul român". („Cuvântul Liber" nr. 44, septembrie 1934)

De ce? Nu ştiu de ce. Pentru aceleaşi motive pentru care elveţienii sânt un neam placid. E o chestiune de destin, de vocaţie, de necesitate intimă. E, mai ales, o realitate care îşi depăşeşte explicaţiile.

Un marxist nu va înţelege acest lucru, el, care vede lumea în raporturi simple, schematice şi reductibile la o singură cauză. Unde începe ireductibilul, acolo se sfârşeşte câmpul de vedere marxist. Îmi dau deci seama că cel puţin pe acest front înţelegerea este exclusă.

Faptul de a gândi prin „imponderabile", de a vedea adică lucrurile direct, în ceea ce ele scapă unui sistem mecanic de cauze, este susceptibil de cele mai savuroase ironii. Se poate glumi la nesfârşit pe tema asta, şi s-a şi glumit[15].

Evreii sânt un neam tragic. Cred în acest adevăr, oricât ar fi el de trist, de obositor sau de primejdios. Desigur, ar fi mai comod şi mai plăcut, şi pentru ei, şi pentru toată lumea, să fie un neam vesel, nostim, bine dispus şi hazliu.

Viaţa ar fi un chef permanent dacă globul n-ar fi populat decât de domnii Ion Pribeagu şi I. Ludo, multiplicaţi în două miliarde de exemplare. Din nefericire, există oameni tragici şi există neamuri tragice. Există anumite sensibilităţi înclinate spre dramă, anumit climat moral care adăposteşte şi fecundează rădăcinile amare ale vieţii.

Lucrurile şi faptele nu spun nimic prin ele însele. Aceeaşi

---

[15] „Imponderabil se cheamă ceva ce nu se poate spune – nu că ar fi un lucru de ruşine, dar pentru că nu ştii cu ce să începi. E un fel de ă—ă—ă – în vorbă şi gând, care, în desperare de cauză, se refugiază în gesturi cu mâna. Ori cu pumnul. Vrei să spui ceva. Îţi stă vorba pe limbă, dar nu poţi s-o emiţi. De aceea, boul nu vorbeşte, ci rage nu pentru că ar avea limbă groasă, ci fiindcă mintea şi sufletul îi sânt pline numai de imponderabile. Im-pon-de-ra-bi-le!" (I. Ludo, Iuda trebuie să sufere, pentru că e suferind, pag. 23. Editura Adam. 96 pagini, 20 lei). Vezi anexa III.

întâmplare poate fi o farsă sau o tragedie, după omul care o trăieşte. Nu lucrurile sânt măsura noastră, ci noi măsura lor. Sânt oameni sterpi sau indiferenţi sau insensibili care trăiesc în vecinătatea catastrofelor fără să le vadă. Sânt alţii care simt din depărtare, după un semn, după o umbră, după un nimic, apropierea dramei.

Pe unii, un măcel sau un naufragiu îi lasă cum i-a găsit, fără să le fi clintit nepăsarea. Pe alţii, o îndoială, o întrebare, o amintire îi devastează. E altă rezonanţă, alt material uman, altă temperatură.

Iudaismul este în faţa existenţei o poziţie tragică. Nu prin istoria lui zbuciumată, ci prin lumina pe care o proiectează asupra acestei istorii, prin rezonanţa pe care i-o dă. Mă întreb dacă pe umerii altui popor aceeaşi istorie de masacre şi incendii n-ar fi cântărit mai uşor.

E în iudaism o tensiune în stare să dea celui din urmă fapt un sens dramatic. Conştiinţa iudaică închide în sine o antiteză pe care nu o va rezolva vreodată, pe care în orice caz până azi n-a rezolvat-o. Ea întruneşte într-un paradox fără soluţie inteligenţa în formele ei cele mai reci şi pasiunea în formele ei cele mai despletite. Cerebral şi patetic, iudaismul oscilează între luciditatea şi febra lui, una exasperată de vecinătatea celeilalte, una încercând să o anuleze pe cealaltă, amândouă prinse într-o luptă care nici nu le suprimă, nici nu le împacă. E un popor de critici şi de vizionari. Contrazicerea acestei duble vocaţii nelinişteşte întreaga lor viaţă, întreaga lor cultură. Critici prin facultatea lor excepţională de abstracţie, vizionari printr-un simţ direct al misterului. Tot ce se spune despre evrei este contradictoriu, pentru că se referă când la un pol, când la altul al structurii lor.

Sânt evreii sceptici? Sânt, desigur. Sânt ei misionari şi profetici? Nici vorbă. O spune toată lumea.

Cum se împacă atunci profunda lor îndoială cu arzătoarea lor

credinţă? E un val de profetism care străbate istoria iudaismului, proiectând mari umbre fantastice de-a lungul ei şi e, în acelaşi timp, în sens opus, o continuă rezistenţă raţionalistă şi abstractă. Această permanentă tensiune între o sensibilitate tumultuoasă şi un simţ critic neîndurător este rana vie a iudaismului, e nervul său tragic. Sinagoga însăşi creşte deasupra acestei contraziceri violente, sinagoga mistică şi talmudică, bătută de mari vânturi interioare şi înclinată spre severe exerciţii logice.

Sânt evreii un neam orgolios? Evident. Antisemiţii o spun şi evreii o confirmă. Sânt într-adevăr orgolioşi.

Şi totuşi nici un popor nu s-a biciuit pe sine însuşi cu mai multă sălbăticie, nici un popor nu şi-a mărturisit cu mai multă cruzime păcatele reale sau imaginare, nimeni nu s-a pândit mai aspru şi nu s-a pedepsit mai rău.

Profeţii biblici sânt cele mai năprasnice voci care au răsunat vreodată în lume. Prin ce efort de umilinţă, un popor orgolios suportă asemenea flagelări?

Şi nu e aceasta ultima contradicţie a spiritului iudeu.

Abstract şi pasionat, mistic şi sceptic, orgolios şi umil, el cunoaşte o altă dramă, la fel de ascuţită: a singurătăţii.

Se vorbeşte mereu de solidaritatea evreiască. E o realitate. Se vorbeşte, în acelaşi timp, de individualismul evreiesc. E şi aceasta o realitate. Dar cum trăiesc ele împreună? Ce punte leagă şi face posibilă existenţa simultană a două direcţii sufleteşti atât de ostile?

Evreul e un om singur. Îl duce spre singurătate orgoliul lui, luciditatea, îndoiala. Şi totuşi e în el un sentiment de participare la forţele colective, sentiment ce animează toată istoria evreilor. Un om, unul singur, este un întreg univers. Şi pe urmă, în acelaşi moment, un om singur nu este nimic.

Mă gândesc la alarma cu care se aşteaptă seara în sinagogile de

provincie strângerea unui grup de zece evrei pentru rugăciune. Trebuie neapărat zece, cel puţin zece. Lipseşte unul singur şi ceilalţi nouă sânt neputincioşi, dezarmaţi: Dumnezeu nu-i ascultă. Dar când sânt zece, e tot poporul acolo.

Pretutindeni în iudaism bănuiesc efortul de a trece de la „eu" la „noi" şi drama de a nu putea niciodată realiza deplin această trecere.

Iată, acestea sânt antinomiile spiritului iudeu. Pe adversitatea lor, pe violenţa lor interioară, iudaismul trebuie să existe, să creeze şi... să sufere. Întreaga lui istorie nu e poate decât o încercare desperată de a găsi linia de mijloc între pasiune şi inteligenţă, între mistică şi îndoială, între orgoliu şi umilinţă, între solitudine şi colectivitate.

E posibilă această linie de mijloc? E posibil acordul atâtor drumuri contrarii? Nu ştiu! Ceea ce ştiu însă e că – în mai multe mii de ani – nu în două mii, ci în toate miile de ani ale existenţei sale – iudaismul n-a izbutit să facă pace între marile sale adversităţi interioare. Dacă ele sânt ireductibile, Iuda va suferi, „Iuda trebuie să sufere".

Are antisemitismul vreun raport cu această tragedie? Poate da. Dar un raport cu totul exterior şi neesenţial.

Este un fel de „lege a celei mai mici rezistenţe", care canalizează spre evrei diversiunile de ură ale organismelor în criză. Rând pe rând, biserica, feudalismul, burghezia, în ceasurile lor de descompunere, au îndreptat momentan spre evrei forţele latente ce le subminau. Dar nu acest antisemitism determină tragicul iudaic. Îl alimentează, dar nu-l explică şi nici nu-l provoacă. El rămâne la periferia suferinţei evreieşti, care îşi are autonomia ei spirituală.

Prin ce sânt tragice misterele dramatice ebraice? Prin antisemitism? Dar nici nu există acolo. Prin ce e tragică drama lui

Anski, *Dibuk*? E o dramă între evrei, fără nici un ecou din afară. Nu e vorba nici de pogromuri, nici de numerus clausus, nici de d-nii Cuza şi Codreanu – şi este, totuşi, o cutremurătoare tragedie iudaică, arzând în propriile ei flăcări.

V-aţi gândit vreodată că momentele de cea mai înaltă tensiune ale dramei sale, neamul lui Israel le-a trăit sub profeţi? Mi se pare că hitlerismul nu exista pe atunci.

Şi cred că într-o bună zi, nu prea depărtată, va înceta să existe. Dar „Iuda" va continua să sufere. Cine vrea să râdă de acest lucru are toată libertatea. Cine poate să râdă e în plus un om fericit[16].

*

Trebuie să întârziem asupra simţului comic la evrei şi să observăm că nici el nu e altceva decât o altă formă a sentimentului tragic? E nevoie să vorbim despre sensul ideii de umor, despre grimasă, despre satira care se întoarce înapoi, ca un glonte ricoşat, şi ne loveşte tot pe noi?

Sânt lucruri cunoscute. Şalom Alehem, Marc Chagall, Charlie Chaplin au dus în literatură, în plastică şi în pantomimă această tristă cruzime a râsului evreiesc. Ea nu păcăleşte pe nimeni şi nici pe noi.

*

Scriam în *De două mii de ani*: „Adversitatea lor, a antisemiţilor, ar fi la urma urmelor suportabilă. Ce ne facem însă cu adversitatea noastră, cu propria noastră adversitate?

Cu ei ne vom împăca poate – cine ştie? – într-o zi.

Cu noi, însă, când?

---

[16] Ce poţi să faci? Dacă trebuie, trebuie, Aşa-i, pe semne, scris de la Dumnezeu. Să sufere. Iuda trebuie să sufere. Nu din pricina oamenilor, care vai de mine, nu sânt nici răi, nici nedrepţi, ci fiindcă aşa trebuie. Oricât de buni şi drepţi am fi cu Iuda, oricât de drăguţ ne-am purta cu el şi cu ai lui – el tot va suferi, până în adâncul veacurilor. Pupă-l ori bate-l, e totuna la el. Va plânge şi aşa, şi aşa. (I. Ludo. Iuda trebuie să sufere etc., pag. 50)

Când? Probabil, niciodată.

Nici revoluţia marxistă, nici sionismul nu vor ajunge până aici. E un punct de foc, pe care nu-l vor surprinde şi pe care, mai ales, nu-l vor suprima. Toate victoriile sânt posibile, în ordine politică, economică şi socială. Sub toate aceste victorii însă va rămâne probabil aceeaşi ireductibilă „vocaţie pentru durere".

Este acesta un destin deprimant? Nu cred. E un destin mare, de zbucium şi de nelinişte, care aruncă umbre şi lumini până departe, în fundul veacurilor. Popoarele fericite n-au istorie, spunea cineva. Poate că au, dar n-o simt, n-o trăiesc, n-o transfigurează. Fecunditatea şi durerea merg mereu împreună, şi însuşi faptul de a da viaţă este un fapt de suferinţă.

„Iuda trebuie să sufere" înseamnă probabil „Iuda trebuie să creeze". De ce vorbiţi despre „frig" şi „întuneric"?

Despre arta de a fi în acelaşi timp reacţionar şi bolşevic

Scuipă pe democraţie şi drepturile omului....

„Viaţa Românească".

Insultă siguranţa naţională şi sentimentele patriotice.

„Porunca vremii"

De două mii de ani nu este numai, cum s-a văzut până acum, un roman rasist şi renegat, ci, în plus, un roman reacţionar şi bolşevic. „Reacţionar” pentru „Adevărul literar”, „Viaţa Românească”, „Şantier” etc. – „bolşevic" pentru „Apărarea naţională”, „Porunca vremii” etc.

Este un „exces de onoare”, cum se spune în *Cidul* lui Corneille, care mă emoţionează. Iată-mă realizând într-o singură carte un fel de „uniune naţională" între extrema dreaptă şi extrema stângă, un fel de „front comun" între burghezie şi proletariat.

Se procedează şi aici – evident! – tot cu citate. O serie de citate

„reacţionare" pentru „Adevărul Literar" şi altă serie de citate, ,,bolşevice" acestea, pentru ,,Apărarea Naţională". Îmi iau şi de astă dată libertatea de a nu le răspunde.

Ca şi pentru „citatele antisemite", cred că simpla lectură a cărţii ajunge ca să restabilească adevărul. Iar, dacă nu ajunge, cu atât mai rău pentru carte. V-am spus că n-am de gând s-o apăr. Mă interesează doar să lămuresc anumite fapte în afară de carte şi să discut câteva atitudini în afară de literatură. Ele au fost pierdute în toiul luptei când de un bătăuş, când de altul, şi nu e rău să le adunăm azi la lumină.

Bunăoară această chestiune a democraţiei şi a reacţiunii. O găsesc în „dosarul cu probleme", atacată pe mai multe zeci de pagini.

Oricât ar fi ea de străină romanului, prilejul de a explica un punct de vedere şi o poziţie nu vreau să-l pierd. Nu e pentru întâia oară când mă aflu la mijloc între mitralierele ideologice ale extremei drepte şi ale extremei stângi, aşteptându-le pe celelalte: mitralierele pur şi simplu.

Este infinit probabil că din frământările pe care le trăieşte azi omenirea va ieşi o nouă ordine socială. Este aproape sigur că nu ne aflăm într-o simplă criză de conjuncturi, ci într-o vastă criză de structură. Fundamentele politice şi economice ale actualei lumi nu mai ţin. Intră în jocul istoriei alte forţe. Proletariatul? Ţărănimea? Probabil. Nu e greu de văzut că istoria se face printr-o serie de cercuri concentrice, din ce în ce mai mari, cuprinzând mase de, oameni mereu mai numeroase şi chemând la viaţă straturi de umanitate mereu mai largi şi mai profunde. Cu o imagine retorică, s-ar putea spune că istoria îşi desface, cu fiecare ev, mai largi braţele pentru a cuprinde cât mai mulţi oameni. Cercul feudal îmbrăţişa foarte puţini, cercul burghez apreciabil mai mulţi, cercul proletar sau ţărănesc ori – dacă se poate –

proletar şi ţărănesc va îmbrăţişa enorm de mulţi.

Sumar vorbind, aceste tendinţe revoluţionare, astăzi încă obscure, se pot rezuma şi se rezumă cu o singură idee: primatul colectivului asupra individualului. Este o idee patetică şi cu mare succes. Dar este, mai ales, o idee justă. Colectivitatea trece înaintea individului. Accentul istoric se deplasează de la „om" la „masă"'.

Acest adevăr prea global ascunde însă nenumărate primejdii şi un groaznic artificiu. De la o realitate se ajunge uşor la o abstracţie: moartea individului. O anunţă cu mult entuziasm şi extrema dreaptă, şi extrema stângă, această moarte care poate foarte uşor deveni un asasinat.

Comuniştii şi fasciştii îşi fac din „spiritul de cazarmă" axa acţiunii lor politice. Mai mult decât atât: justificarea lor morală. „Omul în uniformă" este tipul de grandoare umană, pe care experienţele extremiste de dreapta şi de stânga încearcă să-l impună timpului nostru.

Cămăşile negre, brune, albastre şi verzi simplifică violent ideile, atitudinile şi sentimentele, reducându-le la o culoare, la un semn, la un strigăt.

Se retează astfel dintr-odată toate îndoielile posibile, se strivesc nuanţele, se teşesc sub o formidabilă presiune nivelatoare poziţiile personale de gândire. Nu rămân în joc decât două-trei adevăruri absolute şi nebuloase, asupra cărora nimeni n-are voie să se întrebe, dar pentru care toată lumea trebuie să moară.

Da, nu – alb, negru. Atât. Restul e suprimat, şters, din conştiinţa noastră, sterilizat în sensibilitatea noastră. Cu o cămaşă, cu un imn, cu un salut şi cu o insignă, ai rezolvat toate problemele, ai găsit toate răspunsurile. Vrei o religie? Iată o carte membru. Vrei o metafizică? Iată un imn. Vrei o pasiune? Iată un şef.

Este enorm de simplu. Cheia adevărului, cheia tuturor adevărurilor stă în această cămaşă care îţi va ţine loc de conştiinţă, de inteligenţă, de simţire şi de acţiune.

Omul în sacou este supus erorilor. Omul în uniformă este infailibil. Rareori umanitatea a avut înaintea ei atâtea comodităţi de a-şi rezolva problemele interioare. O cruce cu cârlige, un mănunchi de nuiele, un ciocan şi o seceră rezumă, rezolvă şi suprimă totul.

Ar fi prea uşor să râdem de această mistică a omului în uniformă. Să recunoaştem că ea răspunde unui gust natural pentru ceremonie, unei voluptăţi reale de a crede în ficţiuni şi de a te supune lor. Omul e un animal cu instinctul spectacolului, iar dintre spectacole cel mai ameţitor este al mulţimii. O sută de mii de tineri care ridică într-o arenă braţul drept în sus, o sută de mii de braţe tresărind parcă dintr-un singur umăr este o maşină care flatează nu ştiu ce instinct de putere, nu ştiu ce senzaţie biologică.

Să nu dispreţuim această voluptate. Este cu mult prea periculoasă. Un corsar de geniu, un sergent-major îndrăzneţ surprinde într-o bună zi această slăbiciune sentimentală, şuieră dintr-un ţignal, strânge în jurul lui zece mii de băieţi, îi pune să ridice braţul drept în sus.... Şi face o revoluţie.

Să nu râdem de această slăbiciune naturală, dar să o suspectăm. Este o beţie de putere şi o beţie de supunere, care se sprijină reciproc, se excită una pe alta şi merg mână în mână până la cele mai dezordonate forme de demenţă. „Demenţa de putere" a făcut prea multe masacre în lume şi masacrele ei au fost totdeauna triste, sterpe, lăsând pe urma ceasurilor de ameţeală şi voluptate, un iremediabil gust de cocleală.

Am văzut adesea bărbaţi puternici, incapabili să lupte şi să reziste pentru că erau... gâdilaţi. Iertaţi-mi comparaţia, dar am impresia că marii corsari ai istoriei, marii ei haiduci, „bunii tirani"

au procedat totdeauna prin căutarea punctelor sensibile ale mulţimii. Din momentul în care au găsit aceste puncte sensibile, din momentul în care au ştiut „unde să gâdile" – partida era câştigată.

Reacţia maselor a fost totdeauna anulată prin excitarea voluptăţilor sale simple. Corurile, marşul în cadenţă şi simbolurile vagi, aceste beţii psihologice, sânt materia primă a oricărei dictaturi. Că sânt dezonorante sau nu, puţin interesează. Ele sânt însă eficace, şi asta e de ajuns.

Există un singur duşman care le poate sta împotrivă: spiritul critic. De aceea orice dictatură, fascistă sau comunistă, debutează prin suprimarea lui. „Abjectul spirit critic", pe care alcoolul şi dictatura îl îndepărtează după primele excese, din pudoare uneori, de frică totdeauna...

Este şi această renunţare la luciditate o voluptate în plus, căci atenţia nu este comodă, severitatea cu tine însuţi nu e plăcută, iar veghea nu e odihnitoare. Noaptea de chef va trece însă, şi în zori va veni dezgustul. Nopţile de chef ţin uneori foarte mult în istorie: ani şi decenii, dacă nu veacuri. La sfârşitul lor, dezgustul însă vine fără greş.

„Moartea individului" este moartea spiritului critic. Nu cred în acest deces. El ar însemna moartea omului, pur şi simplu.

Nu ştiu încotro ne vor duce revoluţiile de azi sau de mâine. Nu ştiu unde se va sfârşi procesul de descompuneri pe care incontestabil îl trăim. Ştiu însă că există anumite valori umane indestructibile. Ele vor rămâne.

Nici o revoluţie nu va anula în noi conştiinţa opunerii dintre „eu" şi „lume". Nici o revoluţie n-a suprimat-o până azi. Progresul este posibil pe orice plan, numai pe acesta nu.

Sânt câteva drame esenţiale, care i-au fost date omului şi pe care el le va păstra, indiferent de condiţiile lui materiale. Nimeni

nu ne poate da o dispensă generală de a trăi aceste drame şi de a le răscumpăra fiecare cu viaţa noastră. Nici un sistem social nu va escamota realităţile de conştiinţă, prin care suntem oameni şi trecem cu un cap mai sus de zoologie.

„Eu şi lumea" este o dramă pe care omul în uniformă nu o cunoaşte. E un fericit. Fericit ca o albină, ca o furnică. Locul lui în lume e sigur, orizontul precis, funcţia strictă. Dar umanitatea nu poate trăi prea mult din ignorarea propriilor ei legi. Că tinde uneori spre stup şi furnicar, este explicabil, stupul fiind regimul certitudinilor absolute şi deci odihnitoare. Dar condiţia noastră naturală este libertatea, stare dificilă, dramatică şi obligatorie. E mai uşor să fii albină decât om. Din nenorocire însă nu există putinţă de a opta. Vom rămâne oameni, chiar dacă vom încerca să nu mai fim. Libertatea nu este o revendicare şi nici un ideal, ci o puternică obligaţie structurală, împotriva căreia ne revoltăm din când în când, invidioşi de fericirea furnicilor.

„Omul în uniformă" are gata un răspuns zdrobitor pentru omul civil: individualist! Este o teribilă invectivă, dar şi o inabilă confuzie.

Nu. A rezista spiritului de stup nu este o atitudine individualistă, ci, dimpotrivă, o afirmare a ideii de om, care trebuie menţinută. Nu e nimic abstract şi nimic iudaic în această rezistenţă. Nu este, mai ales, nimic egoist.

Aşa-zisul nostru „individualism" nu are nimic de împărţit cu o societate în care nouă zecimi din oameni sânt ţinuţi în zdrobitoare condiţii de inferioritate. Omenirea îşi va pune, mai curând sau mai târziu, problema săracilor şi a bogaţilor. Aşa-zisul nostru „individualism" nu stă de-a curmezişul acestui drum. Dar e un drum care nu poate trece peste viaţa noastră interioară, nu poate nesocoti singurătatea noastră şi drepturile acestei singurătăţi, singură creatoare de valori umane. Toate rugurile, toate

mitralierele, toate ocnele din lume sânt insuficiente pentru a suprima din rădăcină aceste drepturi, aceste obligaţii. Pentru a le ucide, ar trebui ucis mai întâi omul însuşi.

Într-un cimitir, problema ar fi simplă.

Marxismul şi fascismul pot cuprinde o sută de adevăruri politice şi economice decisive, dar amândouă pornesc de la o groaznică ignorare a omului. Este şi în marxism, şi în fascism o lipsă de viaţă şi un abuz de scheme care le face din capul locului artificiale. Acest lucru se va răzbuna astăzi sau peste o sută de ani, dar se va răzbuna.

Recunosc că această poziţie între extreme nu este uşor de menţinut. Când jumătate din oameni strigă „da”, şi cealaltă „nu", pus între aceste două intransigenţe, eşti ameninţat să fii de două ori lovit. Se circulă greu astăzi prin lumea ideilor, fără uniformă. Spiritul critic n-a avut niciodată uniformă. E un civil.

M-am ferit mereu de adevărurile absolute, pe care le pui în buzunar ca pe un permis de armă. Am încercat să-mi păstrez dreptul modest, dar tenace, de a înțelege lucrurile în nuanțe şi în distincţii. Nu sânt un partizan; sânt mereu un dizident. N-am încredere decât în omul singur, dar în el am foarte multă încredere.

Acest lucru nu-l spun şi nu-l plătesc pentru prima dată. Am fost „fascist" când am vorbit despre marxişti; am fost „marxist" când am vorbit despre fascişti. Astăzi sânt şi reacţionar, şi bolşevic.

Îmi dau seama că orice precizare e inutilă. Oamenii ăştia nu aud decât ce vor; nu văd decât ce li se pare. *De două mii de ani* nu punea problema decât incidental, şi numai în măsura în care eroii cărţii o trăiau. Dar am scris în acest sens nenumărate articole de ziar şi revistă, am ţinut, în acelaşi sens, câteva conferinţe. Inutil. Rămân un huligan şi un bolşevic.

În 1932, ideologii dintre Capşa şi Corso anunţau iminenta instaurare a comunismului. Intelectualii bucureşteni se converteau pe capete. Am vorbit atunci la Fundaţie despre „individ şi colectivitate" în faţa câtorva sute de marxişti bănuitori şi indignaţi. Spuneam acolo ceea ce scriu astăzi, ceea ce mereu am scris. „Burghez!”, au strigat amicii mei de la extrema stângă. Fascist şi burghez. Ştiam că nu se poate lupta cu judecata lor rapidă. Dar am publicat în „Cuvântul" un articol de precizare, pe care îl recitesc astăzi cu bucurie, surprins de actualitatea lui[17].

În noiembrie 1933, după aproape doi ani, lucrurile se întâmplau exact pe dos. Între Capşa şi Corso, tinerii ideologi se converteau la gardism de fier. Revoluţia fascistă trebuia să vină de la o zi la alta. Dacă nu marţi, miercuri, dacă nu miercuri, vineri dimineaţă cu siguranţă.

S-a întâmplat să vorbesc din nou la Fundaţie, într-o dezbatere publică despre democraţie şi dictatură.

„În noiembrie trecut, orizontul politicii româneşti era în adevăr întunecat. Se adunaseră norii din toate părţile. În Germania, hitlerismul bătea în plin. La noi, sub influenţa directă a Berlinului, extremismul de dreapta îşi pregătea cele mai îndrăzneţe asalturi. A vorbi despre democraţie sau chiar mai puţin – despre omenie – era o naivitate uneori, o cutezanţă câteodată".

T. Teodorescu-Branişte, („Cuvântul Liber" nr. 52)

Da, e adevărat. A vorbi despre omenie era o cutezanţă. Aveam înainte-mi din nou câteva sute de tineri înflăcăraţi – aceiaşi poate ca în februarie 1932, dar convertiţi acum la hitlerism – şi trebuia să vorbesc împotriva lor, despre libertate. Şi, de vreme ce cu doi ani în urmă fusesem pentru ei un „burghez", deveneam acum un „bolşevic". E o sinceră mândrie să te afli mereu în contratimp cu

[17] „... şi eu sunt burghez” („Cuvântul” nr. 2449, 15 februarie 1932). Vezi anexa IV.

asemenea oameni.

Recapitulez tot ce am scris în atâţia ani şi sânt fericit că de pe urma efortului de a defini în fiecare rând o poziţie de veghe şi de critică nu au rămas în piaţa publică decât două strigăte, sumare: bolşevic! burghez! Restul va fi mers poate către puţinii oameni pentru care scriu şi fără de care scrisul mi s-ar părea un act pustiu.

Pentru ceilalţi, voi rămâne mereu „un gazetar burghez de la ziarul naţionalist, ortodox şi huligan – «Cuvântul»". Căci, să nu uităm, a doua sau a treia mea crimă (le-am cam pierdut numărul) aceasta este: „Cuvântul"!

„Cuvântul"

„Mihail Sebastian, care a fiert şapte ani în cazanul cu smoală antisemită de la „Cuvântul".

Reporter, Iunie 1934

Nu e decât un an de când, pentru serbarea unui deceniu de apariţie, scriam cronica vieţii şi luptelor „Cuvântului".

Aş vrea ca paginile acelei cronici să-şi păstreze mereu îndârjirea şi pasiunea cu care le-am scris. Ele rezumă zece ani de înfrângeri şi victorii, dincolo de care cine n-a fost de faţă nu va şti niciodată câte eforturi se ascund, câte crâncene suferinţe, câte orgolioase tăceri.

Recitesc astăzi acea cronică pe care nu ştiu ce ironică potriveală o lăsase în sarcina mea, o recitesc şi o confrunt cu tot ce s-a scris despre „Cuvântul" în ultima vreme.

Caut bine în amintirile mele din trecut, revăd zi cu zi anii mei de la „Cuvântul", reconstitui perioade întregi, lupte, campanii, pamflete, retrăiesc toată zbuciumata existenţă a ziarului de-a lungul unor vremuri în care s-au întâmplat atâtea şi s-au schimbat

atâtea, încerc să evoc toţi oamenii care au trecut pe acolo, toate dramele şi comediile al căror martor am fost, mă silesc să strâng într-o imagine timpul scurs între noiembrie 1927 şi noiembrie 1933 şi încerc să descopăr în acest lung film, care a fost în bună parte filmul primei mele tinereţi, încerc să descopăr acel „Cuvântul" huligan, antisemit, reacţionar, provocator de pogromuri şi agent de persecuţii, despre care vorbeşte astăzi literatura bunilor mei polemişti.

Să lăsăm pentru moment deoparte acţiunea „Cuvântului" din noiembrie şi decembrie 1933, în ultimele 45 de zile care i-au precedat suspendarea. Şi să lăsăm, de asemeni, deoparte prefaţa d-lui Nae Ionescu la romanul meu. Vă rog să credeţi că nu-mi ocolesc dificultăţile. Voi vorbi despre aceste lucruri în alt capitol, oricât mi-ar fi de penibile sau tocmai pentru că îmi sânt penibile.

Îngăduiţi-mi însă să mă opresc deocamdată la „Cuvântul" dinaintea tristelor fapte de la sfârşitul anului 1933. Acestui „Cuvântul" i-am aparţinut şi îi voi aparţine mereu în amintire. Sânt bucuros să primesc toate insultele pentru această faptă şi pentru această mărturisire.

*

Era „Cuvântul" un ziar de dreapta?

Întrebarea mi se pare fără sens. Întâi fiindcă termenii – „stânga" şi „dreapta" – sânt, cel puţin la noi, lipsiţi de orice realitate. Consideraţi numai faptul că „stânga" noastră actuală este reprezentată de tinerii liberali şi spuneţi dacă acest simplu fapt nu reduce la ridicol asemenea categorisiri.

Cuvinte deşarte, fără obligaţii corespunzătoare, „stânga" şi „dreapta" românească adăpostesc cele mai variate compromisuri, cele mai fanteziste contradicţii. Lipsei lor de conţinut politic li se adaugă o gravă lipsă de sinceritate personală, care le goleşte de orice înţeles real.

E o discrepanţă strigătoare între ceea ce spun oamenii şi ceea ce fac ei, e un dezacord total între scrisul lor şi viaţa lor. Democraţi cu scandaloase averi, socialişti cu strălucitoare carieră mondenă, teologi cu chef şi temperament – e prea plină societatea noastră de asemenea exemplare pentru a ne mai osteni să credem în „democraţia", în „socialismul" şi în „ortodoxia" lor. Ce valoare şi ce sens poate avea „democraţia" unui director de gazetă care încasează 200 000 de lei pe lună, în timp ce în subsolul tipografiei lui se sting de tuberculoză corectori şi muncitori înfometaţi?

Nu spuneţi că acest fel de a judeca este sentimental. Dimpotrivă, el e singurul în stare să verifice autenticitatea unei atitudini şi adevărul ei. O atitudine pe care nu o trăieşti tu cel dintâi este, în cel mai bun caz, o iluzie, când nu este de-a dreptul o escrocherie.

Să lăsăm deci termenii gata făcuţi, judecăţile globale, jumătăţile de adevăr ratificate de cafenea.

De „stânga" sau de „dreapta", „Cuvântul" este, dincolo de aceste inutile scheme, o faptă vie care trebuie judecată în realitatea ei.

Faceţi o socoteală a politicii româneşti în ultimii zece ani şi veţi găsi „Cuvântul" angajat mereu de partea forţelor radicale, împotriva forţelor de reacţiune.

Sub direcţia lui Nae Ionescu, „Cuvântul" a fost mereu „bolşevic" şi „subversiv". El a fost mereu „anumita presă". Nu văd care este campania acestui ziar până în noiembrie 1933, nu văd care este lupta sa la care un om de stânga n-ar fi obligat să subscrie.

Acţiunea constant antiliberală? Lupta pentru naţional-ţărănişti în 1927-1928? Campania pentru conversiune şi revizuirea datoriilor? Campania pentru orientarea către Rusia sovietică?

Poate campania pentru restauraţie? Dar recunoaşteţi că dincolo de teoriile asupra principiului monarhic, în fapt, restauraţia a fost

în 1930 un act radical, realizat împotriva tuturor inerţiilor reacţionare.

N-a fost problemă, n-a fost situaţie, n-a fost moment politic pe care „Cuvântul" să nu-l fi înţeles şi luminat sub unghiul de vedere al revoluţiei. Şi nu e vorba, n-a fost, cel puţin până în noiembrie 1933, despre o falsă revoluţie, variantă a unui huliganism camuflat în genul hitlerismului sau al gardismului de fier. „Cuvântul" nu se lăsa păcălit de diversiunile antisemite pe care le montau vizibil când liberalii, când averescanii, când naţional-ţărăniştii. Ce s-a întâmplat după noiembrie 1933 este altă istorie, şi voi reveni asupra ei fără ezitare. Dar, până atunci, „Cuvântul" a fost o serioasă redută împotriva antisemitismului. Mişcările studenţeşti n-au primit cuvinte mai aspre decât cele pe care le scria profesorul Nae Ionescu în „Cuvântul", fără grija de a menaja susceptibilităţi sau de a câştiga simpatii. Recitesc astăzi „Duminica" de la 12 decembrie 1927, scrisă în urma devastărilor de la Oradea Mare[18]:

„Studenţii arată că pentru ei creştinismul e o firmă polemică şi politică – nu o realitate spirituală”.

Dar acesta a fost mereu creştinismul antisemiţilor: o firmă polemică şi politică. Împotriva ei „Cuvântul" s-a ridicat hotărât, refuzând orice demagogie, – dar, mai ales, demagogia antisemită. Voi arăta pe larg, într-un capitol special, care a fost atitudinea acestui ziar faţă de iudaism.

Ar trebui poate să schiţez întreaga sa politică faţă de problema minorităţilor, politică liberă şi curajoasă, reclamând cele mai largi drepturi pentru evrei, maghiari sau ucraineni şi negând cu vehemenţă „teoria statului naţional în absurdităţile ei poliţiste" (Nae Ionescu, 2 martie 1928). Este aceasta o atitudine de ziar reacţionar?

---

[18] Vezi anexa VI.

Dacă „dreapta" şi „stânga" ar fi altceva decât două vorbe goale, aş spune că ziarul „Cuvântul" era un ziar de stânga. Prefer însă să spun, mai simplu, că era un ziar de omenie. Este mai mult şi mai greu. Poate pentru că el însuşi era oprimat şi fugărit, „Cuvântul" mergea din instinct către cei oprimaţi. Nu credea în drept, dar credea în dreptate. Nu credea în legalism, dar credea în omenie.

Vi se par aceste cuvinte vagi? Mai vagi decât „stânga" şi „dreapta"? Pentru „Cuvântul" dreptate şi omenie nu erau termeni sentimentali, ci foarte serioase criterii; dincolo de formule, abstracţii, şi idei generale, erau singurele lui puncte cardinale. Şi nu greşea.

Poate mă înşel. Poate sânt prea aproape de tot ce s-a întâmplat pentru ca să văd just. Nu cred, dar e posibil.

Poate „Cuvântul" nu reprezenta decât o poziție contrarevoluționară, travestită în diverse echivocuri. Poate „statul țărănesc" este realmente o formulă, fascistă, pentru uzul marii industrii şi al burgheziei în derută. Mărturisesc că acest vocabular marxist nu mi se pare că spune mai mult decât vocabularul fascist. Mereu abstracţii, scheme şi idei fixe.

Dar nu numai pentru noi, care ne aflam în casa „Cuvântului" şi care ne puteam deci lăsa – să zicem – păcăliți de iubirea sau părtinirea noastră, ci şi pentru cei din afară, ziarul acesta era un post înaintat de luptă.

I se puteau cere „Cuvântului" acte de curaj sau de simplă omenie, care nu se cereau nici unui alt ziar? Oamenii, adversari sau prieteni, dar mai ales adversari, veneau la ,,Cuvântul" în momentele lor grele. Ce îi aducea acolo?

Probabil, sentimentul că intră într-o casă de bună înțelegere şi de omenie. Câte note, informaţii sau proteste proletare, după ce făcuseră ocolul tuturor redacţiilor unde din prudenţă erau refuzate, n-au găsit găzduire în paginile „Cuvântului"? Câţi

fioroşi comunişti n-au urcat, treptele acestui ziar huligan, ca să se plângă de o arestare, de o brutalitate sau de o primejdie şi să ceară o mână de ajutor?

Mă întreb dacă printre ei nu se află nici unul care să-şi amintească şi – amintindu-şi – să aibă o îndoială, o reticenţă, o ezitare... Ştiu foarte bine că un revoluţionar n-are timp să fie sentimental – şi bine face. Dar nu e vorba de sentimentalism, ci de memorie[19].

*

Acesta a fost huliganismul „Cuvântului", pentru care sânt astăzi direct şi personal tras la răspundere. Este o onoare pe care n-o declin, deşi n-o merit.

„Cuvântul" era o faptă mai mare decât condeiele noastre personale. Mi-ar fi lesne să-mi limitez responsabilitatea la propria mea semnătură. Dar nu vreau.

Prezenţa mea acolo nu era un accident. Poate o eroare, dar nu un accident. Indiferenţii plecau repede din redacţia „Cuvântului", unde dreptul de a scrie era atât de aspru şi, de multe ori, fără nădejde. Prea descoperit, prea bătut de vânturi potrivnice, prea expus loviturilor, „Cuvântul" nu era un adăpost. Cine căuta adăpost pleca mai departe. Câţi am rămas din triştii ani 1928, 1929 – strânşi în jurul omului în care credeam?

N-aş sfătui pe nici un tânăr intelectual să facă gazetărie. Voi spune altundeva şi altădată de ce. Aici ar fi prea lung. Dar dacă nenorocul sau un noroc înşelător îl duce spre această primejdioasă meserie, i-aş dori să înceapă într-un jurnal tânăr şi zbuciumat, care nu are „siguranţa zilei de mâine", nu vrea să aibă „siguranţa zilei mâine", n-are mare lucru de apărat pentru sine

[19] Nu vreau să dau nume şi nici detalii. Ele nu-mi aparţin. Sânt totuşi două întâmplări pe care le voi povesti, căci eroii lor au pierdut de mult dreptul la tăcere. – Vezi anexa VII.

însuşi, nu aşteaptă nimic de la victoriile sale, nu-şi ocoleşte înfrângerile şi nu-şi suspectează imprudenţele. Numai într-o asemenea casă va găsi omul care să-i spună ce mi s-a spus mie într-o seară de noiembrie 1927; „scrie ce vrei".

Nae Ionescu

Iar dacă d. Nae Ionescu mi-ar fi răspuns grav ca un profesor, dacă ar fi încercat să-mi facă teorii şi să-mi schiţeze o predică solemnă, i-aş fi spus:

— Las-o dracului, şefule! Să nu mă duci cu zăhărelul, că nu se prinde! Vezi de altul...

Tudor Teodorescu-Branişte

Pe profesorul Nae Ionescu l-am văzut prima oară la Brăila prin 1923 sau 1924, la o conferinţă. Vorbea, într-un ciclu al Ideii Europene, despre criza religioasă în Germania, dacă ţin bine minte. Eram în clasa a cincea de liceu şi toate acestea mi se par astăzi nesfârşit de îndepărtate.

L-am revăzut însă trei ani mai târziu, la examenul meu de bacalaureat, ca preşedinte al comisiei. Prezenţa lui în acest liceu, de unde cu vreo 15 ani înainte fusese eliminat pentru „republicanism naţional", producea acum printre profesori şi elevi un val de rumoare.

Cel puţin pentru noi, care îi aşteptam în bănci, în faţa colilor albe, cu atâta frică, dar, mai ales, cu atâta curiozitate, intrarea lui Nae Ionescu în clasă era un fapt răzbunător. Ni se părea că acest tânăr căruia bara energică a sprâncenelor îi dădea nu ştiu ce privire aprigă, era „ aliatul" nostru.

Ne-a dictat subiectul lucrării de limba română şi am intrat în el ca într-o pădure: „poezia lirică românească".

După două ceasuri, când mi s-a luat tocul din mână, scrisesem

vreo 10 coli mari, dar abia ajunsesem la Alecsandri. Mă simţeam pierdut. Mă rătăcisem, vorbisem de câte în lună şi în soare, uitasem subiectul. Două pagini despre folclor, vreo două despre poezia populară scandinavă, nu ştiu câte despre alte năzbâtii... De unde le scosesem, Doamne!

Am crezut că e o glumă când, a doua zi, bunul meu profesor d. Gheorghe Banea m-a oprit pe stradă. „M-a chemat Nae Ionescu să-mi arate teza ta. I-a plăcut mult, dar zice că eşti un mare zăpăcit".

Un mare zăpăcit? Numai atâta? Eram salvat.

Un an mai târziu, în august 1927, când trimiteam la „Cuvântul” primul meu foileton, îl trimiteam la întâmplare. Ştiam bine că un manuscris într-o redacţie este mai puţin decât o picătură într-un ocean. Cu ce uşurinţă, cu ce plictiseală, cu ce indiferenţă se aruncă un plic, uneori înainte de a fi deschis. O clipă, fusesem ispitit să-l trimit lui Nae Ionescu. Dar omul mă intimida, la gândul că vor fi citite de el, paginile mele mi se păreau dintr-odată puerile, fără interes. Îi ţineam minte privirea şi mă temeam.

Am trimis articolul „Redacţiei Cuvântul", fără nici un alt adaos, semnat cu primul pseudonim găsit. Ar fi fost de ajuns să nu apară pentru ca aceşti şapte ani de viaţă să se fi petrecut altfel. Altfel, cum? Nu ştiu.

Dar a apărut.

Am aflat mai târziu că era cineva în redacţie care se interesa îndeaproape de acele plicuri galbene ce veneau de la Brăila, aducând lungi foiletoane confuze: Nae Ionescu. Mă întreb cu sinceritate ce anume îl putea interesa la scrisul unui băiat de 19 ani, obsedat încă de lecturile sale de adolescent.

Ţin foarte bine minte prima seară la „Cuvântul". Venisem neliniştit, nesigur, plin de întrebări, pe care ştiam bine că nu voi

avea curajul să le pun, intimidat de acele lumini care mi se păreau ireale, de acei oameni pe care îi credeam legendari. Totul mi se părea extraordinar în jurul meu, totul transfigurat de tot ce o copilărie petrecută între cărţi visase despre acest lucru miraculos: o redacţie.

Din colţul de fereastră unde mă refugiasem în aşteptarea profesorului, cred că nici n-am tresărit când l-am văzut. A venit spre mine cu acel zâmbet grav, pe care mai târziu aveam să-l cunosc în atâtea clipe fericite sau tragice, a venit spre mine fără surpriza de a descoperi în Mihail Sebastian pe fostul său elev de la examenul de bacalaureat Hechter M. Iosef[20].

Mi-a spus foarte multe lucruri în seara aceea şi toate mi se păreau mari, decisive, copleşitoare, ca într-un ceas în care se pecetluieşte o soartă sau se deschide un drum. Vorbea cum vorbeşte totdeauna: animat şi închis, cu acea stăpânită tensiune care îi străbate ca un fir de foc înşelătoarea lui nepăsare.

Am coborât în stradă uluit, absent, cu sentimentul că toată strada – lumini, vitrine, trăsuri, femei – trecea pe lângă mine stinsă, cu vocile acoperite de strigătul revelaţiei pe care o trăisem.

Veţi surâde poate citind aceste lucruri. Mi-ar părea rău să nu surâdeţi. Ar însemna că le-am povestit prost, că le-am evocat insuficient.

Îi plâng pe tinerii care n-au întâlnit la timp, în viaţa lor, un astfel de om în care să creadă, un om în stare să-i pasioneze până la a le modifica viaţa. E un noroc pe care merită să-l plăteşti cu toate entuziasmele, oricât ar părea ele de excesive, imprudente sau ridicole în ochii străinilor.

---

[20] Mai este oare nevoie să spun că pe eroul cărţii *De două mii de ani* nu-l cheamă Iosef Hechter, că nicăieri în decursul romanului acest nume nu este scris, că aducerea lui în discuţie este ori o dovadă de lectură neglijentă şi a cărţii, şi a prefeţei, ori o simplă armă polemică? Vezi anexa VII.

Nici Jacques Riviere nu cred că s-a despărţit altfel de Paul Claudel, când l-a cunoscut întâia oară. Iertaţi-mi apropierea. O fac pentru Claudel, cu care Nae Ionescu are multe trăsături comune, şi nu pentru Riviere, care nu e pentru mine decât un îndepărtat şi inaccesibil model.

Sânt unii oameni destinaţi să comunice direct cu tinerii, prin anumite valori pe care le realizează viaţa lor, prin anumite sensuri de gândire sau de sensibilitate pe care le exprimă scrisul lor. Înțelegerea între generaţii este aproape totdeauna grea, dacă nu imposibilă, din lipsa de generozitate a bătrânilor şi din excesul de fervoare al tinerilor. Este ceva opac între ei, este o incapacitate reciprocă de a se înțelege, ceea ce constituie uneori un conflict surd, domol şi suportabil, dar duce alteori spre foarte grave şi adânci lupte.

Oamenii care pot birui aceste eterne rezistenţe sânt puţini. A vorbi tinerilor, a-i înțelege şi a te face înțeles de ei este un lucru dificil şi rar. Trebuie să fie cineva purtătorul unui mesaj personal, purtătorul unor experienţe capabile să lumineze nu numai propria sa viaţă, ci şi viaţa celorlalţi, trebuie să trăiască el însuşi o dramă de idei sau de pasiuni, pentru ca glasul său să treacă dincolo de sine, către ceilalţi. Claudel, Peguy, Gide au realizat, pe planuri de sensibilitate deosebită şi în direcţii sufleteşti opuse, acest miracol. Nu sânt singurii, dar sunt cei mai aproape de noi. Fiecare dintre ei, într-un cerc descris şi limitat de inteligenţa şi simţirea lui, a exercitat şi continuă să exercite asupra tinerelor elite franceze sau europene un control de valori morale care făcea din fiecare un adevărat „director de conştiinţă".

E o funcţie spirituală care nu ţine de talent, nici de inteligenţă, nici de geniu, poate, Valery nu o va împlini niciodată, Anatole France nici vorbă că nu. Ea cere o anumită acuitate intimă, anumită vehemenţă a vieţii interioare, anumită înclinare de a

gândi viu asupra problemelor morale şi a face din ele veritabile drame. Ea cere mai ales altceva: curajul de a lua viaţa în serios, de a o lua în foarte serios.

Gluma şi ironia pot fi fermecătoare atitudini în lume. Dar nu prin ele se pot mişca tinerii. France e un mare artist, mai mare desigur decât Gide, dar France nu va abate, niciodată o viaţă de om din mersul ei, nu va ridica o întrebare esenţială, nu va revela nimănui o durere, o neînţelegere sau o aşteptare.

Tinerilor nu le-au plăcut niciodată oamenii – oricât ar fi ei de geniali – care s-au dezinteresat de marile întrebări.

„Las-o dracului, şefule, vezi de altul" este o prea mare uşurinţă de a rezolva dificultăţile pentru ca ei s-o primească. Nici unul din cei care au însemnat vreodată ceva în conştiinţa unui timp n-au profesat o asemenea învăţătură, care, prin comoditatea ei, îl micşorează pe om.

*

Nae Ionescu a fost directorul nostru de conştiinţă.

Noi eram vreo douăzeci de tineri care veniserăm spre „profesor" (cum ne-am obişnuit să-i spunem scurt), fiecare pe alt drum, fiecare aşteptând răspuns altor întrebări, strânşi într-o familie, în care drumurile personale, rămâneau totuşi distincte şi singuratice, dacă nu – cum se întâmpla uneori – adverse.

Scrisul lui clarifica pentru noi unele lucruri esenţiale, pe care fără el le-am fi gândit confuz. Prezenţa lui ne ajuta să ducem până la capăt un control intim, care altfel ar fi fost lipsit de criterii. Era un om care vorbea cu simplitate despre iubire, despre viaţă, despre moarte, ca despre nişte lucruri reale şi decisive. Era şi în scrisul lui şi în viaţa lui o continuă silinţă de a comunica direct cu ceea ce este viu, spărgând tiparele, formulele şi schemele. Era, în sfârşit, un om dramatic, fără certitudini asupritoare, fără intoleranţe, gata să înţeleagă o viaţă de om în toate îndoielile şi

umbrele ei.

Tinerii veneau din instinct spre el. Nu numai noi, care îl cunoşteam îndeaproape, printr-un noroc poate nemeritat, dar mulţi prieteni necunoscuţi, răspândiţi în cele mai depărtate colţuri de ţară. Zona de radiere a gândirii lui Nae Ionescu trece cu mult dincolo de orizontul celor două sute de oameni agitaţi care alimentează astăzi „cultura română" cu polemicile, confesiunile, ideile şi obsesiile lor.

Sânt, cred, puţini tineri pe care scrisul şi vorba lui Nae Ionescu să nu-i fi „marcat". Existenţa lui este un fapt ce nu se poate eluda. Poţi lupta cu el, i te poţi opune – dar nu e cu putinţă să treci cu ochii închişi, pe alături.

Nu toţi tinerii italieni sânt cu Papini, nu toţi tinerii francezi sânt cu Gide, dar nu e unul care să nu fi simţit apăsarea acestor două esenţiale momente de conştiinţă, faţă de care orice atitudine e posibilă, numai indiferenţa nu. Nae Ionescu este din familia lor.

Nu voi vorbi despre valoarea acestui om, care mi se pare excepţională în toate domeniile în care a lucrat. N-am căderea s-o fac şi, în orice caz, n-aş face-o aici, unde mă pregătesc să spun o serie de lucruri foarte triste.

De altminteri nu valoarea culturală sau politică a lui Nae Ionescu determină profunda noastră legătură cu el. E un om care ne-a învăţat foarte multe în filozofie, în economie politică şi în artă[21]. Sânt fără număr problemele pe care le-a ridicat, cărţile pe care ni le-a pus în mână, prejudecăţile pe care ne-a silit să le lichidăm. Jurnalismul i-a dat prilejul să mediteze şi să scrie asupra celor mai variate aspecte de viaţă, în toate aducând nu numai o armătură documentară completă, dar, mai ales, o viziune personală, nouă şi

[21] Aveam într-un rând intenţia să-i strâng într-un volum cronicile şi studiile sale de teatru din 1927 şi 1928. Sânt acolo unele pagini de o adâncime critică fără egal. Dar timpul a descurajat acest proiect.

organică, ce surprinde în cele mai obişnuite fapte marile linii de mişcare ale vieţii.

Din scrisul lui zilnic de-a lungul a opt ani, s-ar putea construi un vast dicţionar de termeni, noţiuni şi idei, un fel de „explicaţie a timpului nostru" cuprinzătoare şi sintetică. Este o treabă ce va trebui făcută într-o zi şi pe care îmi pare rău că nu mai am dreptul s-o fac.

Dar, vă spun, nu prin ce ne-a învăţat este Nae Ionescu „profesorul" nostru, ci prin sensul pe care îl dă el propriei sale vieţi.

Un om care nu propune vieţii sale o dramă de rezolvat este un absent. Nici inteligenţa, nici erudiţia nu pot suplini această flacără. Ceea ce spune e abstract, ceea ce face e indiferent.

Nae Ionescu, asemeni lui Papini, asemeni lui Gide, asemeni lui Peguy, aduce, înainte de orice, mărturia unei drame personale. Restul e fără importanţă. Într-adins am luat un nume de anarhist, unul de hughenot şi altul de catolic – pentru că e fără importanţă. Nu învăţătura lor îi face virulenţi şi activi în lumea de tineri care îi recunoaşte drept directorii ei de conştiinţă, ci tensiunea lor, temperatura interioară, de la care vorbesc şi care le arde din adânc scrisul şi viaţa.

Pentru străini şi adversari, Nae Ionescu este un personaj enigmatic, un fel de periculos regizor al vieţii publice, închis într-o voluntară umbră, de unde comandă complicate jocuri de idei şi oameni, stăpânindu-le resorturile cu o mână fină şi ascunsă. Legenda lui sperie, indignează sau intrigă.

Pentru noi, adevăratul Nae Ionescu era însă dincolo de acest joc, un om neliniştit, purtând, mai sus de victoriile lui, o inimă şi o inteligenţă împărţite între mari întrebări personale, cărora „succesul" sau „insuccesul" nu le putea răspunde în nici un fel.

„O să-şi frângă gâtul", am auzit spunându-se pe furiş despre

Nae Ionescu, în vremea în care lumea, neştiind bine ce se va întâmpla în viitor, nu avea deocamdată curajul să-l înjure pe faţă.

Da, o să-şi frângă gâtul. Şi l-a frânt şi, desigur, şi-l va mai frânge de câteva ori.

Mă întreb dacă omul acesta e făcut pentru victorii. Probabil că nu. Victorii a avut, şi încă foarte mari. Dar le-a lăsat pe toate în drum şi s-a dus să caute altceva, mereu altceva.

Nu e un om infailibil. E probabil că a făcut mari erori, e probabil că va mai face. Dar nu asta mă interesează. Ştiu că luptele lui, victoriile sau căderile lui nu sânt esenţiale. Ştiu că dincolo de ele, triumfător sau învins, rămâne un om frământat, un om trist, un om singur.

Despre acest om vorbesc, în acest om am crezut.

Nae Ionescu şi iudaismul

Când m-am întors, în 1931, de la Paris, unde mă trimisese el să studiez, primul lucru pe care i l-am spus profesorului a fost acesta: „scriu o carte evreiască".

Vestea nu l-a surprins. Nu suportasem niciodată nici o umbră de echivoc asupra calităţii mele de evreu. Nae Ionescu o ştia prea bine, el, care detesta orice compromis şi, îndeosebi, pe acesta.

1931 era, după câte ţineţi minte, un an neantisemit. Dispoziţia publică era mai mult spre stânga, hitlerismul era un strigoi mai degrabă ridicol decât primejdios, evreii, în sfârşit, erau lăsaţi în pace. Era unul din rarele momente de odihnă ce le-au fost sortite de la război încoace.

Cartea pe care o începusem nu avea aşadar obiective sociale. În nici un caz nu voia să fie o carte de actualitate. E adevărat că timpul şi-a luat sarcina de a-i depăşi intenţiile şi de a o arunca peste trei ani, într-un moment de surescitare generală.

De ce îi ceream profesorului Nae Ionescu o prefaţă?

Presa a răspuns fără greutate: 1) pentru ca să-mi trădez neamul; 2) pentru ca să câştig bani; 3) pentru ca să atrag într-o cursă jidovească pe un luptător al românismului.

Voi reproduce, în capitolul următor, o mică antologie din aceste interpretări, extrem de interesante. E o lectură plină de învăţăminte şi nu mi-aş ierta să nu v-o înlesnesc.

La drept vorbind, cred totuşi că pentru alte motive ceream încă în iulie 1931 această prefaţă. Se poate să fiu înşelat de o perversă refulare freudistă (tot un jidan şi Freud ăsta!), dar, în măsura în care pot răspunde de faptele mele, am impresia că nici pentru bani, nici pentru trădare, nici pentru bucuria de a-mi compromite profesorul în rândul apostolilor gardişti şi cuzişti nu l-am rugat să-mi scrie paginile pe care mi le făgăduia cu atâta bunăvoie.

Mi se părea, în primul rând, foarte firesc să cer omului care îmi călăuzise primii ani de tinereţe o judecată directă asupra unei cărţi ce trebuia să-mi lămurească, cel puţin în intenţia mea, o sumă de întrebări hotărâtoare. Am aşteptat de multe ori cu emoţie şi încordare cuvântul profesorului asupra lucrurilor pe care le gândeam, dar niciodată cu atâta pasiune.

Acest motiv strict personal ajunge poate pentru a explica de ce ţinusem să am în fruntea cărţii o prefaţă a sa.

În altă ordine, însă, şi cu totul în subsidiar – cum se zice în justiţie –, nădăjduiam poate că prefaţa va fi un act de înţelegere şi un act de pace, care va trece şi dincolo de literatură. Nae Ionescu era dintre foarte puţinii oameni capabili, şi prin gândirea lor, şi prin poziţia lor, să facă un asemenea act. Simpatia lui pentru problemele iudaice era cunoscută, justificarea lui de a vorbi în această ordine era fără tăgadă.

Astăzi şi cu atât mai mult în iunie 1934, a-i cere profesorului Nae Ionescu o prefaţă la un roman evreiesc pare, în principiu, un

lucru ciudat, dacă nu de-a dreptul provocator. În 1931, însă, nimic n-ar fi fost mai normal şi, desigur, nimeni n-ar fi fost surprins.

Iudaismul a fost o veche preocupare intelectuală a d-lui Nae Ionescu. Antisemiţii gardişti şi cuzişti fac foarte bine că uită astăzi acest detaliu supărător. Dar de ce oare îl uită şi evreii? De ce nu e nici unul între ei care să-şi aducă aminte că în 1928 l-au adus pe profesorul Nae Ionescu să le vorbească la... căminul sionist? Nu e o glumă. Antisemitul Nae Ionescu a ţinut atunci – invitat mi se pare de „Asociaţia femeilor evreice" – o admirabilă conferinţă despre spiritualitatea iudaică.

Dar nu e singurul lucru uitat. Se trece cu nepăsare sau cu simplă inconştienţă peste câţiva ani de precizare a unei atitudini de înţelegere, de simpatie şi de cunoaştere obiectivă a fenomenului iudaic în aspectele sale politice, dar, mai ales, pe latura sa spirituală: Colecţia „Cuvântului" – de la 1928 până în toamna anului 1933, este martoră. Pe vremea aceea, Nae Ionescu era probabil „vândut jidanilor".

Creştin ortodox, de un creştinism care n-a fost „o firmă polemică şi politică", Nae Ionescu purta în însăşi credinţa sa obligaţia de a iubi neamul Vechiului Testament, de a-i iubi pe aceşti evrei care nu sânt necredincioşi, ci credincioşi întârziaţi pe drumul mântuirii, cum spunea după devastările de la Oradea Mare, în „Duminica", pe care o găsiţi reprodusă în anexă.

Nu doar că ar fi sperat într-o convertire a lui Israel la creştinism, convertire pe care o ştia şi imposibilă, şi regretabilă[22]. Dar,

---

[22] „Astăzi însă d. Iorga îndeamnă pe un evreu să se boteze ca să poată crea în ordinea culturii. E cea mai categorică negare a crezului naţionalist pe care l-a reprezentat până acum. Căci sau trecerea la creştinism este pentru un evreu – în fond imposibilă – ceea ce noi credem – şi atunci comitem cu bună ştiinţă un fals în domeniul spiritual, mai grav faţă de sufletul nostru decât toate falsurile posibile, sau evreul se poate desprinde efectiv de iudaism şi atunci – dacă teoria naţiunii făcută de d. Iorga şi însuşită de generaţia noastră e adevărată –

ca orice creştin veritabil, înţelegea că propria sa credinţă rămâne stingheră, ca un copac retezat, în clipa în care ea neagă, batjocoreşte sau oprimă rădăcinile spirituale din care se trage. Creştin, Nae Ionescu trăia direct drama spirituală iudaism-creştinism, care, orice s-ar spune, nu se reduce la „canonul 11 al Sinodului al VI-lea Ecumenic". Rămâne, dincolo de acest canon, destul loc pentru iubire şi, mai ales, pentru respect în faţa unei vechi învăţături, pe care se sprijină şi astăzi axele mari ale lumii. Noi nu ne pricepem în teologie, dar profesorul Nae Ionescu se pricepe şi, spunând aceste lucruri, nu facem altceva decât să-l citām pe el.

Atitudinea lui Nae Ionescu faţă de evrei nu se oprea pe acest plan strict religios. Ea era la fel de fermă şi fără echivoc pe planul politic. El a preconizat mereu o politică de largi libertăţi publice şi culturale pentru minorităţi. Pentru toate minorităţile şi mai ales pentru evrei (căci problema se punea mai des şi mai acut în privinţa lor).

Toată politica lui Nae Ionescu şi a „Cuvântului" în această materie se sprijinea pe o distincţie esenţială: stat şi naţiune. Statul şi naţiunea nu erau în sistemul de gândire al profesorului două valori identice, şi nici două noţiuni suprapuse, ci, dimpotrivă, două realităţi de natură deosebită. Statul, o realitate politică, naţiunea, o realitate culturală. Distincţia aceasta este decisivă. Ea anulează şi face imposibil orice şovinism, oricare ar fi eufemismul sub care se ascunde: „naţiune exclusivă", „naţiune dominantă" etc.

„Iată de ce am părăsit pe d. Cuza – cel cu teoria naţiunii exclusive –, nu am avut nici un entuziasm pentru teoria naţiunii dominante şi l-am urmat pe d. Iorga, care s-a făcut la noi

---

el nu va fi decât o sinistră epavă spirituală, corcită şi condamnată sterilităţii." (Nae Ionescu: „De ce nu te botezi", „Cuvântul", 19 august 1923).

campionul drepturilor spirituale ale minorităților". (Nae Ionescu „De ce nu te botezi?" – art. cit.)

Dusă până la consecințele ei ultime, această distincție dintre stat şi națiune justifică o libertate egală şi completă între toate națiunile unei țări. Statul nu devine în mod logic decât un factor tehnic a cărui primă obligație este să creeze cadre de viață tuturor națiunilor componente, dându-i fiecăreia posibilitatea de a se realiza pe sine şi de a crea.

Dar nu e nevoie să comentez. E suficient să transcriu:

„... noi – generația lui 1906 – am înțeles că NAȚIUNEA nu ESTE un INSTRUMENT POLITIC, CI unul CULTURAL. Că o națiune nu are dreptul să oprime sau să distrugă un izvor de creațiuni spirituale, a căror promovare este cea mai înaltă îndatorire a omului. Şi că statul, INSTRUMENT TEHNIC, adaptat cu totul altor scopuri, trebuie să țină el însuşi samă de imperativele culturii".

Opuneți, vă rog, formula „stat instrument tehnic" formulei „stat totalitar" şi veți înțelege ce adâncă prăpastie trebuie să-l despartă pe Nae Ionescu de toți hitleriştii globului.

Să nu se creadă că această formulă este o simplă figură de stil, un accident de scris, o expresie abstractă, fără consecințe, un cuvânt întâmplător de care abuzez. Să nu se creadă, mai ales, că este o afirmație gratuită, bună pentru un articol de considerații generale şi, în realitate, lipsită de conținut politic. Nu. Întreaga politică a ziarului „Cuvântul" față de minorități şi – în speță – față de evrei se rezuma pe această idee fundamentală. „Cuvântul" a cerut în decursul anilor de nenumărate ori pentru evrei şi pentru minoritari, în genere, drepturi şi libertăți pe care poate ei înşişi ar fi ezitat să le ceară.

Aş putea cita în acest sens pagini întregi. Mă opresc însă la un singur articol, cu deosebire semnificativ prin împrejurarea în care

a fost scris.

Era în primăvara anului 1928, în timpul marii campanii naţional-ţărăniste pentru răsturnarea liberalilor. La Cernăuţi, în plină întrunire politică, au vorbit câţiva minoritari, fiecare în limba lui. Între ei, a fost şi un evreu, Rapaport, care a ţinut o cuvântare antiliberală în... idiş.

Guvernul liberal, care – se ştie – reprezenta pe atunci „reacţiunea conştiinţei naţionale împotriva jidanilor cotropitori, a protestat cu violenţă. „Viitorul" s-a grăbit să-i denunţe pe naţional-ţărănişti drept „vânduţi evreilor" (evident!) şi să declare alarmat că discursul în idiş de la Cernăuţi pune în primejdie bazele statului român.

La aceasta a răspuns Nae Ionescu. Articolul său se chema „Uneltiri inconştiente" şi a apărut în „Cuvântul" cu nr. 1032, de la 1 martie 1928.

„Va să zică, guvernul e de părere că actul de a te exprima sau de a îngădui exprimarea în limba maternă într-o adunare publică constituie o uneltire inconştientă împotriva unităţii statului.

Venită de la un şovinist iresponsabil, o asemenea aforistică de stat nu se putea să fie considerată decât o aberaţie. Tipărită în oficiosul guvernului, ea apare ca declaraţia programatică a unei politici de huligani, agitatoare, aţâţătoare şi oprimantă...

Îşi închipuie ministrul de interne... că teoria statului naţional mai stă în picioare chiar în absurdităţile ei poliţiste?

Noi ştim ce însemnează naţionalitate. Cunoaştem marea ei putere creatoare în domeniul spiritualului şi suntem cei dintâi, cei mai sinceri şi mai convinşi apărători ai ei. Dar, tocmai pentru că suntem încredinţaţi de realitatea naţiunii ca unitate spirituală şi etică, nu putem asista impasibili la o politică de strangulare a naţionalităţilor. Fuga polemică a smuls guvernului declaraţii aberative. Să le regrete în chip formal şi explicit. Nu e nici o

ruşine. Ci ar fi o declaraţie care ar linişti ţara – pe noi, românii, care nu ne dorim soarta Ungariei în primul rând – şi care ar convinge şi străinătatea că guvernele române nu sânt străine de elementara deosebire între cultură şi politică.

Iar pe viitor mai multă pază la gură".

Mai limpede, mai loial, mai cald cred că nu se poate vorbi.

*

Nu vreau să insist prea mult asupra aspectului politic al chestiunii. El e luminat complet, cred, de articolele pe care le-am citat.

Nu există aici posibilitate de echivoc sau răstălmăcire,

Dar atitudinea profesorului Nae Ionescu depăşea în cunoaşterea iudaismului planul politic. Dacă, pe acest plan, el revendica drepturi largi pentru evrei, în cadrele statului român, spunându-şi cuvântul în cele mai speciale chestiuni de viaţă evreiască[23], problemele generale ale iudaismului îl interesau cu atât mai mult.

Metafizica iudaică este o problemă familiară gânditorului Nae Ionescu. Puţinii ebraizanţi din România cunosc poate acest lucru.

În conferinţe, în scris, la cursuri, incidental sau direct, el a schiţat de multe ori problema, fie în ea însăşi, în datele ei proprii, fie confruntând-o cu punctul de vedere al gândirii răsăritene (cum a făcut de câte ori a fost vorba despre Spinoza). E cu totul semnificativ că în primele sale articole din „Cuvântul", între primele probleme pe care le-a atacat de la debut, se vorbeşte tot despre anumite aspecte de spiritualitate iudee. Mă refer, în special, la trei foiletoane din iulie 1926: 1) „Criza iudaismului" („Cuvântul" nr. 509), 2) „Criza iudaismului II „ („Cuvântul" nr. 512), 3) „Alte perspective" („Cuvântul" nr. 514). Vom reveni

---

[23] Surprinzător, de exemplu, articolul său „Între Sefardimi şi Eskenazimi" (septembrie 1928), în care discută legea cultului a d-lui Lapedatu, indicându-i criterii de legiferare pentru evreii sefarzi.

asupra lor când vom discuta prefaţa la *De două mii de ani*.

Iată cui ceream această prefaţă. Nu numai profesorului meu, nu numai omului care ani de-a rândul reprezentase cel mai uman şi mai loial punct de vedere faţă de problema politică evreiască, ci, înainte de orice şi mai ales, unui pasionat cercetător al spiritului iudaic.

*

Ce s-a întâmplat din iulie 1931, când această prefaţă a fost cerută şi promisă, până în iunie 1934, când ea a fost scrisă şi tipărită? O totală alunecare a Europei spre dreapta.

În mai puţin de trei ani, toate iluziile ce sprijineau continentul s-au destrămat, toate rezervele şi formulele democraţiei au căzut, toate punctele de reper ale păcii s-au pierdut. A fost un adevărat măcel, în care au sucombat şi spiritul de la Locarno, şi conferinţa dezarmării, şi Societatea Naţiunilor. În această dezagregare rapidă a tuturor iluziilor sau ipocriziilor europene, forţele socialiste şi democrate intrau într-un groaznic declin, în timp ce fascismele de tot soiul cunoşteau un brusc reviriment şi o febră dintre cele mai active. La Viena, la Madrid, la Berlin, la Bruxelles, adică în patru din cele mai serioase redute ale sale, social-democraţia se descompunea. Steaua aventurii se lumina singură pe acest cer european sumbru. Guvernul Hitler din primăvara anului 1933 încorona catastrofal seria de disoluţii şi prăbuşiri europene. După o străveche obişnuinţă istorică, evreii aveau să plătească ei delirul, demenţa şi disperarea tuturor.

Dacă 1931 fusese un an neantisemit, 1934 se pregătea să fie un an huliganic. În deschizătura acestui compas încape prefaţa profesorului Nae Ionescu.

„Cuvântul" nu putea privi cu simpatie acest val reacţionar. El ştia că fascismul italian nu este o revoluţie şi ştia, de asemeni, că hitlerismul nu poate fi una. Hitler era pentru „Cuvântul" un

corsar inventat, plătit şi susţinut de marea industrie germană împotriva sindicatelor muncitoreşti. Aş putea cita, în acest sens, la nesfârşit din colecţiile ziarului pe anii 1931, '32 şi '33.

Nu e interesant jocul „de-a contradicţiile" şi nu mă ispiteşte deloc. Vreau doar să amintesc – pentru că toată lumea a uitat că ziarul „Cuvântul" a fost antihitlerist şi că până în noiembrie 1933 atitudinea sa nu numai că n-a cunoscut în această privinţă vreo schimbare, dar s-a afirmat cu o violenţă polemică dintre cele mai crunte. Am avut toţi câţi scriam în pagina întâi a ziarului dreptul, libertatea şi bucuria de a studia farsa germană şi de a o denunţa în toate formele ei politice camuflate. Şi vă asigur că de acest drept am uzat.

Noiembrie 1933! Aici se despart drumurile şi aici se află nodul tristei întâmplări de care vorbim.

Veneau liberalii la guvern. Era o grea lovitură. Era o .... ultimul său ceas de viaţă, antiliberal. Era în antiliberalismul său mai mult decât o poziţie politică; era o necesitate organică. Prin tot ce a gândit „Cuvântul" în viaţa românească, prin tot ce a înţeles şi explicat în istoria ţării, el se opunea liberalilor, partid de bancă, partid de oligarhie, partid de poliţie. Liberalii reprezentau sumar „lumea veche". Nu numai ideea de revoluţie, dar ideea de viaţă modernă este sufocată de liberalismul român.

Din ianuarie 1926, marele partid liberal intrase într-o serie de convulsii agonice, pentru ca, după patru ani şi jumătate, în iunie 1930, să pară de-a binelea mort. „Cuvântul" avea dreptul să anunţe un „nou curs" în existenţa statului român, o „nouă ordine", un „nou regim". Partidul băncilor, partidul poliţiilor decedase.

„Noul curs" nu s-a realizat însă. „Noua ordine" a rămas o iluzie. În noiembrie 1933, liberalii veneau la putere – totul era pierdut, totul trebuia reluat de la capăt. Aşteptam din partea

„Cuvântului" o acţiune antiguvernamentală necruţătoare. Nu era numai legitimă: era de-a dreptul obligatorie.

„Cuvântul” era, în acel moment, singura forţă capabilă de o serioasă opoziţie. Naţional-ţărăniştii osteniţi şi compromişi nu aveau nici interesul, nici calitatea să atace. Cât priveşte aşa-zisele „partide mici”, mofluze, păcălite şi indignate, nu le rămânea decât poarta tuturor situaţiilor desperate: antisemitismul. Eram convins că Nae Ionescu şi „Cuvântul" nu le vor urma pe acest drum. El, care scrisese şi luptase pentru o lume nouă, nu se putea sprijini pe această mizerie veche. Împotriva liberalilor, slavă Domnului, nu lipseau nici arme, nici argumente. Mai era oare nevoie în plus de o diversiune antisemită? De diversiunea aceasta se putea servi oricine, numai ziarul „Cuvântul" nu.

S-a lansat atunci vechea, eterna, infailibila formulă pe care, la vremea lor, liberalii o aruncaseră opoziţiei, pentru ca acum opoziția să le-o arunce lor: liberalii vânduţi jidanilor.

Care liberali, oameni buni? Nu cumva liberalii care întreţinuseră zece ani în universităţi bătaia sistematică pentru a justifica starea de asediu? Nu cumva liberalii care subvenţionaseră în 1927 devastările de la Oradea Mare? Nu cumva aceşti liberali care au fost statornic, de la 1848, forţa antisemită cea mai tenace, la guvern prin ei înşişi şi în opoziţie prin cuzişti? Nu cumva aceşti liberali „huligani, agitatori, aţâţători şi oprimanţi" pe care îi denunța profesorul Nae Ionescu în martie 1927? Hotărât, gluma era prea simplă, chiar pentru o societate obişnuită cu glumele simple şi sinistre.

N-am crezut de aceea nici un moment într-o orientare antisemită a „Cuvântului". Nu puteam crede. I se opunea întreg trecutul său, i se opunea, mai ales, întregul său sistem de gândire politică.

Lupta care începea era, desigur, cel puţin în primele ei faze,

confuză, ameninţată de primejdioase echivocuri şi, mai ales, de compromiţătoare alianţe. Eram convins însă că ziarul „Cuvântul" nu le va suporta şi că va pune repede ordine în acţiunea lui, restabilind hotarele ce l-au despărţit totdeauna de aventurieri, de impostori şi de revoluţionarii „poliţiei în persoană". Un „Cuvântul" gardist de fier mi se părea – şi mi se pare şi astăzi – un lucru strict imposibil. Nu din sentimentalism, ci dintr-o exactă cunoaştere a trecutului acestui ziar şi a liniilor politice şi spirituale între care s-a mişcat acţiunea lui.

Personal, am încercat de două ori să lămuresc lucrurile. O dată, plecând. (Era în dimineaţa în care apăruse ciudatul articol „Şi un cuvânt de pace" – noiembrie 1934 – care părea mai mult un cuvânt de război.) I-am spus deschis profesorului tot ce aveam pe suflet şi i-am cerut dezlegarea de a pleca[24]. Am primit un răspuns care îmi dădea de ruşine toate ezitările, toate îndoielile.

„«Cuvântul» antisemit? «Cuvântul» fascist? Nu simţi că e absurd?"

Peste câteva zile, publicam în prima pagină, spre stupoarea antisemiţilor, articolul despre Ion Trivale. Situaţia mi se părea acum pe deplin clară.

Cine privea din afară toate acestea putea să fie nedumerit sau indignat. E aşa de greu, în toiul unei lupte politice, să distingi o poziţie de alta, să deosebeşti un strigăt de alt strigăt, să desparţi un obiectiv de altul. Loviturile cad orbeşte, fără să aleagă prea

---

24 Nu ştiu prin ce mister detectiv, d. I. Ludo a luat parte la această convorbire, pe care o rezumă în cartea sa, după cum urmează:

„La un moment dat, când Hechter, speriat de unele semne ciudate pe cerul arian al purăţului, a vrut să dea bir cu fugiţii, d. Nae Ionescu i-a calmat suferinţa, urcându-i salariul cu 2000 de arginţi de nichel. De aici, probabil, i-a şi venit lui Hechter ideea să-şi intituleze romanul: *De două mii de ani*. Tocmai pe tocmai: un an, un leu, un an, un leu. La atât a apreciat d. Nae Ionescu suferinţa milenară a lui Hechter. Şi trebuie să recunoaştem că n-a fost prea zgârcit."

mult. Strigătele rezumă lapidar, sălbatic, cele mai imposibile împreunări de idei, cele mai stranii alianţe.

Aşteptam cu inima strânsă, dar cu o certitudine neclintită momentul în care „Cuvântul" va face tăcere în jurul lui şi va vorbi răspicat.

Vă asigur că nu era o aşteptare naivă. În trecutul său, „Cuvântul" avusese de câteva ori acest curaj. El şi-a lichidat singur victoriile, atunci când începeau să fie creatoare de confuzii. Fuseseră vechi legături de luptă, pe care le tăiase scurt, sacrificând totul unei situații clare. Nu puteam crede că va suporta multă vreme groaznica ceaţă, ce acoperea politica românească în noiembrie şi decembrie 1933, între acele umbre disperate, între acele epave fără busolă, între acele aventuri fără sens.

Totul a durat şase săptămâni şi totul s-a surpat, în cele din urmă, printr-un act de teroare. Restul îl cunoaşteți.

*

„Cuvântul" suprimat, Nae Ionescu închis, valul antisemit în plină ascensiune – să recunoaştem că timpul nu era prielnic romanului, care se apropia de sfârşit.

Apariţia lui, normală în 1931, devenea acum, prin acumularea atâtor mici şi mari catastrofe, un fapt de scandal. Antisemiţii aşteptau prefaţa profesorului ca pe un manifest politic. Evreii, ca pe un cuvânt de înțelegere. Şi unii, şi alții, o aşteptau cu temeri felurite.

Nu luam parte la aceste temeri. Eram sigur că Nae Ionescu nu va scrie nici pentru prieteni, nici pentru duşmani, ci pentru carte. Eram sigur că-mi va scrie prefaţa din 1931, ca şi cum nimic nu s-ar fi întâmplat de atunci, căci, orice s-ar fi întâmplat, nu avea dreptul să-i modifice gândirea asupra unei drame ce nu e nici de azi, nici de ieri, ci de totdeauna. Această gândire o cunoşteam, şi orice

surpriză mi se părea exclusă.

Trebuie să recunosc astăzi: m-am înşelat.

O antologie

Se spune că prefaţa d-lui prof. Nae Ionescu la volumul *De două mii de ani* al d-lui Mihail Sebastian e o caldă şi vibrantă pledoarie antisemită.

Dacă lucrul e adevărat, suntem curioşi să aflăm motivele persistenţei d-lui Sebastian, care a ţinut ca volumul să nu apară fără prefaţa d-lui Nae Ionescu. Sau – doamne fereşte – d. M. Sebastian a devenit antisemit?

„Facla”, anul XIII, nr. 1015, 23 Iunie 1934

După cum se ştie, romanele evreieşti au un anume curs pe piaţă. Le citesc şi evreii – cu interes –, le citesc şi creştinii – din curiozitate. Informaţi asupra acestui fenomen literar, ce s-au gândit rasiştii? Ce ar fi să folosim vehiculul romanului evreiesc pentru o difuziune mai eficace a ideologiei rasiste?

Zis şi făcut! Au căutat şi găsit un scriitor evreu – Mihail Sebastian; au căutat şi găsit un editor evreu – Ciornei; au căutat şi găsit un titlu specific evreiesc – *De două mii de ani* – şi, la adăpostul acestui triplu blindaj iudaic, au lansat o bombă. Care? Prefaţa d-lui Nae Ionescu.

... E o farsă fără precedent în istoria celor două mii de ani de bătaie. Noi, evreii, am produs rabini denunţători ai propriei lor comunităţi, am produs membri activi ai inchiziţiei; am produs falsificatori de texte talmudice, dar toţi, mari şi mici, şi-au făcut un scrupul din a trece, în prealabil, în tabăra creştină cu arme şi bagaje, pentru ca, de acolo, făţiş, să toarne foc şi pucioasă peste fraţii lor de origine. Dar până azi n-am dat încă de un exemplar de evreu care să se supere teribil dacă-i conteşti puritatea

sentimentelor sale iudaice şi care, simulând iudaismul, să se apuce să scrie un roman evreiesc – în ce scop toate astea? Pentru ca, prin zbieretele şi artificiile sale literare, să-i atragă pe evrei în cursă, în casă la el, unde-i pândesc, dindărătul copertei, arienii. Şi ce se întâmplă apoi – aţi văzut! Ideologi rasişti, sub pretextul, incontestabil, spiritual că nu sânt decât executorii unei fatalităţi implacabile care pretinde că evreii trebuie să mănânce bătaie, îi poftesc pe evrei să pupe ciomagul.

Asta zic şi eu păcăleală. Un adevărat tur de forţă.

D. Mihail Sebastian poate să fie mulţumit. Colaboratorii arieni ai romanului d-sale aşa-zis semit nu l-au dat de sminteală. Chiulul e atât de inteligent, ticluit, încât nimeni n-ar putea bănui ce hap se ascunde între scoarţele cărţii. Cumpărătorul romanului nu se trezeşte la realitate decât după ce dă gologanii. Dar atunci e prea târziu.

Adam, anul VI, nr. 72, 1 iulie 1934.

Un tânăr scriitor evreu a scris un roman oarecum autobiografic. Toată cartea e străbătută de o singură şi dramatică întrebare: De ce evreii trebuie să sufere atâtea umilinţe?

După cum vedeţi, subiectul nu e nici prea nou, nici din cale afară de interesant. Dar tânărul scriitor s-a adresat d-lui Nae Ionescu, cerându-i o prefaţă. Şi d. Nae Ionescu s-a executat. În prefaţa aceasta, d. Nae Ionescu răspunde la întrebarea chinuitoare a lui Iosef Hechter:

„Evreii trebuie să sufere mereu, pentru că sânt evrei."

Şi toată prefaţa este o demonstraţie antisemită pe tema asta.

Un cunoscut critic literar spunea în legătură cu acest caz:

— Înţeleg situaţia cuiva care primeşte pe neaşteptate nişte picioare în spate. Dar nu mi-aş fi putut imagina existenţa unui om care să le solicite stăruitor şi apoi să se mândrească cu acest tratament...

Cazul continuă să preocupe toate cercurile literare.

Încotro („Sadism", anul IV, nr. 160, Iulie 1934, 6 august 1834)

Prefaţa d-lui Nae Ionescu condamnă la o perpetuă detenţiune morală şi politică ginta lui Israel. Bietul Hechter se grăbeşte să pună sentinţa inapelabilă în fruntea cărţii şi să se mândrească fiindcă poartă acest scuipat îngheţat lansat de scumpul nostru profesor...

„Adevărul Literar", anul XIII, seria V, nr. 713.

Acest jidan, introducându-se printr-o perfidie specifică rasei lui în redacţia unui ziar românesc şi naţionalist, a lăsat multă vreme să se acrediteze în opinia publică periculoase confuzii.

Ceva mai mult. El a dus obrăznicia până acolo, că a cerut pentru o carte jidovească scrisă în idiş, în care se proslăvesc Protocoalele Sionului, o prefaţă d-lui profesor Nae Ionescu, cu gândul de a-l atrage în bandele francmasoneriei şi de a-l compromite în ochii bunilor români. Dar a fost pedepsit cum trebuie. Prefaţa denunţă toate crimele jidovilor şi pune în lumină primejdia pe care o reprezintă aceste ploşniţe pentru orice stat naţional. Felicităm călduros pe d-l profesor Nae Ionescu că a rezistat cursei ce i-a fost întinsă, scriind o prefaţă pe care orice bun român e dator s-o cunoască.

„Porunca Vremii", „Apărarea Naţională”, „Buletinul anti-iudeo-masonic" etc., etc.

Din pricina structurii d-sale de parvenit, confundând naţiunea românească cu naţionalismul românesc, d-sa şi-a jucat tot capitalul literar în acţiunile acestuia. Or, naţionalismul românesc, ca orice naţionalism, este, prin definiţie, xenofob şi antisemit şi d. Mihail Sebastian, pe nume Iosef Hechter, nearian. Deci, Mihail Sebastian nu putea fi acceptat în sânul lui.... Incapabil să trăiască, viaţa celor mulţi şi respins de cei puţini, abulia d-lui Mihail Sebastian avea nevoie de o forţă supranaturală care să-l apere de

groaza zilei de mâine şi de aceea a destinului.

În chipul acesta, soarta materială şi spirituală a d-lui M. S. a ajuns indisolubil legată de aceea a d-lui Nae Ionescu...

... Dar ce căuta prefaţa lui Nae Ionescu...?

Păcatul originar al d-lui Sebastian, renegarea calicimii, l-a împins la crimă. Cu lege de fier, trebuia să şi-o ispăşească. Şi ispăşirea a fost romanul d-sale şi prefaţa d-lui Nae Ionescu...

... Iosef Hechter, tu eşti bolnav. Tu eşti substanţialmente, bolnav, pentru că eşti un parvenit... Da, da, Iosef Hechter, tu eşti bolnav, substanţialmente bolnav, şi d. Nae Ionescu nu mai poate face nimic pentru tine. „Cuvântul" a dispărut şi, cu dânsul, şi subvenţiile, şi leafa. Iosef Hechter, tu eşti un huligan! Ai renegat calicimea care te-a crescut, şi salvarea nu este nicăieri, chiar dacă Profesorul te-ar numi „căpitan" în ghetou... Ce vină ai tu, dacă Corneliu Zelea Codreanu nu a vrut să te primească? Iosef Hechter, tu simţi oare cum te cuprinde întunericul şi-ţi plesneşte obrazul de ruşine?

„Şantier" (De la A. C. Cuza la Mihail Sebastian), anul II, nr. 10, 1-15 septembrie 1934.

Deşi evreu, a dat buzna în lagărul reacţiunii româneşti. S-a proclamat „burghez" (n-are cinci parale în buzunar), naţionalist de specie carteziană... a împrumutat tale quale[25] schemele de gândire şi vocabularul dreptei naţionaliste şi huliganice.

... D. Mihail. Sebastian s-a dat cu „Regele, Christos şi Naţiunea", nu l-a părăsit pe d. Nae Ionescu când acesta a trecut la huligani.

Rămânerea în această tabără şi acceptarea unei prefeţe (unde se sintetizează doctrina antisemită) în fruntea romanului *De două mii de ani*, scris de evreul conştient Iosef Hechter, înseamnă o descalificare pentru Mihail Sebastian.

---

[25] Aşa cum este, neschimbat.

„Adevărul Literar", anul XIII, seria II, nr. 718, 9 sept, 1934

Dar, pentru a imprima mai multă autenticitate israelitismului său, neoiudeul şi-a făcut rost de o prefaţă semnată de d. Nae Ionescu, amic al evreilor. Ce au pus la cale, între culise, între ei, naşul şi finul, nimeni nu ştie.

Atâta am văzut: când a apărut Iosef Hechter la rampă şi, foarte patetic, după o peroraţie scurtă şi bine simţită, s-a aruncat... cu un zbieret de suprem sacrificiu în cazanul triplei sale credinţe evreo-româno-dunărene, – d. Nae Ionescu, foarte bine dispus, a tras deodată salteaua. Şi bietul Hechter – tranc, cu nasul de duşumeaua nudă a scenei.

Cam aşa stăm cu chinul lui Hechter, care suferă groaznic de amor în romanul d-sale evreiesc şi care şi-a oblojit drama cu o leafă rezonabilă, chit ca „experienţa" lui „să lămurească pentru toţi ceilalţi un îndreptar". Aşadar, gologanii, cărora Hechter le zice „însingurare", fiindcă e singurul care-i încasează – după câte mi se spune, şi astăzi încă – de la purâţul său, sub forma asta onorabilă, pentru lunara sa dramă iudaică ori pentru iudaica sa dramă lunară, sânt o indicaţie pentru soluţia suferinţei tuturor coreligionarilor,

*

D. Nae Ionescu l-a ridicat pe acest dramatic rozător de ciolane de la situaţia umilă de câine de pripas la nobilul rang de câine de rasă. Nu vedeţi? Cu tot dezgustul pentru ceilalţi „evrei", d. Nae Ionescu s-a obişnuit atâta cu jidănaşul Bubica Hechter, încât, din când în când, îl scoate în Cişmigiu la plimbare, cu lănţişorul de gât. Şi dacă usturoiatului Bubica îi vine chef să ridice piciorul şi scrie un roman la rădăcina unui tei, d. Nae Ionescu, zâmbind cu toleranţă creştină, aşteaptă până coteiul îşi termină treaba, fără să întoarne capul aiurea, de scârbă. Ba, la pozna asta, pe care numai acidfenicul o poate absolvi, d. Nae Ionescu mai dă şi o prefaţă...

Arătat de o lume întreagă cu degetul, el a continuat să-şi lingă interesul în linişte, fără să scoată o vorbă. Las' să i se spună lichea, ticălos, dejecţie a ghetoului evreiesc, care cu aceeaşi obiectivă hărnicie, fabrică oameni şi măgari laolaltă – pe Hechter nimic nu-l atinge! El ştie prea bine că pământul nu se învârte în jurul demnităţii omeneşti, ci în jurul unei axe care seamănă teribil cu ciolanul boierului.

I. Ludo: „Iuda trebuie să sufere, pentru că e suferind" (Editura Adam)

Prefaţa

,,Ei, şi ce vrei să-ţi fac eu".

De două mii de ani, pag. 45

Am citit de nenumărate ori această prefaţă şi mi-a fost greu să disting unul câte unul toate vârfurile de cuțit ce străpung prin ea cartea care i-a fost încredințată.

E un act global de nedreptate. Sub apăsarea lui, problemele şi argumentele puse în joc se şterg şi se pierd. Până a numerota punctele de discuție, până a desprinde frază cu frază ideile şi a le izola de corpul celor 19 pagini, rămâne o impresie totală de cenuşă şi de moarte. Pe urma ei, se poate discuta la nesfârşit...

Nu e o prefaţă aspră, cum se spune. De asprimea ei nu m-aş fi plâns. Glasul profesorului Nae Ionescu n-a fost niciodată altfel decât aspru cu mine. Cele mai severe cuvinte, de la el le-am primit – şi probabil că acelaşi lucru îl poate spune oricare din elevii lui. Cine îşi imaginează legătura noastră de profesor drept un lanţ de complezenţe mutuale nu-şi va putea niciodată închipui brutalitatea sinceră cu care ne obliga să dăm socoteală faţă de noi înşine de propriile noastre fapte. Şi avea dreptul să ne impună această brutalitate, pentru că cel dintâi care o suporta de bună

voie era el însuşi.

Dar nu e o prefaţă aspră. Asprimea este şi ea un act de iubire. Este o prefaţă de o cruzime rece, metodică şi indiferentă. S-ar spune, un registru sistematic de tragedii, înscrise alfabetic şi cu număr de ordine. Mâna scriitorului n-a tremurat.

Este ceea ce mă surprinde mai mult în acest text.

Pentru prima oară, descopăr un Nae Ionescu indiferent şi abstract. Omul acesta, al cărui scris liniar şi neted n-a izbutit niciodată să-i acopere emoţia, scrie acum un fel de raport tehnic, îngheţat în idei generale şi abstracţii.

Este o piesă de dosar, este un rezumat juridic, este un jurnal de grefă, din care a dispărut suflul vieţii. Nu se aude nici o voce, nu se simte nici un om în acest pustiu.

Urmăresc mersul complex al ideilor de-a lungul prefeţei, încrucişarea lor în punctele de sprijin ale raţionamentului, despărţirea lor în paranteze şi teme secundare, urmăresc întreg acest eşafodaj de argumente şi găsesc cu surprindere numai formule, numai scheme, numai abstracţii. Că sânt sau nu antisemite aceste abstracţii, este pentru moment indiferent. Dar ele sânt abstracţii.

Când, de exemplu, profesorul stabileşte în trei cuvinte identitatea dintre talmudism şi zărăfie (pag. 19), ceea ce e regretabil în această afirmaţie nu e poate vizibilul ei înţeles antisemit, ci, înainte de orice, arbitrarul ei. Sau când enunţă teoria „conceptului-limită" şi sprijină pe ea refutarea statului sionist (pag. 23), nu face altceva decât să dea unei sugestii – seducătoare ca joc dialectic – valoare de axiomă. Şi sânt în această prefaţă prea multe sugestii ridicate abuziv la rangul de axiomă.

E un exces de adevăruri generale cu care gândirea lui Nae Ionescu nu ne obişnuise până azi. Că doar de la el am învăţat ce se cheamă a gândi concret.

Voi păstra de aici încolo din prefaţa sa, ca pe un exemplu unic

de gândire schematică, pasajul în care vorbeşte despre „limitele de variaţie ale momentului geografic şi ale momentului de tradiţie" (pag. 12). O mai mecanică imagine a unei vieţi de om ar fi greu de construit. Totul – pasiune, inteligenţă,, nelinişte – se teşeşte şi se anulează în această scară grafică, ce rezumă pentru profesor o existenţă.

*

Nu vreau să discut chestiuni de metodă. Ar fi şi foarte greu cu un gânditor de precizia profesorului Nae Ionescu.

Consider o simplă glumă exerciţiile de logică ce s-au făcut pe marginea prefeţei[26]. Mai serioasă ar fi – dacă ar fi – trecerea de pe planul filozofiei culturii pe planul problemei salvării, trecere pe care o discuta Mircea Eliade („Iudaism şi Antisemitism", „Vremea", 22 iulie 1934).

Nu am însă căderea să ridic şi, cu atât, mai puţin, să rezolv asemenea obiecţii. Dar bag de seamă un alt dublu plan al prefeţei, şi pe acesta voi încerca să-l lămuresc.

De la primele pagini, vorbind despre drama iudaică, Nae Ionescu distinge două aspecte ale ei. Un aspect interior: suferinţa evreului este intimă, ea îşi are rădăcina în el însuşi, ea porneşte de la un conflict cu sine însuşi. Un al doilea aspect, exterior: suferinţa evreului vine din afară şi constă într-un conflict permanent cu ceilalţi oameni. Între aceste două aspecte, profesorul nu ezită să aleagă: numai primul este esenţial. Celălalt – înşelător şi fără importanţă. Termenii sânt limpezi. Drama iudaismului nu este un „fenomen de relaţie"; ea nu este o „defectuoasă luare de contact între evrei şi ceilalţi oameni" (pag. 8).

Distincţia aceasta atât de precisă, la care subscriu, închide însă drama iudaică în propriul ei cerc. Cine vrea să vorbească despre această dramă trebuie să vorbească, despre iudaism, nu despre

[26] Vezi anexa VIII.

altceva. Să caute adică resorturile suferinţei iudee în elementele constitutive ale spiritului iudeu, în conflictele sale intime, nu în raporturile sale „defectuoase" cu restul lumii. „Conflictele intime" constituie un fenomen. „Conflictele cu restul lumii" constituie o problemă. Şi problema poate fi soluţionată prin „amendări", prin „ajustări", în timp ce fenomenul rămâne ireductibil.

Este posibil un asemenea examen „dinăuntru" al iudaismului şi al dramei lui? Nici vorbă că este posibil.

L-a făcut însuşi profesorul Nae Ionescu, dar nu în prefaţa din 1934, ci într-un articol din 1926. („Alte perspective", „Cuvântul" nr. 514, 24 iulie 1926).

Punctul de plecare şi concluziile acelui articol sânt tulburător identice cu ale prefeţei. Explicaţiile însă sânt altele. „Iudaismul nu are decât două eventualităţi: se chinuieşte perpetuu sau moare. Tertium non datur", scrie, în 1926, Nae Ionescu, anticipând cu aproape şapte ani pe acel „Iuda trebuie să sufere" de azi.

Dar de ce se chinuieşte iudaismul în articolul din 1926? Pentru că cuprinde o anumită antinomie intimă, pe care nu o poate rezolva (veţi vedea îndată). Şi de ce trebuie să sufere Iuda în prefaţa din 1934? Pentru că, nerecunoscându-l pe Mesia şi atacând aşezările creştine, provoacă reacţia şi defensiva acestora.

Explicaţia diferă total. Să fie la mijloc o contrazicere?

Poate că nu. Este însă cu siguranţă o schimbare de punct de vedere. Articolul „Alte perspective" consideră drama iudaismului în sine, în timp ce prefaţa la *De două mii de ani* consideră această dramă în raporturile ei cu antisemitismul. Sânt aceste raporturi esenţiale? Este antisemitismul un element constitutiv al suferinţei iudaice? Judecând după prefaţă, da. Judecând după articol, nu.

Iată, într-adevăr, cum explica în 1926 profesorul Nae Ionescu drama iudaismului fără să facă apel la nici un argument din afara acestui iudaism, ci utilizându-i doar datele strict interioare:

„Deosebirea fundamentală a evreilor faţă de restul lumii stă în faptul că la ei naţiune şi religie se acoperă ca sferă, dar nu ca conţinut. Numai poporul lor este de religia lor; altul nu. Ei sânt fără îndoială o naţiune, adică o comunitate naturală; dar nu s-au mulţumit niciodată numai cu legătura asta naturală; legitimitatea existenţei lor ca naţiune distinctă a fost de origine religioasă; de aceea evreii sânt «poporul ales»...

... Ei bine, în unitatea aceasta politică religioasă, evreii nu şi-au găsit niciodată echilibrul stabil. Acesta este faptul brut şi brutal, dacă voiţi, care constituie criza iudaismului şi care îl va împiedica veşnic să „fructifice" şi să „împlinească" creştinismul.

Perioada cea mai echilibrată a istoriei lor este desigur cea înainte de trecerea în diaspora. Dar şi atunci echilibrul este îndoielnic. Căci niciodată accentul fundamental al vieţii iudaice nu a căzut în acelaşi fel asupra momentului naţional şi celui religios. Ci întotdeauna interesul a pendulat între aceste două momente.

Profeţii sânt doar o dovadă că momentul naţional şi cel religios, departe de a se contopi, s-au succedat întotdeauna; religioşi în timpuri de nenorocire politică; călcători ai legii în vremuri de înflorire naţională.

Cam în acelaşi fel se pune problema şi astăzi. Căci încercarea de soluţionare a problemei iudaism-Europa pune, pe rând, accentul pe unul sau altul din cele două momente, fără să le poată contopi într-o sinteză unitară. Confesionalizare-naţionalizare, iată cele două soluţii propuse de iudaism în conformitate cu dualismul fiinţei lui...

... Părerea mea este că criza iudaismului e permanentă. Continua pendulare de care vorbeam, între polul naţional şi cel religios, nu este numai o întâmplare (riguros verificată istoriceşte, dar totuşi întâmplare!), ci necesitate. Povestea jidovului rătăcitor

nu este numai o poveste, ci însăşi expresia neliniştii acestei rase care nu şi-a găsit drumul.

O sinteză între momentul naţional şi cel religios al iudaismului este imposibilă, pentru că aceste două momente nu sânt omogene; iar atâta timp cât această sinteză nu este posibilă, toată viaţa iudaică va fi frământată de oscilările între cele două centre de polarizare.

Iată deci dilema gravă în care se află iudaismul: sau îşi păstrează specificitatea, adică dublul caracter natural-naţional şi religios, şi atunci criza de oscilaţie între cei doi poli este permanentă; sau pentru înlăturarea acestei crize renunţă la unul din elemente – şi atunci îşi sacrifică viaţa însăşi".

Nu am transcris acest lung citat ca să-l comentez. Ci numai ca să arăt că o explicaţie a suferinţei iudaice prin propriile ei legi, şi numai prin ele, este posibilă.

Nae Ionescu reducea în articolul său din 1926 întreaga dramă a iudaismului la o „pendulare între momentul naţional şi cel religios", o reducea adică la o antinomie structurală, la un conflict interior.

Acest conflict interior este cu desăvârşire independent de condiţiile istorice în care trăiesc evreii şi de raporturile – bune sau rele – pe care le întreţin ei cu celelalte neamuri. Căci – dacă înţeleg bine scrisul profesorului – iudaismul este – sau, mai bine zis, era în 1926 – tragic nu prin răfuielile pe care le-ar avea cu cealaltă lume, ci prin răfuielile pe care le are cu sine însuşi. În acest sens, şi numai în acest sens, se poate spune că suferinţa lui Israel nu este un „fenomen de relaţie".

*

Părăsind articolul „Alte perspective" şi revenind la prefaţă, trebuie să observăm că aici explicaţia dramei iudaismului se schimbă fundamental. Şi anume, prin deplasarea axei sale din

sânul iudaismului în afara lui.

De astă dată, rădăcina dramei este nerecunoaşterea lui Hristos. Şi nu pentru că această nerecunoaştere i-ar crea iudaismului un caz de conştiinţă, o criză spirituală sau o tragedie intimă, ci pentru că ea îl pune în conflict cu creştinii. În conflict cu creştinii, nu în conflict cu sine însuşi.

Băgaţi de seamă? Chestiunea unică ce se mai poate pune, pornind de la această premisă, este doar să ştim care sânt raporturile posibile dintre creştini şi evrei.

Raporturi bune? Evreii vor fi fericiţi. Raporturi „defectuoase"? Evreii vor suferi. Astfel, drama iudaismului nu devine nimic mai mult decât un simplu „fenomen de relaţie", adică exact acel fenomen de relaţie pe care prefaţa îl exclude de la început, pentru a reveni totuşi la el în decursul întregii sale argumentări.

Am impresia că aici stă viciul celor 19 pagini, viciu care le împiedică să înţeleagă şi, cu atât mai mult, să explice drama ce le-a fost supusă spre judecată.

Să fim bine înţeleşi. Nu am deloc intenţia să mă amestec în problemele de teologie pe care prefaţa le-a implicat sau prilejuit. Ele sânt, fără îndoială, foarte respectabile, dar răspund unor întrebări ce nu-mi aparţin.

Nu aştept de la dezlegarea lor nici o lumină. Declar fără insolenţă, dar ferm că sânt un foarte convins laic. (Asta nu înseamnă că-mi voi lua vreodată triviala libertate de a ironiza aceste valori în numele „liberei cugetări".)

Cazul *De două mii de ani* a avut şi un capitol teologic, foarte violent prin ton şi foarte dureros prin oamenii pe care i-a învrăjbit[27]. Timp de vreo două luni, s-a discutat cu aprindere despre mântuirea evreilor, pe care unele texte păreau s-o acorde,

[27] Vezi anexa IX.

dar altele – mai neînduplecate – o refuzau fără îndurare. Nu ştiu ce decizie s-a luat până la urmă în această privinţă. E de la sine înţeles însă că nu din acest punct de vedere, teologic, aş putea urmări prefaţa, Când profesorul Nae Ionescu încearcă să explice drama iudaismului prin tăgăduirea lui Hristos, eu nu pot întreba ce sens religios a avut această tăgăduire şi nici ce penalităţi metafizice o aşteaptă. Dar îmi pot pune altă întrebare: în ce măsură explicaţia profesorului explică? În ce măsură îşi acoperă ea obiectul? Nu cumva îl lasă descoperit în anumite locuri? Nu cumva îl lasă neexplicat?

N-aş vrea să par prea categoric în afirmaţii, dar mi se pare că prefaţa deschide aici o serie de dificultăţi foarte serioase şi lasă fără răspuns câteva obiecţii obligatorii. Voi formula numai două, pe cele mai simple.

Evreii, spune prefaţa, suferă pentru că nu l-au recunoscut pe Hristos-Mesia. Nerecunoscându-l, ei se opun creştinilor şi sabotează aşezările creştineşti. Creştinii reacţionează, lovesc şi, drept urmare, evreii suferă. Este extrem de clar.

De aici decurg însă două consecinţe, pe care bănuiesc că nu le va nega nimeni.

1) Suferinţa evreilor începe de la venirea lui Hristos. Ea nu a existat înainte de această venire.

2) Evreii suferă numai atunci când sânt în contact cu creştinii.

Pentru ca explicaţia suferinţei iudaice, propusă de Nae Ionescu, să fie justă, ar trebui mai întâi ca aceste două consecinţe ale ei să se verifice. Se verifică? Mă tem că nu.

Într-adevăr, drama iudaismului nu ia naştere odată cu Hristos, ci îl precede – şi îl precede cu mult.

Evreii nu suferă numai de 1934 de ani, ci de vreo 5697, atâţia câţi au numărat ei de la facerea lumii. Toată istoria lor este un lanţ de tragedii. Neliniştit, zbuciumat, străbătut de un etern fior

patetic, iudaismul a fost totdeauna, înainte sau după Iisus, în momentele lui de umilinţă istorică, dar şi în momentele de splendoare, o dramă. Lucrul e cunoscut şi, în orice caz, Nae Ionescu îl cunoaşte. Recitiţi din articolul său mai sus citat o singură frază:

„Perioada cea mai echilibrată a istoriei lor (a evreilor...) este desigur cea înainte de trecerea în diaspora. Dar şi atunci echilibrul este îndoielnic."

Dar dacă „şi atunci" echilibrul este îndoielnic, dacă „şi atunci" evreul suferă, se mai poate oare explica suferinţa lui prin faptul mult posterior al venirii lui Hristos şi al nerecunoaşterii sale drept Mesia?

Iată o întrebare căreia prefaţa, nu-i răspunde.

A doua noastră întrebare rămâne, şi ea, tot fără răspuns. Dacă evreii, refuzându-l pe Hristos-Mesia, sabotează valorile creştine, urmează că ei vor avea de suferit rigorile acestor creştini. Foarte logic. Antisemitismul creştin se află astfel explicat. Ce ne facem însă cu antisemitismul arab? Oare turcii şi arabii să fie antisemiţi tot pentru motivul că evreii nu l-au recunoscut pe... Hristos? Ar fi greu. Cel mult le-ar putea reproşa că nu l-au recunoscut pe Mohamed, dar atunci, recunoaşteţi, chestiunea s-ar complica şi mai rău.

Întâmplarea, o tristă întâmplare, a făcut ca astă-vară, puţin timp după apariţia prefeţei, să izbucnească în Algeria, la Constantine, un scurt şi cumplit pogrom. A fost ceea ce s-ar putea numi un „clasic pogrom de interes local", montat, săvârşit şi consumat în ochii poliţiei. M-am întrebat atunci în ce paragraf al prefeţei ar putea intra sângele vărsat la Constantine, sub ce nuanţă ar încăpea cadavrele evreilor măcelăriţi acolo. N-am găsit însă nici o lămurire. Ceea ce înseamnă că, cel puţin pe frontul arab, suferinţa lui Israel rămâne fără explicaţie.

Iată dar că explicaţia centrală a suferinţei lui Israel prin

tăgăduirea lui Hristos are două serioase lacune. Ea nu explică, în primul rând, suferinţa evreilor înainte de Hristos. Ea nu explică, în al doilea rând, suferinţa lor în relaţiile cu necreştinii. Aceste două spărturi în şirul ei dialectic împiedică explicaţia lui Nae Ionescu să cu-prindă întreaga dramă. Şi dacă nu o cuprinde întreagă, nu o cuprinde deloc.

Ce rămâne atunci în picioare după scoaterea problemei lui Mesia din cauză? Rămân faptele.

„Se constată că între evrei şi popoarele în mijlocul cărora trăiesc au existat întotdeauna nepotriviri şi neînţelegeri, de pe urma cărora evreii au fost supuşi la un regim deosebit, din care pentru ei au izvorât întotdeauna suferinţe", (Prefaţă, pag. 13)

Nepotriviri şi neînţelegeri? Nu cumva se mai pot numi ele şi „defectuoase luări de contact între evrei şi ceilalţi oameni?" Nu cumva ne întoarcem aici la „fenomenul de relaţie", pe care l-am îndepărtat din capul locului, la pagina 8?

Nu ştiu şi nu stărui. Cred însă că de aici încolo prefaţa profesorului se angajează pe un inevitabil drum antisemit. Căci ea nu mai pune problema explicaţiei, ci, pur şi simplu, problema răspunderii şi a vinei.

Lăsând deoparte metafizica şi psihologia, ea intră direct în politică, ridicând o simplă, scurtă şi decisivă întrebare: cine este vinovat?, întrebare împotriva căreia profesorul protestează de câteva ori, dar pe care prefaţa sa o impune direct la fiecare pagină.

„Să ne amintim, în adevăr, că ceea ce vrem să lămurim noi nu e cine e vinovat în conflictul dintre evrei şi celelalte neamuri, ci care este explicaţia permanenţei suferinţelor lui Israel". (pag. 21)

Dar e inutil şi, în orice caz, prea târziu să ne mai amintim acest lucru la pagina 21, când în toate paginile anterioare îl uitasem. Cu voie sau fără voie, prefaţa pune din plin problema răspunderilor.

Ba cred că nu pune, în ultimă analiză, decât problema răspunderilor.

Cine este vinovat? Prefaţa răspunde fără ezitare: Evreii[28].

Iar o dată stabilită această culpă, se grăbeşte să-i studieze elementele şi circumstanţele agravante.

„... vom spune că o categorie de oameni nu e aleasă ca victimă de către agitatori decât:

1) Când ea constituie o grupă fundamental deosebită de masele în mijlocul cărora trăieşte;

2) Când deosebirile acestea, devenite conştiente şi înţelese ca tot atâtea motive de superioritate asupra neamurilor din jur, au ca urmare un proces voit de secesiune, care duce la izolarea numitei grupe înlăuntrul chiar al societăţii respective;

3) Când, de pe urma acestei izolări, viaţa înlăuntrul grupei ia anumite forme ezoterice, pline de mister pentru cei din afară;

4) Când grupa aceasta reprezintă o primejdie permanentă pentru ordinea celor din afară, pentru structura spirituală, politică, socială sau economică a aşezării lor". (pag. 15)

Dacă mai era posibilă vreo îndoială, fragmentul acesta o înlătură. El expune, rezumă şi sistematizează tot ceea ce doctrina antisemită a gândit până astăzi despre iudaism şi despre evrei. Este un breviar de „blestemăţii" evreieşti, care, de astă dată, nu numai că, explică antisemitismul, dar îl şi legitimează. Căci dacă

---

[28] „Păi acelaşi răspuns îl dă şi romanul d-tale" va sări indignat criticul pătrunzător şi îmi va cita din nou primejdioasa pagină 213.

(— Eşti abil dumneata, m-a întrerupt Vieru. Nu cumva pentru că antisemitismul o fi etern vrei să-l scoţi inexplicabil? Şi pe evrei inocenţi?

— Doamne fereşte! Nu numai că antisemitismul mi se pare explicabil, dar evreii mi se par singurii vinovaţi.)

Sânt dezolat, dar nu voi răspunde acestui zdrobitor citat. Cred că nimic nu este mai dificil în lumea asta mare, decât să demonstrezi cuiva că o ironie este o ironie.

evreii, după cum susţin antisemiţii şi după cum afirmă Nae Ionescu, prin însăşi firea lor reprezintă „o primejdie permanentă", nimic nu este mai firesc pentru neamurile primejduite decât să-i suprime sau cel puţin să încerce suprimarea lor. Mi se pare că nici antisemiţii nu revendică altceva.

Iată unde ajunge profesorul Nae Ionescu, vechiul preţuitor al lui Israel.

Să încerc a răspunde celor patru puncte de rechizitoriu? La ce bun? Cât preţ vor avea argumentele, acolo unde viaţa însăşi n-a avut nici un preţ?

Ar fi poate, cel mult, o melancolică satisfacţie să-i răspund profesorului cu propriile sale texte din trecut... Nu pentru a-l pune – cum se zice – „în dificultate" (ar fi cutezător şi inutil: îmi cunosc prea exact slabele-mi puteri şi îi ştiu prea bine excepţionala forţă dialectică).

Din toate obiecţiile posibile – şi sânt enorm de multe! – nu voi înfăţişa însă decât una. V-aş ruga anume să vă gândiţi dacă cele patru „puncte" de mai sus, prin care se legitimează antisemitismul, sânt aplicabile astăzi numai evreilor şi dacă nu cumva, dimpotrivă, ele nu sânt verificate mult mai exact de orice minoritate naţională. De saşi, bunăoară. Să încercăm.

1) Constituie saşii „o grupă fundamental deosebită de masele româneşti"?

Cred că nu fac nici un abuz răspunzând: da.

2) Trăiesc ei ca o grupă izolată înlăuntrul societăţii româneşti, conştienţi de aceste deosebiri şi socotindu-se superiori neamurilor din jur?

Evident. Orgoliul saşilor şi refuzul lor de contact cu românii este cunoscut.

3) Ia viaţa lor înlăuntrul grupei „anumite forme ezoterice" misterioase pentru cei din afară şi, în orice caz, impenetrabile?

Desigur. Societăţi riguros închise, organizaţii politice, legiuni cu caracter militar.

Dacă evreii trăiesc sau nu izolaţi, dacă ei se consideră sau nu superiori[29], dacă viaţa lor este sau nu misterioasă se mai poate discuta. Pentru saşi, discuţia e însă inutilă.

Ei constituie cu adevărat şi incontestabil o insulă în statul şi societatea românească.

Dar atunci de ce nu există o mişcare antisăsească? De ce evreii sânt, iar saşii nu sânt „aleşi ca victime de către agitatori"?

Foarte simplu, va replica vocea antisemită. Pentru că evreii reprezintă, iar saşii nu reprezintă o primejdie.

„Punctul patru" li se aplică numai evreilor şi numai ei sânt primejdioşi.

Se poate. Dar primejdioşi prin ce? Prin „fundamentala lor deosebire", prin „izolarea şi conştiinţa superiorităţii lor" prin „formele misterioase ale vieţii lor"? Nu, categoric nu. Căci, prin aceleaşi elemente, saşii (sau ungurii sau oricare alţi minoritari, de oriunde) nu sânt deloc primejdioşi. Nu acestea deci pot fi elementele constitutive ale primejdiei, ci altele, care rămâne să fie găsite. Primele trei puncte ale rechizitoriului urmează prin urmare a fi înlăturate, ca neconcludente. Ne rămâne din acest rechizitoriu doar ultimul punct, cel mai greu însă, şi abandonat exclusiv pe umerii evreilor.

---

[29] Es ist die Tragik im Dasein des Juden, dass er zwei Gefuhle in seiner Seele einigt; dass Gefuhl des Vorrangs und das Gefuhl der Brandmarkung. In dem bestandigen Anprall, in der Reibung dieser beiden Emfindungstrome, muss er leben und sich zurecht finden. Es hat sieh mir bei fast allen Juden, denen ich begegnet bin, bestatigt, und es ist der tiefste, schwierigste und wichtigste Teil des judischen Problems.

Man besitzt aber, einfach und menschlich betrachtet, ebensowenig einen Vorrang dadurch dass man Jude ist, wie man gebrandmarkt ist dadurch, dass man Jude ist" (Jakob Wassermann; *Mein Weg als Deutscher und Jude*).

Evreii „reprezintă o primejdie permanentă..." Ei „sabotează valorile şi aşezările creştine"[30].

Iată-ne, în sfârşit, după ce ne-am lovit de atâtea probleme inutile, în faţa acestei vechi şi familiare axiome.

Evreii sânt distrugători, dizolvanţi şi ofensivi. Ei atacă organismele vii, ei paralizează viaţa statelor, ei subminează bazele siguranţei popoarelor. Este un adevăr crucial, la care se reduc, în ultimă esenţă, toate teoriile antisemite, de oriunde ar pleca, din economie, din fiziologie, din politică sau din metafizică. Acolo unde tac cifrele, scările grafice, textele şi documentele, începe a vorbi în ultimă instanţă această „intuiţie".

Poate crede profesorul Nae Ionescu în ea? Nu. De o sută de ori, nu. El ştie bine, ştie cu certitudine că „spiritul dizolvant iudeu" este o grosolană şi sinistră legendă.

A spus-o lămurit de nenumărate ori şi, îndeosebi, într-un articol al său de pe vremuri, pe care vă sfătuiesc să-l citiţi, care se numeşte „Criza iudaismului" şi se află tipărit în foiletonul ziarului „Cuvântul" nr. 509, de la 18 iulie 1926:

„Există o părere... după care iudeul nu ar fi decât un «docteur de l'incredule»; adică un spirit dizolvant pur şi simplu, «revoltat înnăscut, liberator anarhist sau bolşevic», element negator şi sterp. O asemenea înţelegere este însă dezminţită de istorie... Cu

---

30 Prefaţa precizează: le sabotează în acelaşi mod în care creştinismul din primul veac sabota valorile şi aşezările romane. Analogia e foarte abilă, dar puţin abuzivă. Forţa dizolvantă a creştinismului se datora în primul rând prozelitismului său activ.

El proceda prin convertiri, prin foarte largi şi adânci convertiri.

Nu cred că iudaismul a făcut vreodată prozelitism. Sfera naţiune şi sfera religiei se acoperă perfect în sânul lui – ceea ce face nu numai inutilă, dar şi structural imposibilă orice raliere în afară, dincolo de cadrele iudaice.

Dimpotrivă, creştinismul era anaţional şi asocial (dacă nu de-a dreptul antinaţional şi antisocial). De aici febra şi eficacitatea lui dizolvantă.

greu se poate admite că un popor care trăieşte în formele lui specifice de câteva mii de ani, din viaţa căruia a ieşit Vechiul Testament, din rândurile căruia s-a ridicat Hristos-Dumnezeul întrupat, nu este decât un neam de posedaţi, a căror singură raţiune de a fi e doar dorinţa de a zice «nu». Şi putinţa de a dizolva lumea creştină, pregătind moartea pământului".

*

Ar trebui să ne oprim. Recunosc cel dintâi că acest lung examen este inutil. Argumente, contraargumente, confruntări de texte, interpretări – toate sânt indiferente.

Vom izbuti poate, în cel mai fericit caz, să înlăturăm „problemele". Va rămâne însă semnificaţia acestei prefeţe, care este mult mai gravă şi mai dureroasă decât îndoielnicele ei adevăruri. Dincolo de aluziile sale politice (şi sânt o sumedenie: externe şi interne), dincolo de parantezele ce rezolvă incidental cu o aluzie, cu o glumă sau cu un silogism atâtea obiecţii obligatorii, dincolo de această complicată construcţie de idei-sugestii şi prejudecăţi, va stărui mereu actul voluntar de nedreptate, refuzul lucid de a înţelege. Este o umbră ce nu cade numai pe umerii noştri.

*

Aceasta este prefaţa profesorului meu Nae Ionescu. Aveam eu dreptul să o public? Întrebarea trebuie pusă altfel. Aveam dreptul să nu o public?

De cinci luni, toată lumea, prieteni şi duşmani, cere „să se facă lumină" în această gravă chestiune, care a dat de lucru tuturor tipografiilor din ţară. De cinci luni sânt somat de adversari şi rugat de binevoitori să explic prin ce „sadism" am consimţit să tipăresc în fruntea cărţii mele o prefaţă care mă lovea în primul rând pe mine. Aţi citit mica antologie, reprodusă în capitolul precedent şi aţi văzut ce patetice accente capătă pe alocuri această somaţie.

De ce am publicat prefaţa?

În primul rând, pentru că am cerut-o. Nu e de ajuns? Eu nu cerusem o anumită prefaţă, ci o prefaţă. Am cerut-o, mi s-a făgăduit şi mi s-a dat. Iar eu am publicat-o. Acestea erau regulile jocului – şi le-am respectat.

În al doilea rând, pentru că nu-mi recunosc în nici un fel dreptul de a exercita vreo cenzură. Mi se pare odios în genere faptul de a suprima o pagină scrisă. Nu sânt nici prin temperament, nici prin formaţie, nici prin gândire un arzător de cărţi – cu atât mai puţin când ele sânt scrise împotriva mea. Iar în speţă ar fi trebuit să-l cenzurez pe... Nae Ionescu. Oameni buni, aţi pierdut simţul proporţiilor? Ce sânt eu, cine sânt eu, pentru a îndrăzni să dispun de o scriere a profesorului Nae Ionescu? Sânt limite pentru orice orgoliu, sânt, mai ales, limite pentru orice „indignare".

Dar, lăsând deoparte aceste consideraţii, peste care nu cred că un om de bună-credinţă ar putea trece, voi spune că, înainte de orice, am publicat prefaţa pentru că publicarea ei mi-era... indiferentă.

Vedeţi, grav pentru mine era nu faptul că o asemenea prefaţă apare, ci că o asemenea prefaţă poate fi scrisă. I-am spus-o cu sinceritate profesorului şi îmi iau libertatea să repet aici: dacă prefaţa am fi cunoscut-o numai noi doi, el şi cu mine, dacă paginile ei ar fi rămas numai în mâinile noastre, dacă am fi ars-o, dacă am fi îngropat-o, ea n-ar fi fost o mai mică durere.

Posibilitatea ei mă înspăimântă, nu publicitatea. Tragic este faptul că a putut să o cugete şi să o scrie Nae Ionescu, nu că o va cunoaşte Petre Pandrea şi I. Ludo. Ce importanţă au toţi Pandrii şi toţi Luzii din lume, cât cântăresc insulta, mizeria şi indignarea lor, cât mai pot lovi ei, acolo unde a lovit o dată Nae Ionescu?

Nu aveam împotriva acestei prefeţe decât o singură răzbunare,

care era, în acelaşi timp, o obligaţie: să o public.

Am publicat-o.

Ultimul cuvânt

Iată-mă ajuns la capătul acestei prea lungi poveşti. Să-mi fie iertată o ultimă privire înapoi spre tot ce închid aici, pentru a lăsa timpului grija să cicatrizeze şi să şteargă.

De două mii de ani a fost un act riscat de sinceritate. Pe urma lui, rămâne o casă pierdută, un simbol căzut, o mare prietenie săgetată. Puţin scrum, atâta tot.

E un mic cataclism, venit poate la timp, căci nu e rău să-ţi clatini din când în când locul tău în lume şi să-l scoţi cu de-a sila din plasa deprinderilor. Fiecare din noi trăieşte pe un morman de adevăruri alterate, pe care n-a avut timp să le controleze. Prietenii, iubiri, aversiuni, idei, judecăţi – se strâng cu trecerea timpului cum se strâng ziarele şi hârtiile vechi pe masa de scris.

E destul de greu să revezi un teanc de hârtii şi să le arzi pe acelea care nu mai trebuie. E nesfârşit mai greu să revezi o grămadă de sentimente şi judecăţi. Trăim cu ele, din neglijenţă, din oboseală, din grabă şi le răbdăm să se descompună în umbra noastră, fără să ştim când şi fără să ne întrebăm de ce. Într-o zi, o întâmplare, un accident, o coincidenţă le smulge lenei noastre, nepăsării noastre şi atunci rămânem uluiţi, găsindu-le pe jumătate moarte, sterile, străine...

O asemenea întâmplare a fost cazul *De două mii de ani*. El a scos la lumină aversiuni ce mocneau de mult în umbră, lovituri şi atacuri sufocate sub un rest de îndoială, strigăte şi gesturi care aşteptau confuze, dincolo de prea vechi, prea leneşe, prea false obişnuinţe. El a zguduit echivocurile amicale, a bruscat ezitările de sentiment, a grăbit sincerităţile şi violenţele de limbaj. Nu pot

spune până unde – cât de departe şi cât de adânc – a mers, nu pot spune câte aşezări a clătinat, câte amintiri, câte încrederi, câte nădejdi a rupt. E prea greu să le număr pe toate, acum, când mă aflu încă între ruinele lor, între molozul şi pietrele lor arse.

E o numărătoare tristă; nu este una deprimantă, îmi spun, fără să bravez pe nimeni şi, mai ales, fără să mă bravez pe mine însu-mi, că nu vom plăti vreodată destul de scump dreptul de a fi singuri, fără jumătăţi de amintiri, fără jumătăţi de afecţiuni, fără jumătăţi de adevăruri.

Îmi spun că a le strânge pe toate la un loc într-o singură flacără şi a păşi pe urmă peste scrumul lor este singura libertate care ne poate schimba viaţa în altceva decât într-o lungă descompunere zilnică.

*

Scandalul *De două mii de ani* este încă în momentul în care închei paginile de faţă în plină desfăşurare. La Bucureşti, continuă să se anunţe şi să apară pamflete şi rechizitorii[31]. În provincie, se organizează „simpozioane" şi procese publice, al căror unic acuzat sânt. (Din vreo trei oraşe mi-au venit convocări pentru a mă prezenta „în persoană" în faţa acestor instanţe. Aştept mandate de aducere.)

Menite să apară într-un asemenea concurs de enervări, nu-mi fac nici o iluzie despre soarta precizărilor pe care le-am scris aici. Le aşteaptă probabil o a doua serie de falsuri, o nouă avalanşă de insulte, un nou atac de revolte morale. Nu ştiu dacă am scris pentru a le provoca, dar în nici un caz pentru a le preveni.

E un spectacol frumos o carte între pietre. Nu vreau nici să-l tulbur, nici să-l ocolesc.

Pentru mine, cazul *De două mii de ani* se opreşte irevocabil aici. Nu mai am de răspuns nici un cuvânt.

---

31 Vezi anexa X.

Încredinţez aceste foi unui om tânăr, care le va primi cu bună-credinţă şi le va citi, aşa cum ar sta de vorbă cu el însuşi. Nu-l cunosc pe acest tânăr şi nu ştiu unde este. Dar sânt convins că este.

Noiembrie-decembrie 1934

ANEXE

I

„Nu ştii româneşte" este un vechi strigăt care îl întâmpină pe scriitorul evreu în cultura românească. Este un „jos jidanii!" evoluat. Antisemitul filolog e o speţă mai subţire de antisemit, care de la spargerea geamurilor a trecut la problemele de stil.

„Ce mai faci dija", „taci moi", „buiatul de la Iţic" sânt elemente de umor pe care nenumărate generaţii le-au moştenit, le-au păstrat şi le-au menţinut până astăzi, cu un viguros simţ al tradiţiei. Nu ştiu ce drăcească ironie (francmasoneria probabil!) a făcut totuşi, ca unii din cei mai buni cercetători ai limbii româneşti să fie... evrei.

Dar Gaster, Tiktin şi Şăineanu pe vremuri, Bick şi Graur astăzi nu-i pot lua ultimului antisemit corigent la limba română dreptul de a le striga tuturor laolaltă şi fiecăruia în parte: „taci moi dija". E strigătul pe care l-au primit, pe rând, şi Ronetti-Roman, şi Gherea, şi Ion Trivale, şi F. Aderca. Aş fi fost mâhnit să nu fi împărţit cu ei această onoare.

Semnalul a fost dat de d. Petre Pandrea nu prin „Apărarea Naţională", cum ar fi fost firesc, ci prin „Adevărul Literar".

Într-un lung foileton, d. Pandrea a publicat 53 de „erori de limbă" culese din *De două mii de ani*, indicând, în acelaşi timp, în paranteze, felul exact de a scrie şi protestând în numele limbii daco-romane împotriva acestui „oribil jargon".

„Oribilul jargon" era făcut parte din greşeli de tipar săritoare în ochi, parte din expresii juste, prost cunoscute de d. Pandrea. Nu spun eu acest lucru – o spune un camarad al său de redacţie, d. Doctor Ygrec, care, intervenind în discuţie („Adevărul" nr. 15526, din 22 august 1934), a pus lucrurile la punct.

Citez:

„Şi acest critic literar crede că-l distruge pe romancier fiindcă i-ar fi găsit în roman multe greşeli de limbă.

Astfel a găsit: nu mai în loc de numai, iar în altă parte numai în loc de nu mai.

Târâgânat în loc de tărăgănat...; oţetit în loc de oţeţit. Umblii în loc de umbli (cu un singur i), pâtlagină în loc de pătlagină; kilometrii (cu doi i) în loc de kilometri.

Dar culmea indignării criticului este atunci când a citit în roman că unul din personaje tunde iarba din grădină cu securea!

Noi credem că unele din greşelile relevate, sânt pur şi simplu greşeli de tipar, altele sânt forme dialectale, iar altele sânt forme care se găsesc la cei mai de seamă din scriitorii noştri.

Iar securea, care a provocat indignarea criticului când a decretat că romancierul nu ştie româneşte trebuie să fi fost în manuscris o secere pe care tipograful a prefăcut-o în secure".

E limpede şi, pentru un om de bună-credinţă, fusese limpede din capul locului. Aş fi putut opri lucrurile aici. Dar era un prilej de amuzament lingvistic pe care nu voiam să-l pierd. Am luat atunci un articol al d-lui Petre Pandrea din „Viaţa Românească" – primul care mi-a căzut sub ochi – şi m-am distrat citindu-l cu creionul în mină. Rezultatul: 423 (patru sute douăzeci şi trei) de erori de limbă, gramatică, ortografie şi stil în numai 13 (treisprezece) pagini. Nu greşeli de tipar, nu banale neglijenţe, ci puternice, convinse şi ritoase ignoranţe.

Am publicat aceste observaţii într-un articol din revista

„Vremea" (Puţină gramatică pentru un „maarxist", anul VII, nr. 553 din 2 sept. 1934). Remarcam acolo dezacorduri între subiect şi predicat, imposibile forme de genitiv şi dativ, construcţii betege de frază, prepoziţii absurd aruncate, pleonasme grosolane în sfârşit o antologie de monstruozităţi gramaticale şi stilistice, care, în condiţii normale de bun simţ şi decenţă, ar fi luat oricui dreptul de a mai avea opinii în această materie. Oricui, cu excepţia d-lui Petre Pandrea.

*

Din mâinile „Adevărului Literar", salvarea limbii a trecut în paza revistei „Gândirea", care, printr-un domn „Toma Vlădescu" (?), a reluat cazul. Regret că nu cunosc ce reprezintă această semnătură, căci ar fi fost plăcut să refacem exerciţiul, care dăduse atât de strălucite rezultate cu proza d-lui Pandrea. Băiatul „Gândirii" are asupra băiatului de la „Adevărul Literar" prudenta superioritate de a nu fi scris nimic. E un stilist prin abţinere. Nu mai puţin un stilist vehement.

„... nu ne-a fost posibil să răbdăm mai mult de 20-30 de file: am sucombat ca toată lumea, sub „stilul" ingeniosului negustor exotic de literatură autohtonă... Am aplaudat, de aceea, pe cronicarul literar care a refuzat să se ocupe de carte, arătând că nu este tradusă în româneşte şi că sintaxa şi limba în care a fost compusă nu corespund nici unui dicţionar omenesc.

... limba românească a primit în jargonul idiş al acestei cărţi o ofensă cum nu s-ar putea alta mai gravă...

S-a comis astfel numai un grav delict gramatical... Căci dacă „*De două mii de ani*" suferă Iosif Hechter, în orice caz după câte mii de ani va învăţa el limba de care atâta de imprudent pretinde a se servi." („Gândirea", octombrie 1934)

Îmi place acest fragment răzbunător, vibrant şi aprig în indignarea sa. E o inimă de patriot care se zbate aici, fără virgule,

înecată într-o ploaie de propoziţii relative incorecte, dar bine simţite.

Mărturisesc însă că pe cât înţeleg de bine şi stimez de mult acest legitim protest împotriva mea, pe atât mă nedumireşte şi, într-un fel, mă întristează atacul pe care, din senin, zisul „Toma Vlădescu" îl porneşte în acelaşi articol împotriva d-lui... Nichifor Crainic, eminentul director al revistei „Gândirea". Într-adevăr la d-sa se referă probabil următorul fragment:

„... în locul unei meserii mai potrivite cu natura lui, şi-a schimbat numele cu un pseudonim românesc. O falsă identitate, însă, putea ea să adauge unui om, care singur se ruşinează de el, mai mult talent sau mai mult adevăr? Iată ce se poate obţine mai greu prin escrocheria facilă a numelor împrumutate."

Ei bine, publicate în „Gândirea", aceste rânduri mi se par o grosolănie, o lipsă de obraz, o lovitură pe la spate dată omului care te-a primit în propria lui revistă. Da, e adevărat că directorul „Gândirii" şi-a schimbat numele cu un pseudonim românesc. E adevărat că numele său de acasă, din bătrâni, era Ion Dobre. Mai e adevărat că l-a înlocuit cu pseudonimul Nichifor Crainic. Îi dau însă aceste lucruri dreptul lui Vlădescu, care nu e nimic, să-l batjocorească în aşa hal pe d. Crainic, care oricum e un poet? îi dau dreptul să-l acuze de „falsă identitate" şi – Dumnezeule mare! – de „escrocherie", ba încă de „escrocherie facilă", ceea ce este de două ori infamant? (Veţi fi de acord cu mine că în materie de escrocherii trebuie preferate fără ezitare cele opulente, serioase şi grele, nu cele „facile", care sânt nerentabile.)

D. Nichifor Crainic, care se plângea de curând de valul de trivialitate ce bântuie azi în publicistica română, trebuie să fi trăit un moment penibil primind aceste injurii imunde, pe care i le arunca în faţă un colaborator poate sincer, dar inconştient.

II

D. Petre Chiricuţă a publicat, în trei numere consecutive din ziarul „Adevărul", trei foiletoane; „Cartea d-lui Mihail Sebastian", (nr. 15, 527 din 23 august 1984), „O discuţie în continuare" (nr. 15, 528 din 24 august 1934), „Soluţia unei probleme grele" (nr. 15, 528 din 25 august 1934).

D-sa oferă evreilor o soluţie radicală: botezul. Nu am căderea să o accept sau să o resping, dar, după câte am auzit, evreilor li s-au mai făcut în decursul veacurilor asemenea invitaţii. Şi îmi vine greu să cred că nu le-au primit în două mii de ani anume pentru a avea astăzi plăcerea să le accepte pe ale d-lui Chiricuţă.

Dar discuţia, cel puţin sub acest raport, nu mă priveşte.

D. Chiricuţă are însă amabilitatea să mă denunţe drept un trădător al neamului meu. Şi se serveşte pentru aceasta de câteva citate. Toate trucate. Dau un singur exemplu, care mi se pare decisiv.

La pag. 34, eroul cărţii mele notează în jurnalul său următoarele:

„Seară de familie. S-a întors vara mea, Viky, cu bărbatul ei, din voiajul de nuntă. Se pare că e însărcinată. Un unchi se amuză de întâmplare.

— Dar harnici aţi mai fost!

Viky e ruşinată, bărbatul ei grav.

— Ehe, băiatule, acu e acu! S-a sfârşit cu binele. Vrei, nu vrei, ai poftă, n-ai poftă, trebuie... ştii povestea cu trenul...

Şi spune povestea cu trenul. Toată lumea râde zgomotos.

Dintr-un colţ mama mă priveşte încurcată...

S-ar fi putut să fiu ca ei toţi, un negustor gras, însurat, mulţumit, jucând duminica seara pocher şi spunând porcării însurăţeilor tineri. O ştii pe aia cu trenul?

Uneori, mă întreb cu spaimă dacă evadarea mea dintre ei este

întreagă".

Pasajul e lămurit. Citat în întregime, nu îngăduie nici un echivoc, nici o răstălmăcire.

D. Chiricuţă ştie acest lucru, şi de aceea – pentru a le da alt sens – rupe ultimele două rânduri ale pasajului şi le citează izolat, ignorând contextul.

„Uneori, mă întreb cu spaimă dacă evadarea mea DINTRE ei este întreagă."

Pentru ca abilitatea să fie completă., cuvintele „dintre ei" sunt subliniate de d. Chiricuţă. Cine citeşte întregul pasaj ştie că acest „dintre ei" se referă la nişte „negustori graşi, însuraţi, mulţumiţi etc., etc.

Cine nu cunoaşte însă decât fraza citată de d. Chiricuţă n-are cum şti la ce anume se referă acest „dintre ei". Dar d. Chiricuţă se grăbeşte şi explică: „dintre ei, adică din neamul lui israelit".

Falsificarea sensului e brutală, iar procedeul descurajant. Cum se mai poate discuta cu un om care nu ezită în faţa unei asemenea operaţii? La ce bun să-i mai spun d-lui Chiricuţă şi tovarăşilor săi de pamflet că dintr-o carte într-adins făcută din contradicţii e necinstit să citezi numai o serie de termeni şi să laşi deoparte termenii contrari, la ce bun să întrebuinţez un asemenea argument pentru ei abstract, când ei nu se dau în lături de la cele mai plate şi mai vădite violări de text? Ar fi naiv să-i spun d-lui Chiricuţă că n-are voie şi nu e onest să citeze un fragment de la pagina 38 („Cordialitate ovreiască, pe care o urăsc"), când ştie foarte bine că la pagina 39 urmează un pasaj ce anulează prima reflexie. („Nu sânt un caraghios eu, care am aici, între ei, scrupule critice şi îmi controlez «ţinuta»?... «Decenţă, discreţie, singurătate" – valori de cinci parale etc., etc.").

D-nii Şerban Cioculescu, Pompiliu Constantinescu şi I. I. C. Cantacuzino au arătat în cronicile lor că *De două mii de ani* e o

carte făcută din trei momente sufleteşti nu numai distincte în timp, dar structural contradictorii. Nu-i pot cere d-lui Petre Chiricuţă să priceapă acest lucru. Dar i-aş fi cerut, pentru vârsta şi haina sa, să păstreze o umbră de bună-credinţă.

În cazul *De două mii de ani*, dintre toţi devastatorii intelectuali cu care cartea aceasta a avut de-a face, d. Petre Chiricuţă este cel mai deprimant.

III

În uliţa evreiască, d. I. Ludo este un fel de Tănase evreu, cu destul haz uneori. Cine-i cere d-lui Tănase, excelentul director al teatrului Cărăbuş, să fie serios? Cine îl poate învinui că e trivial? Cine, mai ales, ar avea năstruşnica idee să-l tragă la răspundere pentru ceea ce cântă?

Tănase este cetăţeanul care „ştie el ce ştie", pe care „nu-l duci de nas cu una, cu două", că pe loc „îi sare muştarul" şi-ţi spune „două vorbe şi-un cuvânt", de zici „că ce-i aia". Tănase este grosul bun-simţ în libertate.

Mărturisesc că genul mă amuză sincer. Îmi place acest om chefliu, vesel, cu pălăria pe ureche – „ce-am avut şi ce-am pierdut" –, care are opiniile lui în toate chestiile, se bate pe burtă cu toate ideile, îi face praf pe toţi „grangurii". Tănase este „boborul" în persoană. El are idei şi soluţii în politica externă, în teoria lui Einstein, în aviaţie, în problema transferurilor, în literatură, în iubire – şi pe toate le rezolvă „în doi timpi şi trei mişcări", sumar, scurt, ritos: „zât", „vax", „zexe". Tănase satisface în fiecare din noi nu ştiu ce năduf plebeu, nu ştiu ce plăcere de a fi trivial şi de a scăpa de toate „fineţurile şi tiriboambele", cum spunea amicul meu Marin Dronţu. Pe urmă, după ce ai râs, când rămâi singur, ţi-e oarecum ruşine de tine însuţi.

La Cărăbuş, în lumea lui, în orizontul lui, Tănase este un erou

profund simpatic. Lucrurile se complică doar în clipa în care, din greşeală, a nimerit într-o sală de concert şi, în mijlocul unei sonate de Bach, strigă bine dispus de la galerie: „dă-te jos din corcoduş” sau „Mai las-o, Popescule".

D. I. Ludo exercită în publicitatea evreiască din România exact această funcţiune. E un Tănase cârn, dar cu vervă. Cupletele sale sunt, cum se zice, irezistibile. Familiar cu abstracţiile, intim cu ideile, puţin porc cu nuanţele, se tutuieşte cu toate problemele din lume. Din nefericire, spre deosebire de d. C. Tănase, d. Ludo nimereşte prea des în sălile de concert. Încolo, e un umorist savuros.

În cazul *De două mii de ani*, d-sa a publicat o broşură care are 96 de pagini, costă lei 30 şi se află în toate librăriile.

IV

„... Şi eu sunt burghez”

(„Cuvântul" nr. 2449, 15 febr. 1931)

Săptămâna trecută, într-o dizertaţie sumară despre câteva foarte grave lucruri, m-am trezit făcând această declaraţie, ce-mi serveşte de titlu: „Şi eu sânt burghez!".

Nu era o premeditare. Era ceva mult mai puţin şi poate mult mai agreabil: o glumă. Nu mai ţin bine minte locul ei în frază şi nici locul ei în seria de idei atunci expuse. Când am să capăt stenograma conferinţei, am s-o public, şi lucrurile au să fie de-a binelea clare.

E însă amuzant, ba chiar instructiv să întârzii puţin asupra consecinţelor pe care le-a avut această glumă întâmplător aruncată.

Se găseau între ascultătorii de la Fundaţie câţiva oameni tineri, pentru care problemele de politică şi structură socială ce se discutau în acea conferinţă erau şi sânt definitiv limpezite. Vorbesc despre amicii şi ascultătorii mei marxişti. În faţa unor

întrebări pe care noi ni le punem încă temători, cu o ezitare ce porneşte din fibrele iniţiale ale vieţii noastre, din cultura, din obişnuinţele, din oboseala noastră, dacă vreţi, în faţa acestor întrebări, pentru care avem uneori îndoieli dramatice, ei deţin cheia adevărului.

Ei sânt pe drumul cel bun – singurul.

Şi dibuirile noastre pe de lături, întoarcerile noastre spre noi înşine, căutările noastre dincolo de orizontul rezolvat al problemei, li se par acestor ştiutori de absolut eretice şi inutile. Poate, până la urmă, criminale.

Aşa se face că la falsa mea „profesie de burghezie" ei au reacţionat cu hotărâre: unii plecând demonstrativ, alţii încruntându-se şi însemnând într-un carnet această mărturisire, ce va şedea bine într-o zi pe masa unui tribunal proletar. Ba unul dintre ei – unul dintre cei mai inteligenţi, mai pasionaţi şi, prin aceasta, mai dragi – s-a obosit să urce scările „Cuvântului" şi să mă pună în gardă împotriva propriei mele imprudenţe.

Întâmplarea mi se pare tristă – şi, de astă dată, nu glumesc deloc. Aşadar, oamenii sânt condamnaţi să nu poată crede în ceva decât, cu preţul orbirii lor. Aşadar, faptul sufletesc de a crede, pe care eu îl socoteam fertil, creator, deschizător de mari drumuri interioare, rămâne tot un biet sistem sectar, dincolo de care nimic nu poate exista. Nu sânt nuanţe de gândire şi de expresie, nu sânt rezerve şi obiecţii spirituale, nu sânt ocoluri şi despărţiri ce trebuie înţelese. Nu este nimic dincolo de formula exactă ce exprimă adevărul – un adevăr fix, simplu, precis şi comunicabil ca o socoteală de algebră. Asta e tot şi de aici mai departe începe moartea.

Ştiu. Un iluminat este un tip viforos. De aici psihologia lui de criminal cu sentiment. Revelaţia, care pentru un spectator neutru poate semăna teribil cu o idee fixă, revelaţia aceasta îl duce, cu re-

volverul în mână, pe căile absolutului. Un revolver ce poate fi imaginar, revolver-simbol, pândind abaterile de la linia ideală şi doborând evadaţii de dincolo şi dincoace de ea.

Un iluminat este un „pur". Un om cu criterii definitive, pe măsura cărora el trăieşte toată viaţa, viaţa lui şi viaţa altora. Totul e simetric, limpede, centrat şi dependent de un punct motor care se cheamă Ideea, Idealul, Adevărul, Revelaţia (toate cu majuscule). Peste capul acestor cuvinte, trebuie făcut un mare pustiu.

Ei bine, vor fi triste aceste timpuri ce vin, dacă ele vor fi, cum se spune şi se pare, ale celor „puri". Vor fi triste, pentru că viaţa, ea, nu este deloc „pură", ci, dimpotrivă, învălmăşită, contradictorie, fantezistă, variată. Ea e făcută din continue abateri, din nesfârşite dizidenţe sufleteşti, din dezordini, ce fac tragicul uman şi comicul uman.

În acest sens, şi fără cinism, se poate spune că un bun escroc este preferabil unui mare vizionar. În orice caz, este mai omenesc.

Le trebuie oamenilor nu ştiu ce mică reticenţă atunci când cunosc sau cred a cunoaşte adevărul, le trebuie nu ştiu ce accent de relativitate, care să le nuanţeze certitudinile şi care să le împiedice – pe aceste certitudini – să devină nişte bestii absolute.

E o lecţie pe care am învăţat-o greu – după nu ştiu câte războaie şi revoluţii –, dar pe care cel puţin o socoteam bine învăţată. Ne-am înşelat. Căci iat-o uitată: iată noi procurori ce pornesc la vânătoare cu carabina idealului la umăr. Să ne pregătim confesiile sufleteşti ca pe nişte declaraţii fiscale. E mai prudent.

(MIHAIL SEBASTIAN)

V

DUMINICA

(„Cuvântul" nr. 754, 12 decembrie 1927)

Uniunea Studenţilor Creştini, întrunită în congres la Oradea, a devastat casele de rugăciune evreieşti. Asta dovedeşte la ce nivel spiritual stau tinerii noştri.

Ne închipuiam că mişcarea de renaştere a creştinismului, care e un fenomen general în cultura lumii de astăzi, se sprijină pe un fenomen de recrudescenţă în genere. Numai aşa noul creştinism poate în adevăr să fie fecund: ca formulă optimă – ca fiind de transmisiune divină – de valorificare a vieţii religioase.

Studenţii vor să ne încredinţeze astăzi că ne-am înşelat. O recunoaştem. Dar nu ne-am înşelat asupra fondului însuşi al problemei, ci asupra capacităţii lor de înţelegere, asupra seriozităţii şi adâncimii lor sufleteşti. Studenţii arată că pentru ei creştinismul e o firmă polemică şi politică – nu o realitate spirituală.

A devasta o casă de rugăciune a oricui este semnul celei mai întristătoare secete sufleteşti. A devasta o sinagogă înseamnează însă, în special, a nega Vechiul Testament, care este în timp baza însăşi a evangheliei, a rupe continuitatea bisericii lui Dumnezeu.

Iată ce nu înţeleg studenţii şi iată de ce nu sânt creştini. Căci, lăsând deoparte aspectul politic al întâmplării, dacă tinerii noştri ar fi avut vreo problemă naţională de răfuit cu evreii – puteau să o facă lăsând deoparte templul. Ei au atacat însă casa de rugăciune. Au vrut s-o atace sau au făcut-o fără să-şi dea seama? În primul caz, nu ştiu ce e creştinismul; în al doilea, nu e vie în ei imaginea bisericii lui Dumnezeu. Păcat în orice fel. Păcat împotriva creştinismului, nu numai ca religie a iubirii, ci împotriva realizărilor istorice ale creştinismului. Legea veche este doar o etapă necesară a evangheliei lui Hristos, o etapă care face

parte integrantă din această evanghelie.

Pentru noi, creştinii, evreii nu sânt necredincioşi, ci credincioşi întârziaţi pe drumul mântuirii: noi am ajuns la noua legătură, – ei o aşteaptă încă; aşteaptă pe Mesia cu calul alb, care va veni să-i mântuiască, şi nu vor să afle că Mesia a venit.

Astea sânt sinagoga, Vechiul Testament şi iudaismul religios, pe care Uniunea Studenţilor Creştini le-a insultat sângeros prin distrugerile de la Oradea.

Domnilor studenţi, să învăţaţi de aici înainte aceste lucruri – e greu. Schimbaţi, deci, titulatura Uniunii.

VI

Era în 1931, prin vară. Se invalidaseră la Cameră, sub guvernul Iorga-Argetoianu, cei patru aleşi comunişti, iar dintre ei, unul, Imre Aladar, fusese arestat. Se vorbea de posibilitatea unui deces subit. Se întâmplă.

Într-o dimineaţă, năvăleşte la „Cuvântul" tânărul Petre Pandrea (fost Petre Marcu Balş), fost naţionalist ortodox, dar în acel moment comunist declarat

— Domnule profesor, îl omoară. Trebuie să-l scăpăm.

— Da' de ce să-l scăpăm?

— Cum de ce? Îl omoară!

— Ei şi? Vouă nu vă trebuia un mort?

Întrebarea cădea oblic, însoţită de acea ridicare de sprâncene deasupra ochilor întredeschişi, care subliniază întorsăturile subite de replică ale profesorului.

— Lăsaţi-l acolo. Vouă vă trebuie un mort, pentru că revoluţia aşa se face; lor le trebuie unul, pentru că şi poliţia tot aşa se face.

Era o glumă tristă, spusă cu multă tristeţe.

Peste câteva zile, Imre Aladar trecea graniţa teafăr, spre Viena; la scurtă vreme, îl urma în străinătate nevastă-sa, pentru care s-au

găsit bani şi paşaport. Nu vă spun cui i se datorau toate acestea. E cineva care nu mi-ar ierta-o.

Epilog. Tânărul Pandrea părăseşte câteva luni mai târziu comunismul şi se înscrie la naţional-ţărănişti. Noul său patron, care nu mai este Karl Marx, ci d. Virgil Madgearu, îl angajează la ziarul „Dreptatea", unde pe cine credeţi că-l pune să-l înjure în chiar primul său articol? Aţi ghicit. Pe Nae Ionescu:

A doua întâmplare seamănă uluitor cu cea dintâi. Numai eroul mi se pare mai pitoresc.

Mă duceam într-o zi de octombrie 1931 la Jilava, să-l vizitez pe inginerul Belu Silber, băiat de viaţă, din care o inexplicabilă gafă a poliţiei făcuse un condamnat politic. Hotărât lucru, poliţia nu e nici de doi bani psiholog. Sânt oameni pe care ar trebui să-i laşi liberi, pentru compromiterea naturală a unei cauze.

Belu Silber, care a devenit de atunci o populară figură bucureşteană, este un tânăr volubil, care dă şuete la Corso despre politica mondială, aranjând situaţia Europei, apostrofând violent guvernele, zguduind din temelii statele şi învrăjbind continentele.

Puţin agent de siguranţă şi puţin martir, are supleţea primei meserii şi vehemenţa celei de a doua, ceea ce dă un aliaj de real umor. Dacă vi-l amintiţi pe Boris Sarasof al lui Caragiale, realizaţi destul de exact personajul. Îl cred doar pe Silber mai inteligent şi mai neserios.

Prezenţa lui la Jilava era mai mult o glumă proastă decât o nedreptate, mai mult o farsă, decât o eroare. Bietul băiat avea acolo aerul speriat şi confuz al omului care a greşit trenul şi nu ştie cum să sară mai repede jos.

Când m-a văzut, s-a apropiat de mine şi, privind cu un aer de panică în dreapta şi în stânga, când la sentinelă, când la ofiţerul de serviciu, când la clopotul de alarmă, mi-a şoptit printre dinţi:

„Vorbeşte cu Nae Ionescu".

N-am dreptul să judec un om pentru o atât de legitimă spaimă.

Eroismul nu este obligatoriu. Nimeni dintre noi nu ştie ce laşităţi ar obţine viaţa de la el, dacă l-ar pune la încercare. Nu-l judec pe Silber: îl înţeleg. Mulţi sânt cei care mor pe baricade, zac în închisori şi clădesc pe pământul aspru al Rusiei.

Între aceştia şi Belu Silber este însă o prăpastie: poate nu destinul claselor. Ci altceva: mai multă demnitate, mai mult curaj şi mai mult idealism.

Nu-l judec. Observ doar că primul său gând a fost la acel reacţionar Nae Ionescu, în care îşi punea o desperată nădejde. Eu nu ştiu dacă în realitate profesorul putea sau nu face ceva pentru salvarea lui Silber. Nu ştiu şi nici nu mă interesează, căci nu despre asta e vorba. Mi-e de-ajuns că în acel ceas „revoluţionarul" Silber se îndrepta spre „fascistul" Nae Ionescu şi îi cerea o mână de ajutor.

Cu ce drept? Cu ce justificare faţă de sine însuşi? Şi, în fond, cine era acest „huligan", căruia dintre zidurile Jilavei i se putea adresa strigarea lui Silber? Ce era el pentru a primi o asemenea strigare şi pentru a-i răspunde?

Evident, tânărul Belu Silber nu avea în acel moment timpul de a-şi pune astfel de întrebări. Era ocupat cu problema, recunosc, mult mai urgentă, de a ieşi la lumină. Şi o dată ieşit la lumină, chestiunea nu mai era actuală.

Astăzi, inginerul Silber publică regulat, cam la două săptămâni o dată, murdare atacuri împotriva profesorului Nae Ionescu. Povestea n-ar fi fost altfel completă.

VII

Nu ştiu cum îl cheamă pe eroul romanului meu. Nu l-am întrebat până acum. Totuşi, o parte din critică l-a denumit cu de la sine putere, după o sugestie a prefeţei, Iosef Hechter. Dl. Ion I. Canta-

cuzino observă foarte just în această privinţă, în cronica sa:

„În legătură cu eroul, trebuie să notăm o nouă dovadă a forţei de sugestie pe care a exercitat-o prefaţa d-lui Nae Ionescu. Azi toată lumea e de acord să creadă că eroul lui Sebastian se numeşte Iosif Hechter. Or, nicăieri în roman autorul nu-i dă eroului său acest nume. I l-a dat, însă, o dată, d. Nae Ionescu în prefaţă. Şi atât a fost de ajuns". („Criterion", anul I, nr. 1, 15 oct. 1934).

Faptul acesta nu este un simplu detaliu. Nici pentru lectura romanului, nici – mai ales – pentru lectura polemicilor care au urmat.

Pornind de la acest nume, s-a stabilit caracterul autobiografic al cărţii. Iosef Hechter e Mihail Sebastian. Eroul cărţii se cheamă Iosef Hechter. Deci, eroul cărţii e Mihail Sebastian. Silogismul e scurt şi identificarea completă. Ea a dus şi la alte descoperiri detective. S-a răspândit zvonul că, fiind autobiografic, *De două mii de ani* e un roman cu cheie. Pentru fiecare personaj, s-a găsit câte un echivalent în lumea bucureşteană. Am aflat astfel că Abraham Sulitzer e cutare, Pârlea cutare, Vieru cutare, S. T. Haim cutare, Dronţu cutare...

Îmi dau seama că e inutil să protestez împotriva unei astfel de curiozităţi barbare şi inventive. Nu e roman pentru care să nu circule câteva perechi de „chei". Gust de indiscreţie, gust de iniţiere în culise, gust de mahalagism literar.

În realitate, un roman se scrie totdeauna cu un aliaj de reminiscenţe şi invenţie, în care partea reminiscenţelor este cu siguranţă cea mai mică şi mai vagă. Există câteva confesiuni de tehnică „romanescă" prea celebre ca să le invoc aici. Toate spun însă acelaşi lucru: „cheia" e o superstiţie a cititorului, şi numai a lui.

Oricum, afirm că *De două mii de ani* nu e o carte autobiografică, decât, cel mult, prin sensurile ei şi în nici un caz prin faptele şi

momentele ei epice. Afirm, de asemenea, că, cu excepţia lui Ghiţă Blidaru, nici un erou al cărţii nu ascunde vreun model anumit din viaţă.

Cât despre eroul central al romanului, îi refuz numele pe care critica i l-a acordat cu puteri discreţionare. Este la mijloc o confuzie şi... mai este încă ceva.

Iosef Hechter deschidea posibilităţi largi de pamflet, pe care Mihail Sebastian nu avea cum să le ofere. Una din armele predilecte ale culturii bucureştene este ceea ce aş numi, cu voia dumneavoastră, „polemica onomastică”.

Dacă pe adversarul tău îl cheamă Gheorghe Cutare, îi vei spune Jorj Cutărică, sau Cutarof sau Cutaridis, şi l-ai lichidat. Pentru evrei, lucrul e şi mai simplu. Oricum i-ar chema, le vei spune Iţic. „Iţic" este rezumativ, scurt şi eficace. „Iţic" termină radical orice controversă.

Iosef Hechter a făcut în cazul *De două mii de ani* oficiu de Iţic. Cu ce umor, cu ce sensibilitate, cu ce sclipitoare inteligenţă s-a brodat pe această temă, susceptibilă de atâtea variante: Iosef Sebastian, Mihail Hechter, Iţic Sebastian, Mişu Hector...

Dintre toate, îmi place acest „Hector”, de la urmă, care e legat, în plus, de o duioasă amintire personală.

— Cum te cheamă pe d-ta? mă întreba acum câțiva ani d. plutonier-major Coţofană.

— Hechter Iosef.

— Cum?

— Hechter Iosef.

Se oprea, se uita lung la mine, un zâmbet îi înflorea mustața sură şi pe urmă repeta luminat, spre bucuria generală:

— Aha! Hector.

Domnule plutonier-major Coţofană, dumneata nu ştiai că în bravul dumitale umor eşti un mare pamfletar. Sânt la Bucureşti

nişte domni cu carte şi condei care te plagiază.

VIII

D. Tudor Teodorescu-Branişte a publicat în „Cuvântul Liber" nu mai puţin de patru articole în cazul *De două mii de ani*: „Jidanul" Iosef Hechter şi „rumânul" Nae Ionescu („Cuvântul Liber", nr. 36, 14 iulie 1934, D. Nae Ionescu se contrazice (nr. 38, 28 iulie 1934), Iuda suferă? (nr. 40, 11 august) şi D-nii Iosef Hechter, Nae Ionescu, Mircea Eliade şi harul divin (nr. 44, 9 septembrie).

Nu vreau să remarc aici decât o singură „obiecţie de logică" pe care se sprijină atacul d-lui Branişte. Nu pentru a-l „apăra" pe d. Nae Ionescu. (Prefaţa sa ar fi meritat un atac mult mai grav, înțelegând prin grav, mult mai serios.) Dar pentru a indica la ce facilităţi a recurs dezbaterea.

D. Branişte citează din prefaţă o „contrazicere": două texte care, la distanţă de câteva pagini, se bat – spune d-sa – cap în cap. Iată-le:

1) „... drama iudaică nu poate fi dezlegată; pentru că ea nu e o problemă, ci un fenomen... Dacă drama iudaică ar putea fi dezlegată într-un fel oarecare, ea ar fi un fenomen de relaţie; conflictul s-ar ivi dintr-o defectuoasă luare de contact între evrei şi ceilalţi oameni – contact care ar putea fi amendat, ajustat. Cum însă conflictul acesta e permanent, indiferent de timp şi loc, sau mai exact dacă conflictul acesta e permanent – aşa cum constată eroul nostru şi cum o cred şi eu –, atunci trebuie să conchidem cu necesitate că pricinile conflictului sânt în evreu.... Dacă evreul trebuie să sufere, suferinţa lui trebuie să-şi aibă originea în el însuşi... Evreul trebuie să fie substanţial bolnav". (Pag. 8-9)

2) „Se observăm însă că încordarea dintre evrei şi celelalte neamuri nu e un fenomen constant; şi că sânt adesea perioade în care

domneşte linişte deplină şi în care neamul evreiesc prosperă.

Când suferă evreii? Când sânt evreii – ca să întrebuinţăm o expresie a lor – persecutaţi? În momente de criză. (Pag. 13-14)

Pe aceste două texte, d. Branişte stabileşte o contrazicere foarte simplă şi foarte evidentă.

La pagina 8, d. Nae Ionescu spune că suferinţa evreilor e constantă, iar la pagina 14, că este intermitentă.

„Când afirmi d-ta adevărul? La pag. 8, când spui că evreul suferă întotdeauna în orice loc?...

„Sau poate spui adevărul la pag. 14, când afirmi că evreul suferă din când în când".

Şi, pe acest ton interogativ, extrem de violent, articolul continuă, revine şi insistă.

Îl invidiez pe d. Branişte că poate reduce la atâta lucru gândirea lui Nae Ionescu. Îl invidiez că-şi poate simplifica într-atâta dificultăţile într-o discuţie. Dacă aş putea şi eu încercui într-o atât de grosolană eroare de logică toată personalitatea profesorului, viaţa ar fi simplă. Îl cred însă din nefericire mult mai complex şi nesfârşit mai primejdios, când vrea să fie primejdios.

Crede d. Branişte cu seriozitate în fulminanta contrazicere pe care a descoperit-o? Să nu-şi dea oare seama d-sa de abilitatea propriului său denunţ?

Îi propun o provizorie schimbare de termeni în textele citate şi supun următoarele două afirmaţii atenţiei sale:

1) X e suferind de inimă. X e permanent suferind de inimă.

2) Când suferă X? În momentele de criză. Numai în momentele de criză.

Contradicţie! va exclama d. Branişte. X nu e logic. O dată spune că suferă mereu, iar altă dată spune că suferă numai uneori. E o inconsecvenţă. Din două una: ori e bolnav de inimă, şi atunci trebuie să sufere permanent, ori nu suferă decât uneori, dar

atunci, nu mai e bolnav. Această medicină sumară, pe care d. Branişte o confruntă cu logica prefeţei, ajunge astfel la nişte concluzii dintre cele mai vesele. Bietul X se vede în situaţia de a-şi permanentiza durerea sub sancţiunea retragerii demnităţii de bolnav. E o exigenţă oricum exagerată.

Îi propun d-lui Branişte un al doilea şi ultim exemplu, pe care îl împrumut propriei sale gândiri politice.

1) Regimul capitalist-burghez e bolnav. Regimul acesta e structural şi permanent bolnav.

2) Regimul capitalist-burghez suferă numai în perioadele de criză.

Contradicţie! ar trebui să exclame, dar nu va exclama, de astă dată, d. Branişte. Şi totuşi nu e nici o contradicţie. Regimul capitalist poate cuprinde într-adevăr în structura lui o maladie, care însă nu se manifestă decât în perioadele de criză. Înseamnă însă că această maladie încetează o dată cu criza? Sau că regimul capitalist devine sănătos în momentele de prosperitate?

Evident că nu. Deşi durerea este intermitentă, maladia rămâne constantă.

Acest simplu lucru îl exprimă „delictul de logică", pe care îl înfiera d. Branişte.

... Şi este tot ce a găsit mai serios de spus împotriva prefeţei!

IX

Despre mântuirea sau nemântuirea evreilor, despre iertarea sau osânda lor după moarte, au discutat, în legătură cu prefaţa la *De două mii de ani*, d-nii Mircea Eliade, G. Racoveanu şi Mircea Vulcănescu.

Primul şi ultimul cred că textele, biserica şi spiritul ei îngăduie mântuirea iudeilor. D. Racoveanu o contestă, invocând alte texte, dacă nu altă biserică şi alt spirit.

Toată greutatea era de a şti dacă evreii sânt, cum spunea profesorul Nae Ionescu, o dată nişte „credincioşi întârziaţi pe drumul mântuirii" sau dacă sânt, cum crede d, Racoveanu, nişte necredincioşi, care „vor agonisi partea Iudeii şi a dracilor".

Bibliografia dezbaterii este impresionantă. O indic pentru cine se interesează direct de problemă.

Mircea Eliade: Iudaism şi Antisemitism. Preliminarii la o discuţie („Vremea", anul VII, nr. 347, 22 iulie 1934).

G. Racoveanu: O problemă teologică eronat rezolvată? sau Ce n-a înţeles d. Mircea Eliade („Credinţa", anul II, nr. 195, 29 iulie 1934).

Mircea Eliade; Creştinătatea faţă de iudaism („Vremea" nr. 349, 5 august 1934),

G. Racoveanu: Creştinism, iudaism şi îndrăzneală I („Credinţa" nr. 215, 22 aug,).

G. Racoveanu: Creştinism, iudaism şi îndrăzneală II („Credinţa" nr. 215, 23 aug.).

G. Racoveanu: Creştinism, iudaism şi îndrăzneală III („Credinţa" nr. 217, 23 aug.).

Mircea Eliade: O ultimă lămurire. (Vremea" nr. 352, 26 august 1934).

G. Racoveanu: Creştinism, iudaism şi îndrăzneală. Dincolo de texte („Credinţa" nr. 221, 29 august 1934).

Mircea Vulcănescu: O problemă teologică eronat rezolvată? sau Ce nu a spus d. Gheorghe Racoveanu, („Credinţa", 2 septembrie).

G. Racoveanu: Pentru Mircea Vulcănescu, noul blagoslav. („Credinţa" nr. 227, 5 septembrie 1934).

*

Nu-mi recunosc nici un drept să spun vreun cuvânt în această dezbatere, care, în plus, în fondul ei, îmi este profund şi total indiferentă. Am o vagă impresie că, după moarte, nu voi fi

judecat cu textele d-lui Racoveanu. Iar dacă mă înşel, facă-se voia lui Dumnezeu.

Mă întreb doar cu ce justificare intimă mânuieşte d. Racoveanu trăsnetul şi sabia credinţei.

O licenţă în teologie atrage oare după sine neapărat o viaţă şi o conştiinţă de creştin? Cunoşteam în d. Racoveanu un bun gazetar, un amuzant polemist, un bine dispus amic, un iubitor de ceasuri plăcute, un închinător al acelei frumoase vorbe nemţeşti, după care lucrurile bune în lumea asta sânt trei la număr... Nu bănuiam însă în d-sa arzătoarele flăcări mistice pe care le pune astăzi în funcţiune şi nici nu-i ghiceam sufletul însetat de intransigenţă, cu care retrăieşte – puţin cam târziu şi după prea multe „pogorăminte" – canonul 11 al Sinodului VI Ecumenic.

„... nici să se împrietenească cu ovreii, nici la boale să-i cheme şi doftorii de la dânşii să primească, nici în băi nicidecum să se scalde împreună cu ovreii".

Aş alătura acestui citat teologic o veche vorbă profană a unui mare laic de pe la 1830, dacă mi s-ar îngădui o asemenea impietate.

„Ce qu'il y a de plaisant c'est de voir cet air de conviction profonde a un homme qui est habituellement en etat de peche mortel."

„Păcat mortal" e prea mult spus pentru d. Racoveanu, care este, înainte de orice, un indiferent. Creştinismul său este strict tehnic. D. Racoveanu este un tehnician, un specialist, un expert. Între d-sa şi viaţa creştină sânt exact raporturile dintre un mecanic şi principiul electricităţii sau dintre un avocat şi simţul de dreptate. Raporturi de profesiune.

Nu ştiu ce valoare canonică, teologică, bisericească şi ortodoxă au textele sale. Ştiu însă ce sens uman se află dincolo de ele, atunci când acolo se află d. Racoveanu. Şi e de ajuns.

X

În ultimul moment, tocmai când primesc penultimele corecturi ale acestor pagini, iau cunoştinţă de lungul denunţ publicat de revista „Azi" împotriva mea. Semnatarul documentului este un domn Nicolae Roşu.

Îmi pare sincer rău că d-sa vine atât de târziu. I-aş fi rezervat un loc de onoare în „antologie" (vezi infra, pag. 286-290), alături de confratele d-sale nearian, dar la fel de violent şi deopotrivă de perspicace, I. Ludo.

Aici nu-i pot oferi decât un grăbit comentar. Sânt cel dintâi care regret această silită lipsă de ospitalitate.

D. Roşu, care este prin preocupări un subcomisar cult, îmi vorbeşte despre „revizuirea paşapoartelor" şi mă asigură că, dacă i-ar veni bine, n-ar mai sta de vorbă, ci ar înlocui „conflictul de idei" cu o „rezolvare imediată".

Îmi place această declaraţie de bătăuş loial, devenit intelectual numai prin imposibilitate materială de a-şi exercita adevărata vocaţie. Dar să avem răbdare. Să sperăm că într-o zi d. Roşu va putea răbufni, şi nu mă îndoiesc că atunci febra sa revoluţionară va începe cu mine, care nu am decât un condei în mână şi – cum spunea cu profund dispreţ d. Pandrea – „nici un ban în buzunar". Aşa încep marile revoluţii.

Critica d-lui Roşu este curat poliţienească. D-sa împarte eroii cărţii sub două rubrici, după naţionalitate, religie şi semnalmente particulare: români şi evrei. Acelaşi lucru îl făcuse înaintea sa un alt subcomisar cultural, evreu însă, pe nume Th. Lowenstein, cred, într-o gazetă sionistă de dreapta. Metoda e aceeaşi, spiritul identic, numai rezultatele diferite. Într-adevăr, d. Roşu găseşte că toţi eroii evrei ai romanului sânt simpatici, în timp ce toţi eroii români sânt antipatici – de unde reiese că romanul este antiromânesc.

„În concluzie precizez: evreii din romanul lui Mihail Sebastian sânt mult deasupra românilor." („Azi", anul III, nr. 5, p. 1310).

Colegul sionist al d-lui Roşu acuză romanul de un păcat exact contrariu.

„Într-adevăr, figuri simpatice între evrei nu găsim... în schimb, Ghiţă Blidaru rămâne maestru până la urmă... cu câtă simpatie se vorbeşte de Pârlea..." („Renaşterea Noastră", organ naţional evreiesc, anul XI, nr. 460, 26 aug. 1934).

Dacă mai există în lumea asta mare un rest de ridicol, cred că aici s-a refugiat, în această întâlnire de opinii, în această involuntară frăţie între d-nii Roşu şi Lowenstein, amândoi puri, amândoi intransigenţi, amândoi perspicaci.

Nu pot întârzia asupra „filozofiei" d-lui Roşu. În această materie, mă adresez mai bucuros d-lui Cuza, care este amuzant, sau d-lui Maurras, care este inteligent. Meditaţiile antisemite din „Azi" sânt însă de o platitudine pe care numai irezistibila lor informaţie o mai salvează din când în când.

Vă recomand călduros pasajul de la sfârşitul paginii 1312 şi începutul celei următoare, unde e vorba despre Philon, Maimonides, Averroes, Spinoza şi Renan. E o sinteză de ignoranţe viguroase şi frenetice. Jumătate din gândirea lumii încape în buzunarul mic al d-lui Nicolae Roşu. (Îi atrag în treacăt compătimitor atenţia asupra unei mici gafe: numitul Averroes este şi el nearian, cel puţin după unul din părinţi. Pe viitor, mai atent cu laudele, domnule Roşu. Controlează bine paşapoartele, în prealabil.)

De ce se străduieşte domnul acesta să fie un „antisemit cu probleme", când e aşa de uşor să fii un „antisemit pur şi simplu"?

Uite aşa îşi complică oamenii existenţa. Ce nevoie are d. Roşu de Philon, Maimonides şi Spinoza, toţi trei nişte ovrei perfizi, care îi vor tulbura entuziasmul prin cine ştie ce obiecţii talmudice? De

ce se lasă prins d-sa în asemenea curse de erudiţie, în care riscă să-şi lase prestigiul, liniştea şi seninătatea?

D. Roşu ar trebui să evite pe viitor drumurile nesigure. O conştiinţă sănătoasă nu are nevoie de multe adevăruri. Câteva, dar solide: omorul ritual, cahalul, Protocoalele Sionului. D. Roşu să se întoarcă acolo şi nu va cunoaşte dificultăţi de informaţie filozofică.

*

Nu e singura imprudenţă a denunţului din „Azi". Tânărul poliţist atacă – se putea altfel? – şi problema limbii româneşti.

„Necunoaşterea limbii româneşti este esenţială evreilor."

Tare pe acest adevăr, d. Roşu se avântă într-o serie de atentate stilistice, la care originea sa exclusiv daco-romană îi dă dreptul.

„Căci – şi-o fi spunând d. Roşu – nu e limba mea? Nu am dreptul să fac ce vreau cu ea?"

Ba da, desigur. Şi, în consecinţă, o calcă cu picioarele şi cu stiloul, de o face tot una. Ici o frază fără cap, colo un predicat pus la colţ, dincolo un pronume fantezist ortografiat, pretutindeni o năclăială scriitoricească în care „ideea" înoată cât poate şi pe urmă se dă la fund, de nu mai ştii nici ce-a vrut, nici de unde venea, nici unde se ducea.

D. Roşu nu se mulţumeşte numai cu atâta şi, pentru a ne dovedi drepturile sale de latin, o dă puţin şi pe limba lui Virgiliu, pentru a ne oferi în trei cuvinte o monumentală gafă: Tertius non datur (pag. 1309, rândul penultim). Acest „tertius" indică, pe de o parte, profunda cultură umanistă a preopinentului nostru, iar, pe de altă parte, gustul său legitim de a ultragia o limbă a cărei necunoaştere nu ştiu dacă-i este „esenţială", dar până una alta e evidentă.

*

Mă opresc. Cele 15 pagini mărunt tipărite ale d-lui Roşu ar fi în stare să ne ţie de vorbă până la ziuă, dacă am sta să le comentăm rând pe rând. Exerciţiul ar fi agreabil, dar prea lung.

Subliniez o ultimă frază, singura care m-ar indigna dacă d. Roşu m-ar putea indigna: aceea în care e vorba despre „cohortele mele de prieteni" şi despre „revistele care îmi stau la îndemână".

„Cohortele de prieteni" s-au văzut cred în acest caz *De două mii de ani*, în care am primit cele mai desfrânate injurii, din cele mai felurite locuri, fără ca cei pe care d. Roşu îl numeşte „prietenii" mei să se fi simţit obligaţi, nu pentru mine, dar pentru ei înşişi, la un cuvânt de dreptate.

Cât despre „revistele care îmi stau la dispoziţie", e de ajuns să spun că în cinci luni, de când sânt ţinta tuturor atacurilor posibile, n-am izbutit decât o singură dată să public un articol de răspuns, şi acela după o întârziere de cinci săptămâni. În schimb, d. Roşu poate tipări pe 15 pagini mari un imund şi vesel pamflet, în paginile unei reviste, la a cărei formare am luat parte şi unde scrisul meu a fost de nenumărate ori cerut cu o obositoare insistenţă.

Mâine, d. Roşu sau oricare altul va putea scrie despre mine că am furat, am incendiat şi am ucis, fără ca să am unde tipări două cuvinte de apărare.

Acesta este „trustul de presă" pe care mi-l atribuie furiosul meu adversar, într-un moment în care unica mea armă şi bucurie este singurătatea.

Tabel cronologic

1907 – Se naşte la Brăila, la 18 octombrie, Iosef M. Hechter, cel care, mai târziu, va deveni cunoscut ca scriitor şi publicist sub pseudonimul Mihail Sebastian.

1920 – Încercare de traducere a *Herodiadei* lui Mallarme.

1921 – Primul contact cu lumea teatrului; îl vede pe Nottara jucând în *Fântâna Blanduziei*.

1923 – Adolescentul pleacă la Bucureşti, pentru a viziona spectacolele de teatru ale trupei Pitoeff, întâmplare relatată în *Oraşul cu salcâmi*.

1925 – Examenul de bacalaureat. Teza sa despre poezia lirică românească atrage atenţia profesorului Nae Ionescu.

1927 – sprijinit de Camil Baltazar, evadează din atmosfera sufocantă a provinciei, stabilindu-se la Bucureşti. Colaborează la ziarul „Cuvântul" al lui Nae Ionescu, alături de Perpessicius, Ion Vinea, Camil Petrescu, Mircea Eliade. Ulterior, va deveni redactor al ziarului, până în 1933. Traduce, în colaborare cu Andrei Tudor, din Francis Jammes; publică eseuri şi articole. Începe o bogată activitate la „Universul Literar" (1927-1929), unde publică eseuri, cronici, publicistică şi traduceri de poezie şi proză din Proust, Andre Freneau şi Francis Jammes.

1928 – Începe să colaboreze la „Tiparniţa Literară" (până în 1931).

1929 – Îşi ia licenţa la Facultatea de Drept din Bucureşti.

1930-1931 – Se află la Paris pentru pregătirea doctoratului în drept. Paralel, face bogate lecturi din Gide, Proust, Balzac. Scrie romanul *Accidentul*, al cărui manuscris îi este furat. Publică, în ziarul „Cuvântul", un ciclu de reportaje şi note din Franţa, scrisori din Paris, fragmente de jurnal etc.

1932 – Începe să colaboreze la „România Literară" (până în

1933) şi „Azi" (până în 1936) cu cronici, recenzii, impresii literare, eseuri din cultură. În colecţia „Cartea cu semne" a Editurii tipografiei „Bucovina", apare primul său volum, *Fragmente dintr-un carnet găsit*.

1933 – La Editura Naţionala Ciornei apare a doua carte a sa, *Femei*. Începe colaborarea la „Reporter" (până în 1937) şi „Viaţa Românească" (până în 1940).

1934 – La aceeaşi editură, apare *De două mii de ani...*, volum care va declanşa o polemică de amploare, atât datorită conţinutului său, cât şi prefeţei semnate de Nae Ionescu. Colaborează la „Revista Fundaţiilor Regale", fondată în acel an.

1935 – Scriitorul răspunde atacurilor şi criticilor tendenţioase, iscate de volumul anterior, cu lucrarea *Cum am devenit huligan. Texte, fapte, oameni,* apărută la Editura Cultura Naţională. La Editura Universala Alcalay apare *Oraşul cu salcâmi*. Colaborează la „Rampa" şi „Facla" (până în 1936), „L'Independance Roumaine" (până la 1937).

1936 – Se angajează la redacţia „Revista Fundaţiilor Regale" (până în 1940).

1938 – Susţine cronica teatrală la „Viaţa Românească" Are primul succes ca dramaturg, *Jocul de-a vacanţa*.

1939 – Publică, la Fundaţia pentru literatură şi artă, studiul *Corespondenţa lui Marcel Proust*.

1940 – Reconstituit cu mari eforturi, romanul *Accidentul*, scris la Paris, apare la Fundaţia pentru literatură şi artă.

1941-1942 – Practică, o scurtă perioadă, activitatea de profesor de română la o şcoală confesională pentru copiii evrei.

1943 – La Corcova, pe moşia lui Antoine Bibesco, scrie *Steaua fără nume*, jucată în premieră la 1 martie 1944.

1945 – La 1 februarie este numit consilier de presă la Ministerul Afacerilor Externe. Scrie piesele *Insula* şi *Ultima oră,* ale căror pre-

miere vor avea loc postum. Colaborează la „Cortina".

La 29 mai, în drum spre prima sa oră de curs (fusese numit conferenţiar de literatură universală la Universitatea muncitorească liberă), este accidentat mortal în plin centru al Bucureştilor.

CUPRINS